

DOI: <https://doi.org/10.36486/np>

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Нехай благо народу буде найвищим законом!

Цицерон

НАУКА І ПРАВООХОРОНА № 3-4(65-66), 2024

Засновано 2007 року

Видається 4 рази на рік

Відповідно до наказу

МОН України

від 15.10.2019 № 1301

журнал «Наука і правоохорона»

включено до Переліку

наукових фахових видань

України відповідно до списку

згідно з додатком 8

(категорія «Б»)

Ідентифікатор медіа в

Реєстрі суб'єктів у сфері медіа

R30-05614

Рішення Національної ради

України з питань телебачення і

радіомовлення від 24.10.2024

№ 2935

Науковий журнал «Наука і

правоохорона» внесено до

переліку міжнародної наукоме-

тричної бази **Index Copernicus**

International Journals

Master List

Рекомендовано до друку

вченою радою Державного

науково-дослідного інституту

МВС України

(протокол № 7 від 30.10.2024)

Адреса

01011, м. Київ,

пров. Євгена Гуцала, 4-а

Телефон: (044) 254-95-21

Факс: (044) 280-01-84

E-mail: dndi@mvs.gov.ua

<https://naukaipravooohorona.com/>

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

ВЕРБЕНСЬКИЙ М.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Заступник головного редактора

МУЗИКА А.А., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

Відповідальний секретар

ПЛУГАТАР Т.А., к.ю.н., с.н.с. (ДНДІ)

БАРКО В.І., д.псх.н., проф. (ДНДІ)

БІЛОУС В.Т., д.ю.н., проф. (ДПУ)

БОЙКО-БУЗИЛЬ Ю.Ю., д.псх.н., проф. (ДНДІ)

БОНДАРЕНКО В.Д., д.ф.н., проф. (УДУ імені Михайла Драгоманова)

БРІСДЕ ЯУТРІТЕ, д.ю.н., проф. (Латвійський ун-т,

Латвійська республіка)

ГЕСЦЬ В.М., д.с.н., проф. (Ін-т екон. та прогнозування НАН України)

ГУЛІСВ Аріф Джаміль огли, д.ю.н. проф. (НУ «ОЮА»)

ДОЛЖЕНКОВ О.Ф., д.ю.н. проф. (Південноукр. нац. пед. ун-т

ім. К.Д. Ушинського)

ЗАРОСИЛО В.О., д.ю.н. проф. (МАУП)

КОРИСТІН О.Є., д.ю.н. проф. (ДНДІ)

КРИВОЛАПЧУК В.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

КУЛИК О.Г., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

МИСЛИВИЙ В.А., д.ю.н., проф. (НТУ «Київський політехнічний

інститут імені Ігоря Сікорського»)

MILAN HEJDIS, Paed.Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL Czech Republik)

НОВИЦЬКИЙ А.М., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

ОСТАПОВИЧ В.П., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

ПРОЦЕНКО Т.О., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

РЯДІНСЬКА В.О., д.ю.н., проф. (МВС)

ФЕДОТОВА Г.В., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

ШОПІНА І.М., д.ю.н., проф. (ЛьвДУВС)

ЯРМИШ О.Н., д.ю.н., проф. (ДНДІ)

ОПРИШКО І.В., к.ю.н., с.н.с., доцент (ДНДІ)

Засновник і видавець

© Державний науково-дослідний інститут МВС України

Науковий журнал посів I місце в конкурсі на краще наукове періодичне видання в системі МВС України у 2010 році, II місце у 2011 і 2012 роках та III місце у 2014 році

За точність викладеного матеріалу відповідальність несуть автори статей та їх рецензенти

Київ 2024

DOI: <https://doi.org/10.36486/np>

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO!

Let the welfare of the people be the supreme law!

Cicero

NAUKA I PRAVOOKHORONA № 3-4(65-66), 2024

Founded in 2007

Issued four times a year

In accordance with Order

No.1301 of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated October 15, 2019, the journal has been included in the List of special scientific editions of Ukraine, as per Annex 8 (category "B")

Media Identifier in the Register of Media Entities R30-05614

Resolution of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated 24.10.2024 No. 2935

Scientific journal "Nauka i Pravookhorona" included in the list of international database **Index Copernicus International Journals Master List**

Recommended for publication

by the State Research Institute's Academic Council (Record No. 7 dated October 30, 2024)

Address

4a Ye.Gutsalo Lane, UA-01011
Kyiv, Ukraine
tel.: +38 044 254 95 21
fax: +38 044 280 01 84
E-mail: dndi@mvs.gov.ua
<https://naukaipravoohorona.com/>

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

VERBENSKYI M.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

MUZYKA A.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

Executive Secretary

PLUHATAR T.A., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate (State Research Institute MIA Ukraine)

BARKO V.I., Doctor of Psychological Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BILOUS V.T., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Tax University)

BOIKO-BUZYI Yu.Yu., Doctor of Psychological Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

BONDARENKO V.D., Doctor of Philosophical Sciences, Full Professor (Dragomanov Ukrainian State University)

BRIEDE JAUTRITE, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (University of Latvia, Latvian Republic)

HEIETS V.M., Doctor of Economic Sciences, Full Professor (Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine)

HULIEV ARIF DZHAMIL OHLY, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (National University "Odesa Law Academy")

DOLZHENKOV O.F., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (South Ukrainian K.D. Ushynsky NPU)

ZAROSYLO V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (IAPM)

KORYSTIN O.Ye., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

KRYVOLAPCHUK V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

KULYK O.H., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

MSLYVYI V.A., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute")

MILAN HEJDIS, Paed. Dr., Ph.D. (Academy HUSPOL, Czech Republic)

NOVYTSKYI A.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

OSTAPOVYCH V.P., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

PROTSENKO T.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

RIADINSKA V.O., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Ministry of Internal Affairs of Ukraine)

FEDOTOVA H.V., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

SHOPINA I.M., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (Lviv State University of Internal Affairs)

YARMYSH O.N., Doctor of Juridical Sciences, Full Professor (State Research Institute MIA Ukraine)

OPRYSHKO I.V., Candidate of Juridical Sciences, Senior Research Associate, Docent (State Research Institute MIA Ukraine)

Founder and publisher

© State Research Institute MIA Ukraine

The scientific journal won 1st place in the competition for the best scientific periodical in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in 2010, the second place in 2011 and 2012, the third place in 2014

The responsibility for the accuracy of the posted materials lies with the authors and their reviewers

Kyiv 2024

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Ірха Ю.Б. Сучасні теоретико-правові підходи до розуміння поняття та сутності корупції в Україні та закордоном	7
Лисенко Я.О. Роль правоохоронних органів у забезпеченні державної політики у сфері прав людини в Україні	22

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Колесник В.А. Класифікація надзвичайних ситуацій природного характеру: правовий аспект	31
Левандовський Ч.Ч. Феномен антиконкурентних узгоджених дій (bid-rigging) у сфері публічних закупівель у галузі будівництва	44
Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, Hyra Yana. Implementation of the Humanistic Principle in the Activity of the National Police of Ukraine	60
Пономаренко А.В. Інформаційна доступність публічних послуг для маломобільних груп населення: правовий аналіз проблем та розробка критеріїв оцінювання	77
Смерницький Д.В., Тригубенко М.В. Правові основи інформаційного забезпечення сфери державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання	90
Хальота А.І. Протидія нелегальній (незаконній) міграції в Україні: поняття та особливості правового механізму	100
Циганов О.Г. Поняття та види взаємодії органів системи МВС у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції в Україні	111

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Бова А.А. Базові психометричні властивості шкали побоювання стати жертвою злочину: дослідження на вибірці дорослого населення України	118
Гаджук О.С. Міжнаукові зв'язки кримінального права: зміст і приклади функціонування	130
Демедюк С.В., Користін О.Є. Тенденції та характерні особливості онлайн-шахрайства в Україні	142
Користін О.Є., Кардашевський Ю.Р. Кіберзлочинність у банківській сфері	155
Користін О.Є., Крищенко К.Є. Сучасні тенденції відмивання коштів у кіберпросторі	164
Попович В.М. Способи природно-латентних кримінальних правопорушень, притаманні квазімедицині та фармацевтичній діяльності	175
Попович В.М., Сахарова О.Б. Механізм вчинення кримінальних правопорушень у сфері фармацевтичної діяльності	188

Riamzina Alina. Criminological Characteristics of Illegal Transportation of Persons across the State Border of Ukraine (Article 332 of the Criminal Code of Ukraine)	201
---	-----

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Степанов В.А., Челпан Ю.В. Аспекти законного перехоплення інформації в мережах мобільного зв'язку п'ятого покоління	208
--	-----

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО.
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Музика Л.А., Лисенко Г.І. Форс-мажорні обставини та війна в Україні: аналіз вітчизняної судової практики	215
---	-----

Попадюк І.В. Примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності	224
---	-----

**ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Барко В.В. Уточнення валідності психодіагностичних методик з використанням поліграфа	233
---	-----

Барко В.І., Остапович В.П. Теоретичні і прикладні аспекти (напрями) вдосконалення понятійно-термінологічного апарату психодіагностичних досліджень психологів системи МВС України	246
--	-----

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ	260
--	------------

CONTENTS

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW. COMPARATIVE
LAW. HISTORY OF LAW AND STATE

Irkha Yurii. Modern Theoretical and Legal Approaches to Understanding the Concept and Essence of Corruption in Ukraine and Abroad	7
Lysenko Yaroslav. The Role of Law Enforcement Agencies in Ensuring State Policy in the Field of Human Rights within Ukraine	22

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCIAL LAW

Kolesnyk Victoriia. Classification of Natural Disasters: Legal Aspect	31
Levandovskyi Cheslav. The Phenomenon of Anti-Competitive Concerted Actions (Bid-Rigging) in Public Procurement in the Construction Industry	44
Pluhatar Tetiana, Lelet Serhii, Hyra Yana. Implementation of the Humanistic Principle in the Activity of the National Police of Ukraine	60
Ponomarenko Alla. Information Accessibility of Public Services for People with Reduced Mobility: Legal Analysis of the Problems and Development of Evaluation Criteria	77
Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna. Legal Basis of Information Security Areas of State Market Supervision as a Component of Technical Regulation	90
Khaliota Andrii. Combating Illegal Migration in Ukraine: Concepts and Features of the Legal Mechanism	100
Tsyhanov Oleh. Concepts and Types of Interaction between the Bodies of the MIA System in the Sphere of Combating Illegal (Unlawful) Migration in Ukraine	111

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Bova Andrii. Basic Psychometric Properties of Fear of Crime Victimization Scale: Findings of the Ukrainian Adult Population Survey	118
Hadzhuk Olena. Interscientific Connections of Criminal Law: Meaning and Examples of Functioning	130
Demediuk Serhii, Korystin Oleksandr. Tendencies and Characteristics of Online Fraud in Ukraine	142
Korystin Oleksandr, Kardashevskyi Yurii. Cybercrime in the Banking Sector	155
Korystin Oleksandr, Kryshchenko Kyrylo. Current Trends of Money Laundering in Cyberspace	164
Popovych Volodymyr. The Ways of Committing Natural-Latent Criminal Offences Inherent in Quasi-Medical and Pharmaceutical	175
Popovych Volodymyr, Sakharova Olena. Mechanism of Committing Criminal Offences in the Pharmaceutical Sector	188

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

Riamzina Alina. Criminological Characteristics of Illegal Transportation of Persons across the State Border of Ukraine (Article 332 of the Criminal Code of Ukraine) 201

**CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS. FORENSIC EXAMINATION.
OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITY**

Stepanov Valerii, Chelpan Yurii. Aspects of Lawful Interception of Information in Fifth Generation Mobile Communication Networks 208

**CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE. FAMILY LAW.
PRIVATE INTERNATIONAL LAW**

Muzyka Lesia, Lysenko Hordii. Force Majeure and the War in Ukraine: Analysis of Domestic Case Law 215

Popadiuk Ihor. Forced Alienation of a Land Plot and Other Immovable Property Situated thereon for Reasons of Public Necessity 224

**LEGAL PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY. PSYCHOLOGICAL
SUPPORT OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITY**

Barko Vadym V. Validating Specification of Psychodiagnostic Techniques Using the Polygraph 233

Barko Vadym I., Ostapovych Volodymyr. Theoretical and Applied Aspects (Directions) of Improving the Conceptual and Terminological Apparatus for Psychodiagnostic Research of Psychologists within the System of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine 246

ARTICLE FORMATTING REQUIREMENTS 260

**ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ПОРІВНЯЛЬНЕ
ПРАВознавство. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

УДК 340.13.072.22(477)

Ірха Юрій Богданович,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
доцент Дніпровського
гуманітарного університету, м. Дніпро, Україна,
ORCID ID 0000-0002-6442-0974

**СУЧАСНІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ
ТА СУТНОСТІ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ЗАКОРДОНОМ**

У статті досліджено теоретичні та правові підходи до визначення поняття та сутності корупції в Україні та світі. Проаналізовано визначення корупції, яким керуються в таких міжнародних організаціях, як ООН, Рада Європи, НАТО, ОЕСР та Transparency International, а також у стратегічних документах США. Розглянуто визначення корупції в українському законодавстві та науковій літературі. Наголошено на необхідності комплексного підходу до протидії корупції, що включає правові, соціально-економічні та культурні аспекти. Зроблено висновок про важливість формування антикорупційної культури в суспільстві та розроблення диференційованих стратегій протидії корупції.

Ключові слова: корупція, різновиди корупції, наслідки корупції, протидія корупції, антикорупційне законодавство України, міжнародні антикорупційні стандарти, права і свободи людини, національна безпека.

Постановка проблеми. Корупція як складне та багатогранне соціальне явище супроводжує людство протягом усієї його історії, починаючи з зародження перших форм влади та економічних відносин. Її витoki сягають давніх часів, коли з появою ієрархічних структур управління та розвитком обміну товарів і послуг виникла можливість зловживання службовим становищем, повноваженнями або можливостями в своїх інтересах чи інтересах третіх осіб. Історичні джерела з різних куточків світу – від держав Стародавнього світу та епохи Античності до Середньовіччя, Нового та Новітнього часу – містять численні згадки про корупційні практики, такі як підкуп суддів, правоохоронців чи чиновників, приховування доходів, зловживання владою, розкрадання державного майна та торгівля посадами.

Корупційні прояви хоча й можуть відрізнятися за масштабом та специфікою, фіксуються як у монархіях, так і в республіках, охоплюючи широкий спектр політичних систем – від демократичних з розвинутими інститутами громадянського суспільства до

© Irkha Yurii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).1](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).1)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

авторитарних та тоталітарних, де контроль за владою часто є обмеженим або відсутнім. Рівень соціально-економічного розвитку суспільства, будь то низький, середній чи високий, також не є визначальним фактором уникнення корупційних практик. Корупція може процвітати в умовах економічної нестабільності та слабких інституцій, але також успішно адаптується до умов розвиненої економіки та формально сильних, але корумпованих інституцій.

Проблема корупції, попри численні спроби її подолання, залишається однією з найгостріших суспільних проблем сучасності, у тому числі для України. Різноманітні стратегії протидії – від репресивних санкцій до превентивних заходів, спрямованих на трансформацію соціальних норм, не забезпечили повного викорінення цього явища. У низці країн корупція набула системного характеру, інфільтрувавшись у різні сфери суспільного життя та ставши інтегральною складовою державного управління на всіх рівнях, правоохоронної системи, регіонального та корпоративного менеджменту, системи правосуддя, а також політичних, комерційних та міжособистісних відносин. Це підкреслює складність і багатоаспектність феномену корупції та зумовлює потребу в пошуку нових, ефективніших підходів до боротьби з нею. Вважаємо, що для розробки та успішної реалізації ефективної антикорупційної політики першочерговим завданням є здійснення ґрунтовного та всебічного наукового вивчення концепту «корупція».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поширеність корупції в Україні зумовлює значний науковий інтерес до дослідження її сутності, детермінант, типології та механізмів протидії. Ця проблематика є предметом вивчення багатьох науковців. Значний внесок у цю сферу зробили такі вчені, як О.Ю. Бусол, В.М. Гаращук, Б.М. Головкін, О.О. Кваша, О.М. Костенко, З.А. Загине́й-Заболотенко, М.І. Мельник, О.П. Мусієнко, Є.В. Невмержицький, В.М. Олуйко, Є.Д. Скулиш, В.М. Трепак та інші. Незважаючи на наявний масив наукових праць, проблема корупції в Україні зберігає свою гостроту та зумовлює необхідність постійного оновлення наукових знань та практичних підходів до протидії цьому явищу.

Метою дослідження є аналіз теоретичних та нормативних підходів до визначення поняття та сутності корупції як в Україні, так і світі, для прогнозування її подальшої еволюції, а також збагачення наукового дискурсу з питань протидії корупції, стимулювання подальших досліджень та обговорень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корупція має феноменальну здатність до пристосування до реалій сьогодення, еволюціонуючи та трансформуючись під впливом соціальних, економічних, політичних та технологічних змін. Вона здатна мімікрувати, набуваючи нових форм та методів, щоб обійти запобіжні заходи та системи контролю, а також може маскуватися під законні дії, використовуючи прогалини в законодавстві або нечіткість правового регулювання. Корупція спроможна проникати в різні сфери суспільного життя, від державних інституцій та бізнесу до освіти та охорони здоров'я, адаптуючись до специфіки кожної з них. Ця всепроникність у поєднанні із деструктивними наслідками створюють значну загрозу національній безпеці держави. Ефективна протидія цьому явищу потребує не фрагментарних, а скоординованих та масштабних зусиль як на національному, так і міжнародному рівні.

На загальноєвропейському рівні, за твердженнями С.В. Шевчука, існує чітка позиція, що корупція становить серйозну загрозу верховенству права, демократії та правам людини, вона нівелює соціальну справедливість, перешкоджає економічному розвитку та загрожує належному функціонуванню ринкової економіки [1]. Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) вважає, що на додаток до руйнування національної економіки корупція може становити загрозу безпеці. Це явище негативно впливає на довіру до державних установ та на соціальну згуртованість у суспільстві. Боротьба з корупцією – довготривалий процес, якщо вона вкоренилася в суспільному житті, то її важко подолати одноразовими заходами [2].

У спеціальному дослідженні зазначеної комісії «Мірило правовладдя» наголошено, що корупція призводить до свавілля та зловживання владою, оскільки рішення не будуть прийматися відповідно до закону, що призведе до того, що рішення будуть довільними за своєю природою. До того ж корупція може порушувати рівне застосування закону, а отже, підриває самі основи верховенства права. Хоча корупція стосується всіх трьох гілок влади, особливе занепокоєння вона викликає у судових, прокурорських та правоохоронних органів, які відіграють важливу роль у забезпеченні ефективності антикорупційних зусиль. Запобігання та покарання за корупційні діяння є важливими елементами антикорупційних заходів, які розглядаються в різних міжнародних конвенціях та інших документах [3].

Усвідомлюючи загрозу корупції для розвитку людства, Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), Рада Європи та інші міжнародні організації постійно акцентують увагу на необхідності посилення антикорупційних заходів нормативного, організаційного та просвітницького характеру. При цьому у фундаментальних міжнародних правових документах універсального чи регіонального рівня відсутня узгоджена дефініція корупції. Натомість у цих документах визначаються антикорупційні стандарти та загальні підходи до протидії корупції на міжнародному та національному рівнях.

Ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН Конвенції проти корупції стало значним кроком у зміцненні глобальних зусиль з протидії цьому явищу. На сьогодні цю конвенцію підписало 140 держав, а 191 стали країнами-учасниками [4]. У зазначеній конвенції наголошено, що корупція породжує серйозні проблеми і загрози для стабільності й безпеки суспільств, що підриває демократичні інститути й цінності, етичні цінності й справедливість та завдає шкоди сталому розвитку й принципу верховенства права. Корупція вже не є локальною проблемою, а перетворилася на транснаціональне явище, яке впливає на суспільства й економіки всіх країн, що зумовлює винятково важливе значення міжнародного співробітництва в галузі запобігання корупції та контролю за нею [5]. Хоча Конвенція ООН проти корупції не містить визначення терміна «корупція», вона зобов'язує держави створювати ефективні юридичні та інституційні механізми з протидії корупції, у тому числі через криміналізацію певних видів корупційних діянь.

Вітаючи ухвалення цієї конвенції Генеральний секретар ООН вказав, що корупція – це підступна чума, яка має широкий спектр руйнівних наслідків для суспільства. Вона підриває демократію та верховенство права, призводить до порушення прав людини, спотворює ринки, погіршує якість життя та дозволяє процвітати організованій

злочинності, тероризму та іншим загрозам безпеці людини. Прийняття Конвенції ООН проти корупції є чітким сигналом про те, що міжнародна спільнота сповнена рішучості запобігати корупції та контролювати її. Це попередження корумпованим особам про те, що зрада суспільної довіри більше не буде толеруватися. Вказана конвенція підтверджує важливість основних цінностей, таких як чесність, повага до верховенства права, підзвітність і прозорість для сприяння розвитку і перетворення світу на краще місце для всіх [6].

У межах Ради Європи основоположними антикорупційними документами є Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією та Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією. Вказані конвенції, хоча й мають різні сфери застосування, однак вони тісно пов'язані та доповнюють одна одну у протидії різноманітним корупційним проявам.

Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією акцентує увагу на криміналізації корупційних діянь та встановленні уніфікованих стандартів для кримінального переслідування осіб, відповідальних за вчинення таких злочинів. Документ імперативно вимагає від держав-членів імплементації адекватних кримінальних покарань та гарантування ефективного розслідування корупційних правопорушень [7]. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією акцентує увагу на захисті прав осіб, які зазнали збитків внаслідок корупційних дій, та забезпеченні їхнього права на отримання компенсації за завдану шкоду. Конвенція визначає корупцію як «пряме чи опосередковане вимагання, пропонування, надання або отримання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, що є порушенням належного виконання будь-якого обов'язку особою, яка отримує хабар, неправомірну вигоду чи можливість її отримання, або відповідною поведінкою такої особи» [8].

Обидві конвенції спрямовані на протидію корупції, яка розглядається не просто як окремий злочин, а як явище, що підриває основи демократії, верховенства права, державного управління, економічного розвитку та моралі. Ці акти створюють потужний антикорупційний механізм на міжнародному та національному рівнях.

На теренах Європи істотний внесок у розуміння корупції та її загроз робить Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). Хоча ЄСПЛ не має чітких повноважень щодо протидії корупцією, він розглядає це питання в численних рішеннях, виявляючи свою позицію щодо природи та загрози корупції для держав-членів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У своїх рішеннях ЄСПЛ не сформував дефініції корупції, але він звертає увагу на важливості протидії руйнівному впливу корупції на верховенство права в демократичному суспільстві [9]. Цей суд вважає, що корупція є ендемічним лихом, яке підриває довіру громадян до своїх інституцій, а тому національна влада повинна зайняти рішучу позицію щодо винних у корупції [10].

У Організації Північноатлантичного договору (далі – НАТО) відсутній правовий документ, в якому було б визначено узгоджений зміст терміна «корупція» для усіх держав-членів. Згідно з Політикою НАТО з виховання доброчесності корупція та неефективне урядування становлять загрозу безпеці, оскільки підривають засади демократії, верховенства права, економічного розвитку, довіру суспільства до оборонних інституцій і негативно впливають на обороноздатність [11]. У Керівництві Об'єднаного коман-

дування НАТО «Забезпечення доброчесності під час проведення військових операцій», наголошено, що «корупція – це зловживання публічними ресурсами, довіреною владою або повноваженнями з метою отримання приватної вигоди». При цьому, під терміном «приватний» розуміють сім'ї, клани, громади, організації та воєнізовані формування, а під терміном «вигода» – фінансові, політичні та інші блага, у тому числі вимоги надання сексуальних послуг.

У Об'єднаному командуванні НАТО корупція асоціюється з незаконними платежами, шахрайством і розкраданням з метою отримання особистої вигоди (від дрібної до великої), а також із «захопленням держави». Останнє розглядають як вид системної політичної корупції, при якій приватні інтереси суттєво впливають на процеси прийняття державних рішень на власну користь. Вважається, що корупція також включає в себе: перерозподіл коштів, протекціонізм, незаконні витрати, спеціальний захист, зловживання владою, становищем і повноваженнями з метою отримання політичної або особистої вигоди. У НАТО виокремлюють такі рівні корупції:

- 1) дрібна корупція – повсякденна корупція, наприклад, при наданні товарів чи послуг;
- 2) системна корупція – існує в межах певної структури через відсутність нагляду або організаційні та процедурні недоліки;
- 3) кримінальна корупція – включає злочинців або організації, які вимагають гроші або ресурси в обмін на захист або пільговий доступ до бізнес-можливостей;
- 4) велика корупція – відбувається на найвищих рівнях влади і вимагає значного залучення політичних, юридичних та економічних суб'єктів високого рівня [12, с. 7–8].

Організація економічного співробітництва та розвитку розглядає корупцію як активне або пасивне зловживання повноваженнями публічних службовців (призначених або обраних) для отримання приватної фінансової або іншої вигоди [13, с. 106]. Експерти з цієї організації зазначають, що хоча корупційна поведінка набуває різноманітних проявів, однією з найбільш шкідливих її форм є корупція, пов'язана з незаконним використанням влади посадовими особами, які обіймають найвищі посади в державній ієрархії, та/або політиками, з метою отримання вигоди для себе та свого оточення. На їхнє переконання, високопосадова корупція зазвичай тягне за собою масові розкрадання та значні неправомірні вигоди для відповідних посадових осіб та пов'язаних з ними осіб. Як правило, вона стосується значних і важливих для суспільства проєктів, що в кінцевому підсумку завдає серйозної шкоди державним інтересам. До того ж життєво важливим системам держави може загрожувати складна мережа взаємопов'язаних високопосадовців та їхнього оточення, включаючи підконтрольних політиків і засоби масової інформації, фейкові неурядові організації та проплачених впливових осіб у соціальних мережах, які об'єднані спільними корупційними інтересами [14, с. 3].

Міжнародна організація «Transparency International» сформувала власне поняття терміна «корупція», під яким розуміє зловживання довіреною владою для отримання приватної вигоди. Вона вважає, що залежно від обсягів втрачених коштів та сектору, в якому вона відбувається, корупцію варто класифікувати на велику, дрібну та політичну.

Вважається, що велика корупція – це дії, вчинені на високому державному рівні,

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

які спотворюють політику або основне функціонування держави, дозволяючи лідерам отримувати вигоду за рахунок суспільного блага. Дрібна корупція – це повсякденне зловживання довіреною владою публічними службовцями нижчої та середньої ланки у взаємодії зі звичайними громадянами, які часто намагаються отримати доступ до базових товарів чи послуг у таких місцях, як лікарні, школи, поліцейські відділки та інші установи. Політична корупція – це маніпулювання політикою, інституціями та правилами проведення процедури при розподілі ресурсів та фінансування з боку осіб, які приймають політичні рішення і зловживають своїм становищем для збереження влади, статусу та багатства [15, с. 14, 23, 35]. Transparency International переконана, що корупція підриває довіру, послаблює демократію, перешкоджає економічному розвитку та ще більше посилює нерівність, бідність, соціальні розбіжності та екологічну кризу. Викриття корупції та притягнення корупціонерів до відповідальності можуть відбутися, лише якщо ми розуміємо, як працює корупція та системи, які її уможливають [16].

У Стратегії національної безпеки США (2022 р.) наголошено, що корупція становить фундаментальну загрозу верховенству права. У разі, коли урядовці зловживають державною владою заради приватної вигоди, це погіршує бізнес-середовище, підриває економічні можливості та поглиблює нерівність. Корупція також сприяє зниженню суспільної довіри до державних інституцій, що, в свою чергу, може посилити привабливість неліберальних акторів, які використовують народне невдоволення для отримання політичної вигоди [17, с. 36].

Відповідно до Стратегії США з протидії корупції (2021 р.) урядовці, які зловживають публічною владою заради приватної вигоди, здійснюють більше, ніж просто привласнення незаконних статків. Корупція позбавляє громадян рівного доступу до життєво важливих послуг, заперечує право на якісну охорону здоров'я, громадську безпеку та освіту, погіршує бізнес-середовище, підриває економічні можливості та посилює нерівність. Також вона часто призводить до порушень прав людини і зловживань, а також може стимулювати міграцію. Як фундаментальна загроза верховенству права корупція руйнує інституції, підриває суспільну довіру та підживлює суспільний цинізм щодо ефективного та підзвітного врядування.

У вказаній антикорупційній стратегії зазначено, що фахівцями доведено, що корупція суттєво обмежує здатність держав ефективно реагувати на кризи у сфері охорони здоров'я, вирішувати проблеми зміни клімату, міграції та нерівності у всіх її формах, а також сприяє нестабільності держави. У країнах з високим рівнем корупції населення частіше страждає від порушень прав людини і з меншою ймовірністю намагається боротися з цими порушеннями. Держави з ендемічною корупцією є більш вразливими для терористичних мереж, транснаціональних організованих злочинних угруповань та торговців людьми. анські урядовці виокремлюють такі форми корупційних проявів:

- 1) велика корупція – коли політичні еліти розкрадають великі суми державних коштів або іншим чином зловживають владою заради особистої чи політичної вигоди;
- 2) адміністративна корупція – зловживання довіреною владою з метою отримання приватної вигоди (зазвичай державними службовцями низького та середнього рівня) у

взаємодії з громадянами та приватним сектором, у тому числі з метою обходу офіційних правил та здирництва з громадян в обмін на їхні базові послуги;

3) клептократія – уряд, контрольований чиновниками, які використовують політичну владу для привласнення багатства своєї нації;

4) захоплення держави – коли приватні структури неналежним чином і корупційно впливають на процес прийняття рішень у країні задля власної вигоди;

5) стратегічна корупція – коли уряд використовує корупційні практики як зброю у своїй зовнішній політиці [18, с. 4, 6].

Експерти Управління ООН з наркотиків і злочинності наголошують, що корупція зачіпає кожного і може призвести до:

– послаблення інституцій та несправедливості – корупція підриває основи демократичних інститутів, спотворюючи виборчі процеси, викривляючи верховенство права та створюючи неефективні системи управління;

– незахищеності – корупція загрожує безпеці та структурам безпеки. Її результатом може стати незадоволення і недовіра до лідерів, державних інституцій та верховенства права, і, зрештою, розкручування спіралі гніву і заворушень. Корупція сприяє торгівлі наркотиками і людьми та іншим формам організованої злочинності, роблячи наш світ більш нестабільним і небезпечним;

– зменшення добробуту – корупція стримує економічне зростання, інновації та сталий розвиток. Там, де корупція поширена, прямі іноземні інвестиції не заохочуються; бізнес неохоче інвестує через спотворену конкуренцію, високі витрати на ведення бізнесу та значні юридичні та репутаційні ризики;

– погіршення дотримання прав людини – корупція підриває демократію, управління та права людини, послаблюючи державні інститути, які є основою справедливого та рівноправного суспільства з доступом до правосуддя для всіх;

– неможливості отримання базових послуг – корупція призводить до розпорошення коштів, призначених для надання основних послуг, таких як охорона здоров'я, освіта, чиста вода, санітарія та житло. Корупція є основною перешкодою для здатності уряду задовольняти базові потреби своїх громадян;

– меншення зайнятості – корупція зменшує можливості працевлаштування. В умовах, коли рішення про працевлаштування приймаються не на засадах справедливості, чесності та рівності, громадяни позбавляються можливостей працевлаштування;

– екологічних катастроф – корупція створює загрозу для обмежених ресурсів планети Земля. Деякі з найскладніших екологічних проблем у світі спричинені корупцією [19].

Системний аналіз іноземних джерел дає підстави стверджувати, що на міжнародному рівні не існує одного узгодженого визначення терміна «корупція». У міжнародних документах описують її, виділяючи спільні ключові елементи. Це свідчить про консенсус щодо сутності явища, навіть за відсутності формальної дефініції. Загалом корупція розуміється як зловживання довіреною владою (службовим становищем, повноваженнями або можливостями) для отримання приватної вигоди. Ця вигода може бути матеріальною (грошові кошти, майно, послуги, матеріальні цінності) або нематеріальною

(протекціонізм, доступ до інформації, вплив на рішення, збереження влади, політична підтримка). Корупційні дії порушують встановлені правила, норми та обов'язки, що покладаються на особу, яка займає певну посаду у публічному чи приватному секторі. Корупція передбачає порушення службових обов'язків або етичних норм поведінки. Особа, яка вчиняє корупційне діяння, діє всупереч інтересів суспільства, держави або організації, в якій вона працює.

У світі корупція розглядається як істотна загроза міжнародній та національній безпеці, яка здатна підірвати демократичні інститути, нівелювати права і свободи людини, зруйнувати верховенство права, перешкодити економічному розвитку, порушити соціальну стабільність. Крім того, цей феномен сприяє поширенню організованої злочинності та тероризму.

В Україні нормативне розуміння терміна «корупція» надано у законі «Про запобігання корупції», відповідно до якого корупція розглядається як використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або, відповідно, обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [20].

Хоча нормативне визначення корупції є досить широким, однак воно не повністю відображає всю складність та багатогранність цього явища. У дефініції не враховуються соціальні, економічні, політичні та культурні чинники, які породжують та підтримують корупційні прояви. Крім того, у зазначеному законі обмежується коло суб'єктів корупції особами, які займають певні посади, хоча корупційні діяння можуть вчиняти й інші категорії громадян, наприклад, представники бізнесу, громадських чи релігійних організацій, медіа, а також науковці, освітяни, волонтери тощо.

Українські вчені більш широко підходять до розуміння корупції ніж вітчизняний парламент. Водночас у науковців відсутня єдність щодо дефініції терміна «корупція». На переконання О.О. Макухіна, це пояснюється тим, що корупція є багатоаспектним соціально-економічним, політичним та моральним явищем, що складається з цілого комплексу протиправних дій і неетичних вчинків, а отже, досить складно дати єдине, вичерпне визначення цього поняття, яке б відрізняло корупційні явища від таких, що не є корупційними в усіх випадках [21, с. 59].

В.М. Гаращук, А.О. Мухатаєв пропонують розглядати корупцію у чотирьох вимірах:

- 1) соціальному – корупція – це використання посадовою особою наданих їй повноважень і можливостей для незаконного особистого збагачення;
- 2) політико-економічному – корупція означає привласнення посадовими особами власності та інших вигод (економічний аспект поняття) опосередковано – шляхом отримання влади (політичний аспект);
- 3) кримінологічному – значення корупції обмежують лише тими сторонами соці-

ального і політекономічного її значення, які відображають її антисоціальні, суспільно небезпечні і кримінально-протиправні сутність і зміст;

4) кримінально-правовому – корупція є суспільно небезпечним діянням, суб'єктом якого є посадові особи, що визначені законом, які використовують посадові повноваження з корисливою зацікавленістю і в цілях особистого збагачення [22, с. 4].

На переконання М.М. Луценка та Л.І. Щербини, корупцію варто розглядати як різновид соціальної корозії, яка роз'їдає й руйнує насамперед органи державної влади та державу й суспільство загалом. У її основі, зокрема, лежать такі вікові традиції взаємодії в суспільстві, як «послуга за послугу» (лат. «do ut des» – «даю, щоб ти дав») [23, с.143]. За твердженнями М. Нинюк та І. Нинюк, під корупцією слід розуміти аморальне явище, яке охоплює цілеспрямоване здійснення або нездійснення будь-якої дії при виконанні службових обов'язків, вимагаючи та приймаючи при цьому, насамперед, незаконні матеріальні стимули [24, с. 73]. В.М. Трепак визначає корупцію як соціальне, системне явище, що полягає в неправомірному використанні особами, які мають владні чи управлінські повноваження, власного становища, статусу, авторитету в особистих або корпоративних інтересах, що призводить до розкладання, деградації влади та соціального управління [25, с. 192]. Є.В. Невмержицький розглядає корупцію як систему негативних поглядів, переконань, установок і діянь окремих громадян, посадових осіб владних інститутів, державних, громадських та приватних організацій, політичних партій, спрямованих на задоволення корисливих інтересів шляхом підкупу, зловживання владою, хабарництва, надання пільг та переваг усупереч суспільним відносинам [26, с. 62].

За визначенням М.І. Мельника, корупція характеризує основні соціальні процеси, які відбуваються в державі та суспільстві й відображає найбільш значущі для держави й суспільства проблеми. У корупції проявляється неефективність влади й економіки, недосконалість найбільш важливих державних та суспільних інститутів. У країнах, де корупція набуває значного поширення і суттєвого впливу на соціально-економічні процеси, вона із соціальної аномалії (патології) поступово перетворюється на звичайний спосіб вирішення проблем, стає нормою функціонування влади і стилем життя значної частини громадян. Корупція як соціальне явище існує в певних інституціональних межах, у яких відбувається взаємовплив між нею та економічними, політичними, правовими, соціальними процесами [27, с. 10].

Повсюдна поширеність корупції зумовлює її визначення як суттєвої загрози національній безпеці будь-якої держави. У зв'язки з цим вбачається досить аргументованими твердження Г.П. Фердмана, що корупція та корупційна злочинність на сучасному етапі державотворення стають не лише одним з основних джерел соціальної напруженості в суспільстві, а й перешкодою на шляху здійснення соціально-політичних та економічних реформ, а отже, реалізації життєво важливих інтересів України загалом. Вчений наголошує, що з огляду на складність корупції, її масштабність та надзвичайну різноманітність проявів, цей феномен загрожує усім складовим національній безпеці, зокрема:

1) у сфері державної безпеки через її поширення в органах державної влади та зрощення бізнесу і політики;

2) у внутрішньополітичній сфері через порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина;

3) в економічній сфері через переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними [28, с. 201–202].

Опрацювання позицій вчених щодо поняття та сутності корупції дає підстави стверджувати, що корупція є досить складним соціально-правовим явищем, яке характеризує різноманітні прояви делінквентної поведінки громадян, які працюють у публічній чи приватній сфері, спрямованої на отримання для себе чи третіх осіб матеріальних та/або нематеріальних благ, за допомогою використання свого службового становища (посадового авторитету, особистого авторитету, повноважень, службових зв'язків, лояльності, можливостей, зокрема доступу до інформації чи ресурсів) або службового становища іншої особи всупереч інтересів суспільства, держави чи організації, в якій вони працюють.

Висновки. Узагальнюючи, можна констатувати, що корупція в Україні та світі є і ще довго буде серйозною проблемою, яка підриває основи демократії, гальмує економічний розвиток та поглиблює соціальну нерівність.

За своєю сутністю корупція становить масштабне соціально-правове явище деструктивного характеру, що генерує значні ризики для стабільного та ефективного функціонування суспільства. Різноманітність нормативних та наукових підходів до визначення корупції свідчить про її складну природу та багатогранність. Корупція розглядається не лише як окремий злочин чи правопорушення, а як системне явище, що пронизує різні сфери суспільного життя та становить серйозну загрозу національній безпеці кожної держави.

На сьогодні все ще не існує універсальних методів та способів протидії корупції. Ефективність антикорупційних заходів залежить від контексту та потребує врахування специфіки кожного виду корупційних проявів, що зумовлює необхідність розробки та застосування диференційованих стратегій, адаптованих до конкретних умов та факторів. Наприклад, протидія «корупції через необхідність» вимагає комплексних соціально-економічних реформ, тоді як протидія «корупції через жадібність» потребує посилення організаційно-правових механізмів забезпечення контролю, прозорості та відповідальності.

На наше переконання, ефективна протидія корупції вимагає застосування комплексного підходу, що інтегрує правові, соціально-економічні та культурні виміри цього феномену. Окрім удосконалення нормативно-правової бази та діяльності правоохоронних органів, першочерговим завданням є формування антикорупційної культури в суспільстві. Це передбачає підвищення рівня правової свідомості громадян, забезпечення транспарентності та підзвітності діяльності як публічних інституцій (органів державної влади та місцевого самоврядування), так і суб'єктів приватного сектору (підприємств, установ та організацій).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шевчука С.В. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 3682 Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nh01d710-19#u2> (дата звернення: 08.08.2024).
2. Adopted Final Opinion on the Law on Government Cleansing (Lustration Law) of Ukraine as would result from the amendments submitted to the Verkhovna Rada on 21 April 2015, adopted by the Venice Commission at its 103rd Plenary Session (Venice, 19-20 June 2015). Venice, 19 June 2015. CDL-AD(2015)012. Opinion No. 788/2014. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)012-e) (дата звернення: 05.08.2024).
3. Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11-12 March 2016). Strasbourg, 18 March 2016. CDL-AD(2016)007. Study No. 711/2013. URL: [https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-ad\(2016\)007-e](https://venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-ad(2016)007-e) (дата звернення: 06.08.2024).
4. Status of the United Nations Convention against Corruption. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-14&chapter=18#EndDec (дата звернення: 08.08.2024).
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 10.08.2024).
6. Secretary-General Lauds Adoption by General Assembly of United Nations Convention Against Corruption. URL: <https://press.un.org/en/2003/sgsm8977.doc.htm> (дата звернення: 10.08.2024).
7. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27.01.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 04.08.2024).
8. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 174) від 04.11.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (дата звернення: 10.08.2024).
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Matanović v. Croatia» від 04.04.2017 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:\[%22001-172466%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:[%22001-172466%22]) (дата звернення: 10.08.2024).
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Creangă v. Romania» від 23.02.2012 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-109226%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-109226%22]) (дата звернення: 04.08.2024).
11. NATO Building Integrity Policy, Endorsed by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8-9 July 2016. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_135626.htm?selectedLocale=uk (дата звернення: 10.08.2024).
12. Building Integrity in Operations: ACO Handbook. NATO. February 2020. 52 p.
13. OECD Glossary of Statistical Terms. Paris. OECD Publishing. 2008. 601 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264055087-en>.
14. OECD. Combatting High-level Corruption in Eastern Europe: Insights and Solutions. 2024. Paris. OECD Publishing. 115 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/3c82f87d-en>.
15. Transparency International. The Anti-Corruption Plain Language Guide. Berlin. July 2009. 55 p.
16. What is corruption? URL: <https://www.transparency.org/en/what-is-corruption> (дата звернення: 12.08.2024).
17. National Security Strategy. The White House. Washington, D.C. October 2022. 48 p. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> (дата звернення: 12.08.2024).

18. United States Strategy on Countering Corruption. The White House. Washington, D.C. December 2021. 38 p. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/12/United-States-Strategy-on-Countering-Corruption.pdf> (дата звернення: 12.08.2024).

19. Corruption and sustainable development. URL: http://www.anticorruptionday.org/documents/actagainstcorruption/print/corr18_fs_DEVELOPMENT_en.pdf (дата звернення: 02.08.2024).

20. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700–VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 02.08.2024).

21. Макухін О.О. Поняття корупції в Україні та ЄС: порівняльний аналіз, адміністративно-правовий аспект. Вчені записки Кримського федерального університету імені В.І. Вернадського. *Юридичні науки*. 2013. № 2–1 (2). С. 55–61.

22. Гаращук В.М., Мухатаєв А.О. Актуальні проблеми боротьби з корупцією в Україні: монографія. Харків: Право, 2010. 144 с.

23. Луценко М.М., Щербина Л.І. Корупція в Україні: сучасний стан і проблеми протидії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 15(2). С. 142–145.

24. Нинюк М., Нинюк І. Корупція як фактор загрози національній безпеці та суспільному ладу України. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2. С. 71–76.

25. Трепак В.М. Особливості дефініції поняття «корупція». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 181–194

26. Невмержицький Є.В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія. Київ: КНТ. 2008. 363 с.

27. Мельник М.І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 31 с.

28. Фердман Г.П. Корупція як одна з головних загроз національній безпеці України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2024. Том 35 (74). № 1. С. 201–205.

REFERENCES

1. Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Shevchuka S.V. stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 59 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) statti 368-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. “Dissenting opinion of the Judge of the Constitutional Court of Ukraine Shevchuk S.V. on the Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 59 Members of Parliament of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nh01d710-19#u2> (Date of Application: 08.08.2024) [in Ukrainian].

2. Adopted Final Opinion on the Law on Government Cleansing (Lustration Law) of Ukraine as would result from the amendments submitted to the Verkhovna Rada on 21 April 2015, adopted by the Venice Commission at its 103rd Plenary Session (Venice, 19-20 June 2015). Venice, 19 June 2015. CDL-AD(2015)012. Opinion No. 788/2014. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)012-e) (Date of Application: 05.08.2024) [in English].

3. Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11-12 March 2016). Strasbourg, 18 March 2016. CDL-AD(2016)007. Study No. 711/2013. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-ad\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-ad(2016)007-e) (Date of Application: 06.08.2024) [in English].

4. Status of the United Nations Convention against Corruption. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-14&chapter=18#EndDec (Date of Application: 10.08.2024) [in English].

5. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii. "United Nations Convention against Corruption" dated October 31, 2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (Date of Application: 10.08.2024) [in Ukrainian].
6. Secretary-General Lauds Adoption by General Assembly of United Nations Convention Against Corruption. URL: <https://press.un.org/en/2003/sgsm8977.doc.htm> (Date of Application: 10.08.2024) [in English].
7. Kryminalna konventsiiia pro borotbu z koruptsiieiu vid (ETS 173). "Criminal Law Convention on Corruption (ETS 173)" dated January 27, 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (Date of Application: 04.08.2024) [in Ukrainian].
8. Tsyvilna konventsiiia pro borotbu z koruptsiieiu (ETS 174). "Civil Law Convention on Corruption (ETS 174)" dated November 04, 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (Date of Application: 10.08.2024) [in Ukrainian].
9. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Matanović v. Croatia». "Judgment of the European Court of Human Rights in the case of 'Matanović v. Croatia'" dated April 04, 2017. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-172466%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-172466%22]}) (Date of Application: 10.08.2024) [in English].
10. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Creangă v. Romania». "Judgment of the European Court of Human Rights in the case of 'Creangă v. Romania'" dated February 23, 2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-109226%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-109226%22]}) (Date of Application: 04.08.2024) [in English].
11. NATO Building Integrity Policy, Endorsed by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8-9 July 2016. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_135626.htm?selectedLocale=uk (Date of Application: 10.08.2024) [in English].
12. Building Integrity in Operations: ACO Handbook. NATO. February 2020. 52 p. [in English].
13. OECD Glossary of Statistical Terms. Paris. OECD Publishing. 2008. 601 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264055087-en> [in English].
14. OECD. Combatting High-level Corruption in Eastern Europe: Insights and Solutions. 2024. Paris. OECD Publishing. 115 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/3c82f87d-en> [in English].
15. Transparency International. The Anti-Corruption Plain Language Guide. Berlin. July 2009. 55 p. [in English].
16. What is corruption? URL: <https://www.transparency.org/en/what-is-corruption> (Date of Application: 12.08.2024) [in English].
17. National Security Strategy. The White House. Washington, D.C. October 2022. 48 p. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> (Date of Application: 12.08.2024) [in English].
18. United States Strategy on Countering Corruption. The White House. Washington, D.C. December 2021. 38 p. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/12/United-States-Strategy-on-Countering-Corruption.pdf> (Date of Application: 12.08.2024) [in English].
19. Corruption and sustainable development. URL: http://www.anticorruptionday.org/documents/actagainstscorruption/print/corr18_fs_DEVELOPMENT_en.pdf (Date of Application: 08.08.2024) [in English].
20. Pro zapobihannia koruptsii. "On Prevention of Corruption": Law of Ukraine dated October 14, 2014, No. 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (Date of Application: 02.08.2024) [in Ukrainian].
21. Makukhin, O.O. (2013). Poniattia koruptsii v Ukraini ta YeS: porivnialnyi analiz, administrativno-pravovyi aspekt. "The Concept of Corruption in Ukraine and the EU: Comparative Analysis, Administrative and Legal Aspect". *Scientific notes of the Crimean Federal University named after Vernadsky. Legal Sciences*, 2-1 (2), 55-61 [in Ukrainian].

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

22. Harashchuk, V.M., Mukhtaev, A.O. (2010). Aktualni problemy borotby z koruptsiieiu v Ukraini: monohrafiia. "Actual problems of combating corruption in Ukraine: monograph". Kharkiv: Pravo. 144 p. [in Ukrainian].
23. Lutsenko, M.M., Shcherbyna, L.I. (2015). Koruptsiia v Ukraini: suchasnyi stan i problemy protydii. "Corruption in Ukraine: current state and problems of counteraction". *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 15(2), 142-145 [in Ukrainian].
24. Nyniuk, M., Nyniuk, I. (2015). Koruptsiia yak faktor zahrozy natsionalnii bezpetsi ta suspilnomu ladu Ukrainy. "Corruption as a factor of threat to national security and social order of Ukraine". *Historical and Legal Journal*, 2, 71-76. [in Ukrainian].
25. Trepak, V.M. (2015). Osoblyvosti definitsii poniattia «koruptsiia». "Features of the definition of the concept of 'corruption'". *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4, 181-194 [in Ukrainian].
26. Nevmerzhytskyi, Ye.V. (2008). Koruptsiia v Ukraini: prychyny, naslidky, mekhanizmy protydii: monohrafiia. "Corruption in Ukraine: causes, consequences, mechanisms of counteraction: monograph". Kyiv: KNT. 363 p. [in Ukrainian].
27. Melnyk, M.I. (2002). Kryminolohichni ta kryminalno-pravovi problemy protydii koruptsii. "Criminological and Criminal Law Problems of Combating Corruption". Thesis for a Doctor of Law degree: 12.00.08. Kyiv, 31 p. [in Ukrainian].
28. Ferdman, H.P. (2024). Koruptsiia yak odna z holovnykh zahroz natsionalnii bezpetsi Ukrainy. "Corruption as one of the main threats to the national security of Ukraine". *Scientific Notes of Taurida V.I. Vernadsky National University. Series: Public management and administration*, 35 (74), 1, 201-205 [in Ukrainian].

UDC 340.13.072.22(477)

Irkha Yurii,

Candidate of Juridical Sciences, Honored Lawyer of Ukraine,
Leading Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
Associate Professor of the Law Department
of Dnipro Humanitarian University, Dnipro, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6442-0974

MODERN THEORETICAL AND LEGAL APPROACHES TO UNDERSTANDING THE CONCEPT AND ESSENCE OF CORRUPTION IN UKRAINE AND ABROAD

The article provides a comprehensive analysis of theoretical and legal approaches to understanding the concept and essence of corruption in Ukraine and abroad. Importance of the study is stipulated by the prevalence of corruption phenomena in the modern world, and their destructive impact on various spheres of public life and national security of the States. The author emphasizes the historical conditionality of corruption, its ability to adopt to changes in the socio-economic and political context, and the need for a thorough scientific study of this phenomenon to develop effective anti-corruption strategies. The purpose of the article is to analyze the existing theoretical and regulatory approaches to the definition of corruption in order to predict the further evolution of this concept and enrich the scientific discourse in this area.

© Irkha Yurii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).1](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).1)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhoroona.com/>

The study includes an analysis of international legal documents, including the UN Convention against Corruption, the Council of Europe Criminal and Civil Conventions on Corruption, NATO documents, documents of the Organization for Economic Cooperation and Development, and strategic documents of the United States. The author states that there is no universal definition of the term “corruption” at the international level, but emphasizes the existence of consensus on the key elements of this phenomenon: abuse of entrusted power for private gain. It analyzes various forms and levels of corruption, as well as its impact on various spheres of society, from the economy and politics to human rights and the environment.

The article pays special attention to the analysis of the legal definition of corruption in Ukraine enshrined in the Law “On Prevention of Corruption”. The author notes that this definition, although quite broad, does not fully reflect the complexity and multifaceted nature of this phenomenon. In particular, it limits the circle of corrupt actors to persons holding certain positions and does not take into account social, economic, political and cultural factors that contribute to corruption. In this regard, the author analyzes the scientific approaches of Ukrainian scholars to the definition of corruption, which offer a broader interpretation of this concept, taking into account various aspects of its manifestation.

The paper emphasizes that corruption remains a serious problem for both Ukraine and the international community. The author emphasizes that the effectiveness of anti-corruption measures depends on the context and requires taking into account the specifics of each type of corruption. He argues that a comprehensive approach to combating corruption is needed, and that this approach must integrate the legal, socio-economic and cultural dimensions of this phenomenon.

Keywords: corruption, types of corruption, consequences of corruption, combating corruption, anti-corruption legislation of Ukraine, international anti-corruption standards, human rights and freedoms, national security.

Отримано 25.09.2024

Лисенко Ярослав Олександрович,
аспірант Університету економіки та права
«КРОК», м. Київ, Україна,
ORCID ID 0009-0008-0922-3944

РОЛЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Дослідження функцій правоохоронних органів у контексті забезпечення прав і свобод громадян є надзвичайно актуальним у сучасних умовах, коли правова держава стикається з численними викликами, включаючи збройні конфлікти, соціально-політичні кризові ситуації та внутрішні правові реформи. Важливість цієї теми визначається необхідністю ефективного функціонування правоохоронних органів для забезпечення правопорядку та підтримання довіри суспільства до правової системи.

У статті аналізується, як правоохоронні органи реалізують завдання, покладені на них державою, та як вони сприяють утвердженню правової системи. Підкреслюється значення правоохоронних органів як гарантів державної політики у сфері прав людини, їх роль у зміцненні правопорядку та безпеки, а також у підвищенні правової обізнаності суспільства.

Ключові слова: права людини, державна політика, державна політика у сфері прав людини, правоохоронні органи, роль правоохоронних органів.

Постановка проблеми. Забезпечення прав людини є фундаментальним принципом демократичного суспільства та основним завданням державної політики. У сучасному світі права людини визнаються універсальними, невід'ємними та невідчужуваними, а їх захист є пріоритетом для кожної цивілізованої держави. В Україні, як і в багатьох інших країнах, правоохоронні органи відіграють ключову роль у реалізації та захисті прав людини, забезпечуючи дотримання законодавства та підтримуючи правопорядок.

Однак попри численні реформи, спрямовані на покращення роботи правоохоронних органів, проблеми порушення прав людини залишаються актуальними. Незаконні затримання, жорстоке поводження з підозрюваними, корупційні прояви та інші зловживання викликають значне занепокоєння як серед громадськості, так і на міжнародному рівні. Ці проблеми вимагають комплексного підходу до їх вирішення та вдосконалення діяльності правоохоронних органів у сфері прав людини.

Необхідність дослідження ролі правоохоронних органів у забезпеченні державної політики у сфері прав людини в Україні обумовлена необхідністю аналізу їхньої ефективності та впровадження нових підходів до роботи. Протягом останніх років в Україні здійснено значні зусилля для реформування правоохоронної системи, однак для досягнення стійких результатів необхідно постійно оцінювати та вдосконалювати процеси, що впливають на захист прав людини.

Вивчення ролі правоохоронних органів у забезпеченні прав людини є важливим для підвищення прозорості їхньої діяльності, зміцнення довіри громадськості та покращення загального стану прав людини в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі активно досліджується роль правоохоронних органів у забезпеченні прав людини в Україні, як однієї з функцій цих органів. Так, дослідженням забезпечення прав людини у правоохоронних органах займалися такі вчені, як: М.О. Семко, Ю. Вітик, Й.М. Магновський, М.О. Семенишин, М.М. Марков, А.В. Танько, Л.В. Баєва, Д.М. Тичина, І.В. Грицюк та інші.

Аналіз останніх наукових робіт свідчить про значний інтерес наукової спільноти до проблеми ролі правоохоронних органів у забезпеченні прав людини в Україні. Дослідження підкреслюють необхідність постійного реформування та вдосконалення діяльності правоохоронних органів для забезпечення ефективного захисту прав людини та відповідності міжнародним стандартам.

Однак існує досить невеликий обсяг досліджень, який стосується вивчення ролі правоохоронних органів саме в забезпеченні державної політики у сфері прав людини.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи роль правоохоронних органів у забезпеченні державної політики у сфері прав людини, важливо розуміти, що сам термін «правоохоронні органи» має різні трактування.

На думку Сенчука І.І., правоохоронні органи – це державні органи, основною (спеціальною) функцією яких є забезпечення законності та охорона правопорядку, боротьба з правопорушеннями, охорона законних прав та інтересів громадян, юридичних осіб, суспільства і держави загалом [1, с. 187].

Натомість Хлистик І.А. у своїй праці зазначає, що правоохоронні органи України – це державні органи, визначені в законах України як правоохоронні чи такі, що здійснюють правоохоронні або правозастосовні функції [2, с. 187].

При цьому в Законі України від 23.12.1993 р. № 3781-ХІІ «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» надається таке визначення цьому поняттю: «правоохоронні органи – органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [3].

Однак Гірич В.М. у своєму дослідженні зазначає, що «у цьому визначенні також правозастосовна діяльність протиставляється правоохоронній. Перелік правоохоронних органів залишився відкритим («інші органи»), а критерії віднесення цих органів до цієї категорії – не визначеними. Крім того, у цьому переліку серед правоохоронних органів названі й деякі органи, якими правоохоронні функції виконуються лише у вельми обмеженому обсязі: державна контрольно-ревізійна служба, рибоохорона, державна лісова охорона» [4]. При цьому він надає таке визначення «правоохоронні органи – державні органи, головним призначенням яких є здійснення правоохоронної діяльності» [4].

Натомість, на думку В.В. Зайченко та А.В. Лаптева, «правоохоронні органи – це спеціально уповноважені державні органи, які забезпечують дотримання та реалізацію прав і свобод громадян, законності та правопорядку із дотриманням встановлених законом правил та процедур відповідно до своєї компетенції» [5].

Визначення Н.Б. Арабаджі: «Правоохоронні органи, що виступають спеціально уповноваженими органами державної влади, які професійно і на постійній основі здійснюють охорону й захист основ конституційного ладу, у тому числі прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, законності та правопорядку, символізують присутність держави в нашому повсякденному житті, її здатність втрутитися й захистити, коли такий захист потрібен. Такі органи уособлюють монополію держави на застосування примусу (сили), що в свою чергу є необхідною умовою забезпечення ефективної дії права» [6, с. 11].

Аналізуючи згадані вище визначення поняття «правоохоронних органів», можна чітко побачити, що охорона та захист прав і свобод людини та громадянина лежить в основі діяльності таких органів.

Магновський І. зазначає, що утвердження права і свободи людини є одним з основоположних факторів національного державотворення, де в особі компетентних державних органів з їх забезпечення одне з ключових місць займає саме Національна поліція України, адже її ефективність має визначальне значення в цьому аспекті для суспільного розвитку [7, с. 88].

Так, метою Національної стратегії у сфері прав людини є забезпечення пріоритетності прав і свобод людини як визначального чинника у процесі формування та реалізації державної політики, здійснення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, ведення господарської діяльності [8].

Результатом реалізації Стратегії має стати запровадження системного підходу до забезпечення прав і свобод людини, узгодженості дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, суб'єктів господарювання, створення в Україні ефективного механізму реалізації та захисту прав і свобод людини, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі порушень, виявлених Європейським судом [8].

Зокрема, у Національній стратегії визначається, що реалізація Стратегії здійснюється за такими стратегічними напрямками:

- 1) забезпечення права на життя;
- 2) запобігання та протидія катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;
- 3) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність;
- 4) забезпечення права на справедливий суд;
- 5) забезпечення свободи думки і слова, вираження поглядів і переконань, доступу до інформації;
- 6) забезпечення права на приватність;
- 7) забезпечення свободи мирних зібрань та об'єднань, права на участь в управлінні державними справами;
- 8) запобігання та протидія дискримінації;

- 9) забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- 10) запобігання та протидія насильству за ознакою статі, експлуатації, торгівлі людьми;
- 11) запобігання та протидія домашньому насильству;
- 12) забезпечення прав корінних народів і національних меншин;
- 13) забезпечення права на працю та соціальний захист;
- 14) забезпечення права людини на охорону здоров'я;
- 15) забезпечення екологічних прав;
- 16) забезпечення дотримання прав людини в процесі ведення господарської діяльності;
- 17) забезпечення права на освіту;
- 18) забезпечення прав дитини;
- 19) забезпечення прав іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, а також біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту;
- 20) забезпечення прав ветеранів війни, зокрема осіб, які брали або беруть участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях;
- 21) забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб;
- 22) забезпечення та захист прав осіб, які проживають в населених пунктах у безпосередній близькості до лінії розмежування;
- 23) звільнення осіб, які були позбавлені свободи внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, тимчасової окупації частини території України, та відновлення прав таких осіб;
- 24) забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та членів їх сімей;
- 25) подолання негативних наслідків збройного конфлікту, спричиненого збройною агресією російської федерації;
- 26) підвищення рівня обізнаності у сфері прав людини [8].

При цьому велику роль відіграє діяльність саме правоохоронних органів, які забезпечують захист та охорону прав людини. Наприклад, до завдань, які спрямовані на досягнення такої цілі, як забезпечення права на життя належить: створити ефективну систему запобігання та протидії кримінальним правопорушенням проти життя людини; посилити спроможність органів досудового розслідування, органів прокуратури щодо розслідування випадків смерті, зокрема тих, що сталися внаслідок збройної агресії російської федерації, дій збройних формувань російської федерації та створених, підпорядкованих, керованих і фінансованих нею незаконних збройних формувань, а також окупаційної адміністрації російської федерації на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях; запровадити компенсаційні механізми за неефективне розслідування кримінальних правопорушень проти життя людини; ужити заходів для захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту, спричиненого збройною агресією російської федерації та тимчасовою окупацією частини території України

(далі – збройний конфлікт), відповідно до положень міжнародного права [8].

А до завдань щодо запобігання та протидія катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню належать: створити дієвий механізм інформування правоохоронних органів про можливі ознаки катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання та забезпечити ефективний захист від переслідувань осіб, що повідомляють про такі випадки; забезпечити ефективне розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із катуванням, жорстоким, нелюдським або таким, що принижує гідність, поводженням чи покаранням [8]. Зазначені завдання безпосередньо стосуються діяльності правоохоронних органів, які є головними виконавцями та гарантами цієї політики, забезпечуючи її реалізацію на практиці. Подібні завдання також зазначаються і в інших напрямках реалізації державної політики у сфері прав людини.

Та попри ці зусилля, все ще існують проблеми, які потребують подальшої уваги та вдосконалення. Так, останні звіти Європейського комітету з питань запобігання катуванням показують, що загалом ситуація покращилася порівняно з 2017 роком. Відтак, значно кращою стала ситуація з допитами затриманих в органах поліції та наглядом ув'язнених в установах пенітенціарної служби, а також у військових ізоляторах. Однак досі залишається незмінним наявність насильства серед ув'язнених та невідповідні умови їх утримання, а також наявні скарги про фізичне жорстоке поводження та надмірне застосування сили під час затримання, позакамерні заходи для ув'язнених також не покращилася з часу попередніх візитів [9]. Ці дані підкреслюють важливість постійного моніторингу та реформування системи правоохоронних органів і пенітенціарних установ для забезпечення дотримання прав людини на всіх етапах правового процесу. Зважаючи на це, вдосконалення механізмів контролю та відповідальності є ключовим фактором у боротьбі з порушеннями прав людини і побудові правової держави.

Таким чином, державна політика у сфері прав людини має розробляти та розвивати дієві механізми із забезпечення захисту та охорони прав людини. У цьому контексті правоохоронні органи відіграють ключову роль. Вони є головними виконавцями та гарантами цієї політики, забезпечуючи її реалізацію на практиці.

Так, головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг є Міністерство внутрішніх справ [10]. Тобто на рівні центральних органів виконавчої влади Міністерство внутрішніх справ України є основним відомством, яке безпосередньо реалізує правоохоронну функцію держави у своїй поточній діяльності.

До органів, які належать до системи Міністерства внутрішніх справ України належать: Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Національна гвардія України, Державна міграційна служба України, Головний сервісний центр МВС України. Ці органи здійснюють правоохоронні функції, спрямовані на підтримання законності, правопорядку та захисту прав і свобод громадян.

Так, у пункті 3 Положення про Національну поліцію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877, зазначено, що основними завданнями Національної поліції є: реалізація державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку; внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики в зазначених сферах; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [11].

У Законі України «Про Національну поліцію» також визначаються завдання Національної поліції, а саме надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [12].

Зокрема, Арабаджи Н.Б. зазначає, що «Правоохоронні органи виконують наступні функції: охорона конституційного (державного) ладу; охорона прав і свобод людини; охорона власності; охорона громадського порядку; охорона природних ресурсів і навколишнього природного середовища; боротьба зі злочинністю. Деякі вчені вказують на ще декілька функцій, зокрема профілактичну, захисну, функцію охорони громадського порядку, громадської безпеки і власності, ресоціалізаційну, оперативно-розшукову, функцію розслідування злочинів, судового розгляду справ, виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів тощо» [6, с. 11].

Із зазначеного вище можна зробити висновок, що захист прав та свобод людини і громадянина є пріоритетним напрямом діяльності всіх правоохоронних органів. Таке твердження узгоджується із визначенням у Національній стратегії у сфері прав людини.

Висновок. Таким чином, правоохоронні органи є невіддільною частиною державної політики у сфері прав людини. Вони забезпечують функціонування механізмів захисту прав та свобод громадян, сприяють зміцненню правопорядку та безпеки, а також підвищенню правової обізнаності суспільства. Важливість їхньої ролі полягає в тому, що вони не тільки виконують законодавчі завдання, але й підтримують стабільність та безпеку в державі. Подальший розвиток та вдосконалення діяльності правоохоронних органів є ключовим для досягнення високих стандартів прав людини та створення правової держави. Це потребує постійного вдосконалення законодавства, підвищення професійної підготовки співробітників та забезпечення належного фінансування і технічного оснащення правоохоронних структур.

Крім того, важливим також є здійснення контролю за дотриманням правоохоронними органами встановлених стандартів і норм. Це охоплює ефективний моніторинг їхньої діяльності з боку незалежних органів та громадських організацій, забезпечення прозорості та підзвітності їхніх дій, а також своєчасне реагування на порушення та зловживання. Такий підхід сприятиме підвищенню довіри громадян до правоохоронних органів і забезпеченню їхнього ефективного функціонування в умовах правової

держави. Лише за таких умов можна досягти повної реалізації завдань у сфері прав людини та забезпечити надійний захист прав і свобод кожного громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сенчук І. Роль правоохоронних органів у здійсненні функцій держави. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: Тези доп. круглого столу, м. Харків, 27 жовт. 2017 р. Харків, 2017. С. 187–189. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_10_2017/pdf/62.pdf (дата звернення: 19.08.2024).
2. Хлистік М. Визначення поняття правоохоронного органу в законодавстві України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2021. Т. 32 (71). № 4. С. 49–54. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/4_2021/11.pdf (дата звернення: 19.08.2024).
3. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII: станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 22.08.2024).
4. Гірич В.М. До проблеми визначення базових понять у контексті реформування правоохоронних органів. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 13 травня 2013 р. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/do-problemi-viznachennya-bazovikh-ponyat-u-kontekstireformuvannya> (дата звернення: 22.08.2024).
5. Зайченко В., Лантева А. Роль і місце правоохоронних органів у правовій державі. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. Економічні науки. 2013. № 23. С. 419–424. URL: <https://dspace.kntu.kr.ua/server/api/core/bitstreams/a9853390-9a4f-4e73-8588-fb1a3cdacd24/content> (дата звернення: 22.08.2024).
6. Арабаджи Н.Б. Правоохоронна функція Національної поліції. *Актуальні проблеми політики*. 2022. № 70. С. 10–15. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.2>.
7. Магновський І. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності Національної поліції України: погляд сучасності. *Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти*: матеріали Міжнар. науково-практ. конф., присвяченої 75-річчю проголошення Загальної декларації прав людини. м. Дніпро, 5 груд. 2023 р. Дніпро, 2024. С. 86–89. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dce3e47f-bfba-4164-bc1a-e50b04b32956/content> (дата звернення: 19.08.2024).
8. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 30.08.2024).
9. Council of Europe. Council of europe anti-torture committee (CPT) publishes report on Ukraine – CPT – www.coe.int. CPT. URL: <https://www.coe.int/en/web/cpt/-/council-of-europe-anti-torture-committee-cpt-publishes-report-on-its-visit-to-ukraine> (дата звернення: 30.08.2024).
10. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Каб. Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878: станом на 15 листоп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п#Text> (дата звернення: 29.08.2024).
11. Про затвердження Положення про Національну поліцію: Постанова Каб. Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877: станом на 15 листоп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п#Text> (дата звернення: 26.08.2024).
12. Про Національну поліцію: Закон України від 02.11.2015 р. № 580-VIII: станом на 18 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 26.08.2024).

REFERENCES

1. *Senchuk, I.* (2017). Rol pravookhoronnykh orhaniv u zdiisnenni funktsii derzhavy. "The role of law enforcement agencies in the implementation of state functions". Law enforcement function of the state: theoretical, methodological and historical and legal problems: Abstracts of the additional round table, Kharkiv, October 27. Kharkiv. P. 187-189. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_10_2017/pdf/62.pdf (Date of Application: 19.08.2024) [in Ukrainian].
2. *Khlystik, M.* (2021). Vyznachennia poniattia pravookhoronnoho orhanu v zakonodavstvi Ukrainy. "Definition of the concept of law enforcement agency in the legislation of Ukraine". *Scientific Notes of the V.I. Vernadsky TNU. Series: Legal Sciences*, 4, 49-54. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/4_2021/11.pdf (Date of Application: 19.08.2024) [in Ukrainian].
3. Pro derzhavnyi zakhyst pratsivnykiv sudu i pravookhoronnykh orhaniv. "On state protection of employees of the court and law enforcement agencies": Law of Ukraine dated 23.12.1993 No. 3781-XII: Jan. 1, 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (Date of Application: 22.08.2024) [in Ukrainian].
4. *Hirych, V.M.* (2013). Do problemy vyznachennia bazovykh poniat u konteksti reformuvannia pravookhoronnykh orhaniv. "On the problem of defining basic concepts in the context of reforming law enforcement agencies". Analytical note. National Institute for Strategic Studies. May 13. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/do-problemi-vyznachennya-bazovikh-ponyat-u-kontekstireformuvannya> (Date of Application: 22.08.2024) [in Ukrainian].
5. *Zaichenko, V., Lapteva, A.* (2013). Rol i mistse pravookhoronnykh orhaniv u pravovii derzhavi. "The role and place of law enforcement agencies in the rule of law". *Scientific Works of Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences*, 23, 419-424. URL: <https://dspace.kntu.kr.ua/server/api/core/bitstreams/a9853390-9a4f-4e73-8588-fb1a3cdacd24/content> (Date of Application: 22.08.2024) [in Ukrainian].
6. *Arabadzhy, N.B.* (2022). Pravookhoronna funktsiia natsionalnoi politsii. "Law enforcement function of the National Police". *Current Problems of Politics*, 70, 10-15. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v70.2022.2> [in Ukrainian].
7. *Mahnovskiy, I.* (2024). Zabezpechennia prav liudyny u pravookhoronnii diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy: pohliad suchasnosti. "Ensuring human rights in law enforcement activities of the National Police of Ukraine: a modern view". Human rights: methodological, epistemological and ontological aspects: materials of the International Scientific and Practical Conference dedicated to the 75th anniversary of the proclamation of the Universal Declaration of Human Rights. Dnipro, December 5, 2023. Dnipro. P. 86-89. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dce3e47f-bfba-4164-bc1a-e50b04b32956/content> (Date of Application: 19.08.2024) [in Ukrainian].
8. Pro Natsionalnu stratehiu u sferi prav. "On the National Strategy in the Field of Human Rights": Decree of the President of Ukraine dated March 24, 2021 No. 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (Date of Application: 30.08.2024) [in Ukrainian].
9. Council of Europe. Council of Europe anti-torture committee (CPT) publishes report on Ukraine – CPT – www.coe.int. CPT. URL: <https://www.coe.int/en/web/cpt/-/council-of-europe-anti-torture-committee-cpt-publishes-report-on-its-visit-to-ukraine> (Date of Application: 30.08.2024) [in English].
10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy. "On approval of the Regulation on the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 28.10.2015 No. 878: November 15, 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п#Text> (Date of Application: 29.08.2024) [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Natsionalnu politsiiu. "On approval of the Regulation on the National Police": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 28.10.2015 No. 878: as of 15 Nov. 2023. of Ministers of Ukraine dated 28.10.2015 No. 877: as of 15 Nov. 2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п#Text> (Date of Application: 26.08.2024) [in Ukrainian].

© Lysenko Yaroslav, 2024

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

12. Pro Natsionalnu. "On the National Police": Law of Ukraine dated 02.11.2015 No. 580-VIII: as of 18 May. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (Date of Application: 26.08.2024) [in Ukrainian].

UDC 340

Lysenko Yaroslav,
PhD student, "KROK" University,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0009-0008-0922-3944

THE ROLE OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN ENSURING STATE POLICY IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS WITHIN UKRAINE

The research of the functions of law enforcement agencies in the context of ensuring citizens' rights and freedoms is extremely relevant in the current environment, where the rule of law is facing numerous challenges, including armed conflicts, socio-political crises and internal legal reforms. The significance of this topic lies in the necessity for effective law enforcement agencies to guarantee law and order, thereby maintaining public confidence in the legal system.

An analysis of regulations and strategic documents, such as the National Human Rights Strategy, indicates that the protection of citizens' rights and freedoms is a priority for law enforcement agencies. In the context of legal system reforms aimed at increasing transparency, efficiency and accountability of law enforcement agencies, special attention should be paid to mechanisms that guarantee the protection of human rights.

In particular, the implementation of the national strategy envisages the introduction of a comprehensive approach to human rights protection, including the rights to life, liberty, fair trial and other fundamental rights. At this point, the role of law enforcement agencies is not only to combat offences, but also to ensure compliance with legal norms and standards at all levels.

Thus, the study of law enforcement agencies is imperative for comprehending their function in fortifying the legal system and guaranteeing law and order. Analysis of their functions and impact on the legal protection of citizens contributes to the formation of more effective mechanisms for the protection of rights and freedoms, which is critical for building a state governed by the rule of law and a stable society.

In this article, the author analyses the manner in which law enforcement agencies fulfil the tasks entrusted to them by the state, and their contribution to the establishment of the legal system. It emphasises the importance of law enforcement agencies as guarantors of the state policy in the field of human rights, their role in strengthening law and order and security, as well as in raising legal awareness of the society.

Keywords. Human rights, state policy, law enforcement agencies, the role of law enforcement agencies.

Отримано 19.09.2024

© Lysenko Yaroslav, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).2](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).2)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 349.6:504.4

Колесник Вікторія Анатоліївна,
науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
аспірантка Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України», м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-1860-7866

КЛАСИФІКАЦІЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ПРИРОДНОГО ХАРАКТЕРУ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено роль правового регулювання у сфері цивільного захисту із фокусом на класифікації надзвичайних ситуацій. Досліджено загальне розуміння поняття «класифікація», а також значення класифікації в праві. Проаналізовано законодавство України щодо ролі класифікації надзвичайних ситуацій, особливо тих, що мають природний характер. Наголошено на важливості належної правової класифікації надзвичайних ситуацій природного характеру.

Ключові слова: *правове регулювання, класифікація в праві, цивільний захист, надзвичайна ситуація природного характеру, класифікація надзвичайних ситуацій.*

Постановка проблеми. Сучасний світ стикається з безпрецедентним антропогенним тиском, що призводить до дестабілізації природних систем і посилення ризиків виникнення надзвичайних ситуацій (далі – НС). Бездумне споживання, урбанізація та інтенсивне використання природних ресурсів порушують екологічну рівновагу, що проявляється у зростанні частоти та масштабів природних катастроф. Повені, пожежі в екосистемах, зсуви, посухи, епідемії та інші НС природного характеру стають чим далі частішими та руйнівними явищами, загрожуючи життю і здоров'ю людей, завдаючи значних економічних збитків і дестабілізуючи суспільство. Зміна клімату, втрата біорізноманіття, деградація земель і забруднення довкілля є прямими наслідками антропогенної діяльності, які посилюють вразливість екосистем і суспільства до екстремальних природних явищ.

Сутність таких НС полягає в тому, що вони є наслідком різноманітних небезпечних природних явищ, які за короткий проміжок часу можуть спричинити значні руйнування, жертви серед населення та завдати значної шкоди довкіллю. Вони є наслідком складних взаємодій природних процесів та антропогенного впливу. Інтенсивні пожежі в екосистемах, повені – посилені зміною клімату та антропогенні фактори, такі як вирубка лісів, промислові аварії та військові дії, часто діють синергетично і каскадно, призводячи до масштабних катастроф. Раптовість і непередбачуваність цих явищ значно ускладнюють їх прогнозування та підготовку до них.

© Kolesnyk Victoriia, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).3](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).3)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravoohorona.com/>

Складність взаємодії природних і антропогенних факторів, що призводить до виникнення НС природного характеру, вимагає гнучкої та адаптивної системи правового регулювання. При виникненні таких ситуацій відбувається кардинальна трансформація правових відносин: державні органи переходять на режим надзвичайного реагування, що передбачає мобілізацію ресурсів і координацію зусиль різних суб'єктів. Громадяни та юридичні особи, у свою чергу, набувають нових обов'язків та обмежень, спрямованих на забезпечення ефективної ліквідації наслідків та відновлення після них.

Незважаючи на різноманітність НС природного характеру та їх все більшу складність, зумовлену антропогенним впливом, чітка законодавча класифікація залишається наріжним каменем ефективного управління ризиками, забезпечення цивільного захисту та національної безпеки України загалом.

Мета статті – оцінка відповідності чинної нормативної системи класифікації НС природного характеру сучасним реаліям та її здатності забезпечити ефективне реагування на такі події та ситуації.

Результати аналізу наукових публікацій. НС природного характеру є предметом вивчення багатьох вітчизняних вчених. Вагомий науковий доробок у цій сфері зробили А. Басов, В. Білоборотько, В. Васійчук, О. Дядюшенко, П. Заїка, К. Мяснянкіна, Д. Полковниченко, Р. Приходько, М. Стеблюк, Л. Хатков, Т. Шараєвська, В. Шоботов. Незважаючи на значну кількість досліджень у галузі цивільного захисту, питання належної класифікації НС природного характеру в українському законодавстві та її впливу на правозастосовчу практику залишається недостатньо вивченим. Саме ця проблематика стала предметом дослідження.

Виклад основного матеріалу. Результатом еволюції суспільства є історично сформована система правового регулювання, яка виступає необхідним механізмом соціального управління та контролю, спрямованого на упорядкування суспільних відносин. За допомогою правових норм забезпечується, зокрема, стабільність і передбачуваність соціальних процесів, гарантується справедливий розподіл ресурсів, реалізація, охорона та захист прав і свободи людини.

За твердженнями Н.М. Оніщенко, динаміка розвитку сучасних суспільних відносин вимагає своєчасного та якісного правового реагування на відповідні соціальні процеси, що досягається використанням значної кількості правових засобів: норми права, юридичні факти, правові відносини, встановлення право- та дієздатності громадян, їх правового статусу загалом, визначення компетенції органів держави, правового статусу громадських організацій, юридичних осіб та інших суб'єктів суспільних відносин. Вчена вважає, що правове регулювання – це регламентація суспільних відносин засобами загальнообов'язкових правил поведінки і заснованих на них приписів індивідуального значення, що забезпечується в необхідних випадках державним примусом. Категорія «правове регулювання» виражає динамічну сутність всієї юридичної надбудови, вона характеризує активно-творчу сторону права, відображає процес перетворення його із можливості на дійсність. Процес правового регулювання спрямований на широке коло суб'єктів суспільних відносин (державна, нації, організації, органи держави, громадяни) [1, с. 47].

В умовах сьогодення особливої актуальності набуває правове регулювання у сфері цивільного захисту, оскільки воно має забезпечити ефективну профілактику, реагування та ліквідацію НС різної генези.

Правове регулювання сфери цивільного захисту, як зазначає С.С. Засулько, полягає у виробленні суб'єктами цього виду діяльності правових норм, правил поведінки, які регулюють різні сторони суспільних відносин, що складаються з приводу забезпечення безпечного стану об'єктів, тобто з позиції законодавця нормативне правове регулювання цивільного захисту – це прийняття органами державної влади нормативних правових актів із запобігання НС. Нормативно-правові акти, що регулюють питання забезпечення цивільного захисту, видані органами державної влади України, у сукупності формують законодавство України про цивільний захист, яке визначає основні засади і принципи забезпечення захисту населення і території від НС [2, с. 34, 35].

На переконання вчених, системою права у сфері цивільного захисту є структурно врегульована сукупність правових норм, які регулюють чи можуть регулювати відносини, що виникають у сфері цивільного захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціального та військового характеру, визначають повноваження органів виконавчої влади та інших органів управління, порядок створення і застосування сил, їх комплектування, проходження служби, а також гарантії соціального і правового захисту особового складу органів та підрозділів цивільного захисту. Вказані норми складають галузі права, які є основними структурними елементами системи права [3, с. 10–11].

Однак для забезпечення ефективного функціонування цієї системи необхідне чітке визначення її елементів та їх взаємозв'язків, що можливе лише через впорядкування й класифікацію.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «класифікація» трактується, як дія за значенням класифікувати, а також, як система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [4, с. 544]. Термін «класифікація», І.В. Хоменко визначає як багаторівневий, послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення та отримання нових знань стосовно членів поділу [5, с. 71]. А. Конверський вважає, що класифікація є систематизацію предметів на основі угоди чи певних практичних міркувань і на основі ознак, що впливають з природи систематизованих предметів [6, с. 155]. Тильчик В.В. та Матвійчук В.К. вважають класифікацію системою розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи, види за наявними спільними або однорідними ознаками, «властивостями» [7, с. 428].

На наше переконання, класифікація – це важливий методологічний інструмент, що забезпечує виявлення закономірностей і систематизацію різноманітних об'єктів, систем знань, процесів, явищ, інформації та даних. Суть класифікації полягає в упорядкуванні цих елементів за певними, чітко визначеними ознаками, створюючи ієрархії, категорії та групи. Завдяки класифікації стає можливим проведення порівняльного аналізу, виявлення спільних і відмінних рис між різними об'єктами дослідження, а також формулювання гіпотез і прогнозів.

У практичній діяльності класифікація є необхідною умовою для ефективного управління, прийняття обґрунтованих рішень та оптимізації різноманітних процесів. Класифікація – основа для здійснення моніторингу, аналізу та прогнозування в різних сферах людської діяльності. Систематизовані дані, отримані в результаті класифікації, дозволяють відстежувати динаміку змін, виявляти тенденції та закономірності розвитку, а також прогнозувати майбутні стани системи. Це особливо важливо в умовах зростаючої складності сучасних систем та великих обсягів інформації.

Особливого значення класифікація набуває у сфері права, де чітка систематизація правових явищ, норм та інститутів є необхідною умовою для забезпечення правопорядку, ефективного застосування законодавства та захисту прав і свобод громадян. Класифікація у праві дозволяє структурувати складну систему правових норм, визначати їх місце в ієрархії джерел права, розмежовувати різні галузі права та правові інститути, а також виявляти зв'язки між ними. Це сприяє уніфікації правозастосовчої практики, забезпеченню передбачуваності та стабільності правових відносин, а також підвищенню ефективності правового регулювання суспільних відносин.

На переконання І.В. Геращенко, значення класифікації в праві полягає в тому, що її потрібно розуміти як особливий метод, фахове використання якого надає змогу забезпечити ефективність правового регулювання, а також сприяє вдосконаленню правового регулювання суспільних відносин. Крім того, з наукової точки зору без аналізу всієї варіативності проявів поняття неможливо встановити його змістовну природу, аналіз цієї варіативності здійснюється саме шляхом класифікації [8, с. 35]. Адамова О.С. дотримується позиції, що класифікацію в праві можна розуміти як особливий метод, грамотне використання якого підвищує ефективність правового регулювання, і як особливий прийом законодавчої техніки, правильне застосування якого сприяє вдосконаленню нормативних актів і регулюванню суспільних відносин [9, с. 23].

Правова класифікація є необхідною умовою для систематизації та впорядкування правової системи, запобігаючи її хаотичному стану та забезпечуючи її зрозумілість. Завдяки класифікації право стає більш доступним для аналізу, прогнозування та застосування, що сприяє забезпеченню справедливості. Важливо зазначити, що класифікація є не статичним, а динамічним процесом, який постійно еволюціонує, адаптуючись до змін у суспільстві та розвитку правових відносин. Ця динамічність дозволяє правовій системі залишатися релевантною та ефективною у регулюванні суспільних відносин.

Таким чином, класифікація в праві виконує функцію своєрідного компаса, що дозволяє орієнтуватися у складному світі правових норм та інститутів. Завдяки класифікації правова система може ефективно функціонувати, забезпечуючи її логічність, послідовність і передбачуваність. Ці принципи є особливо важливими у сферах, де від чіткості та однозначності правового регулювання залежать життя та безпека людей, зокрема у сфері цивільного захисту.

Кодекс цивільного захисту України (далі – Кодекс) ставить у центр уваги поняття НС, яке є ключовим для розуміння та регулювання правовідносин у сфері цивільного захисту. Фактично, це основоположна категорія, що визначає межі та зміст діяльності всіх суб'єктів, задіяних у системі цивільного захисту, а також формує правову основу

для їх взаємодії. Із огляду на різноманіття НС, для ефективного функціонування усієї системи цивільного захисту в Україні існує необхідність їх належної правової класифікації.

У Кодексі визначено, що класифікація НС – це система, згідно з якою НС поділяються на класи і підкласи залежно від характеру їх походження. В Україні усі НС класифікуються за характером походження, ступенем поширення, розміром людських втрат і матеріальних збитків. Залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити виникнення НС на території України, визначаються такі види НС:

- 1) техногенного характеру;
- 2) природного характеру;
- 3) соціальні;
- 4) воєнні.

Залежно від обсягів заподіяних надзвичайною ситуацією наслідків, обсягів технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, визначаються такі рівні надзвичайних ситуацій:

- 1) державний;
- 2) регіональний;
- 3) місцевий;
- 4) об'єктовий [10].

Вказана класифікація має загальний характер, яка для потреб практичної діяльності, конкретизації та уніфікації підходів до класифікації НС деталізується на підзаконному рівні.

Відповідно до Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями, затвердженого Кабінетом Міністрів України, класифікація НС поділяється за рівнями та здійснюється для забезпечення організації взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій у процесі вирішення питань, пов'язаних із НС і ліквідацією їх наслідків.

У цьому порядку визначено критерії, за якими певну НС необхідно відносити до державного, регіонального, місцевого або об'єктового рівня, а саме:

- 1) територіальне поширення та обсяги технічних і матеріальних ресурсів, що необхідні для ліквідації наслідків надзвичайної ситуації;
- 2) кількість людей, які внаслідок дії уражальних чинників джерела надзвичайної ситуації загинули чи постраждали, або щодо яких порушено нормальні умови життєдіяльності;
- 3) розмір збитків, завданих уражальними чинниками джерела надзвичайної ситуації [11].

Для забезпечення деталізації та уніфікації підходів до класифікації НС був розроблений Класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019:2010, затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11.10.2010 р. № 457 (далі – Класифікатор) [12]. У Класифікаторі міститься перелік НС, як тих, що вже сталися, так і потенційно можливих. Ці НС розподілені за різними категоріями: класами, підкласами, групами та підгрупами. Класифікація враховує такі

характеристики НС як їхню природу (наприклад, техногенна, природна, соціальна), причини виникнення та масштаб наслідків. Для зручності використання та ідентифікації кожній НС присвоєно унікальний код, а самі категорії впорядковані за ієрархічним принципом. Фактично Класифікатор є систематизованим довідником, який описує різні види НС, класифікуючи їх за різними критеріями та надаючи кожній ситуації чи події окремий ідентифікатор. Такий підхід дозволяє не тільки ідентифікувати конкретну подію чи ситуацію, але й зрозуміти її потенційні наслідки, визначити рівень загрози та, відповідно, адаптувати заходи реагування. Класифікатор є ключовим елементом у системі цивільного захисту, надаючи чітку основу для оцінки ризиків та організації ефективного реагування на НС.

Для правильної класифікації НС важливе значення має встановлення їх класифікаційних ознак. У Кодексі визначено, що класифікаційна ознака НС – це технічна або інша характеристика небезпечної події, що зумовлює виникнення обстановки, яка визначається як надзвичайна ситуація [10]. Водночас у Класифікаторі під класифікаційною ознакою НС розуміється технічна чи інша характеристика події, що її визначають установленим порядком і яка дає змогу віднести подію до надзвичайної ситуації [12].

Перелік Класифікаційних ознак НС, затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України [13] (далі – Перелік Класифікаційних ознак НС), є важливим інструментом для забезпечення ефективного реагування на різноманітні загрози. Цей перелік встановлює єдині критерії для класифікації НС за такими параметрами, як вид, масштаб та рівень небезпеки. Завдяки цьому досягається уніфікація підходів до визначення НС, що забезпечує об'єктивність та однозначність в оцінці ситуацій. Уніфікований підхід також сприяє порівнянню та аналізу даних про НС, що дозволяє виявляти тенденції та закономірності, прогнозувати можливі ризики та вдосконалювати систему запобігання та ліквідації наслідків НС. Важливим аспектом цього переліку є визначення порогових значень показників для кожного типу НС. Це дозволяє об'єктивно оцінити масштаб конкретної НС і своєчасно задіяти необхідні ресурси для ліквідації її наслідків, мінімізуючи негативний вплив на населення, економіку та довкілля. Застосування єдиних критеріїв класифікації сприяє координації дій суб'єктів, залучених до реагування на НС, що підвищує ефективність загальних зусиль.

В умовах сьогодення одним із найбільш поширених видів НС в Україні є НС природного характеру. Їх виникнення та поширення зумовлене різноманітними природними процесами та явищами, що відбуваються на території країни. У Кодексі та інших законах України відсутнє нормативне розуміння змісту терміна «надзвичайна ситуація природного характеру». У Класифікаторі під цим терміном розуміється порушення нормальних умов життя та діяльності людей на окремій території чи об'єкті на ній або на водному об'єкті, пов'язане з небезпечним геофізичним, геологічним, метеорологічним або гідрологічним явищем, деградацією ґрунтів чи надр, пожежею у природних екологічних системах, зміною стану повітряного басейну, інфекційною захворюваністю та отруєнням людей, інфекційним захворюванням свійських тварин, масовою загибеллю диких тварин, ураженням сільськогосподарських рослин хворобами та шкідниками тощо [12].

Зважаючи на велику різноманітність НС природного характеру, виникає потреба у більш глибокому та детальному вивченні їх класифікації.

У Класифікаторі НС природного характеру залежно від їх походження поділяються на такі підкласи:

- геофізичні;
- геологічні;
- метеорологічні;
- гідрологічні морські;
- гідрологічні поверхневих вод;
- пов'язані з пожежами в природних екологічних системах;
- медико-біологічні [12].

Кожний із наведених підкласів додатково поділяється на групи, які характеризують конкретні види НС. Така класифікація дозволяє чітко визначити природу небезпеки та сприяє ефективному реагуванню на НС природного характеру. Ця система враховує різноманітні природні явища, які можуть становити загрозу для життя та здоров'я людей, а також для навколишнього середовища.

У законодавстві України немає детальної класифікації НС природного характеру за іншими показниками. Водночас комплексний аналіз Переліку Класифікаційних ознак НС дає змогу сформувати класифікацію цих НС за такими критеріями:

1. За типом природного явища:

- геологічні: землетруси, зсуви, карст, просідання ґрунту, абразія берегів (пункти 3-6, 10, 11);
- метеорологічні: сильний вітер, сильна злива, морські гідрологічні явища, масова загибель водних біоресурсів, крупний град, сильний снігопад, сильна ожеледь, сильна спека, сильний мороз, заморозки, сильна пилова буря, суховій, хуртовина (пункти 5-9, 12-15, 38, 44, 51);
- гідрологічні: повінь, паводок, снігова лавина, сель, підтоплення, затоплення, високі/низькі рівні моря, поява льоду, обледеніння суден, дрейф льоду, утворення мілін (пункти 5-11, 15-20, 44, 51);
- природні пожежі: лісові пожежі (верхові, низові), торф'яні пожежі, пожежі степових масивів, очерету (пункти 21-26);
- медико-біологічні: захворювання/отруєння (епідемія, епізоотія, епіфітотія), масова загибель тварин, масове ураження (всихання) рослин хворобами та шкідниками, масова загибель водних біоресурсів (пункти 1, 27-51).

2. За наслідками для людей:

- загибель/травмування/захворювання/отруєння людей: кількість загинув, госпіталізованих, отруєних, хворих (пункти 1, 27-37);
- загроза життю та евакуація: необхідність екстреної евакуації (пункт 2);
- погіршення життєзабезпечення: припинення руху транспорту, аварії систем життєзабезпечення, затоплення житлових будівель (пункти 10-14, 19, 20).

3. За масштабом руйнувань/пошкоджень:

- руйнування будівель і споруд: відсоток руйнувань, тип будівель (цивільні, жит-

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

лові, об'єкти підвищеної небезпеки), клас наслідків (відповідальності) (пункти 5, 6, 15, 17);

- пошкодження об'єктів інфраструктури: об'єкти водо-, тепло-, енерго-, газопостачання або водовідведення, транспортні комунікації (пункти 7, 10-14);

- пошкодження/загибель сільськогосподарських культур (плодових культур або винограду)/лісових насаджень (масивів): площа ураження (га), відсоток пошкодження/загибелі (пункти 8, 9, 21-26, 46-51).

4. За рівнем небезпеки:

- особливо небезпечні та небезпечні інфекційні хвороби: перелік конкретних хвороб (пункти 27, 28, 30, 31, 39);

- об'єкти підвищеної небезпеки: визначені законодавством (пункти 4, 17).

5. За швидкістю розвитку:

- раптові: землетруси, зсуви, сильний вітер, злива, град, снігові лавини, обледеніння суден, дрейф льоду, сель (пункти), деякі повені/паводки, масова загибель водних біоресурсів і тварин, отруєння (пункти 3-11, 15, 34-38, 41, 44);

- поступові/тривалі: посуха, підтоплення, деякі повені/паводки, поширення хвороб/шкідників рослин, погіршення санітарно-епідеміологічної ситуації, масове висихання лісів, деякі захворювання, сильна спека, мороз, суховій (пункти 5-11, 17-20, 27-33, 39-41, 46-51).

6. За можливістю прогнозування:

- прогнозовані: повені/паводки, деякі метеорологічні явища, поширення хвороб/шкідників рослин (пункти 5-15, 18, 27-33, 46-50);

- непередбачувані: землетруси, зсуви, снігові лавини, сель, деякі медико-біологічні, масова загибель водних біоресурсів (пункти 3, 4, 5-11, 15, 17, 34-38, 51).

7. За характером впливу на довкілля:

- прямий вплив: безпосереднє руйнування, затоплення, пожежі, загибель живих організмів (більшість пунктів);

- непрямий вплив: порушення екологічних зв'язків, забруднення довкілля (наприклад, отруєння, масова загибель біоресурсів), поширення інфекцій, вилучення земель з господарського обігу (пункти 22, 26-33, 34-45).

8. За локалізацією:

- місцеві: пожежа окремої будівлі, окремі зсуви, невеликі підтоплення, отруєння в межах одного колективу (пункти 5, 36);

- регіональні: масштабні повені, лісові пожежі, епідемії/епізootії/епіфітотії, що охоплюють кілька районів, масові пошкодження посівів у межах області (пункти 8-9, 21, 23, 24, 27-51);

- загальнодержавні: катастрофічні землетруси, масштабні повені, епідемії, що охоплюють значну частину країни.

9. За характером наслідків для економіки:

- прямі збитки: руйнування будівель, споруд, інфраструктури, втрата врожаю, загибель тварин, витрати на ліквідацію наслідків (пункти 5-9, 10-17, 21-26, 38, 41, 42, 46-51);

- непрямі збитки: перерва в роботі підприємств, порушення транспортного сполучення, зниження туристичної активності, витрати на медичне обслуговування, соціальні виплати (пункти 10-14, 19, 20, 27-37).

Зазначені критерії класифікації НС природного характеру не є вичерпними, за необхідності їх можна розширити за іншими параметрами, враховуючи специфіку конкретних ситуацій/подій та потреби їх аналізу.

На підставі аналізу вітчизняного законодавства та праць вчених вбачається наявність певних недоліків у нормативному переліку класифікаційних ознак НС природного характеру, а саме:

1) недостатня інтеграція між різними типами НС природного характеру – геологічні, метеорологічні, гідрологічні та інші НС природного характеру розглядають окремо, не враховуючи їх взаємозв'язок і можливість каскадних явищ із ефектом синергії. Наприклад, землетрус може спричинити зсуви, пожежі та руйнування дамб, що призведе до повені, таким чином збільшуються втрати. Існуючі класифікації не завжди чітко відображають такі складні взаємодії;

2) недостатній облік якісних характеристик – класифікація часто зосереджена на кількісних показниках, ігноруючи якісні характеристики, такі як ступінь вразливості населення, стан інфраструктури, екологічні наслідки та психологічний вплив на людей. Наприклад, однакова за площею лісова пожежа може мати різні наслідки залежно від типу лісу, густоти населення та наявності поблизу об'єктів інфраструктури;

3) недостатня увага до довготривалих наслідків – класифікаційні ознаки часто зосереджені на безпосередніх наслідках НС природного характеру, не враховуючи довготривалі ефекти, такі як відновлення екосистем, економічні втрати в довгостроковій перспективі та психологічні травми;

4) орієнтація на наслідки, а не на причини – класифікаційні ознаки здебільшого орієнтовані на констатацію факту НС природного характеру та оцінку її наслідків, але недостатньо враховують причини виникнення НС природного характеру та фактори ризику;

5) недостатній облік соціальних та економічних наслідків – класифікаційні ознаки часто зосереджені на фізичних параметрах НС (інтенсивність, площа, масовість), не враховуючи повною мірою соціальні та економічні наслідки, такі як психологічний вплив на населення, втрата робочих місць, порушення економічної діяльності.

6) недостатнє врахування умов воєнного стану та ведення (активних) бойових дій – в умовах воєнного стану звичні критерії оцінки наслідків НС природного характеру можуть бути непридатними. Наприклад, кількість постраждалих від НС може бути значно більшою через обмежений доступ до медичної допомоги та зруйновану медичну інфраструктуру.

Наявність вибухонебезпечних предметів у зоні НС створює додаткові ризики для рятувальників і населення. Обстріли промислових об'єктів можуть призвести до пожеж, витоків хімічних речовин, руйнування дамб та інших гідротехнічних споруд, що, своєю чергою, може спричинити повені, затоплення, забруднення довкілля. Бойові дії завдають значної шкоди довкіллю, що посилює наслідки НС природного характеру.

Необхідно враховувати латентний характер багатьох НС в умовах бойових дій, коли негативні наслідки проявляються не одразу, а з часом, ускладнюючи прогнозування та реагування. Наприклад, забруднення ґрунтів і водних ресурсів токсичними речовинами може мати довгостроковий вплив на здоров'я людей і стан екосистем, навіть після припинення активних бойових дій. Пошкодження інфраструктури та порушення нормального функціонування служб життєзабезпечення можуть мати відкладений ефект, призводячи до гуманітарної кризи. Крім того, бойові дії можуть унеможливити або значно обмежити доступ рятувальних служб до зони стихійного лиха, що ускладнить евакуацію населення, надання медичної допомоги та ліквідацію наслідків.

Усунення перерахованих вище у статті недоліків дозволить створити більш комплексну та ефективну систему класифікації НС природного характеру, що сприятиме кращому прогнозуванню, запобіганню та ліквідації наслідків цих явищ.

Висновки. Класифікація НС природного характеру в законодавстві України відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного реагування та мінімізації наслідків таких подій. Чітке визначення видів і рівнів таких НС дозволяє законодавчо закріпити розподіл повноважень між різними органами влади, визначити обсяги необхідних ресурсів і скоординувати дії суб'єктів забезпечення цивільного захисту. Завдяки класифікації, держава може оперативно мобілізувати сили цивільного захисту, забезпечити належну медичну допомогу, евакуацію населення та інші заходи, спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від НС природного характеру.

Важливість класифікації також полягає у створенні правової бази для фінансування заходів із попередження та ліквідації наслідків НС природного характеру. Крім того, класифікація є основою для розробки нормативно-правових актів, що регулюють питання цивільного захисту, техногенної та екологічної безпеки, що, в свою чергу, сприяє ефективній роботі усіх складових Єдиної державної системи цивільного захисту.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в правовому аспекті класифікація НС природного характеру є тим ключовим елементом системи цивільного захисту, який забезпечує її комплексність, підвищує стійкість і здатність до ефективного реагування та мінімізації наслідків цих НС. Якісна правова класифікація НС природного характеру сприяє ефективному управлінню ними та адаптації до конкретних типів НС природного характеру. Ми вважаємо, що удосконалення правової класифікації НС, у тому числі природного характеру, є необхідною умовою для підвищення рівня стійкості та готовності до реагування на НС і забезпечення національної безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Онiщенко Н.М.* Правове регулювання, правовий вплив та правове забезпечення: індекс взаємовизначеності. *Правова держава*. 2020. Вип. 31. С. 46–53. DOI: <https://doi.org/10.33663/0869-2491-2020-31-46-53>.
2. *Засулько С.С.* Види нормативно-правових актів щодо регулювання сфери цивільного захисту України. *Пожезна безпека–2011: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 17–18 лист. 2011 р.) Харків: НУЦЗ України, 2011. С. 34–35. URL: <https://shly.top/voLLV> (дата звернення: 02.09.2024).

3. Горбаченко Ю., Засунько С., Кришталь Т., Мельник О., Пасинчук К. Нормативно-правове регулювання діяльності у сфері цивільного захисту: навч.-метод. посіб. (збірник лекцій та матеріалів для самостійної роботи здобувачів вищої освіти). Черкаси: ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. 158 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : «Перун», 2005. 1728 с.

5. Хоменко І. Логіка: підручник для вищих навчальних закладів. Київ: Абрис, 2004. 256 с.

6. Конверський А.Є. Логіка: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Четверта хвиля, 1998. 272 с.

7. Тильчик В.В., Матвійчук В.К. Класифікація суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень. *Право і Суспільство*. 2023. № 3. С. 426–432. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.64>

8. Геращенко І.В. До питання класифікації договорів у сфері оподаткування. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 2(27). Том 2. С. 35–37. URL: <https://shly.top/galX> (дата звернення: 03.09.2024).

9. Адамова О.С. Поняття правової класифікації. *Часопис цивілістики*. Вип. 18. 2015. С. 19–24. URL: <http://www.clj.nuoua.od.ua/archive/18/6.pdf> (дата звернення: 23.09.2024).

10. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 р. № 5403–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 02.10.2024).

11. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями: постановою Каб. Міністрів України від 24.03.2004 р. № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.09.2024).

12. Про затвердження та скасування національних класифікаторів: наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11.10.2010 р. № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0457609-10#Text> (дата звернення: 12.09.2024).

13. Про затвердження Класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.08.2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-18#n14> (дата звернення: 02.09.2024).

REFERENCES

1. Onishchenko, N.M. (2020). Pravove rehuliuвання, pravovy vplyv ta pravove zabezpechennia: indeks vzaiemovyznachenosti. "Legal regulation, legal impact, and legal support: an index of indeterminacy". *Pravova Derzhava*, 31, 46-53. DOI: <https://doi.org/10.33663/0869-2491-2020-31-46-53> [in Ukrainian].

2. Zasunko, S.S. (2011). "Types of legal acts regulating the civil defence sector in Ukraine". *Fire safety-2011: Proceedings of the X International Scientific and Practical Conference*, November 17-18. Kharkiv: National University of Civil Defence of Ukraine. P. 34-35. URL: <https://shly.top/vOLLV> (Date of Application: 02.09.2024) [in Ukrainian].

3. Horbachenko, Yu., Zasunko, S., Kryshstal, T., Melnyk, O. and Pasynchuk, K. (2023). "Normative and legal regulation of activities in the field of civil protection": teaching and methodical manual (collection of lectures and materials for independent work of higher education students)". Cherkasy: Heroes of Chernobyl Cherkasy Institute of Fire Safety. 153 p. [in Ukrainian].

4. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.). "Big explanatory dictionary of modern Ukrainian language" (with additions and supplements) / [compiled and edited by V.T. Busel]. Kyiv; Irpin: "Perun", 2005. 1728 p. [in Ukrainian].

5. Khomenko, I. (2004). Logic: Textbook for higher educational institutions / Iryna Khomenko. Kyiv: Abrys: Abris. 256 p. [in Ukrainian].

6. Konverskyi, A. Ye. (1998). Lohika: pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv.

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

“Logic: Textbook for students of higher educational institutions” / A.Ye. Konverskyi. Kyiv: Fourth Wave. 272 p. [in Ukrainian].

7. Tylchuk, V.V., Matviichuk, V.K. (2020). Klasyfikatsiia subiektiv koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen. “Classification of subjects of corruption criminal offences”. *Law and Society*, 3, 426-432. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.3.64> [in Ukrainian].

8. Herashchenko, I.V. (2019). Do pytannia klasyfikatsii dohovoriv u sferi opodatkovannia. “On the classification of contracts in the field of taxation”. *Subcarpathian Law Herald*, 2(27), 2, 35-37. URL: <https://shly.top/ga1gX> (Date of Application: 03.09.2024) [in Ukrainian].

9. Adamova, O.S. (2015). Poniattia pravovoi klasyfikatsii. “The concept of legal classification”. *Journal of Civilistics*, 18, 19-24. URL: <http://www.clj.nuoua.od.ua/archive/18/6.pdf> (Date of Application: 23.09.2024) [in Ukrainian].

10. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. “Civil Protection Code of Ukraine”: Law of Ukraine No. 5403-VI from October 2, 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (Date of Application: 02.10.2024) [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Poriadku klasyfikatsii nadzvychainykh sytuatsii za yikh rivniamy. “On the approval of the Procedure for the classification of emergency situations by their levels”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from March 24, 2004 No. 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-%D0%BF#Text> (Date of Application: 02.09.2024) [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia ta skasuvannia natsionalnykh klasyfikativ. “On the enactment of the National Classifier of Ukraine. Classification of emergency situations ДК 019:2010”: Order, Classifier, Index State Committee for Technical Regulation and Consumer Policy (Derzhspozhivstandard), October 11, 2010 No. 457. URL: <https://shly.link/d8U4S> (Date of Application: 12.09.2024). [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Klasyfikatsiinykh oznak nadzvychainykh sytuatsii. “On the approval of Classification Signs of Emergency Situations”: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine from August 6, 2018 No. 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0969-18#Text> (Date of Application: 02.09.2024) [in Ukrainian].

UDC 349.6:504.4

Kolesnyk Victoriia,

Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine,

Graduate Student of the State Scientific Institution

“Institute of Information, Security and Law
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine”,

Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0003-1860-7866

CLASSIFICATION OF NATURAL DISASTERS: LEGAL ASPECT

This article examines the key role of legal regulation in the civil protection system, with a special focus on the importance and specificities of emergency classification. The study delves into the fundamental understanding of the term “classification” as a universal tool for systematising and organising information used in various fields of knowledge. In addition, the article provides a comprehensive analysis of the significance of classification in legal science and practice, where it is an integral element of legal regulation, ensuring clarity,

© Kolesnyk Victoriia, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).3](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).3)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

consistency and efficiency of law enforcement. It has been determined that establishing a clear and scientifically sound classification is the foundation for developing effective legal mechanisms in any aspect of public relations, including civil protection.

This study focuses on the role and significance of the classification of emergencies in the context of Ukrainian legislation, with a special emphasis on the natural disasters. The author analyses the legal acts regulating the procedure for classification of emergencies and identifies the criteria by which emergencies are divided into different types and levels. The article examines approaches to the classification of natural disasters, in particular those associated with dangerous geological, hydrological, meteorological phenomena, as well as fires in natural ecosystems. The article examines how the current classification of emergencies contributes to the organisation of an effective system of response to them, including prevention, elimination of consequences and subsequent reconstruction.

The article under scrutiny places significant emphasis on the critical importance of proper legal classification of natural disasters. The underlying rationale for this emphasis is that such classification serves as the basis for adequate risk assessment, planning of preventive measures and prompt response to emergencies. It is substantiated that a correct and detailed classification makes it possible not only to clearly define the scale and nature of the threat, but also to develop optimal action algorithms for public authorities, civil protection entities and the population. It is emphasised that improvement of the classification system, taking into account current challenges, is a prerequisite for increasing the level of protection of the population and territories from natural disasters, minimising potential damage and loss of life. In addition, the results of the study may be useful for further improvement of civil protection legislation and development of more effective risk management strategies.

Keywords: legal regulation, classification in law, civil protection, natural emergency, classification of emergencies.

Отримано 14.10.2024

Левандовський Чеслав Чеславович,
аспірант Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький, Україна,
ORCID ID 0009-0005-7419-9205

ФЕНОМЕН АНТИКОНКУРЕНТНИХ УЗГОДЖЕНИХ ДІЙ (BID-RIGGING) У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ У ГАЛУЗІ БУДІВНИЦТВА

У статті проаналізовано феномен антиконкурентних узгоджених дій у сфері публічних закупівель з огляду на специфіку галузі будівництва.

Досліджено не тільки чинний адміністративно-правовий механізм обмеження доступу до будівельних публічних закупівель на підставі рішень Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень, але й чинний неявний фактичний механізм обмеження розміру штрафу, якщо наслідки антиконкурентних узгоджених дій є на регіональному ринку. Вперше встановлено, що формальне прийняття Антимонопольним комітетом України та його територіальними відділеннями рішення про притягнення до відповідальності за порушення у вигляді вчинення антиконкурентних узгоджених дій, що стосуються спотворення результатів тендерів, є фактичною заборonoю брати участь у публічних закупівлях.

Ключові слова: публічні закупівлі, будівництво, антиконкурентні узгоджені дії, державний контроль, відмова учаснику в участі у процедурі закупівлі, відхилення тендерної пропозиції учасника, заборона участі в публічних закупівлях.

Постановка проблеми. Публічні закупівлі в галузі будівництва відіграють ключову роль у забезпеченні ефективного використання державних ресурсів та реалізації стратегічних інвестиційних проєктів, що сприяють економічному зростанню та модернізації інфраструктури України. Однак зростання масштабів державних та комунальних закупівель супроводжується не лише позитивними тенденціями, а й загрозою антиконкурентних узгоджених дій, які порушують принципи добросовісної конкуренції. Антиконкурентні узгоджені дії (bid-rigging) у сфері публічних закупівель у галузі будівництва є серйозною проблемою, адже вони призводять до штучного обмеження конкуренції, завищення цін та неефективного витрачання бюджетних коштів. Основним законом нашої держави є Конституція України [1], відповідно до статті 19 якої органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Слід зазначити, що прийняття Антимонопольним комітетом України та його територіальними відділеннями необґрунтованих та не врегульованих адміністративно-правовими нормами рішень призводить до таких самих або ще більших негативних наслідків штучного обмеження конкуренції, завищення цін та неефективного витрачання бюджетних коштів, внаслідок звуження конкуренції через застосування необґрунтованих заборон частині

учасників будівельного ринку участі в публічних закупівлях з огляду на застосування частини 1 статті 17 Закону України «Про публічні закупівлі» [2] у кореспонденції із пунктом 4 частини 2 статті 6, пунктом 1 статті 50 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [3]. За таких умов виникає необхідність адміністративно-правового дослідження феномену антиконкурентних узгоджених дій у сфері публічних закупівель та його наслідків із врахуванням специфіки будівельної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових праць свідчить, що в Україні проблематику публічних закупівель вивчали такі науковці й фахівці: С.Я. Вавженчук, О.П. Віхров, І.В. Влялько, Р.А. Джабраїлов, М.Ю. Довгань, Т.О. Карабін, О.Ю. Курепіна, С.І. Лекарь, В.К. Малолітнева, Д.Г. Манько, В.М. Новаковець, А.О.Олефір, Н.Б. Пацурія, Я.В. Петруненко, В.В. Повидиш, А.О. Сошников, Н.Ю. Цибульник, О.П. Шатковський, Т.І. Швидка, О.Л. Юдіцький та інші.

Тема кваліфікації правовідносин недобросовісної конкуренції у сфері публічних закупівель досліджувалась Т.І. Швидкою, правові механізми притягнення до відповідальності за антиконкурентні узгоджені дії загалом опрацьовані Г.М. Шовкопляс, адміністративну відповідальність за порушення у сфері державних закупівель вивчала В.В. Шаркова, адміністративно-правовому статусу територіальних відділень Антимонопольного комітету України присвячене дослідження О.Я. Турковського.

Водночас науковці недостатньо зосередилися на дослідженні антиконкурентних узгоджених дій у сфері публічних закупівель та їх наслідків з урахуванням особливостей будівельної галузі.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі чинного законодавства України та практичної діяльності Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень описати феномен антиконкурентних узгоджених дій у сфері публічних закупівель у галузі будівництва та його наслідки.

Виклад основного матеріалу. Сучасна економіка України вимагає ефективного використання державних ресурсів та забезпечення прозорості у сфері публічних закупівель, особливо в галузі будівництва, що є однією з ключових складових національної інфраструктурної політики. Придбання товарів, робіт і послуг державними та комунальними установами впливає не лише на економічну стабільність, але й на довіру суспільства до державного управління. У цьому контексті питання притягнення до відповідальності учасників публічних закупівель набуває особливого значення, адже зловживання, такі як узгоджені дії (bid-rigging), загрожують недопущенню реальної конкуренції та спричиняють завищення цін, що негативно впливає на бюджетну систему держави та, відповідно, на її фінансову безпеку.

Bid-rigging – це форма змови між учасниками конкурентних торгів, коли вони заздалегідь погоджуються щодо порядку подання пропозицій, наприклад, визначають переможця або чергу переможців. Така практика призводить до штучного обмеження конкуренції, спотворення цінових сигналів та підвищення вартості закупівельних контрактів. Що, у свою чергу, порушує принципи справедливої конкуренції і може негативно впливати на економічну ефективність та якість наданих послуг чи товарів.

Як зазначено у звіті Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР),

змова під час проведення тендерів відбувається, коли учасники закупівлі погоджуються між собою на усунення конкуренції у процесі закупівель [4].

Як зазначає Швидка Т.І., економічна конкуренція – це не просто змагання, це найважливіша ланка всієї системи ринкового господарства, базовий механізм ринкових відносин, що примушує підприємців змагатися один з одним і таким чином сприяти досягненню найвищих результатів. Основним змістом конкуренції є задоволення потреб населення, свобода доступу на різноманітні ринки, здешевлення продукції та підвищення її якості тощо. Порушення правил конкурентної боротьби і принципу змагальності є причиною дискримінації учасників конкурсів, торгів, тендерів, аукціонів, що створює небезпеку для існування здорового конкурентного середовища та підриває нормальне функціонування ринку [5].

Водночас важливо зазначити, що проблеми належного урядування, а саме необґрунтовані рішення Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень щодо встановлення факту антиконкурентних узгоджених дій шкідливо звужують коло будівельних компаній – потенційних учасників, що негативно впливає як на ринок публічних закупівель у будівельній галузі, так і перешкоджає економічному зростанню загалом.

При цьому можна погодитись із тезою Дрофича Ю.В., що система норм, яка регулює відносини адміністративної відповідальності, не відповідає потребам сьогодення. Діапазон її позитивного, організуючого впливу значно ширший ніж публічне управління і торкається багатьох сторін взаємовідносин органів держави з громадянами, юридичними особами [6].

Також надзвичайно актуальними залишаються погляди, наведені у друкованому виданні з адміністративного права за редакцією Битяка Ю.П., щодо необхідності врегулювання питань адміністративної відповідальності юридичних осіб [7, с. 192–195].

Доцільно зазначити, що розгляд справ про порушення економічної конкуренції традиційно відбувається на підставі доказів, зібраних Антимонопольним комітетом України та його територіальними відділеннями (далі – АМКУ) шляхом надсилання запитів та отримання відповідей. При цьому, як зазначають Клименко О.М., Настенко, М.Ю., додатковими доступними АМКУ джерелами інформації, що можуть бути використані при виявленні змов під час проведення тендерів, є звіти замовників та інформація, отримана при проведенні перевірки замовників, у тому числі документація щодо закупівель. Однак інформація зі звітів замовників про проведення процедур закупівель досить обмежена і, як правило, свідчить лише про ймовірність антиконкурентної змови. Чим більший термін минув від моменту проведення тендера до виявлення ознак змови під час перевірки, тим складніше встановити факти, необхідні для доведення порушення, і тим більше втрачається інформації, яка могла би бути використана як доказ порушення [8].

Водночас, коли йдеться про антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання, представники АМКУ зазначають, що основним математичним інструментом доведення органами АМКУ схожості дій є кореляційний аналіз, який належить до методів оброблення статистичних даних і полягає у вивченні коефіцієнтів кореляції, та

наголошують, що Верховний Суд у своїй практиці підтвердив правомочність АМКУ використовувати цей інструмент [9].

Таким чином, постає питання щодо функціональності норм права, в цьому випадку, які регулюють не тільки збирання доказів та їх оцінку, кваліфікацію порушення, а також відповідальність. Функціональність норм права – це їх здатність виконувати передбачену функцію, надати можливість її виконання. Поняття функціональності норм права є відмінним від поняття ефективності норм права, яка є здатністю досягати визначених цілей.

Для досягнення мети цього дослідження, насамперед, слід зазначити, що будівництво, крім того що це одна з основних галузей економіки будь-якої розвиненої країни, це ще й та сфера господарської діяльності, у якій в особливий спосіб на законодавчому рівні передбачені сталі господарські (економічні) зв'язки між підприємствами – учасниками галузі через загальновідомий господарський механізм субпідряду, передбачений статтею 318 Господарського кодексу України [10] та статтею 838 Цивільного кодексу України [11]. До того ж відносини субпідряду як складова механізму виконання робіт та послуг передбачені частиною 7 статті 17 Закону України «Про публічні закупівлі» [2]. Водночас факт звичайних у будівельній галузі сталих господарських (економічних) зв'язків між підприємствами вважається однією з ознак антиконкурентних узгоджених дій згідно із Законом України «Про захист економічної конкуренції» [3]. Про це свідчить практика Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень [12].

Правовою підставою для визначення дій узгодженими є норми статей 5 та 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [3]. Так, статтею 5 цього закону визначено, що узгодженими діями є укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, а також будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність) суб'єктів господарювання [3]. У частині 1 статті 6 закону визначено поняття антиконкурентних узгоджених дій. Це узгоджені дії, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції. Пунктом 4 частини 2 статті 6 закону антиконкурентними узгодженими діями, зокрема, визнаються узгоджені дії, які стосуються спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів.

Є всі підстави погодитись із Швидкою Т.І., що для кваліфікації дій суб'єкта господарювання як антиконкурентних узгоджених дій не є обов'язковим фактичне настання наслідків у формі, відповідно, недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання (конкурентів, покупців) чи споживачів, зокрема, через заподіяння їм шкоди (збитків) або іншого реального порушення їх прав чи інтересів, чи настання інших відповідних наслідків. Достатнім є встановлення самого факту вчинення дій, визначених законом як антиконкурентні узгоджені дії. Але проблемним питанням для АМКУ є не тільки факт виявлення змови між учасником і замовником тендерних процедур, а зокрема, факт доказування та притягнення порушників до відповідальності [5].

З аналізу пункту 4 частини 2 статті 6 закону випливає, що йдеться як про спотворення результатів тендеру, так і про спотворення результатів торгів, спотворення результатів аукціонів та спотворення результатів конкурсів. Оскільки у зазначеній правовій нормі нарівні із спотворенням результатів тендеру зазначено про спотворення інших результатів, то можна зробити висновок, що в цьому випадку йдеться про правовідносини поза сферою публічних закупівель, і такі правовідносини мають інший характер, наприклад науково-технічного конкурсу або мистецького аукціону.

Така ситуація з визначенням змісту норми права повинна бути належно врегульована шляхом внесення змін та доповнень до Закону України «Про захист економічної конкуренції» [3].

Відповідно до пункту 4 частини 1 статті 17 Закону України «Про публічні закупівлі» замовник приймає рішення про відмову учаснику в участі у процедурі закупівлі та зобов'язаний відхилити тендерну пропозицію учасника або відмовити в участі в переговорній процедурі закупівлі (крім випадків, зазначених у пунктах 2, 4, 5 частини другої статті 40 цього Закону) в разі, якщо суб'єкт господарювання (учасник) протягом останніх трьох років притягувався до відповідальності за порушення, передбачене пунктом 4 частини другої статті 6, пунктом 1 статті 50 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [3], у вигляді вчинення антиконкурентних узгоджених дій, що стосуються спотворення результатів тендерів.

Так, насправді, поряд з дискусією навколо часто абстрактного поняття «антиконкурентних узгоджених дій, що стосуються спотворення результатів тендерів» йдеться про заборону на три роки участі в публічних закупівлях.

Така ситуація, крім того, що позбавляє суб'єкт господарської діяльності в галузі будівництва можливості продовжувати в повному обсязі свою діяльність, призводить до протилежного результату щодо економічної конкуренції, а саме звужує конкуренцію на будівельному ринку.

З огляду на відсутність чіткого регулювання поняття «результати спотворення торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів», варто дослідити поняття, що несе основне смислове навантаження.

Безпосереднього визначення поняття «тендер» після 19.04.2020 Закон України «Про публічні закупівлі» [2] не містить. Так, у пункті 13 частини 1 статті 1 закону зазначено: «13) конкурентна процедура закупівлі (далі – тендер) – здійснення конкурентного відбору учасників за процедурами закупівлі відкритих торгів, торгів з обмеженою участю та конкурентного діалогу».

Раніше, до 19.04.2020, поняття «тендер» ототожнювалося з поняттям «торги» та мало визначений у пункті 28 Закону зміст: «28) тендер (торги) – здійснення конкурентного відбору учасників з метою визначення переможця торгів згідно з процедурами, установленними цим Законом (крім переговорної процедури закупівлі)».

Очевидною є зміна термінології в Законі України «Про публічні закупівлі» [2] на користь поняття «конкурентна процедура закупівлі», хоча виникає справедливе зауваження, що, з огляду на поширене вживання поняття «тендер», його визначення могло б бути таким: «13) тендер – конкурентна процедура закупівлі, що полягає у здійсненні

конкурентного відбору учасників за процедурами закупівлі відкритих торгів, торгів з обмеженою участю та конкурентного діалогу».

Такий підхід спростив би праворозуміння терміна та покращив би питання похідного вживання слова «тендер» – «тендерна документація» та інші.

Крім неоднозначностей із зазначеною вище термінологією у складі об'єкта та предмета дослідження, які б вимагали врегулювання, постають питання законності дій державного органу, що здійснює захист економічної конкуренції – Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень, щодо розгляду справ антиконкурентних узгоджених дій у сфері публічних закупівель у галузі будівництва.

Про це свідчить практика Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень на прикладі Рішення Тимчасової адміністративної колегії Антимонопольного комітету України (далі – Колегія АМКУ) від 02.09.2021р. № 122-р/тк [12] (далі – Рішення АМКУ).

Так, як зазначено в п. 50 Рішення АМКУ [12], було встановлено, що сталі господарські відносини призводять до позиціонування суб'єктів господарювання не як конкурентів, а як партнерів. Ця обставина «наявності господарських відносин» стала однією з підстав та обґрунтуванням в Остаточних висновках Тимчасової адміністративної колегії Антимонопольного комітету України в п. 136 про те, що мала місце узгоджена поведінка, що стосується спотворення результатів торгів, на підставі чого в п. 137 було зроблено висновок, що «така поведінка Відповідачів є порушенням законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій, які стосуються спотворення результатів торгів, заборонених відповідно до пункту 1 статті 50 та пункту 4 частини другої статті 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [3]. При цьому у Рішенні АМКУ [12] відсутні будь-які посилання на нормативні акти адміністративно-правового або іншого регулювання, на підставі чого Колегія АМКУ вважає, що «сталі господарські відносини» чи «господарські відносини» є поведінкою, яка є «порушенням законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій, які стосуються спотворення результатів торгів». Як уже зазначалося, стаття 19 Конституції України [1] передбачає, що органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Відповідно, постає запитання про законність такого і подібних Рішень Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень, особливо в ситуації, коли юридична конструкція субпідряду є легальною і дозволена та її можливість прямо передбачена законодавством про публічні закупівлі, а саме частиною 7 статті 17 Закону України «Про публічні закупівлі» [2].

Випадок та приклад, що розглядається, стосувався публічної закупівлі робіт з реконструкції двох магістральних водоводів та будівництва бурового майданчика та безпосередньою належить до галузі будівництва, в якій, як зазначалося вище, є легітимні очікування можливостей та господарських відносин, що ґрунтуються на відносинах субпідряду та свободі економічної діяльності. Субпідряд, а відповідно, законна господарська діяльність та співпраця в галузі будівництва передбачені також у підзакон-

ному акті, а саме у профільній Постанові Кабінету міністрів України від 01.08.2005 № 668 «Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві» [13], у п. 2, 3 та інших. Ураховуючи наведене вище, виникає юридична суперечливість та невизначеність, коли легітимні законні необхідні сталі (постійні) господарські відносини субпідряду в галузі будівництва вважаються та розглядаються як незаконні, а точніше як поведінка, яка є «порушенням законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій». Для усунення цієї суперечливості необхідно та пропонуємо ввести в профільний Закон України «Про захист економічної конкуренції» норму, відповідно до якої відносини субпідряду в галузі будівництва не можуть вважатися поведінкою, яка є «порушенням законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій».

З огляду на те, що до одного з предметів цього адміністративно-правового дослідження у сфері публічних закупівель належить галузь будівництва, варто зупинитися на визначенні (дефініції) «галузі будівництва» в контексті публічних закупівель.

Загальне визначення галузі міститься в Господарському кодексі України [10] у статті 260 під назвою «Галузі економіки та їх класифікація». Частиною 1 статті 260 Господарського кодексу України визначено, що «сукупність усіх виробничих одиниць, які здійснюють переважно однакові або подібні види виробничої діяльності, складає галузь». Таке визначення неможливо предметно застосувати в адміністративно-правовому вимірі. Тому виникає необхідність в межах існуючої концепції подібних видів виробничої (економічної) діяльності надати власне визначення будівельної галузі в контексті публічних закупівель.

Так, відповідно до п. 22 статті 1 профільного Закону України «Про публічні закупівлі» [2] предмет закупівлі визначається замовником у порядку, встановленому Уповноваженим органом, із застосуванням Єдиного закупівельного словника, затвердженого у встановленому законодавством порядку. Єдиний закупівельний словник ДК 021:2015 (далі – Класифікатор ДК 021 2015) є Національним класифікатором, його було розроблено Міністерством економічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитку України) та прийнято Наказом Мінекономрозвитку України від 23.12.2015 р. № 1749, надано чинності з 01.01.2016 [14]. Зазначений Національний класифікатор відповідає європейському закупівельному словнику Common Procurement Vocabulary (CPV), затверджену Регламентом ЄС № 2195/2002 Європейського Парламенту і Ради з поправками згідно з Регламентом Комісії ЄС № 213/2008, та є перекладом з англійської мови (7, Передмова).

Відповідно до розділу 2 [14] Єдиний закупівельний словник складається з основного словника і додаткового словника. Основний словник базується на системі кодів, що мають ієрархічну структуру і складаються з дев'яти цифр; групи цифр, у свою чергу, відповідають найменуванню, що описує товари, роботи і послуги, які становлять предмет контракту. Зазначено, що код складається з 8 цифр, що згруповані таким чином: перші дві цифри визначають розділ (XX000000-Y); перші три цифри визначають групу (XXX00000-Y); перші чотири цифри визначають клас (XXXX0000-Y); перші п'ять цифр визначають категорію (XXXXX000-Y). Останні три цифри коду дають більший

ступінь деталізації в межах кожної категорії. Дев'ята цифра – контрольна. Додатковий словник містить більш детальний опис предмета контракту. Він базується на системі абетково-цифрових кодів, яким відповідає формулювання, що може деталізувати характер чи призначення товарів [14]. У п. 3 «Основний словник» Єдиного закупівельного словника у таблиці розміщений Розділ 45, позначений та виділений кодом 45000000-7, та містить опис в українській частині словника українською мовою «Будівельні роботи та поточний ремонт» і в англійській частині словника «Construction work».

Слід зауважити, що за змістом профільного Закону України «Про публічні закупівлі» предмет закупівлі поділяється на три види: товари, роботи, послуги, які можна вважати «тріадою» публічних закупівель, з огляду на те, що ці три різні види предмету закупівлі мають свої власні особливості адміністративно-правового регулювання. Визначення (дефініція) кожного з видів предмету публічних закупівель міститься в пп. 27, 21 та 34 п. 1 статті 1 Закону України «Про публічні закупівлі» [2]:

27) роботи – розроблення проєктної документації на об'єкти будівництва, науково-проєктної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування, будівництво нових, розширення, реконструкція, капітальний ремонт та реставрація існуючих об'єктів і споруд виробничого та невиробничого призначення, роботи з будівництва об'єктів з розробленням проєктної документації, роботи з нормування в будівництві, геологорозвідувальні роботи, технічне переоснащення діючих підприємств та супровідні роботам послуги, у тому числі геодезичні роботи, буріння, сейсмічні дослідження, аеро- і супутникова фотозйомка та інші послуги, що включаються до кошторисної вартості робіт, якщо вартість таких послуг не перевищує вартості самих робіт;

21) послуги – будь-який предмет закупівлі, крім товарів і робіт, зокрема транспортні послуги, освоєння технологій, наукові дослідження, науково-дослідні або дослідно-конструкторські розробки, медичне та побутове обслуговування, найм (оренда), лізинг, а також фінансові та консультаційні послуги, поточний ремонт, поточний ремонт з розробленням проєктної документації;

34) товари – продукція, об'єкти будь-якого виду та призначення, у тому числі сировина, вироби, устаткування, технології, предмети у твердому, рідкому і газоподібному стані, а також послуги, пов'язані з постачанням таких товарів, якщо вартість таких послуг не перевищує вартості самих товарів.

З аналізу змісту зазначених вище визначень до галузі будівництва в межах будівельних робіт та поточного ремонту за змістом Єдиного закупівельного словника [14] в повному обсязі можна віднести роботи, зазначені в п. 27 ч. 1 статті 1 Закону України «Про публічні закупівлі» [2], та послуги з поточного ремонту і послуги з поточного ремонту з розробленням проєктної документації, зазначені частково в п. 21. ч. 1. цього ж Закону.

Враховуючи наведені вище роботи та послуги як предмет закупівлі, за змістом зазначених вище положень та пояснень Єдиного закупівельного словника [14] кодування номером (числом) розділу 45, а також керуючись нормативною вимогою п. 22 ст. 1 Закону України «Про публічні закупівлі» [2] щодо позначень робіт та послуг із застосування Єдиного закупівельного словника (ЄСЗ, CPV), можна зробити формальне визначення

галузі будівництва в контексті публічних закупівель як комплексу економічної діяльності з виконання будівельних робіт та послуг поточного ремонту визначених у таблиці розділом 45 Єдиного закупівельного словника CPV (common procurement vocabulary), що має назву розділу українською мовою «Будівельні роботи та поточний ремонт» та англійською мовою «Construction work». Онтологічне ж значення слова «будівництво» пов'язане з процесом створення або зведення будівель, споруд та інших конструкцій, а також із сукупністю організаційних, економічних, технічних і правових аспектів, що регулюють цей процес. Онтологія в філософії визначає значення слова через його зв'язок із реальним світом – сутністю явищ та об'єктів. Тому слово «будівництво» варто трактувати як динамічний процес, що включає в себе розробку проєктів, забезпечення необхідними матеріалами, технікою, персоналом, а також організацію робіт для досягнення конкретної мети та результату робіт, реалізованих в об'єкті.

Вирішивши проблему ототожнення відносин субпідряду в галузі будівництва з так званою поведінкою, яка є «порушенням законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій», слід звернути увагу на наступний предмет дослідження, яким є відповідальність за «порушенням законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій».

Перелік порушень законодавства про захист економічної конкуренції визначено у статті 50 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [3], у якому міститься 21 порушення, серед яких в п. 1 загалом вказано «антиконкурентні узгоджені дії» без уточнення виду чи сфери (наприклад спотворення результатів торгів).

У свою чергу, за змістом частини 2 статті 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [3] вбачається, що узгоджені дії, які стосуються спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів є одним з восьми видів антиконкурентних узгоджених дій.

Таким чином, зрозуміло, що Закон України «Про захист економічної конкуренції» [3] передбачає значну кількість різновидів порушень економічної конкуренції.

Перелік видів відповідальності передбачено у статті 51 «Види відповідальності» закону [3], в якій зазначено про те, що «порушення законодавства про захист економічної конкуренції тягне за собою відповідальність, встановлену законом».

Стаття 52 «Штрафи» у частині 2 закону [3] передбачає відповідальність у розмірі значних штрафів, а саме за порушення, передбачені п. 4 статті 50 цього Закону [3] накладаються штрафи в розмірі до десяти відсотків доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф. Саме таким порушенням, передбаченим п.4 статті 50 цього Закону є антиконкурентні узгоджені дії щодо спотворення результатів тендеру.

Поряд з фактичною заборорою на три роки участі в публічних закупівлях у галузі будівництва, штраф у розмірі до 10 відсотків річного доходу (виручки) позбавляє підприємство можливості функціонувати та залишатись на будівельному з ринку.

Щоб повернутися через три роки до участі в публічних закупівлях у галузі будівництва, будівельне підприємство має не тільки зберегти свою фінансову стійкість, але

й забезпечити наявність досвіду, аналогічних договорів, матеріально-технічної бази та інше.

Так, відповідно до статті 16 «Кваліфікаційні критерії процедури закупівлі» Закону України «Про публічні закупівлі» [2] замовник вимагає від учасників процедури закупівлі подання ними документально підтвердженої інформації про їх відповідність кваліфікаційним критеріям. Замовник установлює один або декілька з таких кваліфікаційних критеріїв: 1) наявність в учасника процедури закупівлі обладнання, матеріально-технічної бази та технологій; 2) наявність в учасника процедури закупівлі працівників відповідної кваліфікації, які мають необхідні знання та досвід; 3) наявність документально підтвердженого досвіду виконання аналогічного (аналогічних) за предметом закупівлі договору (договорів); 4) наявність фінансової спроможності, яка підтверджується фінансовою звітністю [2].

За умов заборони на 3 (три) роки участі у публічних закупівлях та накладення штрафу у розмірі до 10 % річного доходу (виручки) виконати передбачені законодавством та замовником вимоги майже неможливо, відповідно, замість розвитку економічної конкуренції внаслідок відсутності належного адміністративно-правового регулювання прийняття рішень про антиконкурентні узгоджувальні дії очевидно відбуватиметься скорочення конкуренції.

Слід зазначити, що останнім часом, а саме 21.02.2024 набрало чинності Розпорядження Антимонопольного комітету України № 22-рп від 14.12.2023 «Про затвердження Порядку визначення розміру штрафу, що накладається за порушення законодавства про захист економічної конкуренції» (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25 січня 2024 р. за № 123/41468) [15], яким частково врегульовуються широкі дискреційні повноваження Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень щодо нарахування сум штрафів. Цей Порядок визначає механізм розрахунку розміру штрафу, передбаченого частинами другою та п'ятою статті 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції», частинами першою та другою статті 21 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [3], що накладається за порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Так, за вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції, передбаченого пунктом 1 статті 50 та пунктом 4 частини другої статті 6 Закону, у вигляді антиконкурентних узгоджених дій, які стосуються спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів, базовий розмір штрафу встановлюється в розмірі до 30 відсотків від суми договору, укладеного за результатами торгів, аукціону, конкурсу, тендеру, з урахуванням ступеня негативного впливу на конкуренцію, інтереси замовника, що встановлюється в кожному конкретному випадку вчинення порушення, з урахуванням обставин справи, а в разі визнання торгів, аукціону, конкурсу, тендеру такими, що не відбулися, – у розмірі до 30 відсотків від суми очікуваної вартості торгів, конкурсу, тендеру або початкової ціни реалізації лота під час проведення аукціону, з урахуванням ступеня негативного впливу на конкуренцію, інтереси замовника, що встановлюється в кожному конкретному випадку вчинення порушення з урахуванням обставин справи [3].

Ураховуючи особливості будівельної галузі, базовий розмір штрафу в сумі 30 %

від вартості договору про закупівлю залишається значним фінансовим тягарем у порівнянні з 10 % суми річного доходу (виручки). Аналіз змісту зазначеного вище порядку залишає у значному обсязі дискреційні повноваження Антимонопольного комітету та його територіальних відділень.

Однією з особливостей чинного механізму адміністративно-правового регулювання у сфері публічних закупівель, в тому числі у будівельній галузі, є те, що участь у публічних закупівлях в одному регіоні призводить до того, що, відповідно, ризик бути звинуваченим через договори субпідряду в антиконкурентних узгоджених діях в межах одного регіону значно знижується, а саме обмежується розміром чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Нормативним обґрунтуванням цього є п. 7 Порядку, відповідно до якого, Рішення про накладення штрафу в розмірі понад чотири тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян приймаються виключно Комітетом як вищим колегіальним органом, адміністративною колегією Комітету на їх засіданнях.

Слід зазначити, що розпорядженням Антимонопольного комітету України № 16-рп від 23.11.2023 було затверджено зміни в «Порядок розгляду Антимонопольним комітетом України та його територіальними відділеннями заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції» [16]. Відповідно до пункту 2 цього Порядку [16] Адміністративній колегії територіального відділення Комітету підвідомчі справи про порушення у вигляді зловживання монополієм (домінуючим) становищем, антиконкурентних узгоджених дій, якщо наслідки порушення є на регіональному ринку. Водночас у тексті Порядку [16] відсутнє нормативне визначення регіонального ринку. Адміністративне та інше законодавство України також не містить визначення (дефініції) регіонального ринку. Щонайменше обмеженню регіонального ринку відповідають межі адміністративно-територіальних одиниць. Відтак, у випадку, коли будівельна діяльність суб'єкта господарської діяльності знаходиться в межах одного регіону (області або м. Києва) та участь у публічній закупівлі стосується того самого регіону, то є підстави вважати, що наслідки порушення, яким є антиконкурентні узгоджувальні дії щодо спотворення результатів тендеру є на регіональному ринку і відповідальність у вигляді штрафу буде обмежена розміром чотири тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Згідно з нормами п. 5 підрозд. 1 розд. XX Податкового кодексу України [17], якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 грн, відповідно, сума штрафу за одне порушення в межах одного регіону (області або м. Києва) складатиме передбачувану суму 68 000 грн, а не 10 % від річного обороту (виручки) за минулий рік чи 30 % вартості договору про закупівлю. Відкритою залишається необхідність у Порядку розгляду Антимонопольним комітетом України та його територіальними відділеннями заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції [16], надання визначення (дефініції) «регіонального ринку».

Проте належне врядування є одним з основних факторів конкурентоспроможності держави, розвитку її економіки та передумовою європейської інтеграції. Для забезпечен-

ня ефективної діяльності держави щодо формування державної політики у різних сферах, в тому числі у сфері публічних закупівель та захисту економічної конкуренції, необхідно створити професійну, результативну, ефективну та підзвітну систему центральних органів виконавчої влади. Зниження адміністративного навантаження на суб'єктів господарювання, покращення якості надання адміністративних послуг, забезпечення законності та передбачуваності адміністративних дій підвищує позиції держави в міжнародних рейтингах, а також має велике значення для підвищення рівня довіри громадян та бізнесу до держави [18]. Для досягнення цієї мети Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р було затверджено Стратегію реформування державного управління України на 2022–2025 роки. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угоди про асоціацію), ця Стратегія ґрунтується на спільних цінностях, а саме: дотриманні демократичних принципів, верховенстві права, належному врядуванні [18]. У статті 3 Угоди про асоціацію [19] належне врядування визначається як один з основних принципів для посилення відносин між сторонами. Україна продовжуватиме політичні, соціально-економічні, законодавчі та інституційні реформи, необхідні для ефективної реалізації Угоди про асоціацію. Зазначені цілі відповідають Стратегії реформування системи публічних закупівель на 2024–2026 роки [20] затвердженій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2024 р. № 76-р., у якій зазначено, що важливим викликом у сфері публічних закупівель є ефективна реалізація проєктів, пов'язаних із закупівлями для відбудови України. Тому належне впорядкування правових норм щодо доступу та заборон у сфері публічних закупівель у галузі будівництва, що належить до об'єкту цього адміністративно-правового дослідження набуває особливої актуальності.

Висновки. У порядку проведеного дослідження зроблено висновок про те, що у сфері публічних закупівель неявно існує інструмент заборони участі в публічних закупівлях у випадку встановлення АМКУ антиконкурентних узгоджених дій спотворення результатів тендеру, незважаючи на легальність відносин субпідряду в будівельній галузі. Відсутність адміністративно-правового регулювання об'єктивної оцінки дій учасників публічних закупівель призводить до негативних наслідків необґрунтованого звуження економічної конкуренції. На конкуренцію у сфері публічних закупівель, а особливо в галузі будівництва, негативно впливають неявні регіональні обмеження, адже у випадку порушень поза так званім регіональним ринком значно зростають ризики для підприємницької діяльності на підставі неврегульованих дискреційних повноважень АМКУ. Пропонується ввести в профільний Закон України «Про захист економічної конкуренції» норму, відповідно до якої, відносини субпідряду в галузі будівництва не можуть вважатися поведінкою, яка є «порушенням законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді антиконкурентних узгоджених дій». Пропонується уточнити в Законі України «Про публічні закупівлі» поняття тендеру, як конкурентної процедури закупівлі, що полягає у здійсненні конкурентного відбору учасників за процедурами закупівлі відкритих торгів, торгів з обмеженою участю та конкурентного діалогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 15.05.2024).
2. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19> (дата звернення: 16.05.2024).
3. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 15.05.2024).
4. Fighting bid rigging in public procurement. Report on implementing the OECD Recommendation, 2016. URL: https://www.oecd.org/en/publications/fighting-bid-rigging-in-public-procurement_57b223af-en.html (дата звернення: 17.05.2024).
5. *Швидка Т.І.* Проблеми притягнення до господарсько-правової відповідальності за правопорушення у сфері публічних торгів. *Економічна теорія та право*. 2017. № 4 (31). С. 157–167.
6. *Дрофич Ю.В.* Поняття та основні ознаки адміністративної відповідальності: аналіз сучасної адміністративно-правової літератури. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2022. Вип. 73 (частина 2). С. 18-26.
7. *Битяк Ю.П., Гаращук В.М., Дьяченко О.В.* та ін. Адміністративне право України: підручник / за ред. Ю.П. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 544 с. С. 192–195.
8. *Клименко О.М., Настенко М.Ю.* Антиконтурентні узгоджені дії в публічних закупівлях: правовий аналіз. *Економіка та Право*. 2019. № 3. С. 45–56.
9. Інтернет ресурс Legal Hight School. URL: <https://lhs.net.ua/antykonykurentni-uzhodzheni-dii-mozhut-buty-vchyneni-bud-iakymy-sub-iekamy-hospodariuvannia-nezalezno-vid-rozmiru-ikhnoi-chastky-rynku-naholosyla-alla-maksymenko/> (дата звернення: 15.05.2024).
10. Господарський кодекс України: Закон України від 16 липня 1991 р. № 234/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-96> (дата звернення: 16.05.2024).
11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 17.05.2024).
12. Рішення Тимчасової адміністративної колегії Антимонопольного комітету України № 122-р/тк від 02.09.2021. URL: <https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/613/f5c/5d1/613f5c5d14f9e184330651.pdf> (дата звернення: 15.05.2024).
13. Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2017 р. № 345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-17> (дата звернення: 15.05.2024).
14. Єдиний закупівельний словник ДК 021:2015. Міністерство економіки України. URL: <https://mspu.gov.ua/diyalnist/oboronni-zakupivli/yediniy-zakupivelnij-slovník-dk-0212015> (дата звернення: 16.05.2024).
15. Про затвердження Порядку визначення розміру штрафу, що накладається за порушення законодавства про захист економічної конкуренції: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 14.12.2023 № 22-рп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0123-24#Text> (дата звернення: 15.05.2024).
16. Про затвердження Порядку розгляду Антимонопольним комітетом України та його територіальними відділеннями заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 19.04.1994 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0090-94#Text> (дата звернення: 15.05.2024).
17. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 17.05.2024).
18. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-p#Text> (дата звернення: 15.05.2024).

19. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 16.05.2024).

20. Про схвалення Стратегії реформування системи публічних закупівель на 2024-2026 роки та затвердження операційного плану її реалізації у 2024-2025 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2024 р. № 76-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.05.2024).

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy. "Constitution of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (Date of Application: 15.05.2024) [in Ukrainian].
2. Pro publichni zakupivli. "On protection of economic competition". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (Date of Application: 16.05.2024) [in Ukrainian].
3. Pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii. "On protection of economic competition": Law of Ukraine dated January 11, 2001 No. 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (Date of Application: 15.05.2024) [in Ukrainian].
4. Fighting bid rigging in public procurement. Report on implementing the OECD Recommendation. 2016. URL: https://www.oecd.org/en/publications/fighting-bid-rigging-in-public-procurement_57b223af-en.html (Date of Application: 17.05.2024) [in English].
5. Shvydka, T.I. (2017). Problemy prytyahnnennia do hospodarsko-pravovoi vidpovidalnosti za pravoporushennia u sferi publichnykh torhiv. "Problems of bringing to economic and legal liability for offenses in the field of public procurement". *Economic Theory and Law*, 4 (31), 157-167 [in Ukrainian].
6. Drofych, Yu.V. (2022). Poniattia ta osnovni oznaky administratyvnoi vidpovidalnosti: analiz suchasnoi administratyvno-pravovoi literatury. "The concept and main features of administrative liability: analysis of modern administrative and legal literature". *Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. Series LAW*, 73 (part 2), 18-26 [in Ukrainian].
7. Bytiak, Yu.P., Harashchuk, V.M. and Diachenko, O.V. (2007). Administratyvne pravo Ukrainy. "Administrative law of Ukraine": textbook / edited by Yu.P. Bytiak. Kyiv: Yurinkom Inter. 544 sheets. P. 192-195 [in Ukrainian].
8. Klymenko, O.M., Nastenka, M.Yu. (2019). Antykonkurentni uzgodzheni dii v publichnykh zakupivliakh: pravovyi analiz. "Anticompetitive concerted actions in public procurement: legal analysis". *Economics and Law*, 3, 45-56 [in Ukrainian].
9. Internet resurs Legal Hight School. "Internet resource 'Legal Hight School'". URL: <https://lhs.net.ua/antykonkurentni-uzhodzheni-dii-mozhut-but-y-vchyneni-bud-iakymy-sub-iekhtamy-hospodariuvannia-nezalezno-vid-rozmiru-ikhnoi-chastky-rynku-naholosyla-alla-maksymenko/> (Date of Application: 15.05.2024) [in Ukrainian].
10. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. "Commercial Code of Ukraine": Law of Ukraine dated July 16, 1991 No. 234/96-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-96> (Date of Application: 16.05.2024) [in Ukrainian].
11. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. "Civil Code of Ukraine": Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Date of Application: 17.05.2024) [in Ukrainian].
12. Rishennia Tymchasovoi administratyvnoi kolehii Antymonopolnoho komitetu Ukrainy. "Decision of the Temporary Administrative Board of the Antimonopoly Committee of Ukraine No. 122-r/tk dated 02.09.2021. URL: <https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/613/f5c/5d1/613f5c5d14f9e184330651.pdf> (Date of Application: 15.05.2024) [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Zahalnykh umov ukladennia ta vykonannia dohovoriv pidriadu v kapitalnomu budivnytstvi. "On approval of the General Conditions for the Conclusion and Execution

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

of Contracts in Capital Construction”: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 12, 2017 No. 345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-17> (Date of Application: 15.05.2024) [in Ukrainian].

14. Yedynyi zakupivennyi slovnyk DK 021:2015. “Unified Procurement Dictionary DK 021:2015”. Ministry of Economy of Ukraine. URL: <https://mspu.gov.ua/diyalnist/oboronni-zakupivli/yedynij-zakupivelnij-slovník-dk-0212015> (Date of Application: 16.05.2024) [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia rozmiru shtrafu, shcho nakladaetsia za porushennia zakonodavstva pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii. “On approval of the Procedure for determining the amount of the fine imposed for violation of the legislation on the protection of economic competition”: Order of the Antimonopoly Committee of Ukraine dated 14.12.2023 No. 22-rp. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0123-24#Text> (Date of Application: 15.05.2024) [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Poriadku rozhlidu Antymonopolnym komitetom Ukrainy ta yoho terytorialnymy viddilenniamy zayav i sprav pro porushennia zakonodavstva pro zakhyst ekonomichnoii konkurentsii. “On approval of the Procedure for consideration by the Antimonopoly Committee of Ukraine and its territorial branches of applications and cases on violations of the legislation on the protection of economic competition”: Order of the Antimonopoly Committee of Ukraine dated 19.04.1994 No. 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0090-94#Text> (Date of Application: 15.05.2024) [in Ukrainian].

17. Podatkovi kodeksi Ukrainy. “Tax Code of Ukraine”: Law of Ukraine dated December 2, 2010 No. 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Date of Application: 15.05.2024) [in Ukrainian].

18. Stratehiia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy na 2022–2025 roky. “Strategy for reforming the public administration of Ukraine for 2022–2025”: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 21, 2021 No. 831-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-p#Text> (Date of Application: 15.05.2024) [in Ukrainian].

19. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. “Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (Date of Application: 16.05.2024) [in Ukrainian].

20. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia systemy publichnykh zakupivel na 2024-2026 roky ta zatverdzhennia operatsiinoho planu yii realizatsii u 2024-2025 rokakh. “On approval of the Strategy for reforming the public procurement system for 2024-2026 and approval of the operational plan for its implementation in 2024-2025”: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 2, 2024 No. 76-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2024-%D1%80#Text> (Date of Application: 15.05.2024) [in Ukrainian].

UDC 342.9

Levandovskyi Cheslav,

Postgraduate student of the Leonid Yuzkov Khmelnytskyi
University of Management and Law, Khmelnytskyi, Ukraine,
ORCID ID 0009-0005-7419-9205**THE PHENOMENON OF ANTI-COMPETITIVE CONCERTED ACTIONS (BID-RIGGING) IN PUBLIC PROCUREMENT IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY**

Anti-competitive concerted actions frequently constitute violations of economic competition in public procurement, including in the construction sector.

© Levandovskyi Cheslav, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).4](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).4)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhoroona.com/>

This article analyses the phenomenon of anticompetitive bid-rigging in the context of public procurement, with a particular focus on the construction industry.

The author examines the current administrative and legal mechanisms for restricting access to public construction procurement, as determined by the Antimonopoly Committee of Ukraine and its territorial branches. Furthermore, this study explores the current implicit de facto mechanism for limiting the amount of a fine if anticompetitive concerted actions are present in the regional market. This study's novel finding is that the Antimonopoly Committee of Ukraine and its territorial branches have formally adopted a decision to initiate legal proceedings for an infringement consisting of anticompetitive, collusive actions with regard to the manipulation of tender results, which constitutes a de facto prohibition on the participation of the offending parties in public procurement. For the first time, the author provides a formal definition of the construction industry in the context of public procurement as a complex of economic activities related to construction works and maintenance services, as defined in the table in Section 45 of the Common Procurement Vocabulary (CPV), which is titled in Ukrainian "Construction works and maintenance" and in English "Construction work". The author puts forward the idea of amending the Law of Ukraine "On Public Procurement" by defining the prohibition of participation in public procurement as a tool for restricting access to public procurement, and introducing provisions to the Commercial Code of Ukraine on the prohibition of participation in public procurement as a separate type of administrative or economic and administrative liability (sanctions). It has been suggested that the Law of Ukraine "On Protection of Economic Competition" be amended to include the definitions of "regional market" and "consequences of anticompetitive concerted actions". These definitions would be necessary components for determining the institutional affiliation of the procedure for consideration of cases and decision-making on violation of legislation on protection of economic competition and holding hearings on cases by the Antimonopoly Committee of Ukraine and its territorial offices.

Keywords: public procurement, construction, anticompetitive concerted actions (bid-rigging), state control, refusal to participate in the procurement procedure, rejection of a bidder's tender offer, prohibition of participation in public procurement.

Отримано 16.09.2024

Pluhatar Tetiana,

Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Scientific Secretary of the
Secretariat of the Scientific Council of the
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-2082-5790

Lelet Serhii,

Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Head of the Department,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6099-4121

Hyra Yana,

Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0009-0001-4703-1651

IMPLEMENTATION OF THE HUMANISTIC PRINCIPLE IN THE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article analyzes the implementation of the humanism principle in the activity of the National Police, taking into account current sociolegal challenges. An examination of the fundamental elements of the humanistic paradigm employed within law enforcement practices, accompanied by an in-depth exploration of its codification in legislation, is conducted in the present study. The analysis further delves into the challenges encountered in the operational implementation of the aforementioned approach, along with a meticulous assessment of potential avenues for enhancement. The discussion focused on the importance of international standards in protecting human rights, the necessity of reforming police training methodologies, and the establishment of effective mechanisms to empower the public in maintaining accountability. The authors put forward a series of recommendations aimed at enhancing police activities. These recommendations are intended to promote increased citizen trust, ensure the protection of individual rights and liberties, and optimize the efficacy of the law enforcement system.

Keywords: *principle of humanism, National Police of Ukraine, protection of rights and freedoms, human dignity, international human rights standards, law and order, police activity.*

Relevance of the topic. The full-scale invasion of Ukraine by Russia has precipitated profound socio-economic and political transformations within the country. Consequently, it is imperative to undertake a comprehensive restructuring of the law enforcement system. This restructuring must include the following: strengthening the protection of citizens' rights and freedoms, protecting property, and safeguarding the interests of enterprises, institutions, and organizations from illegal encroachments. Additionally, it is essential to humanize all aspects of social life. First and foremost, these stipulations pertain primarily to law enforcement entities, whose performance of contemporary tasks is predominantly associated with the

implementation of principles grounded in the recognition of universal values, including the decent treatment of individuals, humanism, the fortification of the protection of citizens' rights and freedoms, and other priorities of a lawful, democratic society. A rigorous examination of the role of humanism in the operations of the National Police of Ukraine is particularly salient, as these activities profoundly impact individual interests, rights, and freedoms, and are often associated with the use of coercion, which can have deleterious consequences for offenders. The critical nature of this problem and its diversity necessitate a systematic analysis and disclosure of the mechanisms of personality formation as the highest social value. This, in turn, is an important prerequisite for the development of new means, forms, and methods of activity of police bodies and units. At the same time, increased attention, reconsideration, significant clarification and search for new approaches to improving the system of principles of police activity under the current legal regime of martial law in Ukraine are required by an extremely wide range of problems arising in the exercise of civil rights and freedoms, as well as in the legislative and law enforcement practice of their regulation.

A number of scholars have examined the challenges faced by the humanistic direction in their works, including V. Averianov, I. Aristova, V. Babkin, O. Bezsmertnyi, I. Bychko, M. Verbenskyi, V. Zhuravskyi, O. Zaichuk, O. Kopylenko, M. Kostytskyi, O. Kostenko, L. Kravchenko, K. Levchenko, O. Martynenko, O. Myronenko, O. Murashyn, N. Nyzhnyk, V. Pohorilko, P. Rabinovych, Yu. Rymarenko, O. Skakun, S. Slyvka, O. Yarmysh and others. However, this field of scientific inquiry remains pertinent, evolving into a substantial scientific problem and a foundational concept that impacts the operations of all state entities, not solely law enforcement. It encompasses the regulation of interactions between the state and individuals. It is imperative to enhance the effectiveness and accountability of the National Police of Ukraine. The organization's methods and processes of operation have been the subject of critique from both human rights institutions and the general public. Repeatedly, these critiques have highlighted discrepancies between the police force's actions and international norms, leading to concerns regarding the preservation of citizens' rights and the protection of community interests from unlawful transgressions. Therefore, without diminishing the role and significance of the work of previous scholars, it is necessary to conduct a fundamental study of the humanistic foundations of the organization of the National Police. This study will streamline and develop legislative and organizational prerequisites for its further improvement. Additionally, it will rethink the understanding of the essence of humanism as a fundamental principle of its activities at the present stage.

The purpose of the article is to define the essence, meaning and content of the principle of humanism, to identify the specifics of its manifestation and the problems of its implementation in the activities of the National Police of Ukraine based on the analysis of the current legal acts and the practice of their implementation, as well as the theoretical achievements of scientists from various branches of law; to study the experience of implementation of international standards and principles-values in the activities of law enforcement agencies of foreign countries and to develop conceptual and theoretical bases, proposals and recommendations aimed at improvement of the national legislation and its application in this area.

Research methods. This study employs general scientific methods of cognition of objective reality based on a dialectical approach to the object of research, and special legal methods. The conceptual apparatus of the studied issues was deepened with the help of the logical-semantic method and the method of transition from the general to the particular. Employing structural and functional analysis method enables the formulation of a comprehensive understanding of the operations of the National Police, including its fundamental nature, manifestations, methodologies, and pathways for enhancement. Concurrently, the formal legal method facilitated an examination of the substance and configuration of the apparatus for implementing the principle of humanism in the activities of police entities and units. With the application of statistical, structural-logical and comparative methods, it is possible to identify areas for improving the implementation of the principle of humanism in the activities of the National Police of Ukraine.

Main text. The primary criterion for evaluating the rule of law and authentic democracy is the degree to which a society is prepared not only to acknowledge human rights, freedoms, and legitimate interests, but also to prioritize the individual as the “supreme value”. In democratic states, the relationship between the individual and the state is evolving, with human rights and freedoms consistently taking precedence. In accordance with Article 3 of the Constitution of Ukraine “a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are defined in Ukraine as a high social value ensuring human rights and freedoms is the primary duty of the state” [1]. This statement, which is included in the Constitution of Ukraine, should be the basis for the functioning of all state bodies, including the National Police of Ukraine. It should be an axiom for every police officer, as our state has entrusted the function of protecting and defending the rights, liberties, and legitimate interests of individuals and citizens precisely to the National Police.

Moreover, taking into account the fact that in accordance to Article 1 of the Law of Ukraine “On the National Police” “the National Police of Ukraine (Police) is a central executive body serving the society by ensuring the protection of human rights and freedoms, combating crime, maintaining public safety and order” [2], we believe that the administrative function is the most important and the largest in scope, as it involves the largest number of police officers. Article 2 of the Law stipulates the fundamental duties of the police force. These “duties encompass the provision of police services in the following domains:

- 1) Ensuring public safety and maintaining order within society.
- 2) Protecting human rights and fundamental freedoms, while also safeguarding the interests of both society and the state.
- 3) Combating crime and maintaining public order. Providing, within the limits established by law, services to assist individuals who, due to personal, economic, social circumstances, or as a result of emergencies, require such assistance” [2].

If we accept the widely held view among theorists that principles represent the foundational tenets, the fundamental principles, the original concepts, which are distinguished by universality, general significance, and heightened imperativeness, and which reflect the fundamental provisions of theory, doctrine, and science [3, p. 110], then a general approach has developed among legal scholars that understands principles as guiding provisions, theoretical

concepts reflecting objective regularities, and as enshrined in law. Principles emerge from the collective generalization of objectively operating laws and regularities, representing their common features and characteristic signs that inform the content of such activities. In essence, objective reality serves as the fundamental source for the formation of principles [4, p. 206].

At the same time, the principles of police activity define its essence and nature, reflect the leading ideas of law and constitute the general principles of the mechanism of legal regulation of police activity aimed at protecting and safeguarding the rights and freedoms of citizens. They are extremely important, as they summarize the basic trends and reveal the genesis of legal norms and international standards of human rights.

The significance of the principles of police activity is multifaceted. These principles, interconnected with one another, ensure the efficacy of norms in both lawmaking and law enforcement by establishing general provisions. As basic principles and provisions, they form a kind of “framework” for all police activities. The principles of police activity, formulated on the basis of novel perspectives regarding the role of the police in the political, economic, and social processes currently unfolding in the country, are an essential prerequisite for the development and enhancement of police activity. Through the legislator’s consciousness, they significantly influence the further development of national legislation.

Thus, the system of principles of police activity consists of basic principles characterizing its activity as a state body and principles formulating the basic laws of such activity.

The fundamental principles governing these processes are derived from the regularities observed in the administrative and procedural activities of the police. The fundamental principles encompass the following: the rule of law; the concept of legality; the notion of systematicity; publicity (officialdom); comprehensiveness, objectivity; efficiency; the priority of human and civil rights and freedoms; the assurance of the right to respect for one’s dignity and personal integrity; the equality of all before the law; the provision of legal aid; the right to appeal against the actions and decisions of officials.

The principles that underpin police legislation permit optimal decision-making processes when it comes to the selection of legal methodologies and formal instruments for carrying out its duties. These core tenets encompass a range of principles, including humanism, transparency, comprehensiveness, expediency, objectivity, impartiality and professionalism.

Humanism constitutes the foundational basis for the structuring of state power, predicated on the recognition of the inherent value of the individual and the affirmation of the primacy of their interests within the ambit of state activities. With that in mind, police officers are duty-bound to act within the scope of their designated authority. In order to evaluate each circumstance that arises in their interactions with citizens, they are required to exercise professional maturity and discernment, selecting the most democratic and humane course of action for each situation.

There is an urgent need to study the specific methods used by the police in ensuring citizens’ rights and freedoms, to clarify the rules of conduct of police officers in the context of compliance with deontological principles, to study such an aspect of their activities as forms and methods of non-violent actions in the context of social conflict, and to develop proposals aimed at improving the theoretical and legal framework and practice of implementing humane forms and methods of the National Police.

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

The legislator imposes requirements on police officers as defined in the Law of Ukraine “On the National Police” and other regulatory documents of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, as well as ethical requirements based on generally accepted moral and ethical principles and norms.

The defining structure is the construction of three articles of the Constitution of Ukraine, each of which reveals a certain aspect of the embodiment of the idea of humanism. Specifically, Article 3 of the Basic Law establishes the principle of humanism by recognizing dignity, inviolability, and security as the highest social value in Ukraine. Article 28 underscores the inalienable and inviolable subjective right of every person, stating, “no one shall be subjected to torture, cruel, inhuman, or degrading treatment or punishment”. This implies that there can be no justification, including legal justification, for an act against human dignity. Finally, Article 68 establishes a positive obligation for all subjects of law, which complements and limits the requirement to comply with the provisions of positive law in general: “everyone is obliged... not to infringe on the rights and freedoms, honor and dignity of other people”. According to the provisions of the Basic Law, human dignity serves as the fundamental concept around which the constitutional understanding of the legal status of the human person is structured. However, the recognition and protection of personal dignity are not directly related to the principle of humanism. Furthermore, there is a need for more detailed norms capable of guaranteeing compliance with this principle in all areas of law enforcement activity [5, p. 30].

The principles of respect for individual dignity and humane treatment are central tenets in the ethical framework of the National Police. Specifically, Section II of the Rules of Ethical Conduct for Police Officers stipulates that “in the performance of their duties, police officers shall show respect for the dignity of every person, treat everyone fairly and impartially, regardless of race or nationality, language, gender, age, religion, political or other beliefs, property, social origin or status, education, place of residence, sexual orientation or other characteristics, and shall not discriminate in any form” [6].

We should agree with the proposal of V. Kuzyk, who suggests amending Paragraph 5 of Section 1 of the Rules of Ethical Conduct for Police Officers, as approved by Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 1179 of November 9, 2016, with the following revised text: “5. A police officer shall carry out his/her activities in accordance with the fundamental principles enshrined in the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine “On the National Police”, other legislative acts of Ukraine, as well as functional principles enshrined in the regulations on structural units of the central/territorial police body”. [15, p. 72].

From a legal perspective, the distinctive nature of the National Police in safeguarding citizens’ rights and liberties stems from the fact that its primary function does not entail direct interference in individuals’ personal lives. Instead, its primary objective is to address and eliminate the negative factors that impede citizens from fully enjoying the benefits of individual freedom.

In light of the current reorganization efforts of the Ukrainian police force, there is a pressing need to implement international human rights standards and draw upon the experiences of foreign law enforcement agencies in ensuring human rights and freedoms.

This approach aims to enhance the legal framework governing the police's operations and establish a comprehensive system of criteria for assessing the state of citizens' rights and freedoms. Additionally, it seeks to address critical issues related to police staffing and to introduce more humane methods and practices.

Despite the fact that the forms and methods of police activity in the field of ensuring the rights and freedoms of citizens are specific types of its activities, means, ways and techniques by which it creates favorable conditions for citizens to exercise their rights and freedoms, guards and protects them from offenses and participates in the restoration of violated rights and compensation for damages, it is believed that the forms and methods of police activity in this area are interdependent. They cannot be considered separately, since together they constitute a single, integral organism that creates the right conditions for ensuring the rights and freedoms of citizens.

Consequently, there is a necessity to conduct a more comprehensive investigation and analysis of the forms and methods of police activity as the primary mechanisms for ensuring the rights and freedoms of citizens. These findings must be incorporated more comprehensively into the existing educational literature. Particular attention to the special regulations that define international standards of law enforcement in this area. It is essential to create a police force that aligns with the best international achievements, determining its high professionalism, patriotism, dedication, high culture, and responsibility. The humane treatment of people and respect for them must become not only an official duty, but also a moral guideline for every police officer.

The principle of humanism implies respect for the rights, freedoms and legitimate interests of citizens and is extremely important in police activities. The rights, freedoms, obligations, and legitimate interests of a person and a citizen in a legal state and civil society are universally significant categories. Ukraine has chosen these ideals as the prospect of its development. Therefore, police activity cannot be recognized as effective, nor even necessary, without ensuring respect for the rights, freedoms, duties and legitimate interests of a person and citizen.

Humanism posits the belief in the limitlessness of human potential and its ability to improve, the demand for freedom and the protection of individual dignity, and the idea of a person's right to happiness. Simultaneously, the principle of humanism is comprehended as a system of viewpoints determined by historical necessity, in which an individual is recognised as an autonomous value and an independent subject of his actions and which reflects the requirements of society in such an individual, and his development according to the laws of personal activity is regarded as a necessary condition for the development of society. "Humanism is a philosophical, ethical and natural law principle that gives a person the status of absolute value" [7, p. 74].

Consequently, humanism is a worldview that recognises the dignity of every person as the highest value of all humanity. It assumes a conscious perception accessible to those who are inclined to feel and think accordingly. As a cultural phenomenon, it stimulates the general progress of world civilisation. The synthesis of these two ideas leads to the understanding of humanism as an open, dynamically evolving system: views, ideas, moral principles denying

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

all forms of inequality between the individual and society; practical actions implementing this principle in the economic, political and legal spheres of life. At the same time, one provision of this system remains unchanged - the recognition of human dignity as the highest value in the world.

According to M. Kostytskyi, humanism affirms the value of human personality, human existence, dignity, rights and freedoms of each person [8, p. 13]. Researchers A. Kolodii and A. Oliinyk posit that humanism is predicated on the principle that the self-worth of each individual, in conjunction with their inalienable rights, constitutes the highest value. Humanism is defined by a set of values including kindness, mercy, compassion, empathy, respect for individuals and a desire to help each person gain a worthwhile place in life, as well as eliminating negative aspects [9, p. 208]. Humanism, as a fundamental principle of professional morality and police activity in the context of the current stage of development of Ukrainian society, imposes upon police officers the obligation to respond promptly and efficiently to unlawful actions. The police are the core of Ukraine's law enforcement system. Their primary responsibilities include protecting human and citizen rights, ensuring law and order, and upholding legal compliance.

In this regard, quite right is the position of V. Shylinhov, who argues that humanism should become a universal principle of the rule of law and its bodies, including the police. Law enforcement officers are prohibited from utilising any methods in pursuit of their objectives. The postulate "the end justifies the means" falls outside the scope of their professional standards. The methods and means used by the police in the course of its activities shall comply with the requirements of morality, humanism and justice. However, the practical implementation of humanistic principles in policing is only possible if humanistic criteria for assessing the effectiveness of policing are effective, a high level of professionalism is ensured and the general and legal culture of police officers is improved [10, p. 4, 9].

Nevertheless, as I. Kondratiev emphasises, the problem of violence as a means to an end, the dialectic of humanism and violence, is extremely important for understanding the principles of law enforcement. Such an analysis is also necessary because everyday consciousness often fosters illusions about the omnipotence of violence and cruelty, especially with regard to the fight against crime. The dialectic of the goal and the means in this logical chain does not exclude the possibility of such a situation when the means contradict the aim. Hence the main task – to prevent inadequate means from deforming and distorting the humane and noble goal [11, p. 56]. The thesis of I. Shamrai correctly notes that "Jean-Jacques Rousseau, as the founder of rationalism and humanism in the law of war, believed that a law enforcement officer should not cause suffering, commit encroachments, or cause damage that is not necessary to achieve the only goal – stopping the offense" [12, p. 320].

Humanism in modern legal doctrine is interpreted as a human-essential worldview, a general social principle of law, and a system of views on man as the highest value. These features characterise this conception of humanism: respect for the freedom and dignity of every person; consideration of the interests, needs, and individual characteristics of each person; human well-being; concern for human happiness; the provision of equal opportunities for development; self-improvement of the individual; and highly moral relations between people.

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).5](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).5)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

In consideration of the aforementioned, it is imperative that the principle of humanism be enshrined not solely in individual branches of legislation, but rather in all branches, thereby ensuring a more pronounced orientation of law enforcement practice towards the imperative of its implementation. The evolution of the concept of humanism, human dignity, human rights and freedoms mirrors the fundamental aspiration of humanity to eradicate all manifestations of violence, exploitation and oppression, and to foster coexistence.

It is clear that the content of the principle of humanism in police activities includes the rules concerning the equality of all people before the law, the attitude towards a person, their life and health, honour and dignity, inviolability and security as the highest social value. The principles of humanism are given the status of universally binding rules through the relevant norms of the Constitution of Ukraine, thus becoming a form of its legal embodiment. At the same time, the legal norms that regulate police activities must be harmoniously combined with the prevailing social values and the concept of the modern legal system, and the principle of humanism as the fundamental principle of police activities must be mandatory for all police officers without exception. Humanism must be regarded not solely as a principle, but also as a criterion that enables the evaluation of the adequacy or inadequacy of the implementation of humanistic requirements in the field of policing. This activity is carried out in conflict situations where the interests of different categories of people collide. It is necessary to take into account the multifaceted manifestation of humanism, in particular in relation to the offender, the victim and society as a whole. Humanism, in its capacity as a principle, is inherently dependent on its integration within a broader framework of principles that govern police activity. These include, but are not limited to, legality, justice, freedom, equality, and respect for the individual. Within this overarching system, humanism assumes a pivotal role, serving as a cornerstone and guiding principle.

It is also important to emphasise that representatives of political science, philosophy, legal theory and specialists in legal sciences continue to work on humanistic issues. This indicates the complexity of the issue of humanising social life in Ukraine, the need to develop nationwide approaches to the problem of human rights in modern conditions, and the expansion of capabilities and guarantees for their implementation. The absence of humanism as a genuinely human regulatory framework for relations between individuals, and between individuals and society, would have precluded the capacity for humanity to embark on a genuinely civilised development. And every time it appeared that humanity was at an impasse, entangled in its own seemingly intractable contradictions, it turned to the ideas of humanism, drawing not comfort but optimism for the future of human history. The ability to understand the possibilities inherent in humanism, and to create its nascent forms, enables humanity to more effectively address the contradictions and problems that emerge during historical development. This, in turn, facilitates the establishment of reliable guidelines and models for a promising future.

With regard to the mechanism for implementing the principle of humanism in police activities, we believe that it is a set of institutional and legal mechanisms that guarantee the realisation of the specified principle in practice. The implementation mechanism is not limited to the legal block, given that this process is significantly influenced by: the political, socio-

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

economic and socio-psychological situation in the country; the level of legal and general culture and morality of both the police officers themselves and individual citizens; the trends in the development of society and the state at the current stage. Important components of the implementation mechanism are police bodies, units and services, as well as the police officers themselves, who ensure the application of the principle of humanism in the process of their activities.

The mechanism for implementing the principle of humanism in police activities should therefore contain the following elements: the formula of the principle, which includes the formulation of its concept and content; norms that enshrine the principle of humanism, in order to give this principle greater significance and imperativeness; forms of implementing the specified principle; legal relations that arise during the implementation of the principle of humanism in police activities; the process of actual realisation of this principle in the activities of each police officer. The process of implementing legal norms enshrining the principle of humanism, in order to give this principle greater significance and imperative, can be defined as the unity of legal and other means, techniques and methods by which it is materialised, actually implemented.

If we take as a basis the view, widely held among theorists, that the principle of humanism is the consolidation in legal forms of relations between a person, the state and society on the basis of recognition of the intrinsic value of the human person, the inalienability of his rights and freedoms, respect for his dignity and protection against arbitrary interference in the sphere of personal life, then it is evident that humanist ideas are also among the general grounds of the Constitution of Ukraine. In particular, Article 3 of the Basic Law of Ukraine states that “a person, whose life and health, honour and dignity, inviolability and security are recognised in Ukraine as the highest social value” [1]. The above provision briefly reproduces the content of the conceptual foundations of the preamble to the Universal Declaration of Human Rights, which should in fact determine the compliance of the provisions of the Constitution of Ukraine with international human rights standards. Among these principles, it's worth mentioning in particular “faith in fundamental human rights, in the dignity and worth of the human person”, as well as “recognising the inherent dignity and the equal and inalienable rights of all members of the human family”. The postulates outlined above are also reflected in the preambles of the International Covenant on Civil and Political Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. The said article of the Constitution is rightly considered as the normative and legal basis of the humanistic direction of development of social and state life in Ukraine [13, p. 19].

It is well known that the best form of embodying and protecting the dignity of the individual, his or her individuality and uniqueness, is the institution of integral and inalienable human rights. With the primary support of the human rights institute (Chapter II of the Constitution of Ukraine), the law implements the principle of human dignity, transforming citizens from objects of influence into active subjects.

The Constitution of Ukraine consistently enshrines important humanistic postulates at the legal level, in particular: diversity (Article 15); the right of a person to free development of his personality, provided that the rights and freedoms of other people are not violated

(Article 23); freedom of literary, artistic, scientific and technical creativity (Article 54); other various freedoms (Articles 27-35, etc.); the right to an adequate standard of living (Article 48); the existence of duties to a society in which the free and comprehensive development of his personality is ensured (Article 23); the duty not to encroach on the rights and freedoms, honor and dignity of other people (Article 68). Constitutional norms enshrining this principle have higher legal force and are directly applicable norms.

These facts give grounds to consider humanism as an inalienable fundamental principle. The Constitutional Court of Ukraine has reached analogous conclusions, adopting a humanistic and human-oriented understanding of the law [14, p. 15].

The principle of humanism in law is embodied in a number of normative provisions in various areas, such as: no one may be arrested or detained without justification; parents are obliged to support their children until they reach the age of majority; no one may be subjected to torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment; and the prohibition of the press and the public from attending court proceedings for reasons of morality.

As we can see, there are many norms established by law and guaranteed by the state that give each person confidence in their social value, the opportunity to recognise themselves as a person, respect their own moral and ethical standards, insist on respect for other people, state bodies and their officials and employees, and demand that any doubts about their moral qualities and ethical principles be duly substantiated. Everyone has a duty to respect the rights and freedoms of others and their dignity.

Therefore, in their activities, police officers must create certain conditions and use certain means for the realisation of human rights and freedoms and respect for human dignity. This element of the mechanism covers both the activities of business entities and all other subjects of legal relations who are obliged to refrain from violating human rights and freedoms and to respect their dignity. That is, the implementation of the principle of humanism in police activity manifests in several forms, including observance, use, execution and application.

Adherence to the principle of humanism in this context entails a responsibility on the part of police officers to recognise that, in accordance with both domestic and international legal norms, the highest social value in Ukraine is defined as encompassing a person's life and health, honour and dignity, inviolability and security. Consequently, police officers must refrain from violating citizens' rights and freedoms, honour and dignity, as well as the norms of the Constitution and laws of Ukraine. This model can be considered a passive behaviour exhibited by subjects of legal relations, arising from the exercise of powers by police officers. As per the provisions outlined in Article 68 of the Ukrainian Basic Law and in line with the prohibitory constitutional principles, the legislation stipulates the requirement for both law enforcement officials and members of the general public to refrain from engaging in specific behaviours. This form of implementation involves passive behaviour on the part of business entities, regardless of their own desire, and it implements prohibitive norms, also set out in a special part of the Code of Ukraine on Administrative Offences. Thus, citizens do not commit acts prohibited by the aforementioned code and thus implement the prohibitive norms in the form of compliance.

The enforcement of the humanist principle by police officers is an active behaviour that consists of complying with the Constitution and laws of Ukraine. It also involves preventing unlawful restrictions and violations of citizens' rights, freedoms and legitimate interests in the course of their activities. In exercising their powers, police officers are obliged to act lawfully and, within the limits of their competence, to take timely and comprehensive action to eliminate violations of the law, regardless of who caused them. This is expressed by the formula "do no more, no less". The particularities of implementing the principle of humanism by police officers in the form of performance lies in the fact that the state pays them a salary for the proper performance of their legal duties, and failure to perform their duties entails the application of measures of accountability, up to and including dismissal from service.

With regard to the use of humanism as a form of implementation of the principle of humanism, we should note that police officers, in the course of their activities, provide the necessary conditions for citizens to exercise their rights, freedoms and legitimate interests; conduct educational and explanatory work; provide information on the possibilities of exercising their rights; take the necessary measures to identify and eliminate possible prerequisites for violating the rights and freedoms of citizens, etc.

When considering the application of humanism in police activity, it is important to recognise its role in establishing the necessary conditions for ensuring human and civil rights and freedoms. This concept is associated with both lawful and unlawful activities of subjects (citizens, organisations, officials). This activity is characterised by the creation of law enforcement acts, which serve as a means of expressing power and fulfilling the assigned tasks of the police. These include the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities, as well as the interests of society and the state from unlawful encroachments. The acts also include the combatting of offences, the protection of public order and the ensuring of public safety. The application serves as a specific form of police influence, representing the authorities in external relations with citizens. External legal relations are relations between the police and citizens, organisations, enterprises, institutions that arise in the course of activities aimed at ensuring the rights and freedoms of citizens, as well as at ensuring public order and security for society and the state from unlawful encroachments. Internal legal relations refer to the interactions that occur directly between various services and units at different levels, as well as between these entities and higher authorities. These relations also extend through the line of "superior-subordinate" in a police service or unit.

At the same time, police officers may also enter into atypical legal relations, which are usually of a contractual nature. These relations arise as a result of contracts: for the protection of objects by security police units; for escort; for the organisation of public order protection on a commercial basis during mass events, sports competitions, etc.

The final element of the mechanism for implementing the principle of humanism in police activity is the process of factual implementation of this principle, which is worthy of separate attention. In our opinion, the process of factual implementing the principle of humanism in police activity takes place in specific life situations, in particular in connection with citizens' appeals or in the process of identifying or establishing the facts of offences and the persons who committed them. Policemen must implement this principle at all times, namely: when

protecting public order, implementing the permit system, ensuring the exercise of citizens' rights to free movement and choice of residence, ensuring road safety, protecting facilities, interacting with other law enforcement agencies to protect individuals, society and the state from unlawful encroachments, etc.

Consequently, the implementation of the principle of humanism in policing is carried out through the existing mechanism for implementing the principles, which is a system of interrelated elements, the effectiveness of which largely depends on the direct, daily, practical realisation of tasks and functions to ensure and protect the rights and freedoms of citizens, to protect public order and ensure public safety. The mechanism for implementing the principle of humanism may be influenced by both positive and negative factors, and therefore, the study of its elements and factors of influence will help to significantly improve the level of implementation of this principle in police activities and minimise the effects of negative factors, which will further strengthen law and order in the state, ensure personal security, and ensure reliable protection of the rights, freedoms and legitimate interests of both citizens and policemen.

It is also necessary to pay attention to the need to create a comprehensive, humanistic component in the police training system, as well as the potential capabilities of the educational process of higher education institutions with specific conditions of education of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine regarding humanistic education of cadets and insufficient level of its implementation due to the established practice of prioritising professional orientation.

The personality development of a prospective law enforcement officer encompasses the establishment of consciousness, a scientific perspective, and a sophisticated level of personal culture. Currently, society requires professionals who embody the qualities of self-improvement, characterised by innovative thinking, a democratic approach to their activities, a high level of self-awareness and cultural competence, and the ability to predict the outcome of their functional duties. Those who have chosen to pursue a career in law enforcement, a profession that demands both mental acumen and physical aptitude, as well as a rigorous educational foundation specialising in the field, must be guided by principles that prioritise humanistic values in their efforts to benefit society.

The process of self-realisation, which is defined as the ability to understand one's own humanistic potential, is not achieved through the passive acceptance of moral norms. Instead, it is derived from the active pursuit of self-knowledge and the adoption of a compassionate attitude towards others. Concurrently, the development of the spiritual qualities of the individual is an integral component of the educational process. Consequently, the primary responsibility of higher education institutions with specific training conditions as designated by the MIA of Ukraine is to cultivate a humanistic paradigm of law enforcement officers, who possess not only professional competencies, but also a capacity for creativity and a comprehensive approach to addressing social and professional challenges. The primary objective of innovative training that contributes to the development of a police officer's personality should be the formation of humanistic values, which serve as the foundation for purposeful orientation in their professional activities.

The process of forming humanistic values is ensured by the subjective interaction of scientific and pedagogical workers of higher education institutions with the specific training conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with cadets during the educational process. The main mechanism of such interaction lies primarily in the need for communication, emotional contact, respect for human dignity, care for people, a value-based attitude towards them, and their active inclusion in humanistically directed activities and relationships with others.

When considering education as a process of interaction between educators and students, as well as between students themselves, it is important to recognise the unique aspects of cadets' personality development and the nature of personality formation at this age. After all, entering higher education institutions with specific training conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is a crisis period in the process of forming the personality of cadets, and their value orientations during this period are subject to certain fluctuations. They have not yet been endowed with a deeply realised personal meaning and have not acquired a solid ideological and life-experience foundation. When entering a higher educational institution with specific learning processes of the MIA of Ukraine, a cadet must, among other things, quickly and effectively designate himself, form an opinion about the basic principles of education in such an institution, demonstrate independence, responsibility, integrity, a sense of personal dignity as a future law enforcement officer, creative activity, critical thinking, etc. With all these character traits, such a person will be able to communicate effectively with other cadets, be respectful of academic staff and, most importantly, study and carry out their duties conscientiously. In this regard, the formation of such character traits in cadets should become one of the main tasks of the educational process of higher educational institutions with specific educational conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

In addition, all those directly involved in the education and training of cadet youth should systematically guide them to promote humanistic beliefs and respect for human beings. This task entails a shift in the prevailing value priorities within the domains of teaching and upbringing. It involves the introduction of innovative, personality-oriented forms and methods of teaching, leveraging the potential of social studies subjects. These subjects place the individual, their developmental process, inner world, interaction in groups and society, and relations with the state at the centre of study. Studying these fields equips cadets with a comprehensive understanding of social ideals and the tools to evaluate various social phenomena and human qualities. Furthermore, they acquire an in-depth grasp of the norms and principles that govern relationships between different social groups and individuals.

The guiding principle of humanism is of key importance in the activities of the National Police of Ukraine, as it ensures the establishment of democratic standards of law and order, the protection of citizens' rights, and contributes to the formation of trust in law enforcement bodies. "Adherence and implementation of the basic principles of the activities of the bodies (units) of the National Police of Ukraine ensure the process of formation and effective functioning of the police institution in Ukraine in accordance with international standards for ensuring human rights and freedoms in various spheres of life" [16, p. 95].

In view of the aforementioned, we believe that the implementation of a humanistically

oriented system of values within the professional training of cadets at higher educational institutions, contingent upon the specific training conditions of the MIA of Ukraine, is a component of ensuring a consistent, systematic humanisation of relations between the police and the public. In the pursuit of enhancing the efficacy of fostering the humanistic orientation amongst cadets, it is imperative to consider their general sense of life orientation, the nature and extent of their motivation, theoretical knowledge, and practical skills as prospective law enforcement officers. And the education of future law enforcement officers, whose activities deal with ensuring public order and security, should be in line with the global level of democratic countries with the rule of law, the promotion of ideas and norms of humanism and the desire to form not only professionally competent employees, but also socially responsible citizens and patriots. The development of a humanistically oriented police force is a key factor in strengthening law and order in Ukraine and ensuring high human rights standards, which is a prerequisite for the democratic development of society.

In consideration of the aforementioned points, the following conclusions can be deduced:

1) The principle of humanism is the key to the work of the National Police of Ukraine. It ensures respect for the rights, freedoms and legitimate interests of citizens and also guides police activity in accordance with democratic values and international standards; 2) The Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine “On the National Police” define human rights as the highest social value, which requires police officers to adhere to ethical standards and humane treatment of citizens; 3) The formal principles of humanism are not always effectively implemented in practice due to the insufficient level of legal culture, professional training of police officers and the imperfection of the legislative framework; therefore, police activities need to be improved, including by updating working methods, training personnel and implementing best international practices in the field of human rights protection; 4) Police training should be based on the formation of humanistic values, which will contribute to more effective interaction with citizens and increase the level of trust in the law enforcement system, and the use of foreign models of law enforcement activity based on humanistic principles will significantly improve the level of respect for human rights in Ukraine.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy. “Constitution of Ukraine” of June 28, 1996. / Database “Legislation of Ukraine” / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Date of Application: 10.07.2024) [in Ukrainian].
2. Pro Natsionalnu politsiiu. “On the National Police”: Law of Ukraine of July 2, 2015 No. 580-VIII (as amended) / Database “Legislation of Ukraine” / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (Date of Application: 10.07.2024) [in Ukrainian].
3. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. “Legal Encyclopedia”: In 6 vols. / Ed.: Yu.S. Shemshuchenko (head of ed. board) and others. Kyiv: Ukr. encyclo., 1998. Vol. 5.: P-S. 2003. 736 p. [in Ukrainian].
4. Pryimachenko, D.V. (2007). Administratyvna diialnist mytnykh orhaniv u sferi realizatsii mytnoi polityky derzhavy. “Administrative activity of customs bodies in the sphere of implementation of the state customs policy”: Doctor’s thesis: 12.00.07 / Academy of Customs Service of Ukraine. Dnipropetrovsk. 477 p. [in Ukrainian].
5. Tymokhin, O.M. (2009). Liberalne tлумachennia idei humanizmu v pravnychii doktryni. “Liberal interpretation of the idea of humanism in legal doctrine”. *Scientific Notes of the Taurida V.I.*

Vernadsky National University. Series "Philosophy. Culturology. Political Science. Sociology", 2, 29-37 [in Ukrainian].

6. Pravyly etychnoi povedinky politseiskykh. "Rules of ethical conduct of police officers: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated December 9, 2016 No. 1179 'On approval of the Rules of ethical conduct of police officers'" (as amended) / Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text> (Date of Application: 10.07.2024) [in Ukrainian].

7. *Bachynin, V.A.* (2003). *Filosofia prava: Slovyk*. "Philosophy of Law: Dictionary" / V.A. Bachynin, V.S. Zhuravskyi, M.I. Panov. Kyiv. 408 p. [in Ukrainian].

8. *Kostytskiy, M.V.* (2009). Humanizm prava yak proiav vyshchykh (kosmichnykh) zakoniv u suspilstvi. Pryntsypy humanizmu ta verkhovenstva prava yak umova rozvytku demokratychnoi, sotsialnoi, pravovoi derzhavy (pamiaty profesora V.V. Kopieichykova). "Humanism of law as a manifestation of higher (cosmic) laws in society. Principles of humanism and the rule of law as a condition for the development of a democratic, social, legal state (in memory of Professor V.V. Kopeychikov)": materials of the Interuniversity Scientific and Theoretical Conference. Kyiv: National University of Internal Affairs. P. 13-15 [in Ukrainian].

9. *Kolodii, A.M.* (2008). Prava, svobody ta oboviazky liudyny i hromadianyna v Ukraini. "Rights, freedoms and obligations of a person and a citizen in Ukraine" / A.M. Kolodii, A.Yu. Oliinyk. Kyiv: Pravova Yednist. 350 p. [in Ukrainian].

10. *Shylinhov, V.S.* (1992). Humanistychni osnovy diialnosti. "Humanistic foundations of police activity": extended abstract of Candidate's thesis: 12.00.01. 20 p. [in Ukrainian].

11. *Kondratiev, I.M.* (1991). Humanizm i spravedlyvist yak profesiina vymoha, pravova ta moralna norma diiatelnosti spivrobitnykiv orhaniv vnutrishnykh sprav: Militseyska etyka ta problemy moralnoho vykhovannia spivrobitnykiv orhaniv vnutrishnykh sprav. "Humanism and justice as a professional requirement, legal and moral norm of the activities of employees of internal affairs bodies: Police ethics and problems of moral education of employees of internal affairs bodies": *Interuniversity collection of scientific papers*. Kyiv: Kyiv Higher School of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. P. 52-60 [in Ukrainian].

12. *Shamrai, I.V.* (2012). Sutnist humanizmu yak osnovopolozhnoho pryntsypu diialnosti militsii Ukrainy. "The essence of humanism as a fundamental principle of the activities of the militia of Ukraine". *Nauka i Pravoohorona*, 4 (18), 2, 319-322 [in Ukrainian].

13. Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. "The Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary" / editors: V.Ya. Tatsii (head of the ed. board), O.V. Petryshyn (responsible secretary), Yu.H. Barabash and others; National Academy of Legal Sciences of Ukraine; 2nd ed., revised and supplemented. Kharkiv: Pravo, 2011. 1128 p. [in Ukrainian].

14. *Rabinovych, P.* (2006). Verkhovenstvo prava (za materialamy praktyky Strasburzkooho Sudu ta Konstytutsinoho Sudu Ukrainy). "The rule of law (based on the practice of the Strasbourg Court and the Constitutional Court of Ukraine)". *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2 (45), 3-21 [in Ukrainian].

15. *Kuzyk, V.V.* (2024). Shliakhy udoskonalennia pryntsypiv diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy. "Ways to improve the principles of the activities of the National Police of Ukraine". *Private and Public Law I*, 68-73 [in Ukrainian].

16. *Bratel, S.H.* (2023). Realizatsiia form administratyvno-yurysdyktsiinoi diialnosti natsionalnoi politsii. "Implementation of forms of administrative and jurisdictional activities of the national police". *South Ukrainian Legal Journal*, 3, 94-99 [in Ukrainian].

Плугатар Тетяна Анатоліївна,кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, учений секретар
секретаріату вченої ради ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-2082-5790**Лелет Сергій Миколайович,**кандидат юридичних наук, старший дослідник, начальник відділу
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-6099-4121**Гира Яна Миколаївна,**науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0009-0001-4703-1651

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ГУМАНІЗМУ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Сучасні суспільно-політичні процеси в Україні, зокрема повномасштабне вторгнення РФ, вимагають не лише зміцнення правоохоронної системи, але й її гуманізації. Принцип гуманізму є основоположним у діяльності Національної поліції України, оскільки спрямований на захист прав та свобод громадян, забезпечення гідного ставлення до особистості та дотримання демократичних стандартів. У цьому контексті особливо важливим є дослідження механізмів реалізації цього принципу, проблем його впровадження та шляхів вдосконалення діяльності поліції.

У статті наголошується, що гуманізм передбачає визнання людини найвищою соціальною цінністю, що закріплено у статті 3 Конституції України. Він вимагає від правоохоронних органів забезпечення прав, свобод та гідності громадян, незалежно від їхньої національності, статі, віросповідання чи соціального статусу.

Зважаючи на те, що Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, основним завданням якого є захист прав і свобод людини, протидія злочинності та забезпечення публічної безпеки, одним із ключових принципів її діяльності є гуманізм, який передбачає повагу до особистості, виключення надмірного застосування сили та забезпечення справедливого правозастосування.

Розкриваються основні аспекти гуманістичного підходу, до яких віднесено: дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини, використання ненасильницьких методів взаємодії з громадянами, повага до гідності осіб, які перебувають у контакті з поліцією, виключення будь-яких форм дискримінації чи упередженого ставлення.

Зазначається, що принцип гуманізму в діяльності поліції закріплений у низці законодавчих актів, а саме: Конституції України (ст. 3, 28, 68), де визначається, що людина є найвищою соціальною цінністю, а катування та нелюдське поводження заборонені; Законі України «Про Національну поліцію», що регламентує основні завдання поліції, серед яких забезпечення прав і свобод людини; міжнародних актах, таких як Загальна

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

декларація прав людини, Європейська конвенція з прав людини, які визначають стандарти поводження з громадянами, включаючи захист від катувань і жорстокого поводження. Водночас попри законодавче закріплення, практика реалізації принципу гуманізму стикається з низкою викликів, серед яких недостатня підготовка поліцейських, проблеми правозастосування та неефективність окремих механізмів контролю.

Акцитується на таких проблемах реалізації принципу гуманізму в діяльності поліції, як: 1) недостатній рівень професійної підготовки, оскільки поліцейські не завжди володіють необхідними навичками ефективного спілкування з громадянами без застосування сили; 2) недостатня довіра населення через окремі випадки неправомірних дій поліцейських формує негативне ставлення до органів правопорядку; 3) законодавчі акти потребують оновлення, аби відповідати сучасним викликам у сфері правоохоронної діяльності.

Запропоновано шляхи вдосконалення реалізації принципу гуманізму, зокрема щодо реформування системи підготовки поліцейських (запровадження курсів із ненасильницького вирішення конфліктів, впровадження психологічної підготовки для роботи в критичних ситуаціях, вивчення міжнародних стандартів прав людини та використання найкращих практик європейських країн у сфері забезпечення прав людини), формування гуманістичних цінностей має розпочинатися ще під час навчання курсантів у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України, а також запровадження механізмів незалежного нагляду за діяльністю поліції шляхом розширення можливостей громадських організацій щодо моніторингу правозахисної діяльності правоохоронців.

Реалізація цих заходів сприятиме створенню в Україні поліції європейського зразка, яка буде орієнтована на захист прав громадян та дотримання принципів гуманізму.

Ключові слова: принцип гуманізму, Національна поліція України, захист прав і свобод, гідність людини, міжнародні стандарти з прав людини, правопорядок, діяльність поліції.

Отримано 08.10.2024

Пономаренко Алла Василівна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-6271-4485

ІНФОРМАЦІЙНА ДОСТУПНІСТЬ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ ДЛЯ МАЛОМОБІЛЬНИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ТА РОЗРОБКА КРИТЕРІЇВ ОЦІНЮВАННЯ

У статті досліджено правові проблеми забезпечення інформаційної доступності публічних послуг для маломобільних груп населення в Україні. Проаналізовано чинне законодавство та практику його застосування, виявлено відсутність чіткого визначення поняття «інформаційна доступність» та фрагментарність нормативно-правової бази. Запропоновано авторське визначення поняття «інформаційна доступність публічних послуг» та класифікацію носіїв інформації. Розроблено критерії оцінювання рівня інформаційної доступності для різних об'єктів, де надаються публічні послуги. Результати дослідження сприятимуть удосконаленню нормативно-правового регулювання та підвищенню рівня доступності публічних послуг для маломобільних груп населення.

Ключові слова: безбар'єрність, інформаційна доступність, публічні послуги, маломобільні групи населення, рівність прав та можливостей, моніторинг доступності, критерії оцінювання рівня забезпечення доступності публічних послуг.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку інформаційного суспільства забезпечення безперешкодного інформаційного доступу для всіх громадян до публічних послуг є надзвичайно важливим. Особливе значення це питання має для маломобільних груп населення (далі – МГН), для яких інформаційні бар'єри можуть стати серйозною перешкодою в отриманні необхідних послуг та інформації про їх надання. Це, у свою чергу, призводить до порушення їх прав, соціальної ізоляції, відчуження та залежності від сторонньої допомоги.

Сьогодні, на тлі стрімкого зростання кількості МГН, зокрема осіб, які отримали інвалідність внаслідок війни в Україні, забезпечення доступності публічних послуг та пов'язаної з ними інформації набуває особливої актуальності. Незважаючи на певний прогрес у цій сфері, існує низка правових проблем, пов'язаних з інформаційною доступністю публічних послуг для МГН, зокрема:

- 1) відсутність чіткого визначення поняття «інформаційна доступність» у вітчизняному законодавстві;
- 2) недостатньо розроблена нормативно-правова база, що регулює питання інформаційної доступності;
- 3) недостатній рівень обізнаності уповноважених осіб, що надають публічні послуги, з питань інформаційної доступності;

4) відсутність чітких критеріїв і методик оцінювання рівня забезпечення інформаційної доступності, що перешкоджає об'єктивному аналізу поточного стану та контролю за дотриманням прав МГН.

Як наслідок, значна частина публічних послуг залишається фактично недоступною для цієї категорії громадян, що підсилює соціальну нерівність і створює додаткові бар'єри для їхньої інтеграції в суспільство. У зв'язку з цим, нагально постає потреба у ґрунтовному вивченні правових аспектів визначення поняття «інформаційна доступність публічних послуг», зокрема для МГН, та розробці критеріїв її оцінювання, що дозволить забезпечити рівний доступ до інформації та послуг для МГН.

Метою статті є проведення комплексного правового аналізу проблем забезпечення інформаційної доступності публічних послуг для МГН, виявлення прогалин у законодавстві та практиці, а також розробка системи критеріїв оцінювання інформаційної доступності, що сприятиме підвищенню рівня доступності публічних послуг та створенню більш інклюзивного суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні досить мало наукових розробок у сфері інформаційної доступності для МГН. Так, В.В. Івасенко та Т.П. Литвиненко досліджували нормативні вимоги до засобів інформаційного забезпечення вулично-шляхової мережі, доступної для МГН. С.П. Шкляр вивчала роль формування візуальних комунікацій для маломобільних груп населення в структурі сучасного міста. Дослідженням доступності інформаційно-комунікативних технологій та транспортної інфраструктури займалась Л.І. Шульгіна. Водночас питання інформаційної доступності публічних послуг для МГН та розробка критеріїв її оцінювання залишаються недостатньо вивченими в науковій літературі, що зумовлює актуальність цієї наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Взаємодія між державою та суспільством знаходить свою конкретизацію у сфері надання публічних послуг органами державної влади, що є ключовим чинником забезпечення життєдіяльності громадян та задоволення їхніх різноманітних потреб. Публічні послуги відіграють вагомий роль у підвищенні якості життя, створюючи передумови для особистісного та професійного розвитку індивідів, а також сприяючи зміцненню соціальної стабільності та консолідації суспільства. Функціонування ефективної та доступної системи публічних послуг є визначальною умовою забезпечення добробуту громадян та сталого розвитку держави.

Наразі сфера надання публічних послуг в нашій державі регулюється, насамперед, Законом України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг». Згідно з пунктом 6 статті 1 цього закону, публічна послуга – це юридично або соціально значуща дія суб'єкта надання публічної (електронної публічної) послуги, у тому числі адміністративна послуга, за заявою (зверненням, запитом) суб'єкта звернення або без такого звернення, у результаті якої набуваються, переходять, припиняються права та/або здійснюються обов'язки суб'єктом звернення, надаються відповідні матеріальні та/або нематеріальні блага суб'єкту звернення [1].

Досліджуючи публічні послуги для МГН, особливу увагу слід приділити забезпеченню їх доступності. У цьому аспекті слід підкреслити, що кожна людина в сучасному суспільстві має право не лише на рівність у правах і свободах, але й на рівні можливості

для їх реалізації, включно з доступом до благ, інформації, послуг і ресурсів, які є необхідними для гідного життя, розвитку та самореалізації

Принципи рівності та недискримінації, які закріплені у статтях 21 та 24 Конституції України, а також в інших нормативно-правових актах, гарантують, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, а надання привілеїв чи обмежень за будь-якими ознаками заборонено. Зазначені принципи спрямовані на створення у суспільстві таких умов, за яких кожна людина у повній мірі зможе брати участь в житті суспільства на рівних умовах без будь-якої дискримінації за ознакою раси, релігії, віку, статі чи інвалідності. Реалізація таких умов є ключовим кроком до формування інклюзивного та справедливого суспільства.

З метою забезпечення рівних можливостей для всіх груп населення Кабінетом Міністрів України затверджено Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору на період до 2030 року (далі – Стратегія), яка спрямована на створення безперешкодного середовища для всіх груп населення, забезпечення рівних можливостей кожній людині реалізовувати свої права, отримувати послуги на рівні з іншими шляхом інтегрування фізичної, інформаційної, цифрової, соціальної та громадянської, економічної та освітньої безбар'єрності до всіх сфер державної політики [2].

Особливу увагу в Стратегії приділено МГН, оскільки життєдіяльність цієї категорії осіб значною мірою залежить від доступності та пристосованості навколишнього середовища до їх потреб, а також від підтримки та допомоги оточення. При цьому, говорячи про доступність, слід звернути увагу на те, що досить часто поняття «доступність» помилково ототожнюють з поняттям «безбар'єрність». Вживання цих термінів як синонімів призводить до плутанини та неоднозначного їх тлумачення.

На нашу думку, безбар'єрність – це комплексна концепція, що спрямована на формування середовища, в якому усуваються всі види бар'єрів (фізичні, інформаційні, соціальні, економічні, цифрові тощо), які заважають людям повноцінно брати участь у суспільному житті.

І. Комар, звертає увагу на те, що безбар'єрність ставить на перший план ідею рівних можливостей для всіх і заперечує будь-які форми дискримінації та нерівності, незалежно від расової, етнічної, гендерної, соціальної чи фізичної приналежності. Це створює основу для інклюзивного суспільства, де кожна людина має право на свою унікальну ідентичність та можливість реалізувати свій потенціал [3, с. 213–214].

Доступність є невід'ємною частиною безбар'єрності й передбачає створення умов, які гарантують всім групам населення доступ до фізичного середовища, транспорту, інформації та зв'язку, інформаційно-комунікаційних технологій і систем, а також до інших об'єктів і послуг. Таким чином, безбар'єрність та доступність – взаємопов'язані, але різні поняття. Безбар'єрність – це загальна ідея створення інклюзивного середовища, а доступність – її практична реалізація.

Одним з ключових аспектів доступності є інформаційна доступність, яка забезпечує можливість отримання інформації про публічні послуги та їх використання.

Інформаційна доступність публічних послуг для МГН передбачає можливість для

цих осіб отримувати інформацію про послуги у доступному форматі та безперешкодно користуватися нею. Це включає в себе:

- надання інформації у різних форматах, таких як шрифт Брайля, аудіоформат, жестова мова, субтитрування тощо;
- забезпечення доступності веб-сайтів та інформаційних систем для людей з вадами зору та слуху;
- надання інформації у зрозумілій та доступній формі, з урахуванням когнітивних особливостей МГН;
- забезпечення можливості вільного отримання інформації про об'єкт та послуги, що надаються, а також вільної навігації (орієнтування) по об'єкту та прилеглий території.

Ці вимоги щодо забезпечення інформаційної доступності базуються на міжнародних стандартах та рекомендаціях, зокрема на положеннях п'ятого правила «Доступність» зі Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю. Це правило зобов'язує держави вживати конкретних заходів для забезпечення рівного доступу до інформації. Відповідно до нього держави мають:

- розробляти стратегії, спрямовані на забезпечення доступності інформаційних послуг і документів для різних категорій осіб з інвалідністю;
- використовувати шрифт Брайля, аудіозаписи, великі шрифти та інші відповідні технології, щоб забезпечити доступ осіб із порушеннями зору до письмової інформації та документації;
- надавати послуги сурдоперекладу для полегшення спілкування глухих з іншими людьми;
- гарантувати, що нові комп'ютеризовані інформаційні системи, призначені для надання послуг населенню, будуть доступними для осіб з інвалідністю від початку їхнього використання або після необхідної адаптації [4].

Як показує практика, інформаційні бар'єри суттєво ускладнюють доступ МГН до послуг, створюючи серйозні проблеми у процесі отримання необхідної інформації. Ці бар'єри мають різний характер і можуть походити з різних джерел. Основними серед них є:

1. бар'єри, пов'язані з форматом подання інформації:
 - інформація доступна лише в одному форматі (наприклад, виключно текст), що ускладнює її використання людьми з порушеннями зору (відсутність шрифту Брайля, аудіоформатів, великих шрифтів), слуху (відсутність субтитрів або жестової мови), чи когнітивними особливостями (надто складні формулювання, довгі тексти);
 - недостатня контрастність тексту з фоном на інформаційних носіях, що ускладнює його читання для осіб із порушеннями зору;
2. бар'єри, пов'язані з доступністю інформаційних носіїв:
 - інформаційні стенди, таблички, термінали розташовані в недоступних місцях (за надто високо або низько, у важкодоступних для людей на візках локаціях);
 - відсутність тактильних елементів на схемах і планах приміщень, що унеможливає орієнтування для людей з порушеннями зору;

– відсутність звукового супроводу на навігаційних системах та інформаційних терміналах для осіб із вадами зору;

3. бар'єри, пов'язані зі змістом інформації:

– використання складних термінів і незрозумілих аббревіатур, що ускладнює сприйняття інформації людьми з різним рівнем освіти або когнітивними особливостями;

– нечіткі або неоднозначні формулювання, а також відсутність зрозумілих інструкцій щодо отримання послуг;

– надмірна кількість інформації, що ускладнює її сприйняття та запам'ятовування;

4. бар'єри, пов'язані з технологіями:

– невідповідність вебсайтів стандартам вебдоступності WCAG, що робить їх недоступними для людей з порушеннями зору, слуху чи іншими особливостями;

– несумісність вебсайтів та інформаційних систем із допоміжними технологіями, які використовують МГН (наприклад, програми для зчитування з екрану);

– неадаптованість вебсайтів до мобільних пристроїв, що створює труднощі для людей, які користуються смартфонами чи планшетами;

5. організаційні бар'єри:

– низька обізнаність персоналу щодо потреб МГН та способів забезпечення інформаційної доступності.

– відсутність механізмів зворотного зв'язку з МГН для збору інформації про їхні потреби та проблеми тощо.

Ці бар'єри значно обмежують доступ МГН до публічних послуг і можливості повноцінної участі у суспільному житті. Усунення таких перешкод є необхідним кроком для формування інклюзивного суспільства.

Вбачається, що забезпечення інформаційної доступності публічних послуг потребує вирішення комплексу правових колізій, що існують у цій сфері. Зокрема, аналіз чинного законодавства та практики його застосування виявляє низку проблемних аспектів, які перешкоджають ефективній реалізації права громадян на отримання своєчасної та повної інформації про публічні послуги.

По-перше, слід звернути увагу на те, що вітчизняне законодавство не містить чіткого визначення поняття «інформаційна доступність». Це ускладнює як тлумачення та застосування правових норм, пов'язаних із забезпеченням інформаційної доступності, так і процес контролю за їх виконанням. Через відсутність чітко закріпленого поняття більшість науковців і практиків ототожнюють інформаційну доступність із вебдоступністю. Проте ми не можемо погодитися з таким підходом, адже носіями інформації про послуги є не лише вебресурси, але й традиційні засоби, такі як візуальні (інформаційні стенди, таблички, друковані матеріали) та аудіальні носії (звукові сигнали, індукційні петлі). Важливо підкреслити, що ці носії інформації виконують різні функції: одні сприяють орієнтуванню в просторі та приміщеннях, полегшуючи навігацію для МГН, тоді як інші інформують про доступні види публічних послуг і порядок їх отримання.

У зв'язку з цим, пропонуємо розділити носіїв інформації:

1) на ті, що забезпечують для МГН орієнтування у просторі, будівлі чи приміщенні, де надаються послуги, сприяють безпеці і зручності пересування (інформаційні таб-

лички, план-схеми приміщень, мнемосхеми тощо);

2) на ті, що інформують про види та порядок надання публічних послуг (інформаційні стенди, інформаційне табло, друковані інформаційні матеріали, інклюзивні інформаційні кіоски/термінали тощо). На нашу думку, це сприятиме кращому сприйняттю інформації МГН, оскільки інформація буде представлена у найбільш зручному та зрозумілому для них форматі, залежно від її призначення.

Важливо також враховувати, що, окрім матеріальних носіїв інформації, значну роль відіграє цифрова доступність (вебдоступність) – це окремий аспект інформаційної доступності, який фокусується виключно на доступності цифрового контенту та технологій (доступність вебсайтів, мобільних додатків, електронних документів та інших цифрових ресурсів).

Зважаючи на багатогранність поняття інформаційної доступності, яке охоплює як матеріальні, так і цифрові формати, важливо сформулювати чітке визначення інформаційної доступності публічних послуг. Це необхідно для ефективного впровадження політики інклюзивності та забезпечення рівних можливостей для всіх груп населення.

На нашу думку, інформаційна доступність публічних послуг – це можливість для всіх категорій МГН, незалежно від їхніх фізичних, сенсорних чи когнітивних особливостей, отримувати у візуальній, аудіальній або тактильній формах сприйняття зрозумілу, повну та достовірну інформацію щодо видів і порядку надання публічних послуг, а також стосовно орієнтування в просторі, будівлях чи приміщеннях, де надаються ці послуги.

По-друге, на сьогодні в Україні недостатньо розроблена нормативно-правова база, що регулює питання інформаційної доступності (характеризується фрагментарністю).

Так, у розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення рекомендацій щодо викладення інформації суб'єктами владних повноважень у форматах, що забезпечують доступність її сприйняття» вказано на необхідності суб'єктам владних повноважень викладення інформації у форматах, що забезпечують доступність її сприйняття особами з інвалідністю та особами з порушенням інтелектуального розвитку [5]. У постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Примірної регламенту центру надання адміністративних послуг» визначено окремі вимоги до інформації, яка розміщується в приміщенні центру надання послуг та на веб-сайті органу, який надає послуги, а також вимоги до облаштування прилеглої території, входу та внутрішньої частини будівлі, де надаються послуги, з урахуванням потреб осіб з інвалідністю [6].

Наказом Міністерства цифрової трансформації України «Про затвердження вимог до дизайну та порядку погодження проєктів дизайну офіційних вебсайтів (вебпорталів) органів виконавчої влади та офіційних вебресурсів, що пов'язані з діяльністю органів виконавчої влади, та Єдиного вебпорталу Кабінету Міністрів України» визначено, що офіційний вебсайт повинен бути доступним для користувачів з порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату, мовлення та інтелектуального розвитку, а також з різними комбінаціями порушень [7].

Як бачимо, зазначені нормативно-правові акти регулюють лише окремі аспекти інформаційної доступності, не створюючи цілісної та комплексної системи. Це призво-

дить до виникнення прогалин у законодавстві, неузгодженості між різними нормативними актами та ускладнює практичне забезпечення інформаційної доступності, у тому числі для МГН. Відсутність консолідованого нормативного акта, який би комплексно охоплював усі вимоги до інформації з урахуванням потреб МГН, створює правову невизначеність та ускладнює забезпечення повноцінної інформаційної інклюзії. Ще одним суттєвим недоліком є розміщення вимог до інформації для МГН у різних державних будівельних нормах (далі – ДБН), що значно ускладнює процес пошуку, аналізу та практичного застосування відповідних нормативних положень.

Так, у ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення» із Зміною № 1 від 30.11.2018 закріплено вимоги до тактильно-інформаційних показників (інформаційні тактильні таблички (зовнішні і внутрішні), інформаційні тактильні позначки та мнемосхеми тощо), які забезпечують орієнтування, отримання необхідної інформації для одержання публічних послуг тощо [8].

Державним стандартом України (ДСТУ-Н Б В.2.2.-31:2011) «Настанова з облаштування будинків і споруд цивільного призначення елементами доступності для осіб з вадами зору та слуху» від 30.12.2011 передбачено вимоги щодо облаштування будинків і споруд з урахуванням потреб осіб з вадами зору та слуху. Зокрема, для забезпечення доступності осіб з вадами зору передбачена необхідність розміщення тактильних наземних та підлогових показників на шляху руху до будівлі, де надаються послуги, та всередині цієї будівлі. Для забезпечення доступності осіб з вадами слуху до будівель, де надаються послуги, необхідно передбачати додаткові системи звукопідсилення та розміщення візуальної інформації (світлові табло); рекомендується передбачати звукопоглинальні поверхні, такі як перфорована багатошарова акустична стеля, килимове покриття підлоги тощо; забезпечити достатнє освітлення для гарантування можливості читати по губах; оснащувати місця, де надаються послуги, послідовною і повною (від входу до окремих приміщень) візуальною інформацією тощо [9].

Державним стандартом України (ДСТУ ISO 17049:2017) «Доступне проєктування. Застосування шрифту Брайля на інформаційних вказівниках, обладнанні та приладах» від 31.05.2017 визначено вимоги щодо викладення інформації на інформаційних вказівниках, обладнанні та приладах шрифтом Брайля [10].

Таким чином, проаналізовані нормативно-правові акти охоплюють лише окремі аспекти інформаційної доступності, залишаючи прогалини в законодавстві та породжуючи неузгодженість між нормативними положеннями. Це створює суттєві труднощі в забезпеченні належної інформаційної доступності для маломобільних груп населення, ускладнює виконання вимог на практиці та перешкоджає повноцінній інформаційній інклюзії. Відсутність єдиного, комплексного нормативного акта, який би систематизував усі вимоги до інформації з урахуванням потреб МГН, вимагає пріоритетного вирішення задля забезпечення ефективної та інклюзивної правової бази.

По-третє, низька обізнаність осіб, відповідальних за надання публічних послуг, щодо принципів та практик інформаційної доступності є суттєвою проблемою, що призводить до неадекватного забезпечення потреб МГН. Цей дефіцит компетентності зумовлює невідповідність інформаційних ресурсів та сервісів критеріям інклюзивності,

що проявляється у низці недоліків. Зокрема, спостерігається відсутність або обмежене використання альтернативних форматів інформації, таких як аудіоматеріали, відеоконтент із субтитрами та текстові матеріали, адаптовані шрифтом Брайля. Вебсайти часто характеризуються низькою доступністю через проблеми з навігацією, недостатнім рівнем контрастності елементів інтерфейсу та іншими факторами, що ускладнюють їх використання для осіб з порушеннями зору.

Крім того, відсутність тактильних елементів орієнтування в приміщеннях створює значні перешкоди для вільної та безпечної навігації для осіб з порушеннями зору. Сукупність цих факторів формує значні бар'єри для ефективної комунікації між надавачами публічних послуг та МГН, що, своєю чергою, призводить до обмеження доступу до необхідних послуг, поглиблення соціальної ізоляції та порушення принципів рівноправності та інклюзивності.

Зважаючи на окреслені вище проблеми, стає очевидною потреба у проведенні моніторингу доступності послуг та інформації про їх надання для МГН. Проте реалізація такого моніторингу ускладнюється через відсутність методики оцінювання доступності публічних послуг та інформації про них для МГН, а також через відсутність чітких критеріїв оцінювання рівня забезпечення інформаційної доступності. Це підкреслює необхідність розробки відповідної Методики оцінювання доступності публічних послуг і інформації про них для МГН, а також визначення конкретних критеріїв для оцінки інформаційної доступності.

Для забезпечення об'єктивного та комплексного оцінювання публічних послуг та інформації про їх надання пропонується використовувати такі об'єкти оцінювання:

- шляхи руху до будівлі, де надаються послуги;
- вхід до будівлі, де надаються послуги;
- внутрішня частина будівлі, де надаються послуги;
- евакуаційні шляхи та виходи;
- санітарно-гігієнічні приміщення;
- захисні споруди цивільного захисту або споруди подвійного призначення;
- носії інформації.

Під час оцінювання рівня забезпечення інформаційної доступності цих об'єктів рекомендується використовувати відповідні критерії.

1) шлях руху до будівлі де надаються послуги (далі – БНП):

- зовнішні вуличні навігаційні вказівники;
- зовнішня інформаційна табличка (вивіска);
- міжнародний символ доступності на місцях для паркування;

2) вхід до БНП:

- попереджувальна контрастна смуга на прозорих дверях;
- інформаційна табличка на прозорих дверях;
- звукові маячки-сигналізатори;
- зовнішня інформаційна тактильна табличка з інформацією про об'єкт, назву

об'єкта, графік роботи;

3) внутрішня частина БНП:

- внутрішні навігаційні вказівники, що призначені для орієнтування в БНП;
 - план-схема приміщень;
 - мнемосхема;
 - тактильні позначки з номером поверху на поручнях перил сходів;
 - інформаційна табличка з вказаним номером поверху;
 - ліфт та його елементи;
 - інформаційні таблички з номером кабінетів, їх призначенням та прізвищами працівників;
 - інформаційна табличка з міжнародним символом портативної індукційної петлі;
 - інформаційні стенди;
 - друковані інформаційні матеріали, продубльовані у тактильному вигляді плоско друкованого тексту та шрифтом Брайля;
 - інформаційне табло;
 - інклюзивні інформаційні кіоски/термінали;
 - портативна індукційна петля;
 - текстофони;
 - тифлотехнічні засоби;
 - автоматизована система керування чергою;
 - спеціальні пристрої для відеозв'язку з перекладачем жестової мови та синтезу мовлення в текст;
 - онлайн-перекладач жестової мови;
 - функціональні обов'язки працівників;
 - способи надання та отримання інформації про послуги;
- 4) евакуаційні шляхи та виходи:
- внутрішні навігаційні вказівники з напрямком руху до найближчих доступних евакуаційних виходів;
 - міжнародний символ доступності на евакуаційних шляхах та виходах;
 - звукові маячки-сигналізатори, які вказують напрямок переміщення у разі небезпеки;
- 5) санітарно-гігієнічне приміщення:
- внутрішні навігаційні вказівники з напрямком руху до санітарно-гігієнічного приміщення;
 - міжнародний символ доступності в місцях розташування санітарно-гігієнічного приміщення;
- 6) захисні споруди цивільного захисту або споруди подвійного призначення:
- інформаційні таблички з визначеним напрямком руху до захисних споруд або СПП;
 - міжнародний символ доступності в місцях розташування захисних споруд або СПП;
 - зовнішня інформаційна табличка з інформацією про захисні споруди або СПП;
 - внутрішні навігаційні вказівники з напрямком руху до відокремлених зон для осіб з інвалідністю всередині захисної споруди цивільного захисту або СПП;

— міжнародний символ доступності у місцях розташування відокремленої зони для осіб з інвалідністю.

На нашу думку, таке чітке визначення об'єктів та критеріїв оцінювання інформаційної доступності сприятиме покращенню ситуації з інформаційною доступністю для МГН, забезпечуючи більш ефективний контроль за дотриманням відповідних стандартів та вимог.

Висновки. Висвітлені у дослідженні проблеми свідчать про необхідність системного підходу до розв'язання питання інформаційної доступності публічних послуг для МГН. Для цього необхідно: розробити та впровадити чітке визначення поняття «інформаційна доступність» у національному законодавстві, що сприятиме однозначному тлумаченню та ефективному застосуванню відповідних норм; удосконалити нормативно-правову базу, забезпечивши її комплексність і узгодженість; упорядкувати вимоги щодо інформаційної доступності, зокрема шляхом консолідації положень, розміщених у різних ДБН, в єдиний документ, доступний для використання; розробити методику оцінювання доступності публічних послуг та інформації про їх надання, а також критерії оцінювання рівня забезпечення інформаційної доступності. Це дозволить здійснювати регулярний моніторинг та контроль за дотриманням вимог щодо інформаційної доступності.

Упровадження зазначених заходів сприятиме створенню умов для забезпечення рівного доступу МГН до публічних послуг, що є важливим кроком на шляху до формування інклюзивного та справедливого суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України від 15.07.2021 р. № 1689-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text> (дата звернення: 07.07.2024)
2. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.04.2023 р. № 372 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 07.07.2024)
3. *Комар І.В.* Безбар'єрність як соціальна норма сучасного суспільства. XIX International scientific and practical conference «*Modern Trends are the Driving Force of Scientific Progress*» (April 17-19, 2024) Lisbon, Portugal. International Scientific Unity, 2024. С. 211–215.
4. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №48/96, прийнята на 48 сесії Генеральної Асамблеї ООН 20 грудня 1993 року. URL: <https://ud.org.ua/zakonodavstvo/mizhnarodni-dokumenti-ta-standarti/171-4896> (дата звернення: 07.07.2024)
5. Про схвалення рекомендацій щодо викладення інформації суб'єктами владних повноважень у форматах, що забезпечують доступність її сприйняття: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.11.2023 р. № 1046-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1046-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.07.2024).
6. Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 р. № 588. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.07.2024).
7. Про затвердження вимог до дизайну та порядку погодження проектів дизайну офіційних вебсайтів (вебпорталів) органів виконавчої влади та офіційних вебресурсів, що пов'язані з ді-

яльністю органів виконавчої влади, та Єдиного вебпорталу Кабінету Міністрів України: наказ Міністерства цифрової трансформації України від 23.06.2022 р. № 57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0785-22#Text> (дата звернення: 08.07.2024).

8. Про затвердження ДБН В.2.2-40:2018 «Будинки і споруди. Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення»: наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 30.11.2018 р. № 327. URL: dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_2_2_40/1-1-0-1832 (дата звернення: 08.07.2024).

9. Про прийняття національного стандарту ДСТУ-Н Б В.2.2-31:2011 «Настанова з облаштування будинків і споруд цивільного призначення елементами доступності для осіб з вадами зору та слуху»: наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 30.12.2011 р. № 418. URL: https://dnaop.com/get/67328/#google_vignette (дата звернення: 08.07.2024).

10. Про прийняття національних нормативних документів, гармонізованих з міжнародними нормативними документами (ДСТУ ISO 17049:2017 Доступне проектування. Застосування шрифту Брайля на інформаційних вказівниках, обладнанні та приладах (ISO 17049:2013, IDT)): наказ Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 31.05.2017 р. № 133. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=71457 (дата звернення: 08.07.2024).

REFERENCES

1. Pro osoblyvosti nadання publichnykh (elektronnykh publichnykh) posluh. "On peculiarities of provision of public (electronic public) services": Law of Ukraine dated July 15, 2021, No. 1689-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text> (Date of Application: 07.07.2024) [in Ukrainian].

2. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku. "On approval of the national strategy for the creation of barrier-free space in Ukraine for the period up to 2030": Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 25, 2023 No. 372. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (Date of Application: 07.07.2024) [in Ukrainian].

3. Komar, I.V. (2024). Bezbariernist yak sotsialna norma suchasnoho suspilstva. Barrier-free accessibility as a social norm of modern society. "Barrier-free accessibility as a social norm of modern society". XIX International scientific and practical conference "Modern Trends are the Driving Force of Scientific Progress" (April 17-19, 2024) Lisbon, Portugal. International Scientific Unity. P. 211-215 [in Ukrainian].

4. Standartni pravyla zabezpechennia rivnykh mozhlyvostei dlia invalidiv. "Standard rules on the equalization of opportunities for persons with disabilities": UN General Assembly Resolution 48/96, adopted at the 48th session of the UN General Assembly on December 20, 1993. URL: <https://ud.org.ua/zakonodavstvo/mizhnarodni-dokumenti-ta-standarti/171-4896> (Date of Application: 07.07.2024) [in Ukrainian].

5. Pro skhvalennia rekomendatsii shchodo vykladennia informatsii subiektamy vladnykh povnovazhen u formatakh, shcho zabezpechuiut dostupnist yii spryiniattia. "On approval of recommendations for presentation of information by public authorities in formats ensuring accessibility of its perception": Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 17, 2023 No. 1046-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1046-2023-%D1%80#Text> (Date of Application: 08.07.2024) [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Prymirnoho rehlamentu tsentru nadання administratyvnykh posluh. "On Approval of the Model Regulations of the Center for the Provision of Administrative Services": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 01, 2013 No 588. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2013-%D0%BF#Text> (Date of Application: 08.07.2024) [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia vymoh do dyzainu ta poriadku pohodzhennia proektiv dyzainu ofitsiinykh vebseitiv (vebportaliv) orhaniv vykonavchoi vlady ta ofitsiinykh vebresursiv, shcho poviazani z diialnistiu orhaniv vykonavchoi vlady, ta Yedynoho vebportalu Kabinetu Ministriv Ukrainy. "On approval of design requirements and procedure for approval of design projects for official websites (web portals) of executive authorities and official web resources related to the activities of executive authorities and the unified web portal of the Cabinet of Ministers of Ukraine": Order of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine dated June 23, 2022 No. 57 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0785-22#Text> (Date of Application: 08.07.2024) [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia DBN V.2.2-40:2018 «Budyanky i sporudy. Inkluzyvnist budivel i sporud. Osnovni polozhennia». "On approval of the DBN B.2.2-40:2018 'Buildings and structures. Inclusiveness of buildings and structures. Main Provisions'": Order of the Ministry of Regional Development, Construction, Housing and Communal Services of Ukraine dated November 30, 2018 No. 327. URL: dbn.co.ua/load/normativy/dbn/dbn_v_2_2_40/1-1-0-1832 (Date of Application: 08.07.2024) [in Ukrainian].

9. Pro pryiniattia natsionalnoho standartu DSTU-N B V.2.2-31:2011 «Nastanova z oblashtuvannia budynkiv i sporud tsyvilnoho pryznachennia elementamy dostupnosti dlia osib z vadamy zoru ta slukhu». "On the adoption of the national standard DSTU-N B V.2.2-31:2011 "Guidelines for the arrangement of civilian buildings and structures with elements of accessibility for persons with visual and hearing impairments": Order of the Ministry of Regional Development, Construction, Housing and Communal Services of Ukraine dated December 30, 2011 No. 418. URL: https://dnaop.com/get/67328/#google_vignette (Date of Application: 08.07.2024) [in Ukrainian].

10. Pro pryiniattia natsionalnykh normatyvnykh dokumentiv, harmonizovanykh z mizhnarodnymy normatyvnymy dokumentamy (DSTU ISO 17049:2017 Dostupne proektuvannia. Zastosuvannia shryftu Brailia na informatsiinykh vkazivnykakh, obladnanni ta pryladakh (ISO 17049:2013, IDT)). "On the adoption of national normative documents harmonized with international normative documents (DSTU ISO 17049:2017 Accessible design. Use of Braille on information signs, equipment and devices (ISO 17049:2013, IDT))": Order of the State Enterprise "Ukrainian Research and Training Center for Standardization, Certification and Quality" dated May 31, 2017 No. 133. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=71457 (Date of Application: 08.07.2024) [in Ukrainian].

UDC 342.95-056.2

Ponomarenko Alla,
Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
Leading Researcher of the State Research Institute
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6271-4485

INFORMATION ACCESSIBILITY OF PUBLIC SERVICES FOR PEOPLE WITH REDUCED MOBILITY: LEGAL ANALYSIS OF THE PROBLEMS AND DEVELOPMENT OF EVALUATION CRITERIA

The article examines the legal issues of ensuring information accessibility of public services for people with reduced mobility in Ukraine. The author analyzes the current legislation and the practice of its application, and identifies a number of legal issues related to the information accessibility of public services for people with reduced mobility. It is found that national

© Ponomarenko Alla, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).6](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).6)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

legislation does not contain a clear definition of the concept of “information accessibility”. This complicates both the interpretation and application of legal provisions related to ensuring information accessibility and the process of monitoring their implementation.

According to the author, information accessibility of public services means the ability of all categories of people with reduced mobility, regardless of their physical, sensory or cognitive characteristics, to receive clear, complete and reliable information in visual, audio or tactile forms of perception about the types and procedures of public services, as well as orientation in the space, buildings or premises where these services are provided.

There is a justified need to divide information carriers: 1) those that provide low-mobility groups with orientation in the space, building or premises where services are provided, promote safety and ease of movement (information signs, floor plans, mnemonic diagrams, etc.); 2) those that inform about the types and procedure for providing public services (information stands, information boards, printed information materials, inclusive information kiosks/terminals, etc.). The author hypothesizes that this will facilitate better perception of information by people with reduced mobility, as the information will be presented in the most convenient and understandable format for them, depending on its purpose.

Attention is focused on the insufficient development of the legal framework governing information accessibility. It is noted that the existing legal acts cover only certain aspects of information accessibility, leaving gaps in the legislation and creating inconsistencies between regulatory provisions. This creates significant difficulties in ensuring proper information accessibility for people with reduced mobility, complicates the implementation of requirements in practice, and impedes full information inclusion.

It has been found that monitoring the accessibility of services and information about their provision for people with reduced mobility is complicated by the lack of a methodology for assessing the accessibility of public services and information about them for people with reduced mobility, as well as the lack of clear criteria for assessing the level of information accessibility. This emphasizes the need to develop an appropriate Methodology for assessing the accessibility of public services and information about them for people with reduced mobility, as well as to identify specific criteria for assessing information accessibility.

The article proposes to use the objects of evaluation and criteria for assessing the level of accessibility of information for people with limited mobility developed by the author.

Keywords: barrier-free accessibility, information accessibility, public services, low-mobility groups, equality of rights and opportunities, accessibility monitoring, criteria for assessing the level of accessibility of public services.

Отримано 07.10.2024

Смерницький Дем'ян Вікторович,
доктор юридичних наук, професор, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-6066-0324

Тригубенко Марина Володимирівна,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-7646-3595

ПРАВОВІ ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СФЕРИ ДЕРЖАВНОГО РИНКОВОГО НАГЛЯДУ ЯК СКЛАДОВОЇ ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті досліджено питання правових основ інформаційного забезпечення сфери державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання. Зроблено висновок, що до інформації в сфері ринкового нагляду слід віднести інформацію про: суб'єктів ринкового нагляду; митні органи; нехарчову продукцію; суб'єкта господарювання; про функціонування національної інформаційної системи державного ринкового нагляду; функціонування системи оперативного взаємного сповіщення про продукцію, що становить серйозний ризик; порядок ведення обліку звернень споживачів (користувачів) та здійснення моніторингу нещасних випадків та випадків заподіяння шкоди здоров'ю людей внаслідок споживання (користування) нехарчової продукції; порядок подання повідомлення про продукцію, яка не відповідає загальній вимозі щодо безпечності продукції, органам державного ринкового нагляду; порядок здійснення державного контролю нехарчової продукції.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, правові основи, державний ринковий нагляд, технічне регулювання.

Постановка проблеми. Державний ринковий нагляд має забезпечити безпечність нехарчової продукції для споживачів. Він є однією із складових технічного регулювання, яке забезпечує встановлення необхідних норм безпеки для продукції, а сфера ринкового нагляду забезпечує перевірку дотримання цих норм. Інформаційні відносини виникають на всіх етапах ринкового нагляду та забезпечують збір, обробку та передачу необхідної інформації між суб'єктами цієї сфери. Тому дослідження інформаційного забезпечення сфери державного ринкового нагляду та його правового регулювання вбачається актуальним.

Актуальність теми дослідження підтверджується станом нерозкритості питання щодо правового регулювання інформаційного забезпечення сфери державного ринкового нагляду.

Стан дослідження. Науковий аналіз правового регулювання інформаційного забезпечення сфери державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання здій-

снювали численні вчені. Серед них необхідно назвати таких як: Арістова І.В., Бакал М.А., Беляков К.І., Вересенко Ю.В., Подойніцин В.М., Самусь Є.В., Шапочка Т.І. та ін.

Метою та завданням статті є дослідження правових основ інформаційного забезпечення сфери державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання.

Викладення основного матеріалу. Досліджуючи питання правових основ інформаційного забезпечення сфери державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання, зазначимо, що в загальному норми щодо інформації встановлені в Законі України «Про інформацію» [1], Законі України «Про науково-технічну інформацію» [2] та інших нормативно-правових актах.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» технічне регулювання це – правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов’язкових вимог до характеристик продукції або пов’язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю) [3].

Отже, державний ринковий нагляд є складовою технічного регулювання.

Норми щодо безпечності та якості продукції встановлюються в нормативно-правових актах – технічних регламентах та відповідно до Закону України «Про стандартизацію» [4] – у нормативних документах: національних стандартах, технічних умовах та кодексах ustalеної практики.

Державний ринковий нагляд є інструментом щодо перевірки виконання підприємствами, які виготовляють продукцію, норм, встановлених у нормативно-правових та нормативних документах стосовно безпеки та якості зазначеної продукції.

Закон України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» [5] встановлює правові та організаційні засади здійснення державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції.

Державний ринковий нагляд – це діяльність органів ринкового нагляду з метою забезпечення відповідності продукції встановленим вимогам, а також забезпечення відсутності загроз суспільним інтересам. Сфера відповідальності органу ринкового нагляду встановлена переліком видів продукції, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 року № 1069 [6], щодо яких відповідний орган ринкового нагляду здійснює ринковий нагляд.

Метою здійснення ринкового нагляду є вжиття обмежувальних (корегувальних) заходів з відповідним інформуванням про це громадськості щодо продукції, яка при її використанні за призначенням або за обґрунтовано передбачуваних умов і при належному встановленні та технічному обслуговуванні становить загрозу суспільним інтересам чи яка в інший спосіб не відповідає встановленим вимогам.

Державний контроль продукції – це діяльність митних органів із забезпечення відповідності продукції, що ввозиться на митну територію України для вільного обігу, встановленим вимогам, а також забезпечення відсутності загроз від такої продукції суспільним інтересам. Метою здійснення контролю продукції є забезпечення відповідності продукції, що ввозиться на митну територію України, встановленим вимогам до

моменту її випуску у вільний обіг на митній території України та недопущення ввезення на митну територію України продукції, яка становить серйозний ризик суспільним інтересам.

Інформаційне забезпечення будь-якої сфери суспільної діяльності відіграє ключову роль у здійсненні цієї діяльності. За відсутності інформації жодна суспільна діяльність не може відбуватися. Тому дослідження питання інформаційного забезпечення та його нормативно-правового регулювання є актуальним.

До основних принципів ринкового нагляду і контролю продукції відповідно до Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» [5] належить забезпечення захисту конфіденційної інформації, одержаної під час здійснення ринкового нагляду і контролю продукції.

Органи ринкового нагляду та їх посадові особи забезпечують захист персональних даних та інформації, що відповідно до закону України є комерційною або іншою охоронюваною законом України таємницею, до яких ці органи та посадові особи мають доступ у зв'язку зі здійсненням своїх повноважень. Такі дані та інформація не підлягають розголошенню без дозволу осіб або органів.

Але забезпечення захисту персональних даних, комерційної та іншої охоронюваної законом України таємниці суб'єктів господарювання не може перешкоджати органам ринкового нагляду в одержанні інформації, необхідної для здійснення ринкового нагляду, та обміні нею між собою, з митними органами та іншими державними органами. Митні органи та інші державні органи зобов'язані забезпечувати захист персональних даних, комерційної та іншої охоронюваної законом України таємниці суб'єктів господарювання стосовно інформації, одержаної від органів ринкового нагляду.

Відповідно до ст. 10 Закону [5] перелік органів ринкового нагляду, інформація про сфери їх відповідальності, їх поштові адреси, адреси електронної пошти та номери телефонів розміщуються на інформаційних стендах у приміщеннях органів ринкового нагляду, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного і соціального розвитку, та на офіційних сторінках відповідних органів у мережі Інтернет.

До повноважень органів ринкового нагляду належить інформування державних органів, органів місцевого самоврядування та громадськості про результати здійснення ринкового нагляду. Теж саме стосується митних органів при здійсненні контролю продукції.

Ринковий нагляд здійснюється відповідно до секторальних планів ринкового нагляду, які щорічно затверджуються органами ринкового нагляду відповідно до сфер їх відповідальності. Під час розроблення проєктів секторальних планів та проєктів змін до таких планів враховуються: результати моніторингу причин і кількості звернень споживачів (користувачів) про захист їх права на безпеку продукції, причин і кількості нещасних випадків і випадків заподіяння шкоди здоров'ю людей внаслідок споживання (використання) продукції, який здійснюється органами ринкового нагляду в межах сфер їх відповідальності; аналіз відомостей, включених до системи оперативного взаємного сповіщення про продукцію, що становить серйозний ризик; аналіз інформації, одержаної з міжнародних, регіональних та іноземних систем повідомлення про продукцію, що

становить серйозний ризик; аналіз даних національної інформаційної системи ринкового нагляду; результати моніторингу вжитих обмежувальних (корегувальних) заходів.

Під час перевірки характеристик продукції перевірячі підлягають повідомлення та інша інформація, надана суб'єктами господарювання, митними органами, органами з оцінки відповідності згідно з положеннями цього Закону [5] та Закону України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» [7].

Органи ринкового нагляду проводять перевірки характеристик продукції у її виробників в тому числі за зверненнями споживачів (користувачів) відповідної продукції, а також органів виконавчої влади, виконавчих органів місцевих рад, правоохоронних органів, громадських організацій споживачів (об'єднань споживачів), об'єднань суб'єктів господарювання, у яких міститься інформація про введення в обіг продукції, що завдала шкоди суспільним інтересам чи має недоліки, які можуть завдати такої шкоди (із зазначенням суб'єкта введення в обіг такої продукції, документального підтвердження завдання такої шкоди, опису відповідного недоліку тощо), а також інформація, за якою виробника такої продукції може бути ідентифіковано.

За наявності матеріалів та інформації, що свідчать про некомпетентність призначених органів з оцінки відповідності та/або акредитованих органів з оцінки відповідності, які видали документи про відповідність такої продукції, звертаються до органу, що призначає органи з оцінки відповідності, щодо проведення в межах моніторингу призначених органів з оцінки відповідності позапланової перевірки відповідного призначеного органу з оцінки відповідності або до національного органу України з акредитації щодо проведення в межах моніторингу акредитованих органів з оцінки відповідності позачергової оцінки відповідного акредитованого органу з оцінки відповідності.

Відповідно до ст. 35 Закону [5] попередження органами ринкового нагляду споживачів (користувачів) про виявлену небезпеку, що становить продукція, здійснюється шляхом поширення відповідної інформації через медіа та мережу Інтернет.

Під час контролю продукції митні органи проводять документальні перевірки та вибіркові обстеження зразків продукції на таких підставах: у разі одержання за допомогою системи оперативного взаємного сповіщення про продукцію, що становить серйозний ризик, інформації про таку продукцію; за повідомленнями органів ринкового нагляду про продукцію, що не відповідає встановленим вимогам.

У повідомленні органу ринкового нагляду про продукцію, що не відповідає встановленим вимогам, зазначаються: дані, що дають змогу ідентифікувати відповідну продукцію; опис невідповідності продукції встановленим вимогам; інформація про характер і тривалість обмежувальних (корегувальних) заходів, вжитих щодо такої продукції; інформація про походження та ланцюги постачання відповідної продукції; інша необхідна інформація.

З метою обміну між органами виконавчої влади інформацією про продукцію, що становить серйозний ризик, відповідно до Закону України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» [7] та з метою інформування громадськості створюється та функціонує система оперативного взаємного сповіщення про продукцію, що становить серйозний ризик.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» [7] громадськість має доступ, зокрема, до інформації: що дає змогу ідентифікувати відповідну продукцію та осіб, які є її виробниками, імпортерами, розповсюджувачами; про безпечність продукції, у тому числі про характер ризиків, пов'язаних зі споживанням (користуванням) відповідної продукції, та заходи, яких необхідно вжити споживачам (користувачам) для запобігання таким ризикам; про заходи вжиті, у тому числі суб'єктами господарювання за власною ініціативою, з метою запобігання ризикам, які становить продукція, характер і тривалість таких заходів.

Статтею 42 Закону України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» [5] встановлено, що національна інформаційна система ринкового нагляду створюється та функціонує з метою автоматизованої підтримки заходів ринкового нагляду і контролю продукції.

Національна інформаційна система ринкового нагляду складається з: електронного реєстру рішень органів ринкового нагляду; електронної системи обміну повідомленнями між органами ринкового нагляду та митними органами.

Міжнародне співробітництво у сфері забезпечення безпечності продукції, здійснення ринкового нагляду і контролю продукції здійснюється шляхом: обміну інформацією про продукцію, що становить серйозний ризик, у тому числі шляхом участі в міжнародних, регіональних та іноземних системах повідомлення про продукцію, що становить серйозний ризик; обміну інформацією про оцінку ризику, методи і результати експертизи (випробування) продукції, новітні наукові досягнення, а також іншими даними у сфері забезпечення безпечності продукції, здійснення ринкового нагляду і контролю продукції.

Порядок функціонування національної інформаційної системи державного ринкового нагляду, внесення до неї відомостей і подання повідомлень затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1397 [8].

До електронного реєстру стосовно всіх рішень, прийнятих органами ринкового нагляду, вносяться не пізніше трьох робочих днів з дати прийняття такі відомості: найменування органу, який прийняв рішення; назва рішення; дата прийняття та обліковий номер рішення (у разі його присвоєння органом ринкового нагляду); найменування продукції; код згідно з ДКПП (для вітчизняної продукції); код згідно з УКТЗЕД (за наявності документального підтвердження класифікації товарів згідно з УКТЗЕД для продукції іноземного виробництва); кількість продукції (тільки для партії продукції); найменування виробника продукції та його місцезнаходження; код виробника згідно з ЄДРПОУ (для вітчизняного виробника); код країни-виробника відповідно до ДСТУ ISO 3166-1-2000 (код Альфа-2); короткий зміст рішення; посада особи, що підписала рішення; прізвище та ініціали зазначеної особи.

У разі коли органом ринкового нагляду вжито обмежувальних (корегувальних) заходів щодо ввезеної на митну територію України з території іншої держави продукції, що не відповідає встановленим вимогам, він надсилає з використанням інформаційної системи відповідним митним органам повідомлення, що містить: дані, що дають змогу однозначно ідентифікувати продукцію або її партію, зокрема код згідно з ДКПП (для

вітчизняної продукції) та УКТЗЕД (для продукції іноземного виробництва); опис невідповідності продукції встановленим вимогам; інформацію про характер і тривалість обмежувальних (корегувальних) заходів, ужитих щодо такої продукції; відомості про походження та ланцюги постачання відповідної продукції; додаткову інформацію, що дає змогу ідентифікувати зазначену продукцію.

У разі призупинення митного оформлення продукції, відповідно, митний орган надсилає у цей же день з використанням інформаційної системи органів ринкового нагляду, до сфери відповідальності якого належить здійснення ринкового нагляду щодо відповідного виду продукції, повідомлення, у якому зазначаються: дані, що дають змогу однозначно ідентифікувати продукцію (її партію), митне оформлення якої призупинено; причини призупинення митного оформлення; строк, на який призупинено митне оформлення; найменування і місцезнаходження виробника, уповноваженого представника (за наявності) та імпортера продукції; додаткова інформація, яка засвідчує факт порушення.

Крім того, Порядок функціонування системи оперативного взаємного сповіщення про продукцію, що становить серйозний ризик, та подання повідомлень для внесення до неї затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1398 [9]. Порядок ведення обліку звернень споживачів (користувачів) та здійснення моніторингу нещасних випадків та випадків заподіяння шкоди здоров'ю людей внаслідок споживання (користування) нехарчової продукції, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1400 [10].

Порядок подання повідомлення про продукцію, яка не відповідає загальній вимозі щодо безпечності продукції, органам державного ринкового нагляду затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1401 [11]. Порядок визначає механізм подання суб'єктами господарювання повідомлення про продукцію, яка не відповідає загальній вимозі щодо безпечності продукції, органам державного ринкового нагляду та випадки, коли таке повідомлення не подається.

До повідомлення надаються фотографії товару. Якщо продукція становить серйозний ризик, у такому повідомленні також зазначаються: відомості, які дають змогу ідентифікувати відповідну продукцію або партію продукції, в тому числі найменування продукції, номер партії або серійні номери (за наявності); повний опис серйозного ризику, що становить відповідна продукція; інша інформація, необхідна для відстеження походження відповідної продукції та її обігу; опис заходів, вжитих з метою запобігання ризикам, які становить така продукція для споживачів (користувачів); інша інформація про продукцію, яка не відповідає загальній вимозі щодо безпечності продукції.

Також постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1403 затверджено Порядок здійснення державного контролю нехарчової продукції [12].

Висновок. Підбиваючи певні підсумки дослідження питання правових основ інформаційного забезпечення сфери державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання на базі проаналізованих нормативно-правових документів у зазначеній сфері, можна зробити класифікацію інформації в сфері ринкового нагляду (контролю) до якої, на нашу думку, слід віднести:

- інформацію про суб'єктів ринкового нагляду;
- інформацію про митні органи;
- інформацію про нехарчову продукцію;
- інформацію про суб'єкта господарювання;
- інформацію про функціонування національної інформаційної системи державного ринкового нагляду;
- інформацію про функціонування системи оперативного взаємного сповіщення про продукцію, що становить серйозний ризик;
- інформацію про порядок ведення обліку звернень споживачів (користувачів) та здійснення моніторингу нещасних випадків та випадків заподіяння шкоди здоров'ю людей внаслідок споживання (користування) нехарчової продукції;
- інформацію про порядок подання повідомлення про продукцію, яка не відповідає загальній вимозі щодо безпечності продукції, органам державного ринкового нагляду;
- інформацію про порядок здійснення державного контролю нехарчової продукції.

Звісно, не можна стверджувати, що класифікація, яку ми навели, включає виключно всі види інформації в сфері ринкового нагляду, але ми спробували виділити основні види інформації, які дають змогу забезпечувати суспільну діяльність у сфері державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання безпечності нехарчової продукції та контролю за дотриманням обов'язкових вимог до встановлених характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
2. Про науково-технічну інформацію: Закон України від 25 червня 1993 року № 3322-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 33. Ст. 345.
3. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15 січня 2015 року № 124-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 14. Ст. 96.
4. Про стандартизацію: Закон України від 5 червня 2014 року № 1315-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 31. Ст. 1058.
5. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2735-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 21. Ст. 144.
6. Про затвердження переліку видів продукції, щодо яких органи державного ринкового нагляду здійснюють державний ринковий нагляд: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 року № 1069.
7. Про загальну безпечність нехарчової продукції: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2736-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 22. Ст. 145.
8. Про затвердження Порядку функціонування національної інформаційної системи державного ринкового нагляду, внесення до неї відомостей і подання повідомлень: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1397.
9. Про затвердження Порядку функціонування системи оперативного взаємного сповіщення про продукцію, що становить серйозний ризик, та подання повідомлень для внесення до неї: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1398.
10. Деякі питання захисту права споживачів (користувачів) щодо безпечності нехарчової продукції: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1400.

11. Про затвердження Порядку подання повідомлення про продукцію, яка не відповідає загальній вимозі щодо безпечності продукції, органам державного ринкового нагляду: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1401.

12. Про затвердження Порядку здійснення державного контролю нехарчової продукції: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2011 року № 1403.

REFERENCES

1. Pro informatsiiu. "On information": Law of Ukraine dated October 2, 1992 No. 2657-XII. *Bulletin of the Verkhovna Rada*, 48. 1992. Art. 650 [in Ukrainian].

2. Pro naukovo-tekhnicnu informatsiiu. "On scientific and technical information": Law of Ukraine dated June 25, 1993 No. 3322-XII. *Bulletin of the Verkhovna Rada*, 33. 1993. Art. 345 [in Ukrainian].

3. Pro tekhnichni rehlementy ta otsinku vidpovidnosti. "On technical regulations and conformity assessment": Law of Ukraine dated January 15, 2015 No. 124-VIII. *Bulletin of the Verkhovna Rada*, 14. 2015. Article 96 [in Ukrainian].

4. Pro standartyzatsiiu. "On standardization": Law of Ukraine dated June 5, 2014 No. 1315-VII. *Bulletin of the Verkhovna Rada*, 31. 2014. Article 1058 [in Ukrainian].

5. Pro derzhavnyi rynkovyi nahliad i kontrol nekharchovoi produktsii. "On state market supervision and control of non-food products": Law of Ukraine dated December 2, 2010 No. 2735-VI. *Bulletin of the Verkhovna Rada*, 21. 2011. Article 144 [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia pereliku vydiv produktsii, shchodo yakykh orhany derzhavnoho rynkovoho nahliadu zdiisnuiut derzhavnyi rynkovyi nahliad. "On approval of the list of types of products for which state market surveillance bodies carry out state market surveillance": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 28, 2016 No. 1069 [in Ukrainian].

7. Pro zahalnu bezpechnist nekharchovoi produktsii. "On general safety of non-food products": Law of Ukraine dated December 2, 2010 No. 2736-VI. *Bulletin of the Verkhovna Rada*, 22. 2011. Article 145 [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Poriadku funktsionuvannia natsionalnoi informatsiinoi systemy derzhavnoho rynkovoho nahliadu, vnesennia do nei vidomosti i podannia povidnolen. "On approving the Procedure for the functioning of the national information system of state market supervision, entering information into it and submitting notifications": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 26, 2011 No. 1397 [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Poriadku funktsionuvannia systemy operatyvnoho vzaiemnoho spovishchennia pro produktsiiu, shcho stanovyt seryoznyi ryzyk, ta podannia povidnolen dlia vnesennia do nei. "On the approval of the Procedure for the operation of the system of operational mutual notification of products that pose a serious risk, and the submission of notifications for inclusion in it": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 26, 2011 No. 1398 [in Ukrainian].

10. Deiaki pytannia zakhystu prava spozhyvachiv (korystuvachiv) shchodo bezpechnosti nekharchovoi produktsii. "Some issues of protecting the rights of consumers (users) regarding the safety of non-food products": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 26, 2011 No. 1400 [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Poriadku podannia povidnolennia pro produktsiiu, yaka ne vidpovidaie zahalnyi vymozh shchodo bezpechnosti produktsii, orhanam derzhavnoho rynkovoho nahliadu. "On the approval of the Procedure for reporting products that do not meet the general requirement for product safety to state market surveillance bodies": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 26, 2011 No. 1401 [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia derzhavnoho kontroliu nekharchovoi produktsii.

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

“On the approval of the Procedure for state control of non-food products”: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 26, 2011 No. 1403 [in Ukrainian].

UDC 342.95:006.024

Smernytskyi Demian,Doctor of Juridical Sciences, Professor, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-6066-0324**Tryhubenko Maryna,**Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Deputy Head of the Department of
the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-7646-3595

LEGAL BASIS OF INFORMATION SECURITY AREAS OF STATE MARKET SUPERVISION AS A COMPONENT OF TECHNICAL REGULATION

The present article investigates the legal bases of information support within the sphere of state market supervision, which constitutes a component of technical regulation. It is acknowledged that the regulations pertaining to information are predominantly enshrined within the Law of Ukraine “On Information”, the Law of Ukraine “On Scientific and Technical Information”, along with assorted ancillary regulatory acts. Technical regulation constitutes the legal codification of relations pertaining to the establishment and realisation of mandatory stipulations concerning product characteristics or associated processes and production methods. In addition to this, it encompasses the assessment of their conformity through conformity assessment and/or state market supervision and control of non-food products or alternative forms of state supervision (control). Thus, state market surveillance is a component of technical regulation. The safety and quality norms for products are set out in regulatory acts - technical regulations and, in accordance with the Law of Ukraine “On Standardisation”, in regulatory documents: national standards, technical specifications and codes of practice. State market surveillance can be defined as a tool for verifying compliance by entrepreneurs who manufacture products with the standards set out in legal and regulatory documents regarding the safety and quality of the aforementioned products. The purpose of the market surveillance process is to implement restrictive (corrective) measures and to disseminate information regarding these measures to the public in relation to products that, when used for their intended purpose or under reasonably foreseeable conditions and when properly installed and maintained, pose a threat to the public interest or otherwise do not meet the established requirements. Supporting any area of public activity with information plays a key role in the implementation of this activity. The absence of information precludes the possibility of social activity.

As posited by the authors, the information that should be included in the field of market surveillance should encompass the following: market surveillance entities; customs authorities; non-food products; business entities; the functioning of the national information system of state market surveillance; and the functioning of the system of prompt mutual notification of

© Smernytskyi Demian, Tryhubenko Maryna, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).7](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).7)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

products posing a serious risk; the procedure for registering appeals from consumers (users), monitoring accidents and cases of harm to human health as a result of consumption (use) of non-food products; the procedure for submitting a notification of products that do not meet the general requirement for product safety to the state market surveillance authorities; the procedure for exercising state control over non-food products.

Keywords: information support, legal framework, state market supervision, technical regulation.

Отримано 07.10.2024

Хальота Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-8505-0055

ПРОТИДІЯ НЕЛЕГАЛЬНІЙ (НЕЗАКОННІЙ) МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ

У статті проведено порівняльний аналіз понять «протидія нелегальній міграції», «боротьба з нелегальною міграцією», «профілактика нелегальної міграції», «запобігання нелегальній міграції», «контроль над нелегальною міграцією». Визначено, що найбільш вдалим терміном, який відображає всі заходи впливу, які зобов'язана здійснити держава, щоб подолати це протиправне явище, є термін «протидія нелегальній міграції». З'ясовано, що процес здійснення протидії нелегальній (незаконній) міграції являє собою постійнодіючий правовий механізм, зміст якого розкривається через відповідні його елементи. До елементів правового механізму протидії нелегальній (незаконній) міграції автор традиційно пропонує зарахувати мету, об'єкти, завдання, напрями та заходи протидії.

Ключові слова: нелегальна (незаконна) міграція, протидія, боротьба, профілактика, запобігання, контроль, правовий механізм протидії нелегальній (незаконній) міграції.

Розвиток України як правової держави потребує стабільного та ефективного регулювання суспільних відносин, спрямованого на забезпечення прав і свобод людини та громадянина, інтересів держави та громадянського суспільства. Проте сьогодні Україна перебуває в умовах війни через повномасштабне російське вторгнення, і тому відбулася трансформація у регулюванні суспільних відносин у всіх сферах, у тому числі й у сфері міграції. Зважаючи на зменшення міграційних потоків територією України в умовах введення воєнного стану, питання протидії нелегальній (незаконній) міграції Національною поліцією України відійшло на нижчий рівень пріоритетів у повсякденній службовій діяльності. Однак у майбутньому в поствоєнний період можуть виникнути загрози національній безпеці та публічному порядку, спровоковані незаконним в'їздом на територію України, нелегальним виїздом за її межі, неконтрольованим переміщенням її територією нелегальних мігрантів, збільшенням кількості тих, що переховуються за вчинення злочинів, зростанням організованої злочинності, яка спеціалізується на незаконному переміщенні мігрантів, торгівлі людьми, тероризмі тощо. Зважаючи на загрози масових порушень міграційного законодавства, така ситуація потребує негайного реагування правоохоронних органів уже сьогодні шляхом здійснення їх ефективної діяльності щодо прогнозування, профілактики, припинення випадків нелегальної (незаконної) міграції, удосконалення правового статусу суб'єктів, що беруть участь у її протидії, а також формування ефективного механізму взаємодії між суб'єктами протидії нелегальній (незаконній) міграції як в Україні, так і з відповідними суб'єктами іно-

земних держав на локальному, регіональному чи універсальному рівні міжнародного співробітництва.

Окремі питання протидії нелегальній (незаконній) міграції досліджували вчені, зокрема: А. Бабенко, С. Бритченко, Ю. Бузицький, О. Войцехівський, Д. Голобородько, К. Гусаров, О. Джу́жа, Т. Звьоздная, В. Коваленко, Ю. Кравченко, В. Кривенко, О. Кузьменко, В. Куц, О. Малиновська, А. Мота, О. Надьон, А. Новіченко, В. Олефір, О. Піскун, І. Прибиткова, Ю. Римаренко, Н. Тиндик, В. Трощинський, А. Черняк, С. Чехович та ін. Однак, на доктринальному рівні не існує сталого розуміння сутності протидії нелегальній (незаконній) міграції.

Метою наукового дослідження є з'ясування сутності протидії нелегальній (незаконній) міграції, формулювання його дефініції, а також визначення особливості правового механізму протидії нелегальній (незаконній) міграції шляхом розкриття її мети, об'єкта, завдань, напрямів та заходів її реалізації.

У юридичній науці використовуються поняття «протидія нелегальній міграції», «боротьба з нелегальною міграцією», «профілактика нелегальної міграції», «запобігання нелегальній міграції», «контроль над нелегальною міграцією», що відображають діяльність держави щодо припинення порушень міграційного законодавства. Так, на думку Д. Голобородька, протидію нелегальній міграції в широкому розумінні необхідно розуміти як будь-яку діяльність у сфері соціального управління, яка, не маючи спеціальної мети, сприяє зменшенню можливостей для проявів нелегальної міграції, зокрема шляхом забезпечення верховенства права, реалізації інших принципів права, розвитку демократичного суспільства та утвердження правової держави. А у вузькому розумінні протидія нелегальній міграції – це система правових та організаційних заходів, здійснюваних уповноваженими органами державної влади з метою впливу на суспільні відносини у сфері міграції, попередження, виявлення, припинення порушень міграційного законодавства, притягнення винних осіб до відповідальності, виявлення й усунення причин та умов, що сприяють нелегальній міграції [1, с. 29].

Ми поділяємо викладений погляд ученого, однак водночас наголошуємо, що протидія нелегальній (незаконній) міграції має являти собою цілеспрямовану комплексну діяльність органів публічної влади та членів громадянського суспільства, спрямовану на запобігання та припинення нелегального переміщення осіб через кордони. Ця діяльність може включати заходи із зміцнення кордонів, розробки ефективних систем контролю і моніторингу за міграційними процесами, впровадження спрощених механізмів видачі віз та вдосконалення процедури подання заяв про отримання притулку, співпрацю з іншими країнами в боротьбі з нелегальною міграцією, проведення інформаційної кампанії щодо загроз та ризиків нелегальної (незаконної) міграції, а також боротьбу з організованою злочинністю, яка займається транспортуванням нелегальних мігрантів. Тож, метою такої протидії є забезпечення публічної безпеки і правопорядку як у приймаючій країні, так і в країні, звідки здійснюється нелегальна міграція.

Подібним за змістом є термін «боротьба з нелегальною міграцією». Його слід розуміти як комплексну та багатоаспектну діяльність держав та їх органів, а також міжнародних організацій щодо реалізації ефективних заходів контролю на кордоні шляхом

посилення спостереження, патрулювання кордону з використанням сучасних технологій, усунення основних причин міграції, взаємодії зазначених суб'єктів з метою обміну інформацією та розвідувальними даними для знищення мереж торгівлі людьми, незаконного їх переміщення та запобігання експлуатації мігрантів.

Термін «профілактика нелегальної міграції» є синонімічним поняттям терміна «попередження цього негативного явища», що включає систему заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин і умов, які сприяють порушенню міграційного законодавства. У юридичній науці під профілактикою правопорушень розуміють діяльність, по-перше, з виявлення й усунення причин правопорушень, умов та обставин, що сприяють їх вчиненню; а по-друге, з виявлення осіб, які можуть вчинити правопорушення, і застосування до них відповідних заходів впливу. Саме на такому визначенні попереджувальної діяльності має базуватися теоретичне обґрунтування змісту понять заходів з протидії нелегальній міграції. Профілактика нелегальної міграції – це стратегічний напрям міграційної політики будь-якої держави. Будучи складовою цієї діяльності, профілактика нелегальної міграції водночас є також складовою профілактики злочинності в цілому. Отже, її основою є ті загальні принципи профілактики злочинності, які вироблені теорією і практикою профілактики злочинності [2, с. 82].

Так, профілактику нелегальної міграції можна визначити як особливий вид соціального управління, напрям міграційної діяльності, який полягає в усуненні, нейтралізації або обмеженні дії факторів (детермінант) нелегальної міграції, цілеспрямованому впливі за допомогою комплексу спеціально розроблених законних засобів на систему суспільних відносин, які складаються у сфері міграційних відносин, що має на меті стимулювання фізичних осіб та інших суб'єктів міграційних відносин до правомірної поведінки, перешкоджання порушенню ними міграційного законодавства. Організаційно-правова діяльність щодо попередження нелегальної міграції в Україні складається із заходів загальної та індивідуальної профілактики [2, с. 83]. Тому окреслена діяльність є одним із етапів комплексного процесу запобігання нелегальній міграції. Тож, серед найбільш ефективних засобів протидії протиправним явищам є запобігання [3, с. 57].

Нелегальна (незаконна) міграція проявляється у вигляді протиправних діянь, що можуть кваліфікуватися як адміністративні чи кримінальні правопорушення. Так, на думку науковців, під запобіганням вчиненню адміністративних правопорушень, у тому числі вчинених у сфері міграції, слід розуміти соціально спрямовану діяльність держави, її органів та їх посадових осіб, громадських організацій та окремих громадян з виявлення причин та умов вчинення адміністративних правопорушень, ліквідації факторів, які сприяють формуванню антигромадських установок громадян, та забезпечення під час здійснення такої діяльності прав та свобод громадян [4]. Тож, запобігання нелегальній міграції зводиться до припинення протиправної діяльності на початковому етапі, коли в іноземців та осіб без громадянства тільки з'являється намір прибути в Україну чи залишитись в ній на постійне проживання шляхом перетинання чи спроби перетинання ними державного кордону України поза пунктами пропуску або в пунктах пропуску через державний кордон України, але без відповідних документів або з використанням підробленого документа чи таких, що містять недостовірні відомості про

особу, або без дозволу відповідних органів влади, а також з'являється намір проживання (перебування) на території України осіб, які законно прибули в Україну, але стосовно яких прийнято рішення про припинення громадянства України або стосовно яких скасовано рішення про оформлення громадянства України і які своєчасно не звернулися із заявою про надання дозволу на імміграцію та ухиляються від виїзду з України.

На думку авторів книги «Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією», розглянуті вище терміни не відповідають сучасній практиці оцінки міжнародної міграції. Очевидно, держава не в змозі боротися з небажаною міграцією як одним із наслідків глобалізації, так само, як неможлива та позбавлена сенсу боротьба із самим явищем глобалізації. Міграційними процесами необхідно управляти, нейтралізувати їхні негативні прояви та використовувати позитивні для зростання економічного добробуту. За такого підходу найбільш відповідним терміном для опису функцій держави щодо нелегальної (незаконної) міграції є «контроль над нелегальною міграцією» (illegal migration control), який дає змогу зробити неврегульовану міграцію врегульованою, охопленою правовим полем і правоохоронною діяльністю. Крім того, контроль включає і запобігання нелегальній (незаконній) міграції – незаконному в'їзду, перебуванню та виїзду, і боротьбу з її організованими формами нелегальної міграції, такими як торгівля людьми та посередництво. Варто зазначити, що політика у сфері контролю над нелегальною (незаконною) міграцією є лише складником комплексної міграційної політики, що включає управління еміграційними та імміграційними процесами законного та незаконного характеру [5].

Отже, поняття «протидія нелегальній міграції», «боротьба з нелегальною міграцією», «профілактика нелегальної міграції», «запобігання нелегальній міграції», «контроль над нелегальною міграцією» не є ідентичними за змістом, вони відрізняються формами впливу чи реагування держави на вчинювані правопорушення у сфері нелегальної (незаконної) міграції. Найбільш вдалим терміном, що відображає всі заходи впливу, які зобов'язана здійснити держава, щоб подолати це негативне явище, є термін «протидія нелегальній міграції». Він охоплює і заходи щодо профілактики, запобігання випадкам нелегальної (незаконної) міграції, виявлення та припинення вже вчинюваних протиправних дій, що порушують міграційне законодавство. Підтримуючи визначення, що запропонував Д. Голобородько, під протидією нелегальній міграції необхідно розуміти систему правових та організаційних заходів, що здійснюються уповноваженими органами державної влади з метою врегулювання суспільних відносин у сфері міграції шляхом попередження, виявлення, припинення порушень міграційного законодавства, притягнення винних осіб до відповідальності, виявлення і усунення причин та умов, що сприяють нелегальній міграції в Україні.

Метою протидії нелегальній (незаконній) міграції є забезпечення законного, безпечного, контрольованого перебування іноземних громадян та осіб без громадянства на території України шляхом встановлення ефективного порядку перетину ними державного кордону України, їх транзитного проїзду територією України та перебування на її території.

Беручи до уваги встановлену мету, головні завдання протидії нелегальній (незаконній) міграції можна окреслити так:

- встановлення основних причин та умов виникнення нелегальної (незаконної) міграції в Україні;
- здійснення реалізації державної міграційної політики з використанням теоретичних напрацювань та практики протидії нелегальній (незаконній) міграції на підставі схваленої Кабінетом Міністрів України Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року;
- створення системи міграційного законодавства щодо протидії нелегальній (незаконній) міграції шляхом прийняття нових нормативно-правових актів та внесення змін до чинних актів з метою приведення його у відповідність до законодавства Європейського Союзу та до суспільних відносин, що сьогодні склалися в Україні;
- розробка та практична реалізація програм у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції, у яких закріплюються шляхи її подолання;
- визначення суб'єктів, що здійснюють протидію нелегальній (незаконній) міграції, а також встановлення їх повноважень, форм і методів діяльності й порядку взаємодії між ними в цій діяльності;
- використання правоохоронними органами України позитивного іноземного досвіду протидії нелегальній (незаконній) міграції.

Залежно від характеру та основної мети застосування заходів, спрямованих на протидію нелегальній (незаконній) міграції, можна виокремити такі основні напрями протидії нелегальній (незаконній) міграції:

- 1) попередження нелегальної (незаконної) міграції;
- 2) встановлення фактів незаконного перебування іноземців та/або осіб без громадянства на території України;
- 3) припинення порушень міграційного законодавства;
- 4) реалізація заходів відповідальності щодо порушників міграційного законодавства [6, с. 321].

На основі аналізу чинного законодавства та практики його реалізації також можна визначити два напрями протидії нелегальній (незаконній) міграції в Україні:

- 1) формування законодавчих механізмів протидії нелегальній (незаконній) міграції, зокрема, шляхом розширення легітимного поля трудової міграції, розробка програми поетапної легалізації незаконних мігрантів, присутніх на території України, запровадження спеціальних норм кримінального і адміністративного законодавства, що передбачають відповідальність за організацію нелегальної (незаконної) міграції та її пособництво, розробка і запровадження методик із застосування нових статей КК України про торгівлю людьми та використання рабської праці, розробка програм захисту жертв та свідків нелегальної (незаконної) міграції для ефективнішого захисту їх прав і свобод від незаконних дій представників публічної влади чи криміналітету;
- 2) формування інституційних механізмів протидії нелегальній (незаконній) міграції, зокрема, шляхом визначення системи органів публічної влади, що здійснюють протидію нелегальній (незаконній) міграції, встановлення порядку їх взаємодії між собою

у цьому процесі, удосконалення форм та методів боротьби з нелегальною (незаконною) міграцією, використовуючи позитивний іноземний досвід, введення спеціальних функцій з протидії трудовій експлуатації мігрантів у повноваження компетентних органів публічної влади та підготовка відповідних кадрів, розробка та інституціоналізація політики інтеграції мігрантів шляхом створення спеціального підрозділу, у компетенцію якого входили б ці питання, взаємодія органів публічної влади, що реалізують міграційну політику та політику у сфері праці, з метою встановлення економічної необхідності у праці мігрантів і найбільш ефективних шляхів забезпечення їх зайнятості, а також визначення заходів протидії тіньовій зайнятості мігрантів, забезпечення ведення достовірної статистики й обліку міграційних процесів в Україні, розвиток офіційної інфраструктури міграції і органів публічної влади, які забезпечують законну міграцію іноземців та осіб без громадянства в Україну, надають офіційно інформаційні, консультаційні, юридичні, посередницькі послуги цим особам, надання допомоги в працевлаштуванні, а також у доступі до медицини та ринку житла тощо [7, с. 179–180].

Щодо об'єкта протидії нелегальній (незаконній) міграції, то в найзагальнішому розумінні – це явища і процеси реальної дійсності матеріального, правового й духовного характеру, існування та різнобічний вплив яких призводить до відтворення на суспільному рівні процесів нелегальної (незаконної) міграції як соціального явища, масової деструктивності, наміру прийняття рішення нелегально перетнути кордон чи нелегально перебувати на території України, а також їх реалізація в дійсності. Об'єкт має певну генеруючу силу впливу на суспільні відносини, внаслідок чого вони деформуються і псують людську правосвідомість чи не сприяють її зміні в позитивному напрямі. Отже, об'єктом протидії нелегальній (незаконній) міграції є безпосередньо нелегальна (незаконна) міграція як суспільно небезпечне явище, а також міграційні відносини, причини, що зумовлюють виникнення нелегальної (незаконної) міграції, та діяльність компетентних органів публічної влади щодо протидії їй [8, с. 93].

Ефективна протидія нелегальній (незаконній) міграції можлива за умови створення та реалізації належної системи забезпечення цієї діяльності. Тож, під системою забезпечення протидії нелегальній (незаконній) міграції необхідно розуміти сукупність взаємопов'язаних та узгоджених заходів науково-методичного, кадрового, просвітницького, матеріально-технічного, інформаційно-аналітичного та іншого характеру, спрямованих на практичну реалізацію основних завдань у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції [6, с. 321].

Встановлення і підтримка цього режиму забезпечуються за допомогою різних механізмів, серед яких чинне місце посідає механізм протидії нелегальній (незаконній) міграції як функціонування взаємодіючих організаційно-структурних формувань, які з допомогою компетенційних способів реалізують правові акти щодо протидії нелегальній міграції. Отже, цей механізм містить: 1) систему правових актів, що є правовою основою функціонування взаємодіючих організаційно-структурних формувань; 2) організаційно-структурні формування протидії нелегальній міграції; 3) організаційно-правові способи протидії нелегальній міграції. Механізм протидії нелегальній міграції має всі основні системоутворюючі ознаки, які доводять, що цей механізм є системою [6, с. 322].

Сьогодні міграційна політика в деяких країнах світу реалізується через систему планування (квотування) чисельності іммігрантів. З метою підвищення економічної ефективності імміграції вводяться спеціальні системи відбору іммігрантів: система преференцій у США та бальна система відбору в Канаді та Австралії. Сучасні зміни в імміграційному законодавстві зазначених країн мають кілька цілей. Вони спрямовані на підвищення економічної ефективності імміграції. Паралельно в приймаючих країнах розвиваються різні програми сприяння швидкій інтеграції іммігрантів. Вивчення світового досвіду доводить, що обмежувальні імміграційні заходи активно почали вводитися в період фінансово-економічної кризи. У більшості країн Європи накладено заборону на імпорту некваліфікованої робочої сили. Боротьба з нелегальною (незаконною) міграцією та зайнятістю в цей час, поряд із лібералізацією в'їзду для осіб з високими професійними якостями, становить один із головних напрямів імміграційної політики розвинених країн світу. Однак значний арсенал засобів цієї боротьби використовується країнами по-різному. Але загалом експерти у сфері боротьби з нелегальною (незаконною) міграцією одностайні в тому, що немає єдиного універсального засобу попередження нелегальної міграції. Для боротьби з нею використовується вся система доступних засобів [9].

Загалом, на думку К. Гусарова, заходи протидії нелегальній (незаконній) міграції можна поділити на п'ять категорій:

1. Зміцнення кордонів, у тому числі із застосуванням комп'ютерних технологій, а також проведення відповідної візової політики.
2. Заходи щодо посилення санкцій проти організаторів нелегальної міграції. Дедалі більше країн згідно із Конвенцією ООН проти транснаціональної організованої злочинності розглядають ці злочини в межах кримінального кодексу. Передбачено жорсткі міри покарання, зокрема у Великобританії – до 14 років позбавлення волі, у Канаді – до довічного ув'язнення.
3. Посилення контролю за перебуванням іноземних громадян, а саме контроль за ринком праці, більш сувора перевірка шлюбів на предмет їх фіктивності.
4. Міжнародне співробітництво у сфері протидії незаконній міграції, а саме укладання договорів щодо спільної охорони кордонів.
5. Посилення процедур депортації нелегальних іммігрантів. Процес депортації є одним із головних заходів впливу на нелегальних мігрантів. Однак іноді він має зворотний негативний ефект, оскільки загроза депортації змушує нелегальних мігрантів ретельніше переховуватися, через що вони потрапляють у велику залежність від роботодавців або контрабандистів. До того ж депортація – це дорогий захід впливу на нелегального мігранта, тому чисельність депортованих і чисельність затриманих нелегальних мігрантів значно відрізняється [9].

Також заходом обмеження нелегальної (незаконної) імміграції може стати реалізація угод між державами про зворотний допуск осіб (реадмісію). Рeadмісія – це взаємні зобов'язання держав, які закріплюються в міжнародних угодах, прийняти назад своїх громадян, громадян третіх країн та осіб без громадянства, які незаконно прибули на територію однієї з договірних сторін, або, прибувши законно, втратили підстави для

легального перебування. Особливостями реадмісії є: а) закріплене право держави на передачу іноземних мігрантів до тієї держави, з території якої вони потрапили, у тому числі мігрантів, що мають громадянство третьої країни; б) зобов'язання держави допустити на свою територію та прийняти своїх громадян і громадян, що не перебувають у її громадянстві; в) передача не застосовується державою до осіб, що перебувають у її громадянстві; г) передача мігранта-порушника відбувається до тієї країни, з території якої він прибув, навіть у випадку коли мігрант-порушник не перебуває в її громадянстві; д) незважаючи на застосування процедури реадмісії виключно за порушення міграційних правил іноземцями та особами без громадянства, вона не належить до заходів відповідальності. Доречніше вказати про належність реадмісії до заходів припинення протиправної поведінки особи; вона виступає первинним фактором для подальшого застосування до особи процедури затримання та подальшого примусового повернення або примусового видворення із власної території держави, що допустила та прийняла іноземця та особу без громадянства [10, с. 259].

Кабінет Міністрів України розпорядженням від 12 липня 2017 р. № 482-р. схвалив Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року, метою якої є спрямування зусиль держави і суспільства на формування та реалізацію державної міграційної політики, яка б позитивно впливала на консолідацію української нації та безпеку держави, прискорювала соціально-економічний розвиток, сприяла уповільненню темпів депопуляції, стабілізації кількісного та якісного складу населення, задоволенню потреб економіки в робочій силі, відповідала міжнародним стандартам і міжнародним зобов'язанням України. Серед її напрямів є сфера запобігання нелегальній (незаконній) міграції, в межах якого відповідні органи публічної влади мають ефективно використовувати систему видачі віз та можливості консульських установ для управління міграцією; здійснювати прикордонний контроль осіб, адаптований до змінних міграційних потоків та можливостей інтегрованого управління кордонами; посилити контроль за дотриманням міграційного законодавства всередині держави; забезпечити повагу до людської гідності осіб, що повертаються, заохочуючи їх до добровільного повернення; запровадити належний механізм та програми регуляризації нелегальних мігрантів [11].

Висновки. Отже, протидія нелегальній (незаконній) міграції посідає чільне місце серед напрямів міграційної політики України, оскільки управління легальними міграційними процесами без реалізації заходів протидії нелегальній (незаконній) міграції не може бути ефективним. Дешева, а в деяких ситуаціях і безкоштовна праця нелегальних мігрантів призводить до зменшення загального рівня заробітних плат працівників, погіршення умов праці, незацікавленості працедавців у модернізації виробництва, все це суперечить інтересам громадянського суспільства.

На нашу думку, під протидію нелегальній (незаконній) міграції необхідно розуміти систему правових та організаційних заходів, що здійснюються уповноваженими органами державної влади з метою врегулювання суспільних відносин у сфері міграції шляхом попередження, виявлення, припинення порушень міграційного законодавства, притягнення винних осіб до відповідальності, виявлення і усунення причин та умов, що сприяють нелегальній (незаконній) міграції в Україні. Зміст правового механізму

протидії нелегальній (незаконній) міграції розкривається через визначення мети, об'єкта, завдань, напрямів, заходів щодо протидії нелегальній (незаконній) міграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голобородько Д.В. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ щодо протидії нелегальній міграції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2009. 221 с.
2. Баранов С.О. Роль запобігання та профілактики в механізмі протидії нелегальній міграції в сучасних умовах. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 3–4. С. 82–85.
3. Калініна А.В. Міграційна політика держави як основа загальносоціального запобігання нелегальній міграції в Україні. Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми: матеріали Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 11–12 берез. 2016 р.). Івано-Франківськ: РВВ Івано-Франківського ун-ту права ім. Короля Д. Галицького, 2016. С. 57–59.
4. Запобігання адміністративним правопорушенням. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BC_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BC (дата звернення: 10.07.2024).
5. Політика України у сфері контролю над нелегальною міграцією. Київ: Міжнар. центр перспективних досліджень, 2006. URL: https://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/migration_policy_ukr.pdf (дата звернення: 10.07.2024).
6. Адміністративна діяльність органів поліції України: підручник / О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, В.А. Троян та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В.В. Сокурєнка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. 432 с.
7. Кресіна І., Стойко О. Нелегальна міграція: проблеми протидії та правового регулювання. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3. С. 174–180.
8. Сопільник Р.Л. Міграційне право України: навч. посіб. / [Сопільник Р.Л., Ковалів М.В., Єсімов С.С. та ін.]. Львів: СПОЛОМ, 2023. 260 с.
9. Гусаров К.О. Світовий досвід боротьби з нелегальною міграцією. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/5031/1/%D0%93%D1%83%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%86%D0%94%D0%A3%D0%A6%D0%97.pdf> (дата звернення: 10.07.2024).
10. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів: навч. посіб. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 326 с.
11. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: розпорядження Каб. Міністрів України від 12.07.2017 р. № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.07.2024).

REFERENCES

1. Holoborodko, D.V. (2009). Administratyvna diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav shchodo protydii nelehalnii mihratsii. "Administrative activity of internal affairs bodies in combating illegal migration": Candidate's thesis: 12.00.07. Dnipropetrovsk. 221 p. [in Ukrainian].
2. Baranov, S.O. (2006). Rol zapobihannia ta profilaktyky v mekhanizmi protydii nelehalnii mihratsii v suchasnykh umovakh. "The role of prevention and prophylaxis in the mechanism of combating illegal migration in modern conditions". *South Ukrainian Legal Journal*. No. 3–4. P. 82–85. [in Ukrainian].
3. Kalinina, A.B. (2016). Mihpatsiina polityka depzhavy yak osnova zahalno kotsialnoho zapobihannia nelehalnoi mihratsii v Ukraini. *Protydiia nezakonnii mihratsii ta torhivli liudmy*.

© Khaliota Andrii, 2024

“Scientific and Practical Symposium (Ivano-Frankivsk, March 11–12, 2016). Ivano-Frankivsk: King D. Halitskyi Institute of Law of Ivano-Frankivsk. P. 57–59 [in Ukrainian].

4. Zapobihannia administratyvnym pravoporushenniam. “Prevention of administrative offenses”. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BC_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BC (Date of Application: 10.07.2024). [in Ukrainian].

5. Polityka Ukrainy u sferi kontroliu nad nelegalnoiu mihratsiieiu. “Ukraine’s Policy on Control of Illegal Migration”. Kyiv: International Center for Policy Studies, 2006. URL: https://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/migration_policy_ukr.pdf (Date of Application: 10.07.2024). [in Ukrainian].

6. Administratyvna diialnist orhaniv politsii Ukrainy. “Administrative activity of the police of Ukraine”: textbook / O.I. Bezpalova, O.V. Dzharfarova, V.A. Troian and others; edited by Dr. of Juridical Sciences, Docent V.V. Sokurenko; Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv National University of Internal Affairs. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs, 2017. 432 p. [in Ukrainian].

7. Kresina, I., Stoiko, O. (2009). Nelegalna mihratsiia: problemy protydii ta pravovoho rehuliuвання. “Illegal migration: problems of counteraction and legal regulation”. *Politychnyi Menedzhment*. No.3. P. 174-180 [in Ukrainian].

8. Sopilnyk, R.L. (2023). Mihratsiine pravo Ukrainy. “Migration law of Ukraine”: textbook / [Sopilnyk R.L., Kovaliv M.V., Yesimov S.S. and others]. Lviv: SPOLOM. 260 p. [In Ukrainian].

9. Husarov, K.O. Svitovyi dosvid borotby z nelegalnoiu mihratsiieiu. “World experience in combating illegal migration”. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/5031/1/%D0%93%D1%83%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%86%D0%94%D0%A3%D0%A6%D0%97.df> (Date of Application: 10.07.2024). [in Ukrainian].

10. Administratyvno-pravove rehuliuвання mihratsiinykh protsesiv. “Administrative and legal regulation of migration processes”: textbook. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 2012. 326 p. [in Ukrainian].

11. Pro skhvalennia Stratehii derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy na period do 2025 roku. “On the approval of the Strategy of the State Migration Policy of Ukraine for the period until 2025: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 12, 2017 No. 482-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> (Date of Application: 10.07.2024) [in Ukrainian].

UDC 342.9:314.14 (477)

Khaliota Andrii,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Leading Researcher, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8505-0055

COMBATING ILLEGAL MIGRATION IN UKRAINE: CONCEPTS AND FEATURES OF THE LEGAL MECHANISM

The article provides a comparative analysis with a focus on the following concepts: “countering illegal migration”, “fighting illegal migration”, “prevention of illegal migration”, and “prevention of illegal migration”, as well as “control over illegal migration”. It has been determined that the most effective term, which reflects all measures of influence that the state is obliged to implement in order to overcome this negative phenomenon, is the term

© Khaliota Andrii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).8](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).8)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

“counteraction to illegal migration”. Under it, in particular, it is proposed to understand the system of legal and organizational measures carried out by authorized bodies of state power with the aim of regulating social relations in the field of migration by preventing, detecting, stopping violations of migration legislation, bringing guilty persons to justice, identifying and eliminating causes and conditions, contributing to illegal migration in Ukraine. The author’s research revealed that the process of combating illegal migration is a permanent legal mechanism, the content of which is revealed through its corresponding elements. To the elements of the legal mechanism of combating illegal migration, the author traditionally proposes to include the goal, objects, tasks, directions, and measures to combat this illegal phenomenon. It has been established that the purpose of combating illegal migration is to ensure the legal, safe, controlled stay of foreign citizens and stateless persons on the territory of Ukraine by establishing an effective procedure for their crossing of the state border of Ukraine, their transit through the territory of Ukraine and their stay on its territory. Based on the analysis of the current legislation and the practice of its implementation, two directions of combating illegal migration in Ukraine have been determined - the formation of legislative and institutional mechanisms for combating illegal migration. The present article has demonstrated that measures to combat illegal migration can be divided into numerous categories: 1) strengthening of borders; 2) measures to strengthen sanctions against the organizers of illegal migration; 3) strengthening control over the stay of foreign citizens; 4) international cooperation in the field of combating illegal migration; 5) strengthening of deportation procedures of illegal immigrants; 6) implementation of agreements between states on return admission of persons (readmission). It has been determined that the struggle against illegal migration constitutes a pivotal facet within the ambit of Ukraine’s migration policy, as the efficacious administration of legal migration processes hinges upon the implementation of countermeasures to combat illegal migration.

Keywords: illegal migration, counteraction, fight, prevention, avoidance, control, legal mechanism of combating illegal migration.

Отримано 23.10.2024

Циганов Олег Григорович,
доктор юридичних наук, доцент, головний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-8924-1139

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ СИСТЕМИ МВС У СФЕРІ ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНИЙ (НЕЗАКОННИЙ) МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано сутність та зміст взаємодії органів системи МВС, висвітлено особливості видів взаємодії цих органів у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції в Україні. Узагальнено ознаки, включені науковцями до поняття «взаємодія», і встановлено його співвідношення з поняттям «координація». Наведено авторську дефініцію поняття «взаємодія органів системи МВС у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції в Україні».

Розглянуто питання про класифікацію цієї взаємодії у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції.

Ключові слова: протидія нелегальній (незаконній) міграції, органи системи МВС, взаємодія, координація, види взаємодії органів системи МВС у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції в Україні.

Високий рівень нелегальної міграції спричиняє низку негативних наслідків для суспільства й держави, викликає реальні та потенційні загрози фактично будь-якому аспекту безпеки країни, до якої прямують мігранти, спотворюючи її соціальну, демографічну, територіальну структуру, загострюючи конкуренцію на ринках праці та житла, провокуючи соціальне напруження, ріст ксенофобії та екстремізму.

Зазначене зумовлює необхідність спільної реакції на прояви цього негативно-го соціально-правового явища переважної більшості органів публічної влади та громадських організацій країни. Здебільшого це стосується діяльності органів системи МВС, оскільки згідно зі ст. 18 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII Міністерство внутрішніх справ України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику, зокрема у сфері міграції (імміграції та еміграції), в тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції [1].

У структурі цього відомства разом з МВС протидію нелегальній (незаконній) міграції здійснюють: Національна поліція України (далі – НПУ), Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ), Державна міграційна служба України (далі – ДМС). При цьому, спеціалізована діяльність щодо протидії нелегальній (незаконній) міграції в Україні та координація зусиль зазначених служб у цій сфері покладається на ДМС, яка відповідно до п. 1 Положення про Державну міграційну службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360, є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом

Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [2].

Проблема протидії нелегальній (незаконній) міграції, як одній із складових міграційних процесів, має багатоаспектний, міждисциплінарний характер. Тому вона була предметом наукових розвідок учених різних галузей вітчизняної науки. Серед правознавців України значний внесок у дослідження викладеної проблематики зробили О.О. Бандурка, С.О. Баранов, В.А. Бортник, І.С. Бурлака, Д.В. Голобородько, О.В. Кузьменко, О.А. Малиновська, Р.А. Мартянова, С.А. Мозоль, А.Ф. Мота, А.В. Новіченко, В.І. Олефір, О.І. Піскун, І.М. Прибиткова, Ю.І. Римаренко та ін. Утім питання протидії нелегальній міграції, визначення можливих загроз для національної безпеки України, пов'язаних із цим негативним соціально-правовим явищем, зокрема в умовах повномасштабної збройної агресії РФ, залишаються актуальними. Більше того, в сучасних умовах України потребують нагального вдосконалення адміністративно-правові засади взаємодії суб'єктів протидії нелегальній (незаконній) міграції в країні.

Отже, *мета* статті – розкрити сутність та зміст взаємодії органів системи МВС, а також дослідити особливості видів взаємодії цих органів у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції в Україні.

Аналіз нормативно-правової бази, що регулює діяльність органів системи МВС щодо протидії нелегальній (незаконній) міграції в Україні, свідчить про активне використання законодавцем у текстах різних нормативно-правових актів такого терміна, як «взаємодія» або слів, близьких йому за змістом, як-от: «координація», «співробітництво», «співпраця», «погодження (узгодження) діяльності» тощо.

Термін «взаємодія» широко використовується в теорії й на практиці в різних галузях знань, кожна з яких наводить щодо нього свою дефініцію. Так, у словниках української мови слово «взаємодія» тлумачиться як «...співдія, співдіяння, взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь» [3, с. 346]. Водночас, сучасні тлумачні словники не дають терміну «взаємодія» вичерпного трактування, замінюючи його словом «погодженість».

Упродовж тривалого часу термін «взаємодія» розглядався як військова категорія. Пов'язувалося це з розумінням взаємодії як принципу військового мистецтва, з дотриманням якого виконувалися завдання військ (сил) для досягнення мети бою (операції). З погляду військової науки, під взаємодією військ (сил) розуміється погодженість їх дій для виконання бойових завдань. Означене досягається між учасниками операції, з'єднаннями, частинами, підрозділами різних видів збройних сил, родів, військ з огляду на завдання, цілі й час проведення військових дій. Зауважимо, що більшість авторів, які досліджували проблеми взаємодії в системі МВС, в основу підходу до поняття взаємодії поклали саме цю дефініцію, вироблену військовою наукою.

У широкому розумінні «взаємодія» виступає як філософська категорія, що відображає процеси впливу об'єктів один на одного, їх спільну обумовленість і породження одним об'єктом іншого. До її основних форм відносять загальний зв'язок явищ, рух, зміну

і функціональну залежність процесів, що відбуваються в навколишньому природному середовищі [4]. При цьому, філософське трактування взаємодії передусім орієнтує на те, що її відповідні процеси визначають структурну організацію системи й порядок її об'єднання поряд з іншими об'єктами в систему більш високого порядку.

Базуючись на філософських та військових концепціях, взаємодію можна визначити як погоджену в часі та місці спільну діяльність об'єктів, спрямовану на досягнення загальної мети.

Особливого поширення вона набула в процесах публічного управління. З погляду науки управління, взаємодія розглядається як форма зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємно доповнюючи один одного, створюють умови для успішного функціонування всієї системи загалом. Причому, слід мати на увазі, що взаємодія як управлінська категорія позначається не тільки у внутрішньо організаційній діяльності системи, а й у зовнішніх функціях [5, с. 371].

Загальними ознаками, які правознавці включаються до поняття взаємодії, є те, що вона: а) є різновидом діяльності; б) передбачає наявність декількох (не менше двох) суб'єктів (учасників); в) характеризується змістом вирішуваних завдань; г) є нормативно врегульованою діяльністю; ґ) визначається становищем, яке обіймають суб'єкти взаємодії в ієрархії системи; д) передбачає погодженість заходів за часом, місцем, метою та засобами; є) утворює спільність заходів; е) має визначену спрямованість функціонування взаємодіючих суб'єктів; ж) передбачає систематичність та стійкість зв'язків.

Як зауважує В.М. Плішкін, стосовно перших трьох характерних ознак взаємодії (а саме: різновид діяльності; наявність декількох (не менше двох) взаємодіючих суб'єктів; зміст вирішуваних завдань) особливих розбіжностей в їх розумінні різними авторами не виникає і вони є присутніми практично в усіх дефініціях взаємодії [6, с. 501]. Однак стосовно інших ознак взаємодії у науковців немає одностайності думок. Крім того, цілком логічним і прогнозованим є негативний результат взаємодії, за якого кожен із суб'єктів спрямовує зусилля на досягнення лише власної мети.

Для більш глибокого з'ясування сутності поняття «взаємодії» доцільно встановити його співвідношення з поняттям «координація», яке є дуже близьким до нього за змістом. Термін «координація» (від латинських слів «со (cum)» – разом, спільно і «ordinatio» – погодження, узгодження) – узгодження, приведення у відповідність, встановлення взаємозв'язку між діями, поняттями, рухами тощо [7, с. 421]. При цьому, упорядкування, за своєю суттю, означає не просте узгодження, а узгодження вироблене і встановлене з декількома самостійно функціонуючими системами. Узгодження може здійснюватися самими суб'єктами діяльності, а може бути результатом діяльності відповідного органу. У будь-якому разі зміст координації полягає у відшуванні доцільного співвідношення між діями суб'єктів.

Стосовно поняття «координація» В.М. Плішкін наголошує, що ця діяльність полягає в організації, насамперед правовими засобами, взаємодії між елементами системи (тобто координація – це організація взаємодії) [6, с. 505–506]. В.П. Лисюченко уточнює, що наявність у відносинах між суб'єктами спільної узгодженої діяльності владних, підпорядкованих повноважень є визначальною відмінною ознакою координації.

Отже, координація – це владне узгодження зусиль різних підрозділів (працівників), які мають загальні (або тісні) зв'язки та завдання функціонування [8, с. 87].

З огляду на викладене й відповідно до цілей нашого дослідження, вважаємо за потрібне визначити взаємодію органів системи МВС у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції в Україні як урегульовану нормативно-правовими актами діяльність цих органів, яка реалізується через комплекс спільних, узгоджених за різними факторами (час, місце, мета, форма тощо) заходів, з метою запобігання, виявлення та припинення проявів нелегальної (незаконної) міграції, усунення причин та умов, що їй сприяють, шляхом найбільш доцільного поєднання сил, засобів і методів, властивих цим органам.

Означена взаємодія виступає необхідною умовою належного здійснення державного управління в міграційній сфері й покликана забезпечити ефективність протидії нелегальній (незаконній) міграції в нашій державі як нагальної потреби сьогодення. Її об'єктивна необхідність зумовлюється спільністю мети її суб'єктів, яка полягає в протидії нелегальній (незаконній) міграції в Україні. Водночас, кожен суб'єкт такої взаємодії має власні завдання, структуру, функції, повноваження, застосовує різноманітні способи та форми співпраці щодо протидії означеному негативному соціально-правовому явищу. При цьому, диференціація функцій суб'єктів протидії нелегальній (незаконній) міграції виступає напрямом до їх спеціалізації у вказаній сфері правоохоронної діяльності, що реально вимагає відповідного узгодження дій її учасників. Необхідність взаємних дій суб'єктів протидії нелегальній (незаконній) міграції є об'єктивною умовою забезпечення цілісності системи при внутрішній та міжсистемній взаємодії.

Для формування цілісної картини щодо взаємодії органів системи МВС у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції слід також розглянути питання про класифікацію такої діяльності зазначених органів.

Взаємодія вказаних суб'єктів протидії нелегальній (незаконній) міграції характеризується наявністю різноманітних взаємопов'язаних і взаємообумовлених зв'язків, дослідження яких дасть змогу глибше зрозуміти її сутність. Це, своєю чергою, зумовлює і взаємозалежність усіх видів взаємодії органів системи МВС у процесі реалізації ними своїх повноважень у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції.

Різні види взаємодії органів системи МВС у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції можна проаналізувати та умовно поділити на відповідні групи (види) залежно від підстав класифікації. На нашу думку, види цієї взаємодії можна класифікувати за такими критеріями:

- залежно від мети та масштабів зазначеної діяльності: тактична, оперативна, стратегічна;
- за часом і тривалістю спільних дій: постійна (систематична), тимчасова (епізодична), разова;
- за кількістю учасників взаємодії: двостороння (чиста), багатостороння (змішана);
- за підставами виникнення взаємодії: регламентована, за вказівкою вищого органу, ініціативна;
- за належністю до системи: внутрішня (внутрівідомча), зовнішня (міжвідомча);
- за організаційно-правовою формою: субординаційна, координаційна, реординаційна;

- за способом виконання загальних завдань: самостійна (автономна), спільна (у поєднанні з іншими);
- за характером зв'язків між суб'єктами взаємодії: безпосередня, часткова;
- за етапами здійснення: взаємодія організаційного етапу, взаємодія робочого етапу, взаємодія завершального етапу;
- за характером умов взаємодії (відповідно до середовища функціонування): загальна, екстремальна;
- за ступенем конфіденційності: гласна, негласна;
- за спрямованістю функціонування взаємодіючих суб'єктів: позитивна, негативна.

Наведений перелік видів взаємодії органів системи МВС у сфері протидії нелегальній (незаконній) міграції не претендує на те, щоб бути вичерпним, проте, на нашу думку, він охоплює найбільш суттєві напрями узгодженої діяльності органів та може використовуватися під час аналізу форм зазначеної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 10.04.2024).
2. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України: постанова Каб. Міністрів України від 20.08.2014 р. № 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-p#top> (дата звернення: 10.04.2024).
3. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970 –1980. Т. 1: А–В. 799 с.
4. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В.І. Шинкарук (голова) та ін.; наук. ред. Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук / Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. 751 с. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskiy_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf (дата звернення: 10.04.2024).
5. Ліпкан В.А., Циганов О.Г., Доценко О.С. та ін. Теорія управління в органах внутрішніх справ: навч. посіб. / за ред. В.А. Ліпкана. Київ: КНТ, 2007. 884 с.
6. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 702 с.
7. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. Київ: Головна ред. Укр. рад. енцикл. Акад. наук УРСР, 1974. 865 с.
8. Лисюченко В.П., Ольховик П.В. Теорія управління органами внутрішніх справ. Київ: Паливода А.В., 2004. 127 с.

REFERENCES

1. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy. "On the National Security of Ukraine": Law of Ukraine dated June 21, 2018 No. 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (Date of Application: 10.04.2024) [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu mihratsiinu sluzhbu Ukrainy. "On the approval of the Regulation on the State Migration Service of Ukraine": resolution of the Cabinet of the Ministers of Ukraine dated August 20, 2014 No. 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-p#top> (Date of Application: 10.04.2024) [in Ukrainian].
3. Slovyk ukrainskoi movy. "Dictionary of the Ukrainian Language": in 11 vol. / Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Institute of Linguistics; ed. I.K. Bilodid. Kyiv: Naukova Dumka, 1970-1980. Vol. 1: A-B. 799 p. [in Ukrainian].

© Tsyhanov Oleh, 2024

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

4. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. "Philosophical Encyclopedic Dictionary" / editors: V.I. Shynkaruk (chairman) and others; scientific editors L.V. Ozadovska, N.P. Polishchuk / National Academy of Sciences of Ukraine, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy. Kyiv: Abrys, 2002. 751 p. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf (Date of Application: 10.04.2024) [in Ukrainian].

5. Lipkan, V.A., Tsyhanov, O.H. and Dotsenko, O.S. (2007). Teoriia upravlinnia v orhanakh vnutrishnikh sprav. "Theory of management in internal affairs bodies": textbook / edited by V.A. Lipkan. Kyiv: KNT Publishing Company. [in Ukrainian].

6. Plishkin, V.M. (1999). Teoriia upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav. "Theory of management of internal affairs bodies": textbook. Kyiv: National Academy of Internal Affairs of Ukraine. 702 p. [in Ukrainian].

7. Slovnyk inshomovnykh sliv. "Dictionary of foreign words" / edited by O.S. Melnychuk. Kyiv: Main edited Ukrainian Soviet Encyclopaedia of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, 1974. 865 p. [in Ukrainian].

8. Lysiuchenko, V.P., Olkhovyk, P.V. (2004). Teoriia upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav. "Theory of management of internal affairs bodies". 127 p. Kyiv: Palyvoda A.V. 127 p. [in Ukrainian].

UDC 342.95:325.54(477)

Tsyhanov Oleh,

Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Chief Researcher of Research Laboratory,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-8924-1139

CONCEPTS AND TYPES OF INTERACTION BETWEEN THE BODIES OF THE MIA SYSTEM IN THE SPHERE OF COMBATING ILLEGAL (UNLAWFUL) MIGRATION IN UKRAINE

The article analyzes the essence and content of the interaction of the bodies of the Ministry of Internal Affairs system, highlights the features of the types of interaction of these bodies in the field of countering illegal migration in Ukraine. The features that scientists include in the concept of «interaction» are summarized. For a deeper clarification of the essence of the concept of «interaction», its correlation with the concept of «coordination» is established, which consists in organizing, primarily by legal means, interaction between elements of the system. The interaction of the bodies of the Ministry of Internal Affairs system in the field of countering illegal migration in Ukraine is defined as the activities of these bodies regulated by regulatory legal acts, which are implemented through a complex of joint, coordinated by various factors (time, place, purpose, form, etc.) measures, in order to prevent, detect and stop the manifestations of illegal migration, eliminate the causes and conditions that contribute to it, through the most appropriate combination of forces, means and methods inherent in these bodies. The specified interaction is a necessary condition for the proper implementation of state administration in the migration sphere and is designed to ensure the effectiveness of countering illegal migration in our state as an urgent need of the present.

© Tsyhanov Oleh, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).9](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).9)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

In order to form a holistic picture of the specified activity of the bodies of the Ministry of Internal Affairs, the issue of classifying such interaction in the field of countering illegal migration in Ukraine was considered. In this regard, it is emphasized that the interaction of the specified subjects of countering illegal migration is characterized by the presence of various interconnected and mutually conditioned relationships, the study of which will allow a deeper understanding of the essence of this phenomenon. The above also determines the interdependence of all types of interaction of the bodies of the Ministry of Internal Affairs in the course of their exercise of their powers in the field of countering illegal migration in Ukraine. The list of types of interaction of the bodies of the Ministry of Internal Affairs in the field of countering illegal migration provided by the author covers the most significant aspects of the coordinated activities of these bodies and can be used in the analysis of the forms of the specified interaction.

Keywords: combating illegal (unlawfull) migration, bodies of the MIA system, interaction, coordination, types of interaction between the bodies of the Ministry of Internal Affairs in the field of combating illegal migration in Ukraine.

Отримано 23.10.2024

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 316.6-047.37:343.9.018(477)

Бова Андрій Андрійович,

кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
старший науковий співробітник Інституту соціології
НАН України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-1588-0250

**БАЗОВІ ПСИХОМЕТРИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ШКАЛИ ПОБОЮВАННЯ
СТАТИ ЖЕРТВОЮ ЗЛОЧИНУ: ДОСЛІДЖЕННЯ НА ВИБІРЦІ ДОРОСЛОГО
НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ**

У дослідженні висвітлено створення короткої шкали вимірювання побоювання статі жертвою злочину та викладено аналіз її основних психометричних властивостей. Емпіричну базу становлять результати всеукраїнського соціологічного опитування ($n = 15\,021$), проведеного в листопаді – грудні 2020 року на замовлення Національної поліції України. Однофакторна модифікована модель 5-пунктової шкали продемонструвала хорошу узгодженість з даними ($scaled\ RMSEA = 0,041$, $scaled\ CFI = 0,999$, $SRMR = 0,007$, $WRMR = 0,92$), адекватну конвергентну валідність ($AVE = 0,60$) та високу надійність ($\omega_{cat} = 0,83$, $\alpha = 0,86$, $\alpha_{ordinal} = 0,89$). Результати аналізу підтвердили інваріантність вимірювання за статтю. Жінки статистично значущо більше побоювалися статі жертвою злочину ніж чоловіки ($d = 0,74$).

Ключові слова: *страх перед злочинністю, шкала побоювання статі жертвою злочину, конфірмаційний факторний аналіз, конструктивна валідність, надійність, багатогруповий аналіз, перевірка інваріантності, статі, Україна.*

Страх перед злочинністю є реакцією на реальну чи потенційну небезпеку, що загрожує індивіду. Його прояви та інтенсивність залежать не лише від психологічних рис, соціально-демографічних характеристик особи, її досвіду, але й від структурних чинників, зокрема рівня злочинності в регіоні, висвітлення кримінальних подій у ЗМІ, ефективності роботи правоохоронних органів та загального соціокультурного контексту, що формує сприйняття безпеки. Складність та багатовимірність цього феномену зумовлюють його дослідження в межах кримінології, психології та соціології. Зокрема, соціологічний моніторинг дає змогу оцінити динаміку страху перед злочинністю в суспільстві, визначити відносну вагу чинників, що його зумовлюють, а також проаналізувати його вплив на якість життя та суб'єктивне благополуччя громадян.

Дослідники акцентують увагу на тому, що певні методологічні особливості у

© Bova Andrii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).10](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).10)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhrona.com/>

вимірюванні страху перед злочинністю можуть впливати на точність отриманих результатів. Так, Марсель Ноак, узагальнюючи окремі методологічні недоліки вимірювання страху перед злочинністю, пропонує використовувати оцінки страху щодо конкретних видів злочинів замість загальних питань. Ранні підходи до вимірювання страху перед злочинністю фокусувалися на загальних поняттях, таких як «відчуття безпеки», що не завжди точно відбивало його емоційні або когнітивні аспекти [1].

Сучасна кримінологія розглядає сприйняття злочинності як багатогранний психологічний феномен, що складається з різних компонентів та вимірів. Кеннет Ферраро та Ренді Грейндж, спираючись на роботу Фреда Дюбоу, Едварда Маккейба та Гейл Каплан, запропонували концептуальну схему, яка дає змогу розмежувати різні аспекти цього явища: когнітивні судження, ціннісне ставлення та емоційні реакції як на загальному, так і на особистому рівнях [2, с. 72]. Указані соціологи також зазначають: «Страх перед злочинністю – це негативна емоційна реакція, викликана злочинністю або символами, пов'язаними з нею, яка концептуально відрізняється від суджень (ризиків) чи занепокоєння (цінностей) щодо злочинності» [2, с. 73].

Свою чергою Уте Габріель та Вернер Греве запропонували теоретичну схему, яка розглядає страх перед злочинністю у трьох основних категоріях: специфічний для конкретного злочину, загальний для низки злочинів та неспецифічний. Наведені категорії оцінюються через чотири аспекти: емоційний, когнітивний, поведінковий та глобальний. Емоційний аспект передбачає вивчення частоти або інтенсивності страху, наприклад, запитання про те, як часто респонденти бояться стати жертвами конкретного злочину чи злочинів загалом. Когнітивний аспект зосереджується на очікуваннях та сприйнятті ймовірності стати жертвою злочину в майбутньому. Поведінковий аспект аналізує зміни в поведінці, викликані страхом, наприклад, уникнення громадських місць чи носіння засобів самооборони. Глобальний аспект охоплює загальні уявлення і відчуття страху перед злочинністю, не прив'язані до конкретних ситуацій [3, с. 10].

Встановлення рівня страху перед злочинністю через побоювання стати жертвою різних видів правопорушень, зокрема, майнових та насильницьких злочинів, широко представлене в методиках сучасних кримінологічних досліджень [4–9]. В огляді літератури за темою, проведеному Тімоті Хартом, Майклом Чатавеєм та Жаком Меллбергом [10], висувається рекомендація, згідно з якою кількісні дослідження мають чіткіше визначати, який саме аспект страху перед злочинністю вони вимірюють (емоційний чи/та когнітивний), а також містити показники якості вимірювального інструментарію.

Попри суттєвий прогрес у розвитку теоретичних підходів до пояснення феномену страху перед злочинністю та значну кількість проведених емпіричних досліджень, досі спостерігається брак компактних шкал для використання у масових соціологічних опитуваннях.

Мета статті полягає в розробленні короткої шкали побоювання стати жертвою злочину та перевірці її основних психометричних властивостей (факторної структури, надійності – внутрішньої узгодженості та інваріантності вимірювання за статтю) на вибірці дорослого населення України.

Емпіричною базою дослідження слугували результати соціологічного опитування щодо вивчення рівня довіри громадян до поліції, здійснене ТОВ «ФОРСЕРВІС ЮА СЕЙЛЗ» у листопаді – грудні 2020 р. на замовлення Національної поліції України. Метод дослідження: структуроване інтерв'ю (face-to-face) за місцем проживання респондента. Вибірка національна, територіально-поселенська (місто/село) – випадкова, стратифікована, репрезентативна для населення України від 18 років. Добір респондентів здійснювався випадково, а загальна кількість опитаних склала $n = 15\,021$, зокрема по 600 респондентів у кожному регіоні.

Для подальшого аналізу було відібрано підпитання з табличного запитання із загальним формулюванням: «Наскільки Ви побоюєтесь...» та підпитаннями (у дужках подано імена змінних):

«...крадіжки з вашого будинку»? (Burglary);

«...бути обманутим шахраями (телефоном, з банківськими картками тощо)?» (Scam);

«...бути пограбованим чи обкраденим на вулиці»? (Robbery Theft);

«...стати жертвою фізичного насильства з боку незнайомих вам людей»? (Assault);

«...стати жертвою образи на вулиці або в громадському місці»? (Insult).

Початково шкала містила п'ять варіантів відповідей. Респондентів, які обрали альтернативу «важко відповісти» принаймні в одному з підпитань, було вилучено з масиву. Відтак, у подальшому аналізі використовувалася порядкова шкала з такими градаціями: 1 – «зовсім не побоююсь», 2 – «скоріше не побоююсь», 3 – «скоріше побоююсь», 4 – «дуже побоююсь».

Слід зазначити, що обрані для аналізу питання відбивають різноманітні прояви злочинних посягань та інших правопорушень. Індикатори демонструють змістовну гетерогенність, що дає змогу врахувати різні аспекти віктимізаційних побоювань респондентів. За характером потенційної шкоди досліджувані правопорушення можна розділити на дві категорії: ті, що пов'язані з матеріальними втратами (крадіжки, шахрайство, пограбування), та ті, що становлять загрозу особистій безпеці (фізичне насильство, вербальна агресія). За критерієм локації скоєння злочину виокремлюються правопорушення вуличного характеру (пограбування, обкрадання, образа). Специфічною характеристикою шахрайства є можливість його скоєння без безпосереднього контакту між злочинцем та потерпілою особою.

Хоча образа на вулиці або в громадському місці (лайка, нецензурні висловлювання, глузування, принизливі жести, погрози) є адміністративним правопорушенням, така дія, особливо якщо супроводжується агресією з боку кривдника, може порушувати емоційну рівновагу людини та створювати дискомфорт у соціальній взаємодії. Включення до шкали зазначеного запитання є обґрунтованим, оскільки воно забезпечує повніше розуміння спектра ситуацій, що викликають занепокоєння в людей та впливають на їхнє відчуття безпеки в повсякденному житті, слугуючи водночас базою для порівняння з побоюваннями щодо інших правопорушень.

При формуванні виміральної шкали було виключено певні категорії правопорушень, що містилися в опитувальнику. Це стосувалося протиправних діянь,

які характеризуються специфічною віктимізацією та обмеженим колом потенційних жертв: угон або крадіжка речей з автомобіля (актуально лише для власників транспортних засобів), дорожньо-транспортні пригоди, а також сексуальне насильство (має гендерно-асиметричний характер віктимізації). Крім того, виключено загальне формулювання «побоювання стати жертвою будь-якого злочину», оскільки воно не мало змістовної інтерпретації.

Питання шкали зосереджені на фіксації особистого занепокоєння щодо конкретних видів правопорушень, а не на загальному страху перед злочинністю. Отже, згідно з класифікацією Кеннета Ферраро й Ренді Грейнджа пункти нової шкали можна віднести до категорії тих, що вимірюють особистісний афективний компонент сприйняття страху перед злочинністю [2, с. 72].

Аналіз охоплював розрахунок процентних розподілів, обчислення поліхоричних коефіцієнтів кореляції та проведення факторного аналізу трьох типів: експлораторного, конфірматорного та багатогрупового категоріального конфірматорного.

Поліхоричні коефіцієнти кореляції використовуються для вимірювання лінійного зв'язку між порядковими ознаками. В основі коефіцієнта поліхоричної кореляції лежить припущення, що за кожними двома спостережуваними порядковими змінними стоять неперервні латентні змінні, які мають спільний двовимірний нормальний розподіл. Ці латентні змінні розділені на впорядковані категорії за допомогою порогових значень.

Побоювання стати жертвою злочину є складним психологічним конструктом, що вимірюється опосередковано через латентний фактор, який визначає відповіді респондентів на пункти відповідної шкали. Експлораторний факторний аналіз (ЕФА) застосовувався для виявлення потенційних латентних змінних, тоді як конфірматорний факторний аналіз (КФА) – для перевірки альтернативних моделей та підтвердження факторної структури шкали.

У ЕФА виокремлення факторів здійснювалося за методом мінімальних залишків (Minimum Residual) з подальшим косокутним обертанням (oblimin).

У КФА використано оцінювач WLSMV, який демонструє більшу стійкість до порушення нормального розподілу даних у разі порядкових індикаторів, а також відповідні масштабовані версії показників допасованості.

Зважаючи на чутливість критерію χ^2 з відповідною кількістю ступенів свободи (df) до великого розміру вибірки, ми спиралися на такі показники узгодженості моделі та їх референтні значення: масштабований індекс середньоквадратичної помилки апроксимації (scaled RMSEA) $<0,05$ для відмінної та $<0,08$ для прийнятної узгодженості; масштабований порівняльний індекс допасованості (scaled CFI) $>0,95$; стандартизований корінь середнього квадрата залишків (SRMR) $<0,08$; зважений корінь середньоквадратичного залишку (WRMR) $\leq 1,0$.

Шкалювання латентної змінної у КФА здійснювалося за допомогою методу маркерної змінної, коли факторне навантаження одного з індикаторів фіксувалося на одиниці.

Внутрішня конвергентна валідність свідчила про те, що індикатори вимірюють один і той самий конструкт. Про її підтвердження свідчили значення факторних навантажень ($\lambda > 0,40$) та середньої вилученої дисперсії (AVE $> 0,50$).

Надійність шкали оцінювалася двома способами: структурна надійність латентного фактора визначалася за допомогою коефіцієнта ω_{cat} , а внутрішня узгодженість спостережуваних змінних – за допомогою коефіцієнтів α Кронбаха та $\alpha_{ordinal}$. Прийнятними вважалися значення показників $> 0,7$.

Інваріантність вимірювання означає, що певні аспекти характеристики моделі залишаються стабільними в різних групах. Конфігураційна інваріантність передбачає, що структура моделі є однаковою між групами. Метрична інваріантність додатково вимагає, щоб коефіцієнти факторних навантажень були еквівалентними в порівнюваних групах. Скалярна інваріантність, окрім умов попередніх рівнів, потребує, щоб еквівалентність зберігали також інтерсепти/порогові значення індикаторів.

У багатогруповому конфірмаційному факторному аналізі послідовно перевіряються вкладені моделі з поступовим обмеженням їх параметрів та порівнянням змін у показниках узгодженості. Існують різні підходи до визначення референтних значень, зважаючи на кількість порівнюваних груп, обсяг вибірки та збалансованість чисельності груп, кількість латентних факторів та індикаторів тощо. За умови рівних за обсягом груп із кількістю спостережень понад 300 у кожній, одночасна зміна показника CFI на $\geq -0,010$ та RMSEA на $\geq 0,015$ між послідовними рівнями інваріантності вказує на нееквівалентність факторних навантажень або інтерсептів [11, с. 501].

Досягнення інваріантності вимірювання дає змогу порівнювати латентні середні між групами (у нашому дослідженні – чоловіків та жінок). Для оцінювання величини ефекту використовувалося абсолютне значення d Коена (Cohen's d), що інтерпретувалося так: d , що дорівнює 0,2, вказує на малий ефект, 0,5 – на помірний ефект, а 0,8 – на великий ефект.

Довірчий інтервал (ДІ) точкової оцінки відображає діапазон можливих значень, у якому з певною надійністю міститиметься ця статистична оцінка генеральної сукупності при повторних випадкових вибірках.

Статистичні гіпотези перевірялися на рівні значущості $\alpha = 0,05$. Статистичну обробку та аналіз даних (без зважування масиву) було проведено за допомогою мови програмування R (версія 4.4.1). До подальшого аналізу включено 13 497 спостережень, серед яких частка чоловіків становила 45,6 %, а частка жінок – 54,4 %.

У таблиці 1 наведено розподіл відповідей респондентів на запитання анкети. Одновимірні розподіли демонструють схожу структуру для чотирьох із п'яти видів правопорушень (крадіжки, шахрайство, пограбування та фізичне насильство). Для таких видів правопорушень вбачається відносно симетричний розподіл із переважанням вибору альтернатив відповідей щодо помірних побоювань. Понад половина респондентів висловила певною мірою занепокоєння можливістю стати жертвою цих правопорушень.

Таблиця 1

Розподіл оцінок побоювань респондентів стати жертвою різних видів злочину (%)

Змінні	Зовсім не побоююсь	Скоріше не побоююсь	Скоріше побоююсь	Дуже побоююсь
Burglary	17,2	28,0	36,4	18,4
Scam	19,4	29,1	34,2	17,2
Robbery Teft	17,7	28,5	35,2	18,6
Assault	20,3	25,7	34,7	19,3
Insult	31,6	31,3	25,7	11,4

Розподіл відповідей щодо побоювання стати жертвою образи в громадському місці суттєво відрізняється: лише трохи більше третини респондентів (37,1 %) висловили певною мірою побоювання з цього приводу. Люди менше бояться образ, оскільки вони є поширеним явищем у повсякденному житті, що не призводить до матеріальних збитків чи фізичної шкоди, а мають швидше психологічні, ніж практичні негативні наслідки.

У таблиці 2 наведено матрицю поліхоричних коефіцієнтів кореляції.

Таблиця 2

Матриця поліхоричних коефіцієнтів кореляції пунктів шкали побоювання стати жертвою злочину

Змінні	Burglary	Scam	Robbery Teft	Assault	Insult
Burglary	1				
Scam	0,67	1			
RobberyTeft	0,73	0,66	1		
Assault	0,61	0,56	0,69	1	
Insult	0,53	0,52	0,59	0,68	1

Страх перед злочинністю, як правило, охоплює різні види правопорушень. Тобто, побоювання стати жертвою одного злочину часто супроводжується страхом перед іншими видами протиправних діянь. Усі види правопорушень, відібраних для побудови шкали, мали додатну кореляцію між собою, з коефіцієнтами від 0,52 до 0,73. Можна виокремити дві групи правопорушень за тісністю взаємозв'язку: 1) крадіжка, шахрайство та пограбування; 2) напад та образа. Отже, страх перед майновими злочинами, з одного боку, та злочинами проти особи, з іншого, можуть формувати два відносно відокремлені виміри в структурі побоювань громадян.

Критерій сферичності Бартлетта ($\chi^2(10) = 38465,1$, $df=10$, $p < 0,001$) та міра адекватності вибірки (КМО = 0,86) дали підстави для проведення ЕФА. Два фактори пояснили 70 % спільної дисперсії змінних. Індекс RMSEA, що відображає розбіжність

між гіпотетичною моделлю та спостережуваними даними, беручи до уваги складність моделі (тобто кількість параметрів) та обсяг вибірки, дорівнював 0,062 з 90 % [ДІ: 0,049, 0,077].

Перший фактор (сума квадратів навантажень – 2,05) виявився пов’язаним з правопорушеннями проти власності. Зокрема, змінні Burglary, Scam та Robbery Theft мали високі факторні навантаження, відповідно 0,90, 0,78 та 0,68. Другий фактор (сума квадратів навантажень – 1,42) відображає правопорушення проти особи, з високими навантаженнями для змінної Assault та для Insult, відповідно 0,94 та 0,60. Змінна Robbery Theft мала перехресне навантаження: 0,68 для першого та 0,21 для другого латентного фактора. Це питання має подвійний сенс, охоплюючи як злочини проти власності, так і проти особи. Між двома латентними факторами спостерігався сильний взаємозв’язок ($r = 0,79$).

За допомогою КФА перевірено три моделі – однофакторну, двофакторну та модифіковану однофакторну модель. Показники узгодженості конкуруючих моделей подано в таблиці 3.

Таблиця 3

Показники узгодженості моделей для шкали побоювання
статей жертвою злочину

Модель	scaled χ^2	df	Pr(> scaled χ^2)	scaled RMSEA	90% CI scaled RMSEA	scaled RMSEA p	SRMR	scaled CFI	WRMR
Однофакторна	1729,8	5	<0,001	0,160	0,154, 0,166	<0,001	0,039	0,980	5,42
Двофакторна	336,0	4	<0,001	0,078	0,071, 0,086	0,001	0,015	0,996	2,15
Модифікована однофакторна	70,3	3	<0,001	0,041	0,033, 0,049	0,963	0,007	0,989	0,92

Примітка. Scaled χ^2 – масштабований критерій χ^2 ; df – ступені свободи масштабованого критерію; Pr(> χ^2) – р-значення масштабованого критерію χ^2 ; scaled RMSEA – масштабований індекс середньоквадратичної помилки апроксимації; 90 % CI scaled RMSEA – 90 % довірчий інтервал для scaled RMSEA; scaled RMSEA p – р-значення для перевірки нульової гіпотези про те, що scaled RMSEA $\leq 0,05$; SRMR – стандартизований корінь середнього квадрата залишків; scaled CFI – масштабований порівняльний індекс dopasovanosti; WRMR – зважений корінь середньоквадратичного залишку.

Моделі з одним та двома латентними факторами не відповідали даним. До того ж у двофакторній моделі, де перший фактор насичував індикатори Burglary, Scam та Robbery Teft, а другий – Assault та Insult взаємозв'язок факторів (стандартизоване рішення) був сильним ($r = 0,86$ [95 % ДІ: 0,85, 0,87]). Отже, два фактори мали високу схожість.

З огляду на концептуальну близькість відповідних пар змінних (Burglary і Scam представляють майнові злочини без застосування насильства, тоді як Assault і Insult відображають прояви агресивної, ворожої поведінки, спрямованої проти особи) однофакторну модель було модифіковано шляхом визначення коваріацій між залишковими дисперсіями індикаторів Burglary та Scam, а також Assault та Insult.

Значення індексу scaled RMSEA (0,041) та його верхня межа 90 % довірчого інтервалу (0,049) були меншими за 0,05, що свідчить про хорошу узгодженість моделі з даними. Показники допасованості модифікованої однофакторної моделі – scaled RMSEA (0,041), scaled CFI (0,989), SRMR (0,007) та WRMR (0,92) – відповідали прийнятним відсічкам (табл. 3).

На рисунку 1 представлено структурну діаграму моделі 5-пунктової шкали побоювання стати жертвою злочину, яка містить стандартизовані факторні навантаження та коваріації залишкових дисперсій. Усі оцінки, за винятком індикатора Burglary, значення якого було зафіксовано на 1 (на рис. 1 вплив латентного фактора FCV на цю явну змінну позначено пунктирною лінією), виявилися статистично значущими ($p < 0,001$). Для всіх індикаторів отримано високі факторні навантаження ($\lambda > 0,6$). Показник AVE становив 0,60, що свідчить про досягнення внутрішньої конвергентної валідності.

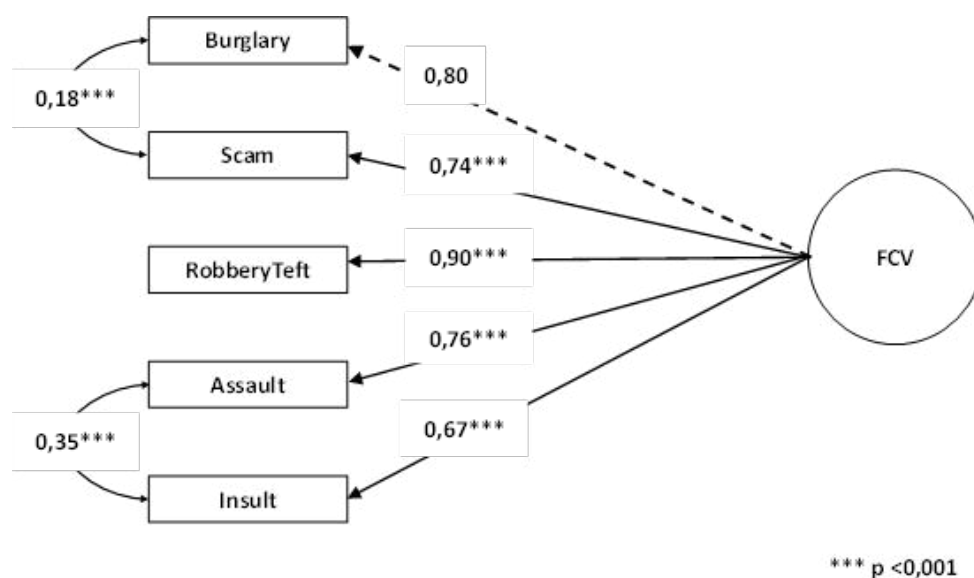

Рис. 1. Конфірматорна факторна модель вимірювання побоювання стати жертвою злочину

Подальший аналіз психометричних властивостей шкали передбачав оцінювання її надійності. У загальній вибірці коефіцієнт композитної надійності фактора $\omega_{\text{сат}}$ дорівнював 0,83, тоді як значення α Кронбаха становило 0,86, а α_{ordinal} – 0,89, що свідчить про високу внутрішню узгодженість пунктів шкали.

У групі чоловіків значення α Кронбаха становило 0,83, α_{ordinal} – 0,87, а в групі жінок α Кронбаха дорівнювало 0,85, α_{ordinal} – 0,88, що підтверджує надійність шкали в обох групах.

Модифіковану однофакторну модель було перевірено на інваріантність вимірювання за статтю. Референтною категорією виступала група чоловіків (латентне середнє фіксувалося на нулі), а фокусною – жінок. Результати багатогрупового категоріального факторного аналізу (табл. 4) засвідчили інваріантність вимірювання для шкали побоювання стати жертвою злочину за статтю, оскільки зміни CFI та RMSEA для факторних навантажень (Δ scaled CFI = -0,002, Δ scaled RMSEA = 0,011) та порогів (Δ scaled CFI = -0,003, Δ scaled RMSEA = 0,005) не перевищували відповідних відсічок. Інваріантність моделі на рівні середніх показників не підтверджено.

Таблиця 4

Показники узгодженості моделей для різних рівнів інваріантності вимірювання за статтю шкали побоювання стати жертвою злочину

Рівні інваріантності моделі	χ^2	df	різниця χ^2	різниця df	$\text{Pr}(> \chi^2)$	scaled CFI	scaled RMSEA	Δ scaled CFI	Δ scaled RMSEA
Конфігураційний	24,0	6				0,999	0,041		
Метричний	98,5	10	105,3	4	< 0,001	0,997	0,052	-0,002	0,011
Скалярний	272,7	19	252	9	< 0,001	0,994	0,057	-0,003	0,005

Примітка. χ^2 – стандартна статистики критерію узгодженості моделі χ^2 ; df – ступені свободи; різниця χ^2 – функція двох стандартних статистик χ^2 між порівнюваними моделями; різниця df – різниця ступенів свободи між цими моделями. Значення $\text{Pr}(> \chi^2)$ – р-значення різниці; scaled CFI – масштабований порівняльний індекс допасованості; scaled RMSEA – масштабований індекс середньоквадратичної похибки апроксимації; Δ scaled CFI – різниця між двома масштабованими порівняльними індексами допасованості; Δ scaled RMSEA – різниця між двома масштабованими індексами середньоквадратичної похибки апроксимації.

У моделі з однаковими факторними навантаженнями та пороговими значеннями латентне середнє у вибірці жінок було статистично значущо ($p < 0,001$) більшим ніж латентне середнє у вибірці чоловіків. Різниця становила 0,60 бала. Показник d Коена дорівнював 0,74 [95% ДІ: 0,71, 0,78], що вказувало на помірний до великого ефект.

Дослідження виявило певні обмеження. Зокрема, формулювання запитання щодо побоювання стати жертвою пограбування чи крадіжки на вулиці (змінна Robbery Theft)

містило семантичну неоднозначність, охоплюючи одночасно два різні види злочинних дій. Отже, респонденти могли по-різному розуміти зміст цього запитання. Крім того, post-hoc модифікація однофакторної моделі через збільшення кількості оцінюваних параметрів шляхом додавання коваріацій між залишковими дисперсіями змінних (Burglary – Scam та Assault – Insult) хоча й покращила показники допасованості, проте такі корективи є специфічними саме для цієї вибірки, що не гарантує стійкості моделі на інших даних.

Висновки. Розроблена шкала для вимірювання побоювання стати жертвою злочину включає п'ять пунктів та охоплює різні прояви злочинних посягань та інших правопорушень, враховуючи типи загроз, характер взаємодії з правопорушником, рівень насильства та його види, а також локалізацію вчинення правопорушень. Така компактна шкала є зручною для інтеграції в комплексні соціологічні опитування. Невелика кількість запитань дає змогу респондентам краще зосередитися та надавати більш обдумані, менш шаблонні відповіді. Оцінки за цією шкалою характеризують емоційний компонент страху перед злочинністю.

КФА підтвердив однофакторну структуру шкали, де п'ять спостережуваних змінних належать до єдиного латентного фактору. Розроблений інструмент демонструє високу надійність – внутрішню узгодженість. Модель зберігає інваріантність вимірювання за статтю на конфігураційному, метричному та скалярному рівнях, що забезпечує коректне порівняння латентних середніх між групами. Жінки статистично значуще мали більший рівень побоювань ніж чоловіки. Стандартизована різниця латентних середніх продемонструвала помірний до великого ефект.

За результатами проведеного аналізу доцільно розділити пункт Robbery Theft на два окремі підпитання (побоювання бути пограбованим на вулиці та побоювання бути обкраденим на вулиці), що відображають різні за своєю кримінологічною природою види злочинів. Крім того, у разі модифікації інструменту пункт Insult, що стосується психологічного насильства, рекомендується виключити зі шкали, однак зберегти в блоці запитань як референтний показник для порівняльного аналізу. Такі рішення нададуть змогу підвищити гомогенність та конструктну валідність шкали. Подальше вдосконалення методик кримінологічних досліджень створить надійне підґрунтя для точнішого вимірювання суб'єктивного сприйняття злочинності в масовій свідомості населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Noack M. Messung von Kriminalitätsfurcht. In: *Methodische Probleme bei der Messung von Kriminalitätsfurcht und Viktimisierung serfahrungen*. Kriminalität und Gesellschaft. Wiesbaden: Springer VS. 2015. P. 87–92.
2. Ferraro K.F., Grange R.L. The Measurement of Fear of Crime. *Sociological Inquiry*. 1987. Vol. 57. No. 1. P. 70–97. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-682x.1987.tb01181.x>.
3. Gabriel U. The Psychology of Fear of Crime. Conceptual and Methodological Perspectives. *British Journal of Criminology*. 2003. Vol. 43. No. 3. P. 600–614. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjc/azg600>.
4. Ferraro K.F. Fear of crime: Interpreting victimization risk. Albany, NY: State University of New York Press, 1995. 179 p.

5. Jackson J. Experience and Expression: Social and Cultural Significance in the Fear of Crime. *British Journal of Criminology*. 2004. Vol. 44. No. 6. P. 946–966. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjc/azh048>.
6. Hirtenlehner H. Kriminalitätsfurcht – Ausdruck generalisierter ängste und schwindender gewissheiten? *KZfSS Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. 2006. Vol. 58. No. 2. P. 307–331. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11575-006-0057-y>.
7. Buil-Gil, D., Moretti, A., Shlomo, N., & Medina, J. (2019). Worry about crime in Europe: A model-based small area estimation from the European Social Survey. *European Journal of Criminology*, 18(2), 1-25. DOI: <https://doi.org/10.1177/1477370819845752>.
8. Chataway M.L., Hart T.C., Bond C. The social-psychological process of fearing crime: Developing and testing a new momentary model of victimisation worry. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*. 2019. Vol. 52. No. 4. P. 462–482. DOI: <https://doi.org/10.1177/0004865819836153>.
9. Engström A., Kronkvist K. The relationship between lifestyle/routine activities and worry about personal victimisation across months, days and moments. *Journal of Criminology*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1177/26338076241277390>.
10. Hart T C., Chataway M., Mellberg J. Measuring fear of crime during the past 25 years: A systematic quantitative literature review. *Journal of Criminal Justice*. 2022. Vol. 82. Article number: 101988. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2022.101988>.
11. Chen F.F. Sensitivity of Goodness of Fit Indexes to Lack of Measurement Invariance. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*. 2007. Vol. 14. No. 3. P. 464–504. DOI: <https://doi.org/10.1080/10705510701301834>.

REFERENCES

1. Noack, M. (2015). Messung von Kriminalitätsfurcht. In *Methodische Probleme bei der Messung von Kriminalitätsfurcht und Viktimisierungserfahrungen* (P. 87-92). Wiesbaden: Springer VS. [in German].
2. Ferraro, K.F., & Grange, R.L. (1987). The Measurement of Fear of Crime. *Sociological Inquiry*, 57(1), 70-97. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-682x.1987.tb01181.x> [in English].
3. Gabriel, U. (2003). The Psychology of Fear of Crime. Conceptual and Methodological Perspectives. *British Journal of Criminology*, 43(3), 600-614. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjc/azg600> [in English].
4. Ferraro, K.F. (1995). Fear of crime: Interpreting victimization risk. State University of New York Press. [in English].
5. Jackson, J. (2004). Experience and Expression: Social and Cultural Significance in the Fear of Crime. *British Journal of Criminology*, 44(6), 946-966. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjc/azh048> [in English].
6. Hirtenlehner, H. (2006). Kriminalitätsfurcht — Ausdruck generalisierter ängste und schwindender gewissheiten? *KZfSS Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 58(2), 307-331. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11575-0060057y> [in German].
7. Buil-Gil, D., Moretti, A., Shlomo, N., & Medina, J. (2019). Worry about crime in Europe: A model-based small area estimation from the European Social Survey. *European Journal of Criminology*, 18(2), 1-25. DOI: <https://doi.org/10.1177/1477370819845752> [in English].
8. Chataway, M.L., Hart, T.C., & Bond, C. (2019). The social-psychological process of fearing crime: Developing and testing a new momentary model of victimisation worry. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 52(4), 462-482. DOI: <https://doi.org/10.1177/0004865819836153> [in English].
9. Engström, A., & Kronkvist, K. (2024). The relationship between lifestyle/routine activities and worry about personal victimisation across months, days and moments. *Journal of Criminology*. DOI: <https://doi.org/10.1177/26338076241277390> [in English].

10. Hart, T.C., Chataway, M., & Mellberg, J. (2022). Measuring fear of crime during the past 25 years: A systematic quantitative literature review. *Journal of Criminal Justice*, 82, 101988. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2022.101988> [in English].

11. Chen, F.F. (2007). Sensitivity of goodness of fit indexes to lack of measurement invariance. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 14(3), 464-504. DOI: <https://doi.org/10.1080/10705510701301834> [in English].

UDC 316.6-047.37:343.9.018(477)

Bova Andrii,

Candidate of Sociology Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Senior Researcher,
Institute of Sociology of the National Academy of
Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-1588-0250

BASIC PSYCHOMETRIC PROPERTIES OF FEAR OF CRIME VICTIMIZATION SCALE: FINDINGS OF THE ADULT POPULATION SURVEY

The study aimed to develop and validate a short scale to measure fear of crime victimization, adapted to the Ukrainian context. The empirical base consisted of the results of a survey on the level of public trust in the police, conducted in November-December 2020 by LLC “4 SERVICE UA SALES” commissioned by the National Police of Ukraine (n = 15,021). The final analysis included 13,497 cases (45.6% men and 54.6% women).

The scale included the following items: fear of becoming a victim of burglary, fraud, robbery or theft on the street, physical violence, and insult in public places.

This research employed confirmatory factor analysis to assess three alternative models: one-factor, multi-factor, and modified one-factor. The modified one-factor model demonstrated the best fit to the data (scaled $\chi^2 = 70.3$, df = 3, $p < 0.001$; scaled RMSEA = 0.041; scaled CFI = 0.999; SRMR = 0.007; WRMR = 0.92). The factor loadings ($\lambda > 0.6$) and AVE value of 0.60 indicated adequate convergent validity of the scale. The reliability coefficients ($\omega_{cat} = 0.83$, Cronbach's $\alpha = 0.86$, $\alpha_{ordinal} = 0.89$) pointed to high-level internal consistency of the new scale. Multi-group categorical confirmatory factor analysis demonstrated measurement invariance of the studied construct across respondents' sex. Women had a higher fear of crime victimization. The latent mean for women was statistically significantly higher compared to men, with a moderate to large effect size (Cohen's $d = 0.74$).

The psychometric indicators obtained in this study confirm the validity and reliability of the 5-item fear of crime victimization scale. Consequently, these findings underscore the scale's potential for utilization in nationwide surveillance of the subjective perception of crime within the country's population.

Keywords: fear of crime, fear of crime victimization scale, confirmatory factor analysis, construct validity, reliability, multi-group analysis, invariance testing, sex, Ukraine.

Отримано 24.10.2024

© Bova Andrii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).10](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).10)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

Гаджук Олена Сергіївна,
доктор філософії в галузі права, адвокат,
м. Київ, Україна

МІЖНАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ЗМІСТ І ПРИКЛАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті розвинута думка, згідно з якою термінологічне позначення певного виду зовнішнього зв'язку кримінального права має спиратися на відповідну форму розуміння кримінального права. На підставі цього пропонується зв'язки науки кримінального права з іншими науками позначати терміном «міжнаукові». Розкривається зміст поняття «міжнаукові зв'язки кримінального права». Наводяться приклади зв'язків науки кримінального права з філософією, психологією, іншими науками. На прикладі прогалин реформи кримінального законодавства показано існування комбінованих міжнаукових зв'язків, врахування яких слід визнати обов'язковим для створення якісного продукту правотворчості.

Ключові слова: кримінальне право, галузь права, галузь законодавства, юридична наука, міжгалузевий, міжнауковий, міждисциплінарний.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Розглядаючи проблему системних зв'язків кримінального права, ми дійшли висновку, що їх характер залежить від розуміння, яке ми вкладаємо в поняття «кримінальне право». Як встановлено наукою, термін «кримінальне право» розуміють у чотирьох аспектах: 1) галузь права; 2) галузь законодавства; 3) галузь юридичної науки і 4) навчальна дисципліна. На підставі цього ми висунули думку, що системні зв'язки кримінального права відповідають зазначеним чотирьом аспектам його розуміння: 1) міжгалузеві правового характеру; 2) міжгалузеві легального характеру; 3) міжнаукові і 4) міждисциплінарні [1].

У теорії вітчизняного кримінального права традиційно більшу увагу приділяють міжгалузевим зв'язкам кримінального права. Це пов'язано з тим, що міжгалузеві зв'язки кримінального права перебувають «на поверхні» пластів юридичних знань і мають враховуватися (щоправда, інколи цього не вдається досягти) для узгодження елементів правової системи держави. Відсутність такого узгодження призводить до дисбалансу у правовому регулюванні, проявом чого є, наприклад, міжгалузеві колізії. Ці колізії негативно впливають на правозастосовну діяльність, породжують юридичну невизначеність і корупційні виклики, віддаляють нас від досягнення ідеалів верховенства права. Не дивно, що міжгалузеві зв'язки кримінального права тривалий час піддають науковому вивченню.

Водночас інший, глибинний пласт знань щодо системної взаємодії кримінального права як науки з іншими сферами наукових знань, або міжнаукові зв'язки кримінального права, поки що перебуває поза фокусом уваги вітчизняних спеціалістів.

Міжнаукові зв'язки кримінального права – це розлога тема стикового характеру, яка перебуває на межі юридичних наук і наукознавства як такого. Лише побіжний огляд цієї обширної тематики дає змогу виявити такі вузлові питання, як структура науки кримінального права, її місце серед інших наук, відносини і взаємопроникнення предметної сфери наук кримінально-правового циклу, провідний методологічний арсенал кримінального права і його збагачення за рахунок запозичення методів інших наук тощо.

Перелік цих орієнтовних напрямів досліджень є хоча і неповним, але значним за потенціалом; вони всі потребують належного наукового опрацювання. У цій публікації ми зупиняємося лише на одному аспекті – визначенні змісту міжнаукових зв'язків кримінального права, ілюструючи прикладами їх функціонування у правовій системі.

Аналіз останніх досліджень. Як було підкреслено вище, головна увага спеціалістів з кримінального права прикута до міжгалузевих і міждисциплінарних зв'язків кримінального права з іншими галузями права як одного з проявів системності функціонування галузі кримінального права.

Значний дослідницький внесок до розроблення цієї проблематики здійснено, зокрема, у працях таких науковців, як Ю.В. Баулін [2], В.І. Борисов [3], Л.М. Демидова [4; 5], О.О. Дудоров [6], З.А. Загінєй [7], А.А. Музика [8], В.О. Навроцький [9; 10], М.І. Панов [11; 12], П.П. Сердюк [13], В.Я. Тацій [14].

Чи не єдиними працями, де здійснюється висвітлення міжнаукових зв'язків наук кримінального циклу, є науковий доробок вітчизняних спеціалістів з криміналістики. Так, окремі наукові праці присвятили цьому питанню В.А. Журавель [15], М.В. Даньшин [16; 17], Ю.Д. Ткач [18] та деякі інші юристи.

Тому завданням цієї статті є створення підґрунтя для теоретичного розуміння міжнаукових зв'язків кримінального права та ілюстрація сфер їх функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Слово «наука» має кілька значень у тлумачному словнику, але у першому з них йдеться про одну з форм суспільної свідомості, що дає об'єктивне відображення світу; система знань про закономірності розвитку природи і суспільства та способи впливу на оточуючий світ [19, с. 223]. При цьому науку кримінального права визначають як галузь юридичної науки, яка становить упорядковану систему знань у вигляді ідей, теорій, вчень, концепцій і поглядів про злочин і покарання як об'єктивні явища соціально-правової реальності [20, с. 539].

Наукознавчі розвідки доводять, що сучасні міжнаукові зв'язки між певними галузями науки є наслідком подальшої диференціації наукового знання, яке в античний період становило єдиний, цільний об'єкт. З цього часу ми спостерігаємо підхід, спрямований на виведення того спільного, загального, що має значення і застосування незалежно від сфери знань. Сформовану в підсумку загальну «наднауку» Арістотель називав по-різному: то «перша філософія», то «наука про божество», то просто «мудрість»; пізніше отримала назву «метафізика».

Філософія визначає провідні шляхи наукових пошуків, допомагає правильно враховувати дію загальних закономірностей природи, суспільства і мислення, спрямовує

дослідників до раціонального осмислення новітньої інформації про зміни в науці і суспільстві, забезпечує інші науки категоріальним апаратом. У такий спосіб філософія закладає підвалини системного функціонування науки – як групи впорядкованих і взаємопов’язаних елементів, що дає змогу вести мову про загальнонауковий принцип системності. Таким чином, міжнаукові зв’язки можна розглядати хоча і як залишкову, але водночас і неодмінну форму прояву загального принципу системності.

Найбільш простим розумінням змісту поняття «міжнаукові зв’язки кримінального права», на нашу думку, є таке: це запозичення і застосування наукою кримінального права категоріального і понятійного апарату інших наук для пояснення закономірностей кримінально-правових явищ.

Для визначення різновидів міжнаукових зв’язків кримінального права видається доречним звернутися до досвіду наших колег з криміналістичної теорії. Так, В.А. Журавель обґрунтовано виокремлює два різновиди міжнаукових зв’язків криміналістики: «Розмаїття міжнаукових зв’язків криміналістики, специфіка їх реалізації дозволяють дійти висновку, що наукові зв’язки криміналістики з іншими галузями знань можна поділити на два різновиди: 1) односторонні – коли у криміналістичних дослідженнях використовуються дані інших галузей знань без зворотного впливу на розвиток останніх з боку криміналістики, тобто йдеться лише про зв’язок застосування; 2) двосторонні – коли дані інших наук знаходять свою трансформацію не лише у криміналістичних дослідженнях, а й досягнення останньої мають зворотний вплив на ці науки, тобто йдеться про взаємопроникнення, інтеграцію наукових знань» [15, с. 229].

Отже, є підстави для висновку, що і в кримінальному праві ми можемо виокремити односторонні і двосторонні міжнаукові зв’язки. Зрозуміло, що односторонні міжнаукові зв’язки кримінального права – з філософією, логікою, психологією, етикою тощо – є більш традиційними і поширеними. Проте зазначена односторонність є вельми умовною, оскільки і ці науки можуть зазнавати зворотного впливу від юридичних наук і, зокрема, кримінального права.

Двосторонні міжнаукові зв’язки, для яких характерним є взаємопроникнення, здебільшого стосуються співвідношення кримінального права з іншими юридичними науками.

Розглянемо деякі приклади функціонування односторонніх міжнаукових зв’язків кримінального права.

Приклад зв’язків з філософією. Причинний зв’язок.

Під час осмислення досягнень будь-якої наукової галузі в сучасній філософії особливого значення надають тематиці, що має безпосередній зв’язок з фундаментальними метафізичними ідеями про структуру і підґрунтя всесвіту. Знаний філософ та історик науки Дж. Агассі небезпідставно зазначав, що саме метафізика є програмою майбутнього розвитку будь-якої науки [21]. Для науки кримінального права загалом є властивим застосовувати філософські поняття, особливо категоріальний апарат діалектики. Одним з найбільш яскравих проявів міжнаукових зв’язків науки кримінального права і філософії є застосування в кримінально-правовій теорії і практиці (в окремих випадках – у законодавстві) категорій причини і наслідку, або причинно-

наслідкового зв'язку. Останнє є усталеним для діалектики найменуванням, яке в теорії і практиці кримінального права перетворилося на більш лаконічне «причинний зв'язок». Як зазначає вітчизняна дослідниця Н.М. Ярмиш, «багатоплановість проблем причинності у кримінальному праві, їх пов'язаність з філософією і породжує розмаїття поглядів, позицій, теорій, на які багата кримінально-правова наука, але які, на жаль, не завжди допомагають у вирішенні конкретних життєвих проблем» [22, с. 1].

Причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і злочинними наслідками є неодмінною ознакою матеріальних складів кримінальних правопорушень. Його застосування і первинне метафізичне походження не оспорується в науці кримінального права; суперечки точаться навколо інших питань. Наприклад, теоретики кримінального права не можуть зійтися в думках щодо питання – чи застосовується поняття причинного зв'язку у незміненому філософському вигляді чи все ж набуває специфічного кримінально-правового наповнення. Так, у підручнику Р.В. Вереші зазначається, що «філософське поняття причинності не визначальне для вирішення питання про причинний зв'язок у кримінальному праві» [23, с. 100]. Протилежну думку висловлює В.А. Мисливий: «вчення про причинний зв'язок у будь-якому разі повинно спиратися на концептуальні положення філософської науки, без якої здійснити належне обґрунтування цього феномену як кримінально-правової категорії навряд чи можливо» [24, с. 10].

Зважений підхід спостерігаємо у монографії А.А. Музики і С.Р. Багірова, які хоча і визнають первинне філософське походження категорії причинного зв'язку, проте не відмовляють йому у наповненні специфічним кримінально-правим змістом. Науковці зазначають: «Існує концепт щодо поділу правових понять на три групи – органічні або власне правові; консолідовані, тобто такі, що виникли в інших галузях знань, але сприйняті правом і наповнені юридичним змістом; асоційовані або запозичені і застосовувані правом без жодних змін. Ми поділяємо думку про причинний зв'язок як запозичене з філософії консолідоване, а не власне кримінально-правове поняття. З огляду на це, кримінальне законодавство не повинне формулювати визначення понять, які не є кримінально-правовими» [25, с. 99].

Отже, застосування філософської категорії причинності є виразним елементом міжнаукових зв'язків кримінального права із філософією.

Приклад зв'язків з психологією. Мотив кримінального правопорушення.

Не менш промовистим прикладом міжнаукових зв'язків кримінального права є застосування у теорії суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення психологічного поняття мотив кримінального правопорушення. Чинне кримінальне законодавство України не містить поняття мотиву кримінального проступку чи злочину, хоча сам термін застосовує у необхідних випадках – наприклад, корисливі (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України) чи хуліганські (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України) мотиви є кваліфікуючими ознаками умисного вбивства.

Цікавим є той факт, що попри безсумнівне походження поняття «мотив» зі сфери психології, вітчизняні науковці практично не дискутують щодо належності цього поняття – більшість спеціалістів вважають його суто міжнауковим поняттям. Так, А.В. Савченко зазначає: «Мотив злочину (від лат. moveo – рухаю, штовхаю) – психолого-

юридична категорія, під якою розуміють те, що спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння, те, чому воно відбувається» [20, с. 524]. Подібну позицію займає Р.В. Вереша, хоча і робить застереження щодо більш щільного зв'язку поняття «мотив» із психологією: «Незважаючи на те, що мотив поведінки людини є більшою мірою психологічною категорією, одночасно він є і міждисциплінарним поняттям» [26, с. 352].

Таким чином, психологічна категорія мотиву (з відповідним юридичним наповненням) є консолідованим науковим поняттям, яке є виразним елементом міжнаукових зв'язків кримінального права із психологією.

Поняття комбінованого міжнаукового зв'язку (на прикладі наукового проектування кримінального закону).

Розглянуті вище приклади функціонування міжнаукових зв'язків кримінального права з філософією і психологією є доволі очевидними. Наші дослідження функціонування кримінального права у системі юридичних наук доводять, що існують більш складні, завуальовані і часто багатоступеневі форми міжнаукових зв'язків. Неврахування їх, особливо під час процесу правотворення, може призводити до недосконалих із системного погляду рішень, наслідком чого можуть бути існування прогалин кримінально-правової матерії. Розглянемо це докладніше на матеріалі проекту нового КК України, підготовленого Робочою групою з розвитку кримінального права.

Так, вивчення контрольного тексту проекту нового КК (станом на 01.08.2024) засвідчило, що Робоча група доволі оригінально підійшла до встановлення кримінально-правових норм, що передбачали б відповідальність за діяння, які нині охоплюються ст. 286 чинного КК України. Розділ 7.4. «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту» Книги сьомої «Кримінальні правопорушення проти суспільства» не містить статті про порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту, що спричинило потерпілому тілесні ушкодження або смерть [27]. На с. 308–310 монографії, яку Робоча група підготувала для тлумачення ключових ідей проекту, роз'яснюються мотиви такого рішення [28, с. 308–310]. З більшістю аргументів, викладених на с. 309 потрібно погодитися (не будемо зараз їх наводити – з ними краще ознайомитися безпосередньо у монографії).

Водночас потрібно детальніше придивитися до того, яка кримінально-правова конструкція пропонується. Звернемося до монографії: «Натомість Робоча група пропонує іншу конструкцію кримінальної відповідальності за транспортні правопорушення, яка полягає у кваліфікації скоєного за сукупністю: порушення правил дорожнього руху оцінюється як адміністративне правопорушення або кримінальний проступок (статті 7.4.7, 7.4.9–7.4.10), а спричинення внаслідок цього шкоди – за статтями про умисні або необережні кримінальні правопорушення проти життя чи проти здоров'я людини, проти власності тощо. Це дозволяє врахувати під час кваліфікації характер та ступінь суспільної небезпеки кожного з вчинених деліктів, окремо встановити форму вини щодо порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту та заподіяної шкоди, адекватно встановити в кримінальному законі та призначити кримінально-правові засоби, які підлягають застосуванню» [28, с. 309].

З наведеного можна дійти висновку, що в разі необережного порушення водієм правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, яке спричинить, наприклад, смерть потерпілого, кваліфікація здійснюватиметься за ст. 4.1.6 «Спричинення з необережності смерті людини». Це впливає і з позиції Робочої групи: «Водночас Проєкт КК передбачає, що спричинення з необережності смерті людини (ст. 4.1.6) внаслідок порушення спеціальних правил безпеки, яких особа зобов'язана була дотримуватися (а правила дорожнього руху та експлуатації транспорту належать до таких актів), є ознакою, що підвищує ступінь тяжкості цього злочину на один ступінь» [28, с. 309].

Практичні працівники обізнані зі складнощами, які викликає кваліфікація тих дій водія, коли він йде на порушення правил безпеки дорожнього руху, свідомо нехтуючи ними. У разі настання наслідків, передбачених ст. 286 чинного КК України, незважаючи на можливе існування непрямого умислу, у правозастосовній практиці надають перевагу кваліфікації діянь такого водія за згаданою статтею. До цього вдаються переважно через складнощі доведення ознак непрямого умислу. Робоча група для правової реакції держави на таку поведінку передбачає новелу, яка викладена у ст. 7.4.9 «Небезпечне водіння» і має такий зміст:

«Стаття 7.4.9. Небезпечне водіння

Особа, яка, будучи учасником наземного дорожнього руху або керуючи повітряним чи водним транспортним засобом, завідомо:

- 1) взяла участь в перегонах, які не є офіційними змаганнями,
- 2) змусила іншого учасника руху різко змінити швидкість, напрямок або вжити інших заходів щодо забезпечення руху, або
- 3) перешкодила руху в дозволеному для іншого учасника руху місці, якщо це спричинило зіткнення, – вчинила проступок» [27].

Очевидно, автори цієї норми не повною мірою врахували комбіновані міждисциплінарні зв'язки, які існують між науками адміністративного, зокрема адміністративно-деліктного права, і такою галуззю науки, як судова експертиза. Річ у тім, що зіткнення транспортних засобів належить лише до одного різновиду дорожньо-транспортних пригод. Відповідно до судово-експертних напрацювань, існує класифікація дорожньо-транспортних пригод, яка свого часу була покладена у галузевий стандарт України ГСТУ 218-03450778.090-2001 «Безпека дорожнього руху. Автомобільні дороги загального користування. Порядок визначення ділянок і місць концентрації дорожньо-транспортних пригод», затверджений наказом Міністерства транспорту України від 29.11.2001 № 839 [29].

Відповідно до п. 3.2 зазначеного Стандарту, передбачено такі види ДТП:

3.2.1. Зіткнення – зіткнення транспортних засобів, що рухались.

3.2.2. Перекидання – пригода, внаслідок якої транспортний засіб, що рухався, перекинувся.

3.2.3. Наїзд на транспортний засіб, що стоїть – пригода, внаслідок якої транспортний засіб, що рухався, скоїв наїзд на транспортний засіб, що стоїть.

3.2.4. Наїзд на перешкоду – пригода, внаслідок якої стався наїзд на предмет у смузі відчуження дороги.

3.2.5. Наїзд на пішохода – пригода, внаслідок якої стався наїзд на людину або зіткнення з нею.

3.2.6. Наїзд на велосипедиста – пригода, внаслідок якої стався наїзд на велосипедиста чи зіткнення з ним.

3.2.7. Наїзд на гужовий транспорт – пригода, внаслідок якої транспортний засіб наїхав на упряжних тварин або віз, який вони тягнуть.

3.2.8. Наїзд на тварин – пригода, внаслідок якої транспортний засіб наїхав на диких чи домашніх тварин, птицю, в результаті чого потерпіли люди.

3.2.9. Падіння пасажирів – пригода, внаслідок якої сталося падіння пасажирів з транспортного засобу, що рухався, на дорогу.

3.2.10. ДТП інших видів – пригоди, що сталися під час руху транспортного засобу внаслідок падіння вантажу, велосипедиста, будь-яких предметів та тому подібне і спричинили поранення чи загибель людей [29].

Як бачимо, дорожньо-транспортні пригоди не вичерпуються зіткненнями. Тому, якщо текст норм ст. 7.4.9 проекту залишиться таким, що передбачає лише зіткнення, то умисне небезпечне водіння, яке спричинило через необережність наїзд на пішохода і, припустимо, призвело до його смерті, кваліфікуватиметься лише за нормами про ст. 4.1.6 «Спричинення з необережності смерті людини». Так само не буде охоплено нормою про зіткнення ситуація, коли небезпечне водіння змусило водія іншого транспортного засобу вдатися до маневру, через який його транспортний засіб, наприклад, наїхав на перешкоду або перевернувся без контакту з транспортним засобом порушника. У цих та подібних ситуаціях утвориться прогалина, яка не дасть змоги відобразити небезпечне водіння у кваліфікації, що є очевидним порушенням принципу повноти кримінально-правової кваліфікації.

На нашу думку, проілюстрований цим прикладом міжнауковий зв'язок варто назвати комбінованим, оскільки тут поєднуються елементи адміністративного права як галузі права, розробки науки судової експертизи щодо видів дорожньо-транспортних пригод та кримінально-правове прогнозування як елемент науки кримінального права.

Висновки та перспективи подальших розвідок у напрямі започаткованого дослідження. Міжнаукові зв'язки кримінального права – самостійне явище, яке не може бути охоплене поняттям міжгалузевої або міждисциплінарної взаємодії.

Ми дійшли такого розуміння змісту поняття «міжнаукові зв'язки кримінального права» – це запозичення наукою кримінального права категоріального і понятійного апарату інших наук для пояснення закономірностей кримінально-правових явищ.

Міжнаукові зв'язки кримінального права, аналогічно до підходу представників криміналістичної теорії, можуть бути двох видів: 1) односторонні (коли йдеться про вплив філософії, логіки, психології на кримінальне право за допомогою відповідного категоріального апарату) і 2) двосторонні (наприклад, застосування поняття і видів кримінального правопорушення у межах кримінального процесу та криміналістики, функціонування поняття «судове рішення» тощо).

Іноді міжнаукові зв'язки становлять комбінацію категорій і положень одночасно з трьох і більше наук або галузей права і наук. Такий вид міжнаукових зв'язків ми

пропонуємо позначати терміном «міждисциплінарні зв'язки». Подальше вивчення їх становить перспективний напрям наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаджук О.С. Щодо розуміння поняття «міждисциплінарні зв'язки кримінального права»: сучасний стан проблеми. *Наука і правоохорона*. 2023. № 1 (59). С. 136–144.
2. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія / Ю.В. Баулін, М.В. Буроменський, В.В. Голіна та ін., під загальн. ред. академіка НАПрН України Ю.В. Бауліна. Київ: ВАІТЕ, 2015. 688 с.
3. Актуальні проблеми формування сучасної доктрини кримінального права України: монографія / В.Я. Тацій, Л.М. Демидова, В.І. Борисов та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, Л.М. Демидової, В.І. Борисова. Харків: Право, 2021. 632 с.
4. Демидова Л.М. Кримінальний кодекс України як якісно-кількісна система (системно-функціональний підхід). *Вісник Академії правових наук України*: зб. наук. пр. / редкол.: В.Я. Тацій та ін. Харків: Право, 2012. С. 216–226.
5. Демидова Л.М. Кримінальний кодекс як системне утворення: загальна характеристика і значення. Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування: монографія / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, Л.М. Демидової. Харків: Право, 2017. С. 20–29.
6. Дудоров О.О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2007. 34 с.
7. Загиней З. Кримінально-правова герменевтика: монографія. Київ: Видавничий дім АртЕк, 2015. 380 с.
8. Музика А.А. Модель концептуального оновлення статусу потерпілого від злочину. Правова реформа у сфері кримінальної юстиції: ключові параметри та прогноз подальшого розвитку: збірка тез міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 23–24 вер. 2016 р.). Київ: ВАІТЕ, 2016. С. 139–145.
9. Навроцький В. Кримінальне право і кримінальне законодавство: співвідношення понять. *Право України*. 2011. № 9. С. 20–24.
10. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
11. Панов М.І. Системний підхід у дослідженні науки кримінального права та її міждисциплінарних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–10 жовт. 2014 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2014. С. 7–13.
12. Панов М.І. Проблеми методології науки кримінального права: вибр. наук. пр. [уклад. Г.М. Анісімов, В.В. Гальцова; передм. О.В. Петришина, В.І. Борисова]. Харків: Право, 2018. 472 с.
13. Сердюк П.П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права: монографія. Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.
14. Тацій В.Я. Переднє слово. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–10 жовт. 2014 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2014. С. 3–6.
15. Журавель В. Міждисциплінарні зв'язки криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 227–237.
16. Даньшин М.В. Міждисциплінарні зв'язки криміналістики з кримінально-виконавчим правом. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 262 – 267.
17. Даньшин М.В. Криміналістика ХХІ століття: місце у системі наукового знання: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 480 с.

18. Ткач Ю.Д. Теоретичні основи криміналістики (періодизація, поняття, система, міждисциплінарний статус): монографія / наук. ред. О.А. Кириченко. Одеса: Вид-во ОЮІ НУВС, 2007. 176 с.
19. Словник української мови / гол. редкол. І. К. Білодід. Т. 5. «Н – О». Київ: Вид-во «Наукова думка», 1974. 840 с.
20. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. 1064 с.
21. Agassi, J. The Nature of Scientific Problems and their Roots in Metaphysics. In book: *The Critical Approaches to Science & Philosophy* (ed. M. Bunge). London: The Free Press of Glencoe Collier-MacMillan Limited, 1964. P. 189–211.
22. Ярмиш Н.М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку у кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2003. 40 с.
23. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 320 с.
24. Мисливий В.А. Причинний зв'язок у кримінальних правопорушеннях проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту: теорія і практика: монографія. Харків: Право, 2024. 200 с.
25. Музика А.А., Багіров С.Р. Каузальність і кримінальний закон в аспекті правового прагматизму: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2023. 144 с.
26. Вереша Р.В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 583 с.
27. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 01.08.2024 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (дата звернення: 15.08.2024).
28. Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2024. 494 с.
29. Галузевий стандарт України ГСТУ 218-03450778.090-2001 «Безпека дорожнього руху. Автомобільні дороги загального користування. Порядок визначення ділянок і місць концентрації дорожньо-транспортних пригод», затверджений наказом Міністерства транспорту України від 29.11.2001 р. № 839: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0839361-01#Text> (дата звернення: 16.09.2024).

REFERENCES

1. Hadzhuk, O.S. (2023). Shehodo rozuminnia poniattia «mizhhaluzevi zviazky kryminalnoho prava»: suchasnyi stan problemy. "On the understanding of the concept of 'interbranch relations of criminal law': the current state of the problem". *Nauka i Pravoookhorona*, 1 (59), 136-144 [in Ukrainian].
2. Suchasna kryminalno-pravova systema v Ukraini: realii ta perspektyvy. "Modern criminal law system in Ukraine: realities and prospects": monograph / Yu.V. Baulin, M.V. Buromenskyi, V.V. Holina et al., under the general ed. By Academician of the National Academy of Criminal Sciences of Ukraine Yu.V. Baulin. Kyiv: VAITE, 2015. 688 p. [in Ukrainian].
3. Aktualni problemy formuvannia suchasnoi doktryny kryminalnoho prava Ukrainy. "Current problems of forming the modern doctrine of criminal law of Ukraine": monograph / V.Ya. Tatsii, L.M. Demydova, V.I. Borysov et al. Kharkiv: Pravo, 2021. 632 p. [in Ukrainian].
4. Demydova, L.M. (2012). Kryminalnyi kodeks Ukrainy yak yakisno-kilkisna systema (systemno-funktsionalnyi pidkhid). "The Criminal Code of Ukraine as a qualitative-quantitative system (system-functional approach)". *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine: collection of scientific*

works / ed.: V.Ya. Tatsii et al. Kharkiv: Pravo. P. 216-226 [in Ukrainian].

5. Demydova, L.M. (2017). Kryminalnyi kodeks yak systemne utvorennia: zahalna kharakterystyka i znachennia. "The Criminal Code as a systemic formation: general characteristics and significance". Current issues of the criminal legislation of Ukraine and the practice of its application: monograph / ed. V.Ya. Tatsii, V.I. Borysov, L.M. Demydova. Kharkiv: Pravo. P. 20-29 [in Ukrainian].

6. Dudorov, O.O. (2007). Problemy kryminalno-pravovoi okhorony systemy opodatkuvannia Ukrainy. "Problems of criminal-legal protection of the taxation system of Ukraine": extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv. 34 p. [in Ukrainian].

7. Zahynei, Z. (2015). Kryminalno-pravova hermenevtyka. "Criminal-legal hermeneutics": monograph. Kyiv: ArtEk Publishing House. 380 p. [in Ukrainian].

8. Muzyka, A.A. (2016). Model kontseptualnoho onovlennia statusu poterpiloho vid zlochynu. "Model of conceptual updating of the status of a victim of a crime". Legal reform in the field of criminal justice: key parameters and forecast of further development: collection of abstracts of the international scientific and practical conference (Lviv, September 23-24, 2016). Kyiv: VAITE. P. 139-145 [in Ukrainian].

9. Navrotskyi, V. (2011). Kryminalne pravo i kryminalne zakonodavstvo: spivvidnoshennia poniat. "Criminal law and criminal legislation: correlation of concepts". *Law of Ukraine*, 9, 20-24 [in Ukrainian].

10. Navrotskyi, V.O. (2009). Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii. "Fundamentals of criminal law qualification": textbook. 2nd ed. Kyiv: Yurinkom Inter. 512 p. [in Ukrainian].

11. Panov, M.I. (2014). Systemnyi pidkhid u doslidzhenni nauky kryminalnoho prava ta yii mizhdystsyplinarykh zviazkiv. "Systemic approach to the study of criminal law science and its interdisciplinary connections". *Criminal law science in the system of interdisciplinary connections*: materials of the international scientific-practical conference, 9-10 October 2014 / editors: V.Ya. Tatsii (ed. chief), V.I. Borysov (deputy editor-in-chief) and others. Kharkiv: Law. P. 7-13 [in Ukrainian].

12. Panov, M.I. (2018). Problemy metodolohii nauky kryminalnoho prava: vybr. nauk. pr. "Problems of methodology of criminal law science: selected scientific works" [compiled by H.M. Anisimov, V.V. Haltsova; prefaced by O.V. Petryshyna, V.I. Borysova]. Kharkiv: Law. 472 p. [in Ukrainian].

13. Serdiuk, P.P. (2012). Teoretychni y metodolohichni problemy suchasnoho kryminalnoho prava. "Theoretical and methodological problems of modern criminal law": monograph. Zaporizhzhia: Accent Invest-Trade. 800 p. [in Ukrainian].

14. Tatsii, V.Ya. (2014). Perednye slovo. Nauka kryminalnoho prava v systemi mizhdystsyplinarykh zviazkiv. "Foreword. Science of criminal law in the system of interdisciplinary relations": materials of the international scientific-practical conference, 9-10 October 2014 / editors: V.Ya. Tatsii (editor-in-chief), V.I. Borysov (deputy editor-in-chief) and others. Kharkiv: Pravo. P. 3-6 [in Ukrainian].

15. Zhuravel, V. (2013). Interdisciplinary relations of criminalistics. "Mizhnaukovi zviazky kryminalistyky". *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3 (74), 227-237 [in Ukrainian].

16. Danshyn, M.V. (2013). Mizhnaukovi zviazky kryminalistyky z kryminalno-vykonavchym pravom. "Interdisciplinary relations of criminalistics with criminal-executive law". *Law and Society*, 6. P. 262 – 267 [in Ukrainian].

17. Danshyn, M.V. (2013). Kryminalistyka XXI stolittia: mistse u systemi naukovocho znannia. "Forensic science of the 21st century: a place in the system of scientific knowledge": monograph. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University. 480 p. [in Ukrainian].

18. Tkach, Yu.D. (2007). Teoretychni osnovy kryminalistyky (periodyzatsiia, poniattia, systema, mizhnaukovyi status). "Theoretical foundations of criminology (periodization, concept, system, interdisciplinary status)": monograph / scientific ed. O.A. Kyrychenko. Odesa: Publishing House of the Institute of Criminalistics of the National Academy of Sciences of Ukraine. 176 p. [in Ukrainian].

19. Slovyk ukrainskoi movy. "Dictionary of the Ukrainian language" / chief editor I.K. Bilodid. Vol. 5. 'N-O'. Kyiv: Publishing House "Naukova Dumka", 1974. 840 p. [in Ukrainian].

20. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. "Great Ukrainian legal encyclopedia: in 20 vols". Vol. 17: Criminal law / editors: V.Ya. Tatsii (chairman), V.I. Borisov (deputy chairman) and others; National Academician of Law of Ukraine; V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine; Yaroslav the Wise National University of Law. Kharkiv: Pravo, 2017. 1064 p. [in Ukrainian].

21. *Agassi, J.* (1964). The nature of scientific problems and their roots in metaphysics. In book: The critical approaches to science & philosophy (ed. M. Bunge). London: The Free Press of Glencoe Collier-MacMillan Limited. P. 189-211 [in English].

22. *Yarmysh, N.M.* (2003). Teoretychni problemy prychynno-naslidkovoho zviazku u kryminalnomu pravi (filosofsko-pravovyi analiz). "Theoretical problems of causality in criminal law (philosophical and legal analysis)": extended abstract of Doctor's thesis. Kharkiv. 40 p. [in Ukrainian].

23. *Veresha, R.V.* (2012). "Criminal law of Ukraine". General part: teaching manual, 2nd ed., revised and supplemented. Kyiv: Center for Educational Literature. 320 p. [in Ukrainian].

24. *Myslyvyi, V.A.* (2024). Prychynovyi zviazok u kryminalnykh pravoporushenniakh proty bezpeky dorozhnogo rukhu ta ekspluatatsii transportu: teoriia i praktyka. "Causal relationship in criminal offenses against road safety and transport operation: theory and practice": monograph. Kharkiv: Law. 200 p. [in Ukrainian].

25. *Muzyka, A.A., Bahirov, S.R.* (2023). Kauzalnis i kryminalnyi zakon v aspekti pravovoho prahmatyzmu. "Causality and criminal law in the aspect of legal pragmatism": monograph. Kyiv: PALYVODA A.V. 144 p. [in Ukrainian].

26. *Veresha, R.V.* (2017). Problemy subektyvnoyi storony skladu zlochynu. "Problems of the subjective side of the crime": Doctor's thesis. Kyiv. 583 p. [in Ukrainian].

27. Tekst proiektu novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. "Text of the draft of the new Criminal Code of Ukraine as of August 1, 2024". URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proiektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf> (Date of Application: 15.08.2024) [in Ukrainian].

28. Proiekt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: peredumovy rozrobky, kontseptualni zasady, osnovni polozhennia. "Draft of the new Criminal Code of Ukraine: development prerequisites, conceptual principles, main provisions": monograph. Edited by Yu.V. Baulin, M.I. Khavroniuk. Kyiv: VAITE Company, 2024. 494 p. [in Ukrainian].

29. Haluzevyi standart Ukrainy. «Bezpeka dorozhnogo rukhu. Avtomobilni dorohy zahalnoho korystuvannia. Poriadok vyznachennia dilianok i mistv kontsentratsii dorozhno-transportnykh pryhod». "Industry standard of Ukraine GSTU 218-03450778.090-2001 'Road safety. Public roads. The procedure for determining areas and places of concentration of traffic accidents'", approved by the order of the Ministry of Transport of Ukraine dated November 29, 2001. No. 839: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0839361-01#Text> (Date of Application: 16.09.2024) [in Ukrainian].

UDC 343.2.01

Hadzhuk Olena,Doctor of Philosophy in Law, Lawyer,
Kyiv, Ukraine

INTERSCIENTIFIC CONNECTIONS OF CRIMINAL LAW: MEANING AND EXAMPLES OF FUNCTIONING

The article develops the idea that the terminological designation of a particular type of external connection in criminal law should be predicated on the appropriate form of understanding of criminal law. The author proposes the utilisation of the term "interscientific" to denote the links between criminal law and other scientific disciplines.

© Hadzhuk Olena, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).11](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).11)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

The positions set out in this publication provide a foundation for theoretical understanding of the interdisciplinary relations of criminal law. Furthermore, the author illustrates specific domains of their functionality.

Interscientific links are regarded in the publication as a residual, yet simultaneously indispensable, form of manifestation of the general principle of systematicity. It is argued that interscientific relations of criminal law are an independent phenomenon which cannot be covered by the concept of intersectoral or interdisciplinary interaction.

The author reveals the meaning of the concept of “interdisciplinary connections of criminal law” by borrowing the categorical and conceptual apparatus of other sciences to explain the laws of criminal law phenomena.

The present study concurs with the earlier proposal by representatives of the criminalistics theory, which categorises interdisciplinary relations of criminal law into two types: 1) unilateral, characterised by the influence of philosophy, logic, and psychology on criminal law through the utilisation of the appropriate categorical apparatus, and 2) bilateral, exemplified by the application of the concept and types of criminal offence within criminal procedure and forensics, and the functioning of the concept of “court decision”.

The paper herein sets forth a series of examples designed to illustrate the interrelationships that exist between the scientific principles of criminal law and the disciplines of philosophy, psychology, and a range of associated sciences.

In certain cases, interscientific connections are suggested to be comprised of categories and provisions from three or more scientific disciplines or branches. For the purpose of identifying these links, it is proposed that the term “interscientific combined connections” be used.

This example, involving the gaps in criminal law reform, demonstrates the existence of combined interscientific links, which should be taken into account in order to ensure the creation of a high-quality law-making product.

Keywords: criminal law, branch of law, branch of legislation, legal science, interbranch, interscientific, interdisciplinary.

Отримано 10.10.2024

Демедюк Сергій Васильович,кандидат юридичних наук,
заступник Секретаря Ради національної
безпеки і оборони України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0009-0008-1359-5265**Користін Олександр Євгенійович,**доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-9056-5475

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ON-LINE ШАХРАЙСТВА В УКРАЇНІ

Онлайн-шахрайство є одним із найбільш поширених кіберзлочинів сучасності, що включає фішинг, вішинг, смішинг та криптовалютні шахрайства. У статті розглянуто ключові тенденції розвитку цього явища, зокрема використання штучного інтелекту для створення deepfake-злочинів та автоматизацію шахрайських схем. Особливу увагу приділено проблематиці онлайн-шахрайства в Україні, де основними формами є фальшиві сайти, псевдопродажі та соціальна інженерія. Також аналізуються вплив війни на зростання кіберзлочинів та ризики в післявоєнний період. Рекомендації зосереджені на використанні багатошарових технологій захисту, штучного інтелекту для моніторингу транзакцій та глобальній координації для протидії загрозам.

Ключові слова: кіберзлочинність, онлайн-шахрайство, фішинг, вішинг, криптовалюта, електронні гроші.

Онлайн-шахрайство є однією з найпоширеніших загроз у сучасному цифровому середовищі. Воно охоплює різноманітні способи обману користувачів з метою заволодіння їхніми фінансами, конфіденційною інформацією або іншими активами. Основними типами шахрайства є фішинг, що передбачає використання підроблених вебсайтів чи електронних листів для крадіжки даних, та вішинг, коли шахраї телефонують, видаючи себе за представників банків чи інших установ. Схожі методи, такі як смішинг (шахрайство через SMS), також набирають популярності.

Широко застосовується соціальна інженерія, що ґрунтується на маніпуляції емоціями або поведінкою жертви, а також підробка інтернет-магазинів, що спонукає користувачів робити покупки на шахрайських платформах. Особливого поширення набувають криптовалютні шахрайства, які використовують складність розуміння нових фінансових інструментів.

Сучасні тенденції свідчать про посилення автоматизації шахрайських схем, що забезпечує швидке поширення обману через бот-мережі. Зростає роль «даркнету»,

який є платформою для обміну шахрайськими інструментами та даними. У світовому контексті спостерігається підвищення масштабів шахрайства з використанням штучного інтелекту, зокрема для підробки голосу та відео.

Ця проблема вимагає інтегрованого підходу до аналізу, врахування міжнародного досвіду та постійного моніторингу нових шахрайських тактик.

На глобальному рівні онлайн-шахрайство демонструє динаміку зростання. Міжнародні дослідження свідчать, що ключовими факторами успішності шахрайських схем є швидке використання технологічних проривів, таких як штучний інтелект та людська довірливість. Наприклад, у світі зростає кількість випадків deepfake-шахрайства, коли за допомогою синтетичного відео і голосу створюються правдоподібні повідомлення для виманювання грошей чи інформації.

У багатьох країнах кількість скарг на кіберзлочини зростає щороку. Наприклад, у США Федеральна торгова комісія звітує про мільйони звернень, пов'язаних із шахрайством, серед яких домінують фішинг та підроблені on-line продажі. Водночас Європейський Союз значну увагу приділяє гармонізації законодавства, спрямованого на захист споживачів у цифровій економіці.

В Україні проблема онлайн-шахрайства також актуальна, особливо в умовах широкого впровадження цифрових послуг та електронного урядування. Найпоширенішими видами шахрайства залишаються фішинг та псевдопродажі, а також шахрайські дзвінки, що імітують представників банків чи державних органів. Особливо активно шахраї використовують соціальні мережі та месенджери для поширення фейкових пропозицій чи закликів до «інвестицій».

Крім того, війна в Україні створила нові виклики у сфері кіберзлочинності. Зокрема, спостерігається зростання шахрайських схем, які експлуатують волонтерську діяльність або гуманітарну допомогу. Ці схеми часто спрямовані на маніпуляцію емоціями громадян і спонукають до спонтанних фінансових переказів на рахунки шахраїв.

Загалом проблеми протидії кіберзлочинності не одне десятиріччя є предметом наукових досліджень. Значну увагу цим питанням приділяли у своїх роботах відомі науковці та фахівці: Азаров Д. [3], Беляков К. [2], Бутузов В. [4; 5], Гавловський В. [6; 7; 17; 19], Гавриленко І. [8], Гриненко І. [9], Гуцалюк М. [10; 11], Золотар О. [2], Кудінов В. [12], Рижков Е. [15], Сліпченко Т. [16], Тітуніна К. [5, 7], Хахановський В. [1; 18; 19], Шеломенцев В. [13; 20; 21], зокрема і в зарубіжних виданнях [22–25].

Водночас, враховуючи стрімкий технологічний розвиток інформаційного простору та цифрового контенту, окремі напрями кіберзлочинів набувають особливого розвитку та поширення і є загрозою не лише для сучасного світу, а й для майбутніх процесів та суспільних відносин, зокрема це стосується й онлайн-шахрайства.

У електронному виданні «2024 Future of Fraud Forecast» від Experian окреслено нинішні виклики та інноваційні підходи до боротьби з цим явищем [26].

Підкреслено, що шахраї дедалі частіше використовують генеративний штучний інтелект для створення підроблених документів, профілів у соцмережах та фейкових відео. Це робить шахрайство доступнішим і складнішим для виявлення. У публікації

пропонується використовувати багатoshарові технології захисту, щоб ефективно протидіяти цим загрозам. Також особливу увагу приділено проблемам фальсифікації особистостей (synthetic identity fraud), яка може призвести до втрат до п'яти мільярдів доларів у 2024 році.

У статті «From Phishing to Friendly Fraud: Anticipating 2024's Fraud Dynamics» аналізується так зване «friendly fraud» – ситуація, коли клієнти навмисно або через непорозуміння запитують повернення коштів за товари чи послуги [27]. У 2023 році кількість таких випадків зросла на 19 %. Як один із підходів до боротьби рекомендується впроваджувати цифрові інструменти для підтвердження доставки товарів та полегшення процесів повернення, щоб зменшити мотивацію до зловживань.

У вказаних публікаціях також пропонується компаніям оцінювати свої ризики та впроваджувати новітні інструменти на базі штучного інтелекту для моніторингу транзакцій, перевірки особистостей і боротьби з фальсифікацією. Крім того, акцентується на зростанні шахрайства з чеками, яке стає актуальним через масові крадіжки пошти.

Метою цієї статті є дослідження проблематики on-line шахрайства та специфіка його прояву в Україні, враховуючи окремі характеристики та ознаки вчинення цього злочину.

Зазначений сегмент кіберзлочинності є сучасним різновидом шахрайства (ст. 190 ККУ) і у переважній більшості є безпосереднім об'єктом протидії підрозділами кіберполіції НПУ (ч. 4 ст. 190 ККУ – шахрайство, вчинене у великих розмірах або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки). Виділення цього виду кримінального правопорушення обґрунтовується значним зростанням використання телекомунікаційних технологій при їх вчиненні, що і визначає специфіку об'єктивної сторони цього злочину.

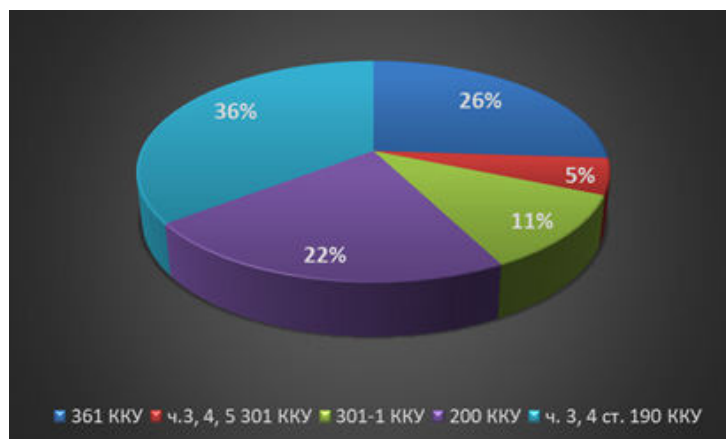

Рис. 1. Питома вага кіберзлочинів

On-line шахрайства є найбільш поширеним видом кіберзлочину і в Україні (рис. 1). Питома вага його в загальній сукупності кримінальних правопорушень, при вчиненні

яких використовуються сучасні інформаційні та телекомунікаційні технології, становить 36 %. Несанкціоноване втручання в роботу інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж становить 26 %, а незаконні дії з платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення – 22 %, у загальній сукупності злочинів, протидія яким є пріоритетом кіберполіції.

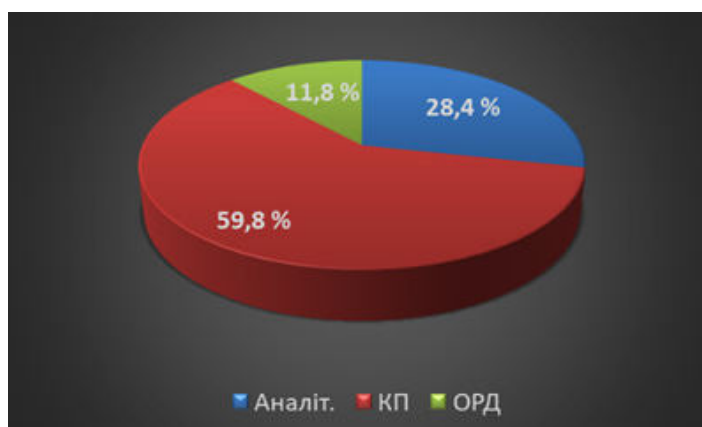

Рис. 2. Характер джерела інформації про злочини

Ураховуючи латентність шахрайства, а також те, що цей вид злочину загалом є об'єктом протидії не лише кіберполіції (за об'єктивною стороною складу злочину), важливим є зазначити на характері джерела за експертним опитуванням (рис. 2.). Лише у 59,8 % це матеріали кримінальних проваджень. Близько 30 % експертів були зорієнтовані на основі аналітичних матеріалів, що суттєво доповнює загальну характеристику поширення онлайн-шахрайства в Україні.

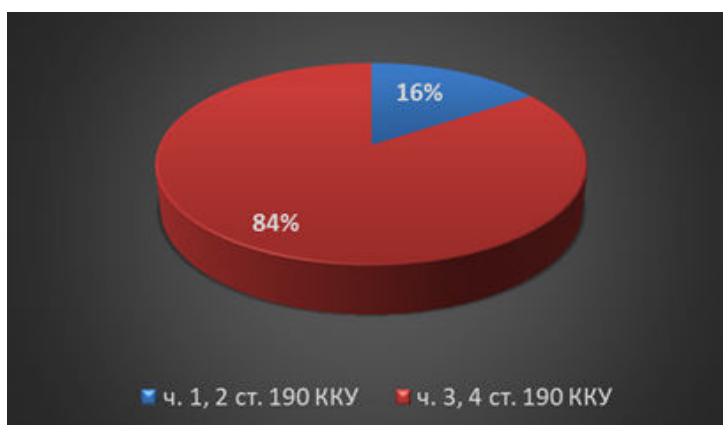

Рис. 3. Питома вага злочинів, передбачених ч. 3, 4 ст.190 ККУ

Таким чином, 84 % шахрайств вчиняються саме у формі діяльності, передбаченої частинами 3 та 4 ст. 190 ККУ (рис. 3), що ще раз підкреслює надзвичайну поширеність онлайн-шахрайства в Україні.

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

Водночас, за даними експертного опитування, діяння, передбачені частинами 3 та 4 ст. 190 ККУ, також характеризуються найбільшими збитками (табл. 1). І хоча питома вага збитків до 5 млн грн у кожному конкретному випадку є переважаючою, все ж мають місце великі збитки, що значно перевищують зазначену суму, а в окремих випадках – більше 1 млрд грн.

Таблиця 1

Співвідношення злочинів за наслідками їх вчинення та сумою збитків

	ч. 1, 2 ст. 190 ККУ	ч. 3, 4 ст. 190 ККУ
Менше 100 тис		
100 тис - 500 тис		
500 тис - 1 млн		
1 млн - 5 млн		
5 млн - 50 млн		
50 млн - 500 млн		
500 млн - 1 млрд		
більше 1 млрд		

Крім того, при розгляді наслідків вчинення к/п цієї групи серед суб'єктів переважно найбільших збитків зазнають фізичні особи та держава. Водночас значні збитки несуть також і державні та комерційні підприємства від протиправної діяльності, передбаченої саме частинами 3 та 4 ст. 190 ККУ (табл.2.).

Таблиця 2

Співвідношення злочинів за наслідками їх вчинення та за суб'єктом посягання

	ч. 1, 2 ст. 190 ККУ	ч. 3, 4 ст. 190 ККУ
Державі		
Державному органу		
Державному підприємству (установі)		
Комерційному підприємству		
Фізичній особі		

Рис. 4. Мотивація злочинців, що вчиняють злочини, передбачені ч. 3, 4 ст. 190 ККУ

Мотивація злочинців, перш за все, пов'язана з їх матеріальним збагаченням, що характеризується вибіркою 62 % в межах генеральної сукупності (рис. 4). Водночас вибіркою в межах 10 % ця група злочинів характеризується як складова гібридної війни проти України. Слід зазначити і про співпрацю з російським агресором у вчиненні цієї групи злочинів, яка оцінюється на рівні 12 %.

За методологією Європол ЮОСТА, із урахуванням значної різноманітності способів та засобів, що використовуються при здійсненні платежів, розрізняється два види шахрайства з платежами: з використанням картки та без неї.

Експертною групою було ідентифіковано 17 загроз поширення шахрайства з платежами без використання банківської картки (табл. 3). За сучасного стану найбільшим поширенням характеризуються загрози шахрайства з платежами, пов'язаними з: роздрібною торгівлею фізичними (51,4 %) та віртуальними товарами (40,6 %); конвертацією валют (криптовалют та електронних грошей) (46,6 %); а також позикою (46,6 %).

Таблиця 3

Загрози шахрайства з платежами, без використання банківської картки

ВИДИ ЗАГРОЗИ ШАХРАЙСТВА З ПЛАТЕЖАМИ БЕЗ ВИКОРИСТАННЯ БАНКІВСЬКОЇ КАРТКИ	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшились	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшились	Ризик після війни, %
2.1. пов'язане з транспортом – авіаквитки		23,3	-	-	-	33,91
2.2. пов'язане з транспортом – квитки на поїзд або автобус		30	-	-	-	34,00
2.3. пов'язане з транспортом – оренда автомобілів		22,6	-	-	-	31,83
2.4. пов'язане з позикою (послужкою, орендою приміщення тощо)		46,6	-	-	-	37,43
2.5. пов'язане з веб-сайтами азартних ігор		37,1	-	-	-	33,87
2.6. пов'язане з роздрібною торгівлею – фізичні товари		51,4	-	-	-	39,52
2.7. пов'язане з роздр. торг. – віртуальні товари		40,6	-	-	-	36,86
2.8. пов'язане з конвертацією валют (криптовалют та електр. грошей)		46,6	-	-	-	38,95
2.9. з використанням паливних карток		37,4	-	-	-	34,82
2.10. з використанням карток у роздрібній торгівлі продуктам		28,3	-	-	-	32,53
2.11. з використанням клубних карток		16,3	-	-	-	28,33
2.12. з використанням подарункових карток		18,3	-	-	-	28,60
2.13. з використанням ігрових карток		19,7	-	-	-	29,01
2.14. на ринку мобільного зв'язку		30,6	-	-	-	32,23
2.15. в сфері комп'ютерних ігор (внутрішньогрові перекази)		29,7	-	-	-	30,02
2.16. пов'язане з букмекерськими послугами		28,3	-	-	-	31,29
2.17. пов'язане з «move to»		21,1	-	-	-	29,89

© Demediuk Serhii, Korystin Oleksandr, 2024

Експертами зазначається про певне загальне зниження масштабів поширення цієї групи загроз за останні роки, враховуючи і перші роки повномасштабного вторгнення, хоча окремі з них характеризуються меншим трендом до зниження масштабів, зокрема, пов'язані з: позикою, роздрібною торгівлею фізичними товарами, конвертацією валют (криптовалют та електронних грошей) та використанням паливних карток.

Зазначені види загроз шахрайства з платежами, без використання банківської картки, характеризуються і найвищим ризиком поширення у післявоєнний період, зокрема, пов'язані з: роздрібною торгівлею фізичними товарами (39,52 %), конвертацією валют (криптовалют та електронних грошей) (38,95 %), позикою (37,43 %) та роздрібною торгівлею віртуальними товарами (36,66 %).

Водночас експертною групою було ідентифіковано 13 загроз як різновиду поширення шахрайства з платежами, з використанням банківської картки (табл. 4). За сучасного стану, враховуючи і перші роки повномасштабного вторгнення, найбільшим поширенням серед таких загроз характеризуються: зняття готівки з банківських карт UA в межах UA (63,70 %); шахрайство з платіжними картками (фішинг) (52,3 %); зняття готівки з банківських карт UA за межами UA (46,0 %); PoS-покупки з використанням скомпрометованої платіжної карти (45,1 %), а також шахрайство з телефоном та інтернетом (вішинг) (44,9 %).

Таблиця 4

Загрози шахрайства з платежами з використанням банківської картки

ВИДИ ЗАГРОЗИ ШАХРАЙСТВА З ПЛАТЕЖАМИ З ВИКОРИСТАННЯМ БАНКІВСЬКОЇ КАРТКИ	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшились	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшились	Ризик після війни, %
3.1. Зняття готівки з банківських карт UA за межами UA	+	46,00	-	-	-	40,45
3.2. Зняття готівки з банківських карт UA в межах UA	+	63,70	-	-	-	42,23
3.3. Зняття готівки з іноземних банківських карток у межах UA	+	38,80	-	-	-	37,40
3.4. PoS-покупки з використанням скомпрометованої платіж карти	+	45,10	-	-	-	38,35
3.5. Шахрайство з платіжними картками: трешінг	+	30,90	-	-	-	33,40
3.6. Шахрайство з платіжними картками: фармінг	+	32,00	-	-	-	34,23
3.7. Шахрайство з платіжними картками: фішинг	+	52,30	-	-	-	42,80
3.8. Шахрайство з банкоматом: сімлінг	+	37,40	-	-	-	35,67
3.9. Шахрайство з банкоматом: траппінг	+	29,10	-	-	-	33,04
3.10. Шахрайство з банкоматом: фантом	+	27,40	-	-	-	32,36
3.11. Шахрайство з банкоматом: jackpotting	+	28,90	-	-	-	32,17
3.12. Шахрайство з телефоном та інтернетом: вішинг	+	44,90	-	-	-	38,26
3.13. Шахрайство з телефоном та інтернетом: сімлінг	+	38,80	-	-	-	36,06

Переважною частиною експертів зазначається про незмінність масштабів поширення зазначеної групи загроз за останні роки, враховуючи і перші роки повномасштабного вторгнення. Водночас окремі загрози характеризувалися певним трендом підвищення масштабів поширення (рис. 5): шахрайство з платіжними картками (фішинг); зняття готівки з банківських карт UA в межах UA; зняття готівки з банківських карт UA за межами UA.

Рис. 5. Сучасний тренд окремих загроз шахрайства з платежами

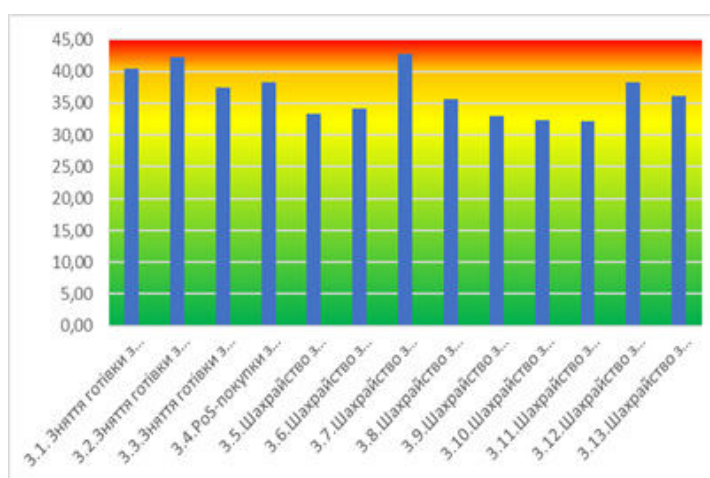

Рис. 6. Оцінка ризиків поширення загроз шахрайства з платежами, з використанням банківської картки, у післявоєнний період

Оцінюючи ризики поширення групи загроз шахрайства з платежами, з використанням банківської картки, у післявоєнний період, слід зазначити, що такий різновид шахрайства характеризується найвищим ризиком (рис. 6): шахрайство з платіжними картками (фішинг) (42,8 %); зняття готівки з банківських карт UA в межах UA (42,23 %); та зняття готівки з банківських карт UA за межами UA (40,45 %).

Онлайн-шахрайство стає все більш значущою загрозою у цифровій епосі, особливо в Україні. Цей вид злочинів характеризується фішингом, вішингом, смішингом і шахрайствами, пов'язаними із криптовалютами та соціальною інженерією. Стрімкий розвиток технологій, таких як штучний інтелект сприяє появі нових методів шахрайства, наприклад, deerfake-злочинів, які використовують синтетичні відео та голос.

В Україні ключовими аспектами є використання цифрових технологій для обману та експлуатація емоцій, зокрема у сфері гуманітарної допомоги під час війни. Шахрайство через фальшиві сайти та псевдопродажі становить значну частку кіберзлочинів, а жертвами найчастіше стають фізичні особи, держава та комерційні організації.

Дослідження також свідчать про високий рівень ризику поширення загроз у

післявоєнний період, таких як шахрайство з банківськими картками, зняття готівки за межами України і шахрайство в роздрібній торгівлі.

Для ефективної протидії необхідно впроваджувати багатошарові технології захисту, інструменти штучного інтелекту з метою моніторингу транзакцій, підтвердження особистостей і боротьби з фальсифікацією. Законодавчі ініціативи, координація на глобальному рівні та адаптація до умов кіберпростору, що швидко змінюються, є ключовими напрямками для стримування цих загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Khakhanovskyi V. & Hrebenkova M. Identification, collection, and investigation of electronic imagery as sources of evidence. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2022. 12(4). P. 28–39. DOI: <https://doi.org/10.56215/04221204.28>.
2. Zolotar, O.O., Zaitsev, M.M., Topolnitskyi, V.V., Bieliakov, K.I., & Koropatnik, I.M. Prospects and current status of defence information security in Ukraine. *Linguistics and Culture Review*. 2021 5(S3). P. 513–524. DOI: <https://doi.org/10.37028/Lingcure.V5ns3.1545>
3. Азаров Д.С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження): монографія. Київ: Атіка, 2007. 304 с.
4. Бутузов В.М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): монографія. Київ: КИТ, 2010. 408 с.
5. Бутузов В.М., Тітуніна К.В. Сучасні загрози: комп'ютерний тероризм. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією. 2007. № 17. С. 316–324.
6. Гавловський В.Д. Захист інформації шляхом посилення ефективності протидії кібератакам. *Інформація і право*. 2019. № 2(30). С. 105–110.
7. Гавловський В.Д., Тітуніна К.В. Деякі сучасні проблеми протидії комп'ютерній злочинності та комп'ютерному тероризму. *Науково-практичний журнал Міжвідомчого науково-дослідного центру з питань організованої злочинності та корупції*. 2008. № 19. С. 247–251.
8. Гавриленко І. Комп'ютерна злочинність. *Юридичний вісник України*. 1997. № 28. С. 3.
9. Гриненко І., Прокоф'єва-Янчиленко Д., Прокоф'єв М. Структура кримінальних відносин у кіберпросторі. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2013. Вип. 1. С. 27–33.
10. Гуцалюк М.В. Сучасні тенденції організованої кіберзлочинності. *Інформація і право*. 2019. № 1(28). С. 118–128.
11. Гуцалюк М.В., Хахановський В.Г. Особливості використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях. *Криміналістичний вісник*. 2020. 31(1). С. 13–19. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-13>.
12. Кудінов В.А., Орлов Ю.Ю. Підготовка фахівців з протидії кіберзлочинності. *Бюлетень з обміну досвідом роботи*. 2011. № 138. С. 23–34.
13. Погорецький М.А., Шеломенцев В.П. Комп'ютерна система як знаряддя вчинення злочину. *Вісник Харківського національного університету ім. В.М. Каразіна. Серія «Право»*. 2009. № 872. Вип. 6. С. 117–121.
14. Погорецький М.А., Шеломенцев В.П. Поняття кіберпростору як середовища вчинення злочину. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2009. № 2 (2). С. 77–81.
15. Рижков Е.В., Хараберюш І.Ф. Правовий, кадровий та технічний аспект в боротьбі зі злочинністю у сфері інформаційних технологій. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2002. № 1. С. 185–191.
16. Сліпченко Т. Кібербезпека як складова системи захисту національної безпеки: європейський досвід. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1 (21). С. 128–133.

17. Таран О.В., Гавловський В.Д. Організована кіберзлочинність в Україні: проблеми формування офіційної статистики та її аналізу. *Інформація і право*. 2021. № 4(39). С. 193–201.
18. Хахановський В.Г. Проблеми теорії і практики криміналістичної інформатики: монографія. Київ: Вид. Дім „Аванпост-Прим”, 2010. 382 с.
19. Хахановський В.Г., Гавловський В.Д. Тлумачення та класифікація кримінальних правопорушень як кіберзлочинів. *Інформація і право*. 2020. № 2(33). С. 99–110.
20. Шеломенцев В.П. Кібернетичний аспект комп'ютерних злочинів. *Правова інформатика*. 2009. № 4 (24). С. 62–66.
21. Шеломенцев В.П. Організована кіберзлочинність: до визначення поняття. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. Вип. 21. С. 314–322.
22. Halvin, S., Kenett, D.Y., Ben-Jacob, E., Bunde, A., Choen, R., Hermann, H., Kantelhardt, J.W., Kertesz, J., Kirkpatrick, S., Kurths, J., Portugali, J. & Solomon, S. Challenges in network science: applications to infrastructures, climate, social systems, and economics. *European Physical Journal: Special Topics*. 2012. 214. P. 273–293.
23. Jansen, W. Directions in security metrics research. The National Institute of Standards and Technology (NISTIR). 2009. 7564. URL: http://csrc.nist.gov/publications/nistir/ir7564/nistir-7564_metrics-research.pdf (дата звернення: 04.08.2024).
24. Bartol, N., Bates, B., Goertzel, K. & Winograd, T. Measuring cyber security and information assurance: a state of the art report. 2009. URL: <https://www.thecsiac.com/sites/default/files/cybersecurity.pdf> (дата звернення: 02.08.2024).
25. Bodeau, D. & Graubart, R. Cyber resiliency engineering framework. MTR110237. 2011. URL: http://www.mitre.org/sites/default/files/pdf/11_4436.pdf (дата звернення: 04.08.2024).
26. Future of Fraud Forecast. Experian. 2024. URL: <https://www.experianplc.com/newsroom/press-releases/2024/experian-releases-2024-future-of-fraud-forecast-#:~:text=To%20thwart%20fraudulent%20activity%20in,mitigate%20risk%20and%20protect%20consumers> (дата звернення: 02.08.2024).
27. From Phishing to Friendly Fraud: Anticipating 2024's Fraud Dynamics. Merchant Fraud Journal. 2024. URL: <https://www.merchantfraudjournal.com/from-phishing-to-friendly-fraud-anticipating-2024s-fraud-dynamics/> (дата звернення: 04.08.2024).

REFERENCES

1. Khakhanovskiy, V., & Hrebenkova, M. (2022). “Identification, collection, and investigation of electronic imagery as sources of evidence”. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 12(4), 28-39. DOI: <https://doi.org/10.56215/04221204.28> [in English].
2. Zolotar, O.O., Zaitsev, M.M., Topolnitskiy, V.V., Bieliakov, K.I., & Koropatnik, I.M. (2021). Prospects and current status of defence information security in Ukraine. *Linguistics and Culture Review*, 5(S3), 513-524. DOI: <https://doi.org/10.37028/Lingcure.V5ns3.1545> [in English].
3. Azarov, D.S. (2007). Zlochyny u sferi kompiuternoї informatsii (kryminalno-pravove doslidzhennia). “Crimes in the field of computer information (criminal law research)”: monograph. Kyiv: Atika. 304 p. [in Ukrainian].
4. Butuzov, V.M. (2010). Protydii kompiuternii zlochynnosti v Ukraini (systemno-strukturnyi analiz): monohrafiia. “Counteraction to computer crime in Ukraine (systemic and structural analysis)”: monograph. Kyiv: KYT. 408 p. [in Ukrainian].
5. Butuzov, V.M., Titunina, K.V. (2007). Suchasni zahrozy: kompiuternyi teroryzm. “Modern threats: computer terrorism”. *Fighting Organised Crime and Corruption*, 17, 316-324 [in Ukrainian].
6. Havlovskiy, V.D. (2019). Zakhyst informatsii shliakhom posylennia efektyvnosti protydii kiberatakam. “Information protection by increasing the effectiveness of countering cyberattacks”. *Informatsiia i Pravo*, 2(30), 105-110[in Ukrainian].

7. Havlovskiy, V.D., Titunina, K.V. (2008). Deiaki suchasni problemy protydyi kompiuterni zlochynnosti ta kompiuternomu teroryzmu. "Some modern problems of countering computer crime and computer terrorism". *Scientific and Practical Journal of the Interdepartmental Research Center on Organized Crime and Corruption*, 19, 247-251 [in Ukrainian].

8. Havrylenko, I. (1997). Kompiuterna zlochynnist. "Computer crime". *Legal Bulletin of Ukraine*, 28, 3 [in Ukrainian].

9. Hrynenko, I., Prokofieva-Yanchylenko, D. and Prokofiev, M. (2013). Struktura kryminalnykh vidnosyn u kiberprostoru. "The structure of criminal relations in cyberspace". *Legal, Regulatory and Metrological Support of the Information Security System in Ukraine*, 1, 27-33 [in Ukrainian].

10. Hutsaliuk, M.V. (2019). Suchasni tendentsii orhanizovanoi kiberzlochynnosti. "Modern trends in organized cybercrime". *Information and Law*, 1(28), 118-128 [in Ukrainian].

11. Hutsaliuk, M.V., Khakhanovskiy, V.H. (2020). Osoblyvosti vykorystannia elektronnykh (tsyfrovykh) dokaziv u kryminalnykh provadzhenniakh. "Features of the use of electronic (digital) evidence in criminal proceedings". *Criminalistics Bulletin*, 31(1), 13-19. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-13> [in Ukrainian].

12. Kudinov, V.A., Orlov, Yu.Yu. (2011). Pidhotovka fakhivtsiv z protydyi kiberzlochynnosti. "Training of specialists in combating cybercrime". *Bulletin on the Exchange of Work Experience*, 138, 23-34 [in Ukrainian].

13. Pohoretskyi, M.A., Shelomentsev, V.P. (2009). Kompiuterna systema yak znariaddia vchynennia zlochynu. "Computer system as a tool for committing a crime". *Bulletin of the V.M. Karazin Kharkiv National University*, 6, 117-121. Series "Law" [in Ukrainian].

14. Pohoretskyi, M.A., Shelomentsev, V.P. (2009). Poniattia kiberprostoru yak seredovyscha vchynennia zlochynu. "The concept of cyberspace as an environment for committing a crime". *Information Security of Man, Society, State*, 2 (2), 77-81 [in Ukrainian].

15. Ryzhkov, E.V., Kharaberiush, I.F. (2002). Pravovy, kadrovy ta tekhnichniy aspekt v borotbi zi zlochynnistiu u sferi informatsiynykh tekhnolohii. "Legal, personnel and technical aspects in the fight against crime in the field of information technologies". *Problems of Law and Law Enforcement*, 1, 185-191 [in Ukrainian].

16. Slipchenko, T. (2020). Kiberbezpeka yak skladova systemy zakhystu natsionalnoi bezpeky: yevropeyskyi dosvid. "Cybersecurity as a component of the national security protection system: European experience". *Current Problems of Law*, 1 (21), 128-133 [in Ukrainian].

17. Taran O.V., Havlovskiy V.D. (2021). Orhanizovana kiberzlochynnist v Ukraini: problemy formuvannia ofitsiinoi statystyky ta yii analizu. "Organized cybercrime in Ukraine: problems of forming official statistics and its analysis". *Information and Law*, 4(39), 193-201 [in Ukrainian].

18. Khakhanovskiy, V.H. (2010). Problemy teorii i praktyky kryminalistychnoi informatyky: monohrafiia. "Problems of theory and practice of forensic informatics": monograph. Kyiv: Publishing House "Avanpost-Prim", 2010. 382 p. [in Ukrainian].

19. Khakhanovskiy, V.H., Havlovskiy, V.D. (2020). Tlumachennia ta klasyfikatsiia kryminalnykh pravoporushen yak kiberzlochyniv. "Interpretation and classification of criminal offenses as cybercrimes". *Information and Law*, 2(33) 99-110 [in Ukrainian].

20. Shelomentsev, V.P. (2009). Kibernetychniy aspekt kompiuternykh zlochyniv. "Cybernetic aspect of computer crimes". *Legal Informatics*, 4 (24), 62-66 [in Ukrainian].

21. Shelomentsev, V.P. (2009). Orhanizovana kiberzlochynnist: do vyznachennia poniattia. "Organized cybercrime: to define the concept". *Fight Against Organized Crime and Corruption (Theory and Practice)*, 21, 314-322 [in Ukrainian].

22. Halvin, S., Kenett, D.Y., Ben-Jacob, E., Bunde, A., Choen, R., Hermann, H., Kantelhardt, J.W., Kertesz, J., Kirkpatrick, S., Kurths, J., Portugali, J. & Solomon, S. (2012). Challenges in network science: applications to infrastructures, climate, social systems, and economics. *European Physical Journal: Special Topics*, 214, 273-293 [in English].

23. *Jansen, W.* (2009). Directions in security metrics research. The National Institute of Standards and Technology (NISTIR), 7564. URL: http://csrc.nist.gov/publications/nistir/ir7564/nistir-7564_metrics-research.pdf (Date of Application: 04.08.2024) [in English].

24. *Bartol, N., Bates, B., Goertzel, K. & Winograd, T.* (2009). Measuring cyber security and information assurance: a state of the art report. URL: <https://www.thecsiac.com/sites/default/files/cybersecurity.pdf> (Date of Application: 02.08.2024) [in English].

25. *Bodeau, D. & Graubart, R.* (2011). Cyber resiliency engineering framework. MTR110237. URL: http://www.mitre.org/sites/default/files/pdf/11_4436.pdf (Date of Application: 04.08.2024) [in English].

26. Future of Fraud Forecast. (2024) Experian. URL: <https://www.experianplc.com/newsroom/press-releases/2024/experian-releases-2024-future-of-fraud-forecast-#:~:text=To%20thwart%20fraudulent%20activity%20in,mitigate%20risk%20and%20protect%20consumers> (Date of Application: 02.08.2024) [in English].

27. From Phishing to Friendly Fraud: Anticipating 2024's Fraud Dynamics. (2024) Merchant Fraud Journal. URL: <https://www.merchantfraudjournal.com/from-phishing-to-friendly-fraud-anticipating-2024s-fraud-dynamics/> (Date of Application: 04.08.2024) [in English].

UDC 343.97:343.34:004.7(477)

Demediuk Serhii,

Candidate of Juridical Sciences (Ph.D),

Deputy Secretary of the National Security
and Defense Council of Ukraine, Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0009-0008-1359-5265

Korystin Oleksandr,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,

Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Chief Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,

ORCID ID 0000-0001-9056-5475

TENDENCIES AND CHARACTERISTICS OF ONLINE FRAUD IN UKRAINE

Online fraud is a complex and dynamic threat in the modern digital world, encompassing various forms of deception, including phishing, vishing, smishing, fraud via fake online stores, and cryptocurrency schemes. This article provides a detailed analysis of the main aspects of online fraud, emphasizing its prevalence both in Ukraine and globally. The focus is on the use of social engineering, automation of fraudulent schemes, bot networks, and artificial intelligence for creating deepfake crimes. These technologies render the detection and combat of fraud increasingly challenging.

In Ukraine, online fraud is one of the most widespread cybercrimes, accounting for 36% of all crimes in this sector. Common types include fake websites, fraudulent sales, impersonation calls from alleged representatives of banks or government institutions, and the use of social media and messengers to spread fake investment proposals. The article highlights the impact of the war in Ukraine, which has led to a rise in schemes manipulating citizens' emotions through themes of volunteering and humanitarian aid.

© Demediuk Serhii, Korystin Oleksandr, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).12](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).12)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

The authors indicate that the primary motivation of criminals is financial gain, although some cybercrimes are linked to hybrid warfare and collaboration with aggressors. The article underscores the importance of integrating international experience in combating fraud and adapting the legal framework to address the challenges of the digital era.

Recommendations are centered on the implementation of multi-layered protection technologies, transaction monitoring, the use of artificial intelligence for identity verification, and combating forgeries. The authors emphasize the necessity of global coordination and the development of innovative approaches to analyzing cyber threats to effectively counter the challenges of the modern cyber landscape.

Keywords: cybercrime, online fraud, phishing, vishing, cryptocurrency, electronic money.

Отримано 16.10.2024

Користін Олександр Євгенійович,доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-9056-5475**Кардашевський Юрій Романович,**доктор філософії в галузі права, керівник відділу внутрішнього
контролю НАЗК, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0009-0009-8940-6384

КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

У статті досліджено проблему кіберзлочинності в банківській сфері України, акцентуючи увагу на загрозах для фінансової безпеки та стабільності. В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій кіберзлочинці використовують різноманітні методи, такі як фішинг, DDoS-атаки, віруси-шифрувальники та крадіжка персональних даних, що призводять до значних фінансових і репутаційних втрат. Розглянуто проблему вразливостей у банківських інформаційних системах, зокрема через застарілі технології та недоліки у кваліфікації персоналу. Окрему увагу зосереджено на методах соціальної інженерії. Визначено, що кіберзлочинність у банківському секторі вимагає постійного оновлення заходів безпеки. Використовуючи методологію Європолу ІОСТА, проаналізовано кримінальні правопорушення в Україні, зокрема крадіжки, незаконні дії з платіжними картками та відмивання коштів і наголошено на важливості розвитку стратегічного менеджменту для протидії цим загрозам.

Ключові слова: кіберзлочинність, банківська картка, банківський рахунок, крадіжка даних платіжних карток, відмивання коштів.

Постановка проблеми. Розвиток цифрових технологій формує новітні виклики глобальному світу та національним економікам, суттєво впливає на формування базових засад кібербезпеки. Сьогодні національні інтереси пріоритетно зосереджуються на формуванні кіберстійкості країни, ключовими напрямками якої є захист критичної інфраструктури, зниження рівня кіберзлочинності, підвищення обізнаності та дотримання інтересів національної безпеки [1].

Протидія кіберзлочинності сьогодні є невід'ємною частиною протиборства в кіберпросторі. В умовах формування сучасних технологічних викликів, що сприяють поширенню новітніх загроз, зокрема й у кіберпросторі, у суспільстві значно зросли вимоги щодо підвищення ефективності та результативності діяльності органів правопорядку. Саме тому трендом правоохоронної діяльності є упровадження стратегічного менеджменту на основі розвитку методологій інформаційно-аналітичного забезпечення та осмислення реальних тенденцій у кримінальному середовищі.

Останнім часом в дослідженнях багатьох відомих вітчизняних дослідників: Баранова О.А. [2], Белякова К.І. [3; 4], Бірюкова Д.С., Бутузова В.М. [5; 6], Веселової Л.Ю. [7], Гавловського В.Д. [8; 9; 10], Гуцалюка М.В. [11; 12], Довганя О.Д. [13], Дубова Д.В., Казмірчук С. [14], Кормича Б.А., Корченка О.Г. [14], Лісовської Ю.П., Марущака А.І. [15], Пилипчука В.Г., Тихомирова О.О., Хахановського В.Г. [16], Цимбалюка В.С., Швеця М.Я., Шеломенцева В.П. [17; 18] та інших значна увага приділяється різним проблемам, пов'язаним з розробкою напрямів щодо кібербезпеки, а також протидії кіберзлочинності. Вивчали окреслене питання у своїх роботах і зарубіжні науковці та фахівці [19–22]. Розуміння реального стану та впровадження адекватної державної політики в цій сфері потребує компетентного розвідувального аналітичного процесу, усвідомлення сучасних трендів і реального пізнання ключових кіберзагроз [7; 23; 24].

Зважаючи на стрімкий технологічний розвиток інформаційного простору та цифрового контенту, окремі напрями кіберзлочинів, зокрема й у банківській сфері, набувають особливого розвитку та поширення і є загрозою не лише для нинішнього світу, а й майбутніх процесів і суспільних відносин.

Метою статті є дослідження проблематики кіберзлочинності в банківській сфері та специфіка її прояву в Україні, враховуючи окремі характеристики та ознаки вчинення кіберзлочину.

Виклад основного матеріалу. Небезпечні високотехнологічні загрози глобального характеру, що мають високий потенційний вплив та руйнівні наслідки для життєдіяльності будь-якого суспільства, є невід'ємним наслідком розвитку новітніх технологій. І охорона суспільних відносин, інтересів людини, суспільства та держави у сфері кіберпростору посідає одне з пріоритетних місць у системі національної безпеки. Сучасний світ з огляду на такі зміни намагається брати до уваги загальні тенденції та впроваджувати механізми протидії кіберзлочинності [25].

Нині зловмисники використовують різноманітні методи для порушення роботи банківської системи, що включають і технічні, і психологічні методи впливу на користувачів. Серед найбільших загроз є зростання кількості кібератак, таких як фішинг, DDoS-атаки, віруси-шифрувальники та крадіжка персональних даних, які мають на меті не лише безпосереднє фінансове збагачення, а й доступ до конфіденційної інформації, що може завдати значної шкоди клієнтам банків.

Важливою проблемою є й вразливості в банківських інформаційних системах. Багато фінансових установ через технічну неосвіченість персоналу або недостатню увагу до оновлення програмного забезпечення використовують застарілі системи, які не відповідають сучасним стандартам безпеки, що дає змогу зловмисникам застосовувати різні методи для несанкціонованого доступу до даних.

Крім того, соціальна інженерія залишається серйозною загрозою. Атаки на працівників банку через маніпуляції або обман, коли зловмисники намагаються отримати доступ до конфіденційної інформації, також є частим явищем. Це може включати фішинг через електронну пошту або соціальні мережі, безпосереднє втручання в робочі процеси банківських працівників.

З огляду на такі фактори кіберзлочинності у банківському секторі вимагає постійного моніторингу та адаптації заходів безпеки для боротьби з новими загрозами, що з'являються з розвитком технологій.

Використовуючи методологію Європолу ІОСТА та застосовуючи ризик-орієнтований підхід, на стратегічному рівні проаналізовано особливості кіберзлочинності в банківській сфері в Україні.

За вітчизняним кримінальним законодавством до переліку кримінальних правопорушень у банківській сфері належать такі:

Стаття 185. Крадіжка

Стаття 200. Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення

Стаття 209. Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом

Стаття 231. Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю.

За даними опитування працівників кіберполіції НПУ найбільш поширеними в зазначеному переліку є кримінальні правопорушення, передбачені ст. 200 КК України (66 %). Водночас крадіжка (185 КК України) та відмивання коштів (209 КК України), на думку експертів кіберполіції, також значно поширені.

Загальне співвідношення кримінальних правопорушень цієї групи за наслідками їх вчинення переважно зберігається. Найзначнішими наслідками характеризуються кримінальні правопорушення, передбачені ст. 200 КК України. Серед інших виокремлюють кримінальні правопорушення, передбачені ст. 209 КК України, які характеризуються в усьому спектрі сум матеріальними збитками, у тому числі й щодо сум у певних випадках понад 500 млн грн та 1 млрд грн (табл. 1).

Таблиця 1

**Співвідношення злочинів за наслідками їх вчинення
та сумою збитків**

	185 ККУ	200 ККУ	209 ККУ	231 ККУ
Менше 100 тис				
100 тис - 500 тис				
500 тис - 1 млн				
1 млн - 5 млн				
5 млн - 50 млн				
50 млн - 500 млн				
500 млн - 1 млрд				
більше 1 млрд				

Крім того, за даними експертного опитування при розгляді наслідків вчинення кримінальних правопорушень цієї групи серед суб'єктів переважно найбільших збитків зазнають фізичні особи та держава. Водночас значні збитки несуть державні та

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

комерційні підприємства від протиправної діяльності, передбаченої ст. 200 КК України (табл. 2).

Таблиця 2

**Співвідношення злочинів за наслідками їх вчинення
та за суб'єктом посягання**

	185 ККУ	200 ККУ	209 ККУ	231 ККУ
Державі				
Державному органу				
Державному підприємству (установі)				
Комерційному підприємству				
Фізичній особі				

Мотивація злочинців передусім пов'язана з їх матеріальним збагаченням, що характеризується вибіркою 55–59 % у межах генеральної сукупності (табл. 3). Вибіркою в межах 10–17 % зазначена група злочинів характеризується як складова гібридної війни проти України. Має місце і співпраця з російським агресором у вчиненні цієї групи злочинів, яка оцінюється на рівні: 185 КК України – 7 %, 200 КК України – 16 %, 209 КК України – 14 %.

Таблиця 3

Мотивація злочинців

Мотивація злочинців	185 ККУ %	200 ККУ %	209 ККУ %
матеріальне збагачення	55	55	59
складова гібридної війни	17	11	10
співпраця з агресором	7	16	14
хуліганські дії	8	13	14
соціальний протест	3	2	3
невідомо	10	3	0

Експертним середовищем акцентовано увагу на вчиненні певної частини злочинів у банківській сфері організованими злочинними угрупованнями (табл. 4).

Таблиця 4

Питома вага вчинених злочинів ОЗУ

Стаття ККУ	185 ККУ	200 ККУ	209 ККУ
ОЗУ, %	14,70	35,79	29,79
ОЗУ укр, %	5,88	7,72	17,02

За наявними ознаками кваліфікації злочинів, передбачених ст. 200 КК України, понад 35 % вчиняється у складі ОЗУ і майже третина – за ст. 209 КК України. Загроза діяльності ОЗУ безпосередньо на території України становить: за ст. 185 КК України – 5,88 %, за ст. 200 КК України – 7,72 %, за ст. 209 КК України – 17,02 %.

Висновки. Кіберзлочини в банківській сфері пов'язані з незаконними діями з банківськими картками та доступом до банківських рахунків, крадіжкою даних платіжних карток та відмивання коштів. Відповідні злочини не лише спричиняють значні матеріальні втрати (до 1 млрд грн), але й часто мають організований характер.

Кіберзлочинність у банківській сфері становить серйозну загрозу для національної безпеки та економіки, зокрема через використання новітніх технологій і методів впливу на фінансові установи. Автори вказали на основні проблеми, такі як зростання кібератак (фішинг, DDoS-атаки, віруси-шифрувальники) і вразливості банківських систем через застаріле програмне забезпечення й недоліки у кваліфікації персоналу. Особливу увагу зосереджено на соціальній інженерії та маніпуляціях з боку злочинців для отримання доступу до конфіденційної інформації.

У дослідженні наголошено й на важливості постійного моніторингу та адаптації заходів безпеки в умовах технологічного розвитку. Використовуючи методологію Європолу ІОСТА та ризик-орієнтований підхід, ми проаналізували поширеність кіберзлочинів, таких як крадіжка, незаконні дії з платіжними картками та відмивання коштів. Більшість злочинів мотивовані матеріальним збагаченням, а також відзначається роль організованих злочинних угруповань у скоєнні цих правопорушень. З огляду на викладені обставини ми акцентуємо увагу на необхідності посиленої роботи правоохоронних органів та вдосконаленні політики у сфері кібербезпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Roger Hurwitz. Keeping Cool: Steps for Avoiding Conflict and Escalation in Cyberspace. *Georgetown Journal of International Affairs: Georgetown University*. 2014.
2. Баранов О.А. Інформаційне право України: стан, проблеми, перспективи. Київ: СофтПрес, 2005. 316 с.
3. Беляков К.І. Інформація в праві: теорія і практика: монографія. Київ: КВІЦ, 2006. 116 с.
4. Zolotar O.O., Zaitsev M.M., Topolnitskyi V.V., Bieliakov K.I. & Koropatnik I.M. Prospects and current status of defence information security in Ukraine. *Linguistics and Culture Review*. 2021. 5(S3), 513–524. DOI: <https://doi.org/10.37028/Lingcure.V5ns3.1545>.
5. Бутузов В.М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): монографія. Київ: КИТ, 2010. 408 с.
6. Бутузов В.М., Тітуніна К.В. Сучасні загрози: комп'ютерний тероризм. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією*. 2007. № 17. С. 316–324.
7. Користін О.Є., Веселова Л.Ю. Ризикорієнтованість кібербезпеки. *Наука і правоохоронна*. 2021. № 3. С. 16–23.
8. Гавловський В.Д. Захист інформації шляхом посилення ефективності протидії кібератакам. *Інформація і право*. 2019. № 2 (30). С. 105–110.
9. Гавловський В.Д., Тітуніна К.В. Деякі сучасні проблеми протидії комп'ютерній злочинності та комп'ютерному тероризму. *Науково-практичний журнал Міжвідомчого науково-дослідного центру з питань організованої злочинності та корупції*. 2008. № 19. С. 247–251.

10. Таран О.В., Гавловський В.Д. Організована кіберзлочинність в Україні: проблеми формування офіційної статистики та її аналізу. *Інформація і право*. 2021. № 4(39). С. 193–201.
11. Гуцалюк М.В. Сучасні тенденції організованої кіберзлочинності. *Інформація і право*. 2019. № 1(28). С. 118–128.
12. Гуцалюк М.В., Хахановський В.Г. Особливості використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях. *Криміналістичний вісник*. 2020. 31(1). С. 13–19. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-13>.
13. Довгань О.Д., Доронін І.М. Ескалація кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту: монографія. Київ: АртЕк, 2017. 107 с.
14. Корченко О., Казмірчук С., Ахметов Б. Прикладні системи оцінювання ризиків інформаційної безпеки: монографія. Київ: ЦП Компринт, 2017. 435 с.
15. Марущак А.І. Інформаційні ресурси держави: зміст та проблема захисту. *Правова інформатика*. 2009. № 1(21). С. 65–71.
16. Хахановський В.Г., Гавловський В.Д. Тлумачення та класифікація кримінальних правопорушень як кіберзлочинів. *Інформація і право*. 2020. № 2(33). С. 99–110.
17. Погорецький М.А., Шеломенцев В.П. Комп'ютерна система як знаряддя вчинення злочину. *Вісник Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна. Серія «Право»*. 2009. № 872. Вип. 6. С. 117–121.
18. Шеломенцев В.П. Організована кіберзлочинність: до визначення поняття. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. Вип. 21. С. 314–322.
19. Halvin S., Kenett D.Y., Ben-Jacob E., Bunde A., Choen R., Hermann H., Kantelhardt J.W., Kertesz J., Kirkpatrick S., Kurths J., Portugali J. & Solomon S. Challenges in network science: applications to infrastructures, climate, social systems, and economics. *European Physical Journal: Special Topics*. 2012. P. 214, 273–293.
20. Jansen W. Directions in security metrics research. The National Institute of Standards and Technology (NISTIR), 7564. 2009. URL: http://csrc.nist.gov/publications/nistir/ir7564/nistir-7564_metrics-research.pdf (дата звернення: 15.10.2024).
21. Bartol N., Bates B., Goertzel K. & Winograd T. Measuring cyber security and information assurance: a state of the art report. 2009. URL: <https://www.thecsiac.com/sites/default/files/cybersecurity.pdf> (дата звернення: 15.10.2024).
22. Bodeau D. & Graubart R. Cyber resiliency engineering framework. MTR110237. 2011. URL: http://www.mitre.org/sites/default/files/pdf/11_4436.pdf3 (дата звернення: 15.10.2024).
23. Користін О.Є., Користін О.О. Загрози у сфері кібербезпеки в Україні. *Наука і правоохорона*. 2022. № 1(55). С. 119–126. DOI: [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\)](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55)).
24. Europol, Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2021. Publications Office of the European Union. Luxembourg. 2021.
25. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/1148 від 6 липня 2016 року про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16/find?text=%F0%E8%E7%E8EA (дата звернення: 15.10.2024).

REFERENCES

1. Roger Hurwitz (2014). Keeping Cool: Steps for Avoiding Conflict and Escalation in Cyberspace. *Georgetown Journal of International Affairs: Georgetown University* [in English].
2. Baranov, O.A. (2005). Informatsiine pravo Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy. “Information law of Ukraine: status, problems, prospects”. Kyiv: Publishing House “SoftPres”. 316 p. [in Ukrainian].
3. Bieliakov, K.I. (2006). Informatsiia v pravi: teoriia i praktyka. “Information in law: theory and practice”: monograph. Kyiv: “KVITs” Publishing. 116 p. [in Ukrainian].

4. Zolotar, O.O., Zaitsev, M.M., Topolnitskyi, V.V., Bieliakov, K.I., & Koropatnik, I.M. (2021). Prospects and current status of defence information security in Ukraine. *Linguistics and Culture Review*, 5(S3), 513-524. DOI: <https://doi.org/10.37028/Lingcure.V5ns3.1545> [in English].

5. Butuzov, V.M. (2010). Protydiia kompiuternii zlochynnosti v Ukraini (systemno-strukturnyi analiz). "Counteraction to computer crime in Ukraine (systemic and structural analysis)": monograph. Kyiv: KYT. 408 p. [in Ukrainian].

6. Butuzov, V.M., Titunina, K.V. (2007). Suchasni zahrozy: kompiuternyi teroryzm. "Modern threats: computer terrorism. Fight against organized crime and corruption". *Borotba z Orhanizovanoi Zlochynnistiu i Koruptsiieiu*, 17, 316-324 [in Ukrainian].

7. Korystin, O.Ye., Veselova, L.Yu. (2021). Ryzykorientovanist kiberbezpeky. "Risk-oriented cybersecurity". *Nauka i Pravoookhorona*, 3, 16-23 [in Ukrainian].

8. Havlovskiy, V.D. (2019). Zakhyst informatsii shliakom posylennia efektyvnosti protydii kiberatakam. "Information protection by increasing the effectiveness of countering cyberattacks". *Informatsiia i Pravo*, 2(30), 105-110 [in Ukrainian].

9. Havlovskiy, V.D., Titunina, K.V. (2008). Deiaki suchasni problemy protydii kompiuterni zlochynnosti ta kompiuternomu teroryzmu. "Some modern problems of countering computer crime and computer terrorism". *Naukovo-praktychnyi Zhurnal Mizhvidomchoho Naukovo-doslidnoho Tsentru z Pytan Orhanizovanoi Zlochynnosti ta Koruptsii*, 19, 247-251 [in Ukrainian].

10. Taran, O.V., Havlovskiy, V.D. (2021). Orhanizovana kiberzlochynnist v Ukraini: problemy formuvannia ofitsiinoi statystyky ta yii analizu. "Organized cybercrime in Ukraine: problems of forming official statistics and its analysis". *Informatsiia i Pravo*, 4(39), 193-201 [in Ukrainian].

11. Hutsaliuk, M.V. (2019). Suchasni tendentsii orhanizovanoi kiberzlochynnosti. "Modern trends in organized cybercrime". *Informatsiia i Pravo*, 1(28), 118-128 [in Ukrainian].

12. Hutsaliuk, M.V., Khakhanovskiy, V.H. (2020). Osoblyvosti vykorystannia elektronnykh (tsyfrovyykh) dokaziv u kryminalnykh provadzhenniakh. "Peculiarities of using electronic (digital) evidence in criminal proceedings". *Kryminalistychnyi Visnyk*, 31(1), 13-19. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-13> [in Ukrainian].

13. Dovhan, O.D., Doronin, I.M. (2017). Eskalatsiia kiberzahroz natsionalnym interesam Ukrainy ta pravovi aspekty kiberzakhystu. "Escalation of cyber threats to the national interests of Ukraine and legal aspects of cyber protection": monograph. Kyiv: Publishing House "ArtEk". 107 p. [in Ukrainian].

14. Korchenko, O., Kazmirchuk, S. and Akhmetov, B. (2017). Prykladni systemy otsiniuvannia ryzykiv informatsiinoi bezpeky. "Applied systems for assessing information security risks": monograph. Kyiv: TsP Kompynt. 435 p. [in Ukrainian].

15. Marushchak, A.I. (2009). Informatsiini resursy derzhavy: zmist ta problema zakhystu. "State information resources: content and protection problem". *Pravova Informatyka*, 1(21), 65-71 [in Ukrainian].

16. Khakhanovskiy, V.H., Havlovskiy, V.D. (2020). Tlumachennia ta klasyfikatsiia kryminalnykh pravoporushen yak kiberzlochyniv. "Interpretation and classification of criminal offenses as cybercrimes". *Informatsiia i Pravo*, 2(33), 99-110 [in Ukrainian].

17. Pohoretskyi, M.A., Shelomentsev, V.P. (2009). Kompiuterna sistema yak znariaddia vchynennia zlochynu. "Computer system as a tool for committing a crime". *The Journal of V.N.Karazin Kharkiv National University. Series "Law"*, 872(6), 117-121 [in Ukrainian].

18. Shelomentsev, V.P. (2009). Orhanizovana kiberzlochynnist: do vyznachennia poniattia. "Organized cybercrime: to define the concept. Fight against organized crime and corruption (theory and practice)". *Borotba z Orhanizovanoi Zlochynnistiu i Koruptsiieiu (Teoriia i Praktyka)*, 21, 314-322 [in Ukrainian].

19. Halvin, S., Kenett, D.Y., Ben-Jacob, E., Bunde, A., Choen, R., Hermann, H., Kantelhardt, J.W., Kertesz, J., Kirkpatrick, S., Kurths, J., Portugali, J. & Solomon, S. (2012). Challenges in

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

network science: applications to infrastructures, climate, social systems, and economics. *European Physical Journal: Special Topics*, 214, 273-293 [in English].

20. Jansen, W. (2009). Directions in security metrics research. The National Institute of Standards and Technology (NISTIR), 7564. URL: http://csrc.nist.gov/publications/nistir/ir7564/nistir-7564_metrics-research.pdf (Date of Application: 15.10.2024) [in English].

21. Bartol, N., Bates, B., Goertzel, K. & Winograd, T. (2009). Measuring cyber security and information assurance: a state of the art report. URL: <https://www.thecsiac.com/sites/default/files/cybersecurity.pdf> (Date of Application: 15.10.2024) [in English].

22. Bodeau, D. & Graubart, R. (2011). Cyber resiliency engineering framework. MTR110237. URL: http://www.mitre.org/sites/default/files/pdf/11_4436.pdf3 (Date of Application: 15.10.2024) [in English].

23. Korystin O.Ye., Korystin O.O. (2022). Zahrozy u sferi kiberbezpeky v Ukraini. "Threats in the field of cyber security in Ukraine". *Nauka i Pravoookhoronna*, 1 (55), 119-126. DOI: [https://doi.org/10.36486/np.2022.1\(55\)](https://doi.org/10.36486/np.2022.1(55)) [in Ukrainian].

24. Europol, Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2021. Publications Office of the European Union. Luxembourg. 2021 [in English].

25. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (YeEs) 2016/1148. "Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_01316/find?text=%F0%E8%E7%E8%EA (Date of Application: 15.10.2024) [in Ukrainian].

UDC 343.97:336.7

Korystin Oleksandr,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Chief Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9056-5475

Kardashevskyi Yurii,

PhD in Law, Head of Internal Control Department, National
Agency for the Prevention of Corruption, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0009-0009-8940-6384

CYBERCRIME IN THE BANKING SECTOR

The article is dedicated to examining the problem of cybercrime in the banking sector of Ukraine in the context of rapid digital technology development and changes in the field of cybersecurity. It is noted that cybercrime in the financial sector poses a serious threat to the stability of the national economy and security. Criminals use various methods to disrupt the operation of banking systems, with phishing, DDoS attacks, ransomware, and theft of personal data being particularly widespread. These attacks are not solely driven by the pursuit of financial gain; they are also aimed at acquiring access to confidential information. This can result in substantial financial losses and erode public confidence in the country's financial system.

© Korystin Oleksandr, Kardashevskyi Yurii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).13](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).13)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

One of the key issues we are dealing with is the fact that banking information systems are often vulnerable. This is typically due to outdated technology, failure to keep up with software updates, and inadequate staff training. This situation opens opportunities for unauthorized access to data, threatening the security of clients and creating conditions for illegal financial transactions. In addition to technical factors, the issue of social engineering is also of significance. Criminals actively manipulate bank employees to gain access to confidential information, using phishing methods via email or social media.

The article also emphasizes that combating cybercrime in the banking sector requires constant monitoring of emerging threats and the adaptation of security measures. This involves implementing modern methodologies, such as a risk-oriented approach and Europol's IOCTA methods, which allow for effective risk assessment and minimizing their impact on the financial system. This research focuses on criminal offences outlined in the Criminal Code of Ukraine, specifically theft, illegal activities involving payment cards, money laundering, and violation of banking secrecy. The most prevalent violations pertain to those delineated in Article 200 of the Criminal Code of Ukraine, which pertains to illicit activities involving payment cards, and Article 209, which addresses money laundering.

According to expert surveys, criminals are primarily motivated by financial gain; however, some crimes have a hybrid warfare component, particularly in the context of cooperation with the Russian aggressor. The authors' primary focus is on the activities of organized criminal groups that are actively committing criminal offenses in the banking sector, thereby further complicating the fight against cybercrime. The article highlights the importance of strategic management development in law enforcement for effectively countering these threats, as well as the need to improve state policy in the field of cybersecurity, particularly in developing new methods to protect financial institutions and citizens from cybercriminals.

Keywords: cybercrime, bank card, bank account, payment card data theft, money laundering.

Отримано 24.10.2024

Користін Олександр Євгенійович,доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-9056-5475**Крищенко Кирило Євгенович,**кандидат економічних наук, викладач ПВНЗ
«Буковинський університет», м. Чернівці, Україна,
ORCID ID 0009-0007-7145-6709

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВІДМИВАННЯ КОШТІВ У КІБЕРПРОСТОРІ

У статті розглянуті сучасні тенденції відмивання коштів у кіберпросторі, акцентуючи на використанні новітніх технологій для здійснення незаконних фінансових операцій. Зловмисники активно використовують криптовалюти, електронні гроші та традиційні інструменти, такі як банківські перекази та платіжні картки, для приховування джерел незаконно отриманих коштів. Основними проблемами є анонімність та глобалізація таких операцій, що значно ускладнює їх виявлення та відслідковування. Стаття також підкреслює важливість посилення міжнародної співпраці, вдосконалення законодавства та технологій моніторингу для боротьби з цією загрозою, що зростає, зокрема у післявоєнний період.

Ключові слова: кіберзлочинність, відмивання коштів, банківський рахунок, криптовалюта, платіжна картка, банківський переказ.

Постановка проблеми. Сучасні розвинені безпекові системи, зокрема й у сфері кібербезпеки, характеризуються новаціями загальнонаукового та спеціального змісту, які створюють можливості передбачення із врахуванням взаємопов'язаних елементів, серед яких одним із основних інструментів є управління ризиками. Наразі, із врахуванням Резолюції генеральної асамблеї ООН та у межах розвитку глобальної культури кібербезпеки, упроваджуються механізми, серед яких одне з ключових місць займає ризик-орієнтований підхід – учасники мають здійснювати періодичну оцінку ризиків з метою виявлення загроз та факторів уразливості, мати належні технології та інструменти контролю для цього з урахуванням значущості інформації і її захисту [1].

Тож, очевидно, реалізуючи державну політику із врахуванням міжнародних стандартів, Україна активно розвивається і в цьому напрямі. Зокрема, у Стратегії національної безпеки України, введеної у дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 [2], зазначено, що Україна запровадить національну систему стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз, що передбачатиме оцінку ризиків, своєчасну ідентифікацію загроз і визначення вразливостей, а також поширення необхідних знань

і навичок у цій сфері. Про ризик-орієнтований підхід щодо забезпечення кібербезпеки зазначається і в Стратегії кібербезпеки України на період 2021-2025 років [3], а у Плані реалізації Стратегії кібербезпеки [4] (далі – План реалізації Стратегії) чітко визначено завдання: «Впровадити ризик-орієнтований підхід у частині заходів забезпечення кібербезпеки ... розробити методики ідентифікації та оцінки кіберризиків ..., забезпечити нормативне врегулювання питань щодо впровадження обов'язковості здійснення періодичної оцінки кіберризиків на підставі розроблених методик».

Вочевидь упровадження сучасних методологій потребує відповідного наукового супроводження, до того ж аналіз стратегічного характеру, що базується на емпіричній базі, сформований широкою експертною думкою, реалізується безпосередньо в межах не лише кримінології, а й соціології, статистики та науки про дані (Data Science), що вимагає дотримання методологічних вимог. Саме тому, на нашу думку, є усі підстави стверджувати, що такі завдання вирішуються переважно в межах прикладного наукового дослідження, із врахуванням дослідницького досвіду та напрацюванням відповідної методології й інструментарію обробки та аналізу великих даних (Big Data).

Науковці ДНДІ МВС України вже не один рік використовують ризик-орієнтований підхід щодо аналізу проблем у сфері безпеки [5–8]. Науковий інтерес завжди викликають зарубіжні новації, упровадження яких в Україні є не лише можливим, а й необхідним процесом. Зокрема, фахівці з кібербезпеки, особливо у сфері правоохоронної діяльності, неодноразово висловлювалися щодо методології Європолу ІОСТА [9], яка є головним стратегічним продуктом Європолу, що забезпечує орієнтовану на правоохоронні органи оцінку нових загроз і ключових подій у сфері кіберзлочинності. В аналітичних висновках, окрім загальних характеристик кіберзлочинів, висвітлюються тенденції щодо її поширення, нові форми та напрями, про що свідчать кібератаки. Також зазначається про зростаюче зближення кіберпростору та організованої злочинності тощо.

У дослідженнях багатьох відомих вітчизняних дослідників значна увага приділяється різним проблемам, пов'язаним з розробкою напрямів щодо кібербезпеки, зокрема протидії кіберзлочинності: Белякова К.І. [10], Бутузова В.М. [11], Веселової Л.Ю. [12], Гуцалюка М.В. [13; 14], Довганя О.Д. [15], Казмірчук С. [16], Корченка О.Г. [16], Марущака А.І. [17], Гавловського В.Д. [19; 20], Хахановського В.Г. [20], Шеломенцева В.П. [21] та інших.

Водночас, враховуючи стрімкий технологічний розвиток інформаційного простору та цифрового контенту, окремі напрями кіберзлочинів набувають особливого розвитку та поширення і є загрозою не лише сучасного світу, а й майбутніх процесів та суспільних відносин, зокрема це стосується і відмивання коштів у кіберпросторі.

Проблематика сучасних тенденцій відмивання коштів у кіберпросторі є надзвичайно актуальною в умовах цифрової трансформації фінансових та економічних систем. Використання новітніх технологій і інструментів для незаконних фінансових операцій ставить під загрозу стабільність економік, безпеку міжнародних фінансових ринків та ефективність правозахисних органів.

Однією з основних проблем є глобалізація та анонімність операцій у кіберпросторі,

що значно ускладнює виявлення та відслідковування злочинних схем відмивання коштів. Використання криптовалют, анонімних платіжних систем, смарт-контрактів і так званих «міксингових» сервісів для замаскованих трансакцій дозволяє зловмисникам ефективно приховувати джерела незаконно отриманих коштів. Ці технології створюють сприятливі умови для відмивання через численні посередницькі етапи, які важко відслідковувати.

Іншою серйозною проблемою є розвиток фінансових інструментів, таких як фінансові технології (FinTech) і децентралізовані фінансові платформи (DeFi), які часто не мають достатнього рівня регуляції та контролю. Це відкриває нові можливості для фінансових злочинців, адже на таких платформах можна здійснювати трансакції без належної перевірки ідентичності або безпосереднього втручання державних органів.

Зростає також проблема міжнародної співпраці у боротьбі з відмиванням коштів у кіберпросторі. Різні країни мають різні рівні розвитку нормативної бази та протидії фінансовим злочинам, що ускладнює ефективне співробітництво в розслідуванні та викритті злочинних схем. Крім того, зловмисники використовують юридичні прогалини та різницю в законодавствах для переміщення коштів через юрисдикції з менш жорстким контролем.

Нарешті, ще однією проблемою є недостатній рівень обізнаності та технічної підготовки фахівців у сфері кібербезпеки та фінансових інститутів. Багато банків і фінансових установ не мають належних засобів для моніторингу та виявлення підозрілих операцій у реальному часі, що дозволяє злочинцям здійснювати відмивання коштів без серйозних перешкод.

Усе це створює сприятливе середовище для розширення практик відмивання коштів у кіберпросторі, що вимагає не лише вдосконалення технологій, але й зміцнення міжнародної співпраці та адаптації законодавчих ініціатив для ефективної боротьби з цією загрозою.

Метою статті є дослідження проблематики кіберзлочинності з відмивання коштів та специфіки прояву в Україні, враховуючи окремі характеристики та ознаки вчинення цього злочину.

Виклад основного матеріалу. Упродовж 2023–2024 років у співпраці з Департаментом кіберполіції НПУ реалізується НДР щодо аналізу кіберзлочинності в Україні. Серед різних аспектів окремо виділяється проблема відмивання коштів.

Високим рівнем характеризується загроза використання злочинцями механізмів відмивання коштів із застосуванням ІТ-технологій та використанням кіберпростору (48,0 %) (табл. 1). Тренд, використання злочинцями у кіберпросторі та застосування при цьому інформаційно-телекомунікаційних технологій з метою відмивання коштів, за останні роки (зокрема у період воєнного стану) є стабільним без зменшення, а в окремих випадках характеризується підвищенням.

Таблиця 1

Фінансова активність кіберзлочинців

ВИДИ ФІНАНСОВОЇ АКТИВНОСТІ КІБЕРЗЛОЧИНЦІВ	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшилися	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшилися	Ризик після війни, %
Шахрайство з платежами		67,10				45,37
Фінансова активність пов'язана з платежами між злочинцями		47,10				40,78
Фінансова активність пов'язана з платежами від жертв до злочинців		60,90				44,42
Відмивання коштів		48,00				41,61
Фінансування тероризму		32,30				36,45

Серед фінансових інструментів, що використовуються для відмивання коштів, найбільшим поширенням характеризуються як традиційні – банківські перекази (63,1%) та використання платіжних карток (62,0%), тренд високого рівня за якими зберігається упродовж останніх років та характеризується найвищим рівнем ризику в післявоєнний період (табл. 2), так і більш сучасні – криптовалюти (50,3%), купівля якогось предмету, речі, послуги (48,9%) та електронні гроші (44,6%).

Інші фінансові інструменти також використовуються для відмивання коштів, але відносно зазначених вище видів активність є дещо нижчою: система оплати ваучерами (26,6%) та рахунки мобільних телефонів (40,86%).

Такий же тренд за видами фінансових інструментів, що використовуються для відмивання коштів, зберігався упродовж останніх років. Водночас співвідношення рівнів ризиків, використання різних фінансових інструментів для відмивання коштів залишатиметься сталим і у післявоєнний період.

Таблиця 2

Використання злочинцями механізмів відмивання коштів у кіберпросторі

ВІДМИВАННЯ КОШТІВ	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшилися	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшилися	Ризик після війни, %
8.1. Банківські перекази		63,10				42,33
8.2. Платіжні картки		62,00				42,59
8.3. Рахунки мобільних телефонів		40,86				37,31
8.4. Шляхом купівлі якогось предмету, речі, послуги		48,90				39,50
8.5. Система оплати ваучерами		26,60				32,95
8.6. Електронні гроші		44,60				39,34
8.7. Криптовалюти		50,30				41,07

Здійснюючи платежі з метою відмивання коштів, злочинці переважно використовують грошових мулів (84,50%) та традиційні банківські послуги – банківські карти (83,9%) та банківські перекази (79,8%). Оплата ваучерами використовується порівняно рідше, але все ж достатньо активно (54,8%) (табл. 3).

Таблиця 3

Використання в платежах між злочинцями фінансових механізмів для відмивання коштів

ВІДМИВАННЯ КОШТІВ: платежі між злочинцями	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшилися	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшилися	Ризик після війни, %
Банківські перекази		79,80				50,06
Банківська картка		83,90				51,50
Грошові мули (дропи)		84,50				54,54
Система оплати ваучерами		54,80				42,57

Такий же тренд зберігався упродовж останніх років. Водночас співвідношення рівнів ризиків, використання різних фінансових інструментів при розрахунках між злочинцями з метою відмивання коштів залишатиметься сталим і у післявоєнний період. Експертами передбачається, що найвищим рівнем ризику характеризуватиметься використання грошових мулів (дропів) (54,54%). Високим ризиком у майбутньому також оцінюється використання традиційних банківських інструментів: банківських карт (51,5%) та банківських переказів (50,06%).

У характеристиці платежів між злочинцями, з метою відмивання коштів, експерти зазначають про високу фінансову активність використання електронних грошей. Усі системи активно використовуються злочинцями, водночас найчастіше використовуються: EasyPay (84,0%), PayPal (80,1%), а також Webmoney (65,4%), PerfectMoney (64,1%) та Qiwi (62,8%) (табл. 4).

Інші системи електронних грошей також використовуються для платежів між злочинцями, але відносно зазначених вище систем цей рівень є дещо нижчим (52,6%–58,3%).

Таблиця 4

Використання електронних грошей у розрахунках між злочинцями з метою відмивання коштів

ВІДМИВАННЯ КОШТІВ: електронні гроші	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшилися	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшилися	Ризик після війни, %
4.5. Webmoney		65,40				43,62
4.6. PerfectMoney		64,10				43,12
4.7. Юmoney		58,30				40,55
4.8. Qiwi		62,80				43,79
4.9. PayPal		80,10				46,56
4.10. Advanced Cash		52,60				40,96
4.11. Payeer		56,90				42,14
4.12. Skrill		53,20				40,42
4.13. EasyPay		84,00				48,92

Такий же тренд за видами систем електронних грошей, що використовуються для здійснення платежів між злочинцями з метою відмивання коштів, з перевагою EasyPay,

PayPal та PerfectMoney зберігався упродовж останніх років. Водночас характерним є певне збільшення масштабів використання електронних грошей з метою відмивання коштів навіть у період воєнного стану.

У післявоєнний період щодо використання електронних грошей для здійснення платежів між злочинцями з метою відмивання коштів експертним середовищем також передбачається висока фінансова активність з перевагою використання: EasyPay (48,92%), PayPal (46,56%) (табл. 4).

Значною активністю у схемах з відмивання коштів характеризується також використання криптовалюти як платежів між злочинцями. Найчастіше використовуються: Bitcoin (91,5%), USDT (82,4%) та Ethereum (76,10%) (табл. 5).

Таблиця 5

Використання криптовалют у розрахунках між злочинцями з метою відмивання коштів

ВІДМИВАННЯ КОШТІВ: криптовалюти	Оцінка сучасного поширення	%	Масштаби збільшилися	Масштаби не змінилися	Масштаби зменшилися	Ризик після війни, %
4.14. Bitcoin		91,50				51,29
4.15. Ethereum		76,10				47,31
4.16. Ripple		54,50				40,67
4.17. Monero		57,40				42,76
4.18. BNB		60,80				40,70
4.19. USDT		82,40				49,46
4.20. USDC		62,50				42,64
4.21. Zcash		52,80				39,80
4.22. Dash		50,60				39,35
4.23. Litecoin		59,10				40,61

Інші види криптовалют також використовуються, але відносно зазначених вище видів цей рівень є дещо нижчим (50,6%–62,5%).

Такий же тренд за видами криптовалют, що використовуються для здійснення платежів між злочинцями у схемах з відмивання коштів, зберігався упродовж останніх років. Водночас характерним є певне збільшення масштабів використання криптовалют з метою відмивання коштів навіть у період воєнного стану.

У післявоєнний період щодо використання криптовалют для здійснення платежів між злочинцями з метою відмивання коштів експертним середовищем також передбачається високий рівень ризику з перевагою використання Bitcoin (51,29%), USDT (49,46%) та Ethereum (47,31%).

Таким чином, відмивання коштів є розповсюдженим явищем, яке активно використовується злочинцями в кіберпросторі. Традиційні фінансові інструменти, такі як банківські перекази (63,1%) і платіжні картки (62,0%), а також сучасні інструменти, такі як криптовалюти (50,3%) і електронні гроші (44,6%) часто використовуються для цієї мети.

Висновки. Відмивання коштів у кіберпросторі є серйозною проблемою, яка активно розвивається в сучасних умовах цифрових трансформацій. Зловмисники використовують як традиційні інструменти, такі як банківські перекази та платіжні картки, так і новітні технології, зокрема криптовалюти та електронні гроші, для здійснення незаконних фінансових операцій. Однією з головних проблем є анонімність і глобалізація цих операцій, що значно ускладнює їх виявлення і відслідковування. Крім того, виникає необхідність у зміцненні міжнародної співпраці та вдосконаленні нормативно-правового регулювання для боротьби з відмиванням коштів.

У статті також аналізуються сучасні тенденції, зокрема стабільне збільшення фінансової активності кіберзлочинців в умовах воєнного стану, коли використовуються як традиційні механізми (банківські карти, перекази), так і новітні фінансові інструменти (криптовалюти, електронні гроші). Прогнозується, що у післявоєнний період найбільшими ризиками будуть характеризуватися саме криптовалюти, зокрема Bitcoin, USDT і Ethereum.

Загалом відмивання коштів у кіберпросторі є постійно зростаючою загрозою, що вимагає не лише вдосконалення технологій моніторингу та контролю, але й адаптації законодавчих ініціатив, щоб забезпечити ефективну боротьбу з цими злочинами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 57/329, принятая на 78 пленарном заседании 57-й сессии. 20 декабря 2002 года. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/555/24/PDF/N0255524.pdf?OpenElement> (дата звернення: 06.08.2024).
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 06.08.2024).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> (дата звернення: 05.08.2024).
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України»: Указ Президента України від 01 лютого 2022 року № 37/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37/2022#Text> (дата звернення: 06.08.2024).
5. Kovalchuk T.I., Korystin O.Y., Sviridyuk N.P. Hybrid threats in the civil security sector in Ukraine. *Problems of Legality*. 2019. № 147. P. 163–175. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.180550>.
6. Oleksandr Korystin, Nataliia Svyrydiuk, Volodymyr Tkachenko. Fiscal security of the state considering threats of macroeconomic nature. Proceedings of the international conference on business, accounting, management, banking, economic security and legal regulation research (BAMBEL2021). Atlantis Press – now part of Springer Nature. Series: *Advances in Economics, Business and Management Research*. Vol. 188. P. 65–69. DOI: <https://doi.org/10.2991/AEBMR.K.210826.012>
7. Користін О.Є., Цюпрік І.В., Свиридчук Н.П., Прокоф'єва-Янчилієнко Д.М. Оцінювання ризиків розвитку системи кримінальної юстиції України. *Наука і правоохорона*. 2021. № 2. С. 108–116. DOI: [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\)](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52))
8. Користін О.Є., Свиридчук Н.П. Оцінювання загроз у сфері лісового господарства України. *Наука і правоохорона*. 2023. № 1. С. 145–153. DOI: [https://doi.org/10.36486/np.2023.1\(59\)](https://doi.org/10.36486/np.2023.1(59)).

© Korystin Oleksandr, Kryshchenko Kyrilo, 2024

9. Europol, Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2021. Publications Office of the European Union. Luxembourg. 2021.
10. Беляков К.І. Інформація в праві: теорія і практика: монографія. Київ: Видавництво «КВІЦ», 2006. 116 с.
11. Бутузов В.М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): монографія. Київ: КИТ, 2010. 408 с.
12. Користін О.Є., Веселова Л.Ю. Ризикорієнтованість кібербезпеки. *Наука і правоохорона*. 2021. № 3. С. 16–23.
13. Гуцалюк М.В. Сучасні тенденції організованої кіберзлочинності. *Інформація і право*. 2019. № 1(28). С. 118–128.
14. Гуцалюк М.В., Хахановський В.Г. Особливості використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях. *Криміналістичний вісник*. 2020. 31(1). С. 13–19. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-13>.
15. Довгань О.Д., Доронін І.М. Ескалація кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту: монографія. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2017. 107 с.
16. Корченко О., Казмірчук С., Ахметов Б. Прикладні системи оцінювання ризиків інформаційної безпеки: монографія, Київ: ЦП Компрінт, 2017. 435 с.
17. Марущак А.І. Інформаційні ресурси держави: зміст та проблема захисту. *Правова інформатика*. 2009. № 1(21). С. 65–71.
18. Погорецький М.А., Шеломенцев В.П. Комп'ютерна система як знаряддя вчинення злочину. *Вісник Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна. Серія «Право»*. 2009. № 872. Вип. 6. С. 117–121.
19. Таран О.В., Гавловський В.Д. Організована кіберзлочинність в Україні: проблеми формування офіційної статистики та її аналізу. *Інформація і право*. 2021. № 4(39). С. 193–201.
20. Хахановський В.Г., Гавловський В.Д. Тлумачення та класифікація кримінальних правопорушень як кіберзлочинів. *Інформація і право*. 2020. № 2(33). С. 99–110.
21. Шеломенцев В.П. Організована кіберзлочинність: до визначення поняття. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. Вип. 21. С. 314–322.

REFERENCES

1. Rezoliutsiia Heneralnoi Assamblei OON 57/329. “UN General Assembly Resolution 57/329, adopted at the 78th plenary meeting of the 57th session. December 20, 2002. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/555/24/PDF/N0255524.pdf?OpenElement> (Date of Application: 06.08.2024).
2. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy. “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 ‘On the National Security Strategy of Ukraine’”: Decree of the President of Ukraine of September 14, 2020 No. 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (Date of Application: 06.08.2024) [in Ukrainian].
3. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony «Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy. “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 14, 2021 ‘On the Cybersecurity Strategy of Ukraine’”: Decree of the President of Ukraine dated August 26, 2021 No. 447/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>. (Date of Application: 05.08.2024) [in Ukrainian].
4. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy «Pro Plan realizatsii Stratehii kiberbezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy. “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 30, 2021 On the Implementation Plan of the Cybersecurity Strategy of Ukraine’”: Decree of the President of Ukraine dated February 01, 2022 No. 37/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37/2022#Text>. (Date of Application: 06.08.2024) [in Ukrainian].

5. Kovalchuk, T.I., Korystin, O.Y. and Sviridiuk N.P. (2019). Hybrid threats in the civil security sector in Ukraine. *Problems of Legality*, 147, 163-175. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.180550> [in English].
6. Oleksandr, Korystin, Nataliia, Svyrydiuk and Volodymyr, Tkachenko (2021). Fiscal security of the state considering threats of macroeconomic nature. Proceedings of the international conference on business, accounting, management, banking, economic security and legal regulation research (BAMBEL2021). *Atlantis Press – now part of Springer Nature. Series: Advances in Economics, Business and Management Research*, 188, 65-69. DOI: <https://doi.org/10.2991/AEBMR.K.210826.012> [in English].
7. Korystin, O.Ye., Tsiupryk, I.V., Svyrydiuk, N.P. and Prokofieva-Yanchylenko, D.M. (2021). Otsiniuvannia ryzykiv rozvytku systemy kryminalnoi yustytssii Ukrainy. "Risk assessment of the development of the criminal justice system of Ukraine". *Nauka i Pravookhorona*, 2, 108-116. DOI: [https://doi.org/10.36486/np.2021.2\(52\)](https://doi.org/10.36486/np.2021.2(52)) [in Ukrainian].
8. Korystin, O.Ye., Svyrydiuk, N.P. (2023). Otsiniuvannia zahroz u sferi lisovoho hospodarstva Ukrainy. "Threat assessment in the forestry sector of Ukraine". *Nauka i Pravookhorona*, 1, 145-153. DOI: [https://doi.org/10.36486/np.2023.1\(59\)](https://doi.org/10.36486/np.2023.1(59)) [in Ukrainian].
9. Europol, Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2021. Publications Office of the European Union. Luxembourg. 2021. [in English].
10. Bieliakov, K.I. (2006). Informatsiia v pravi: teoriia i praktyka. "Information in law: theory and practice": monograph. Kyiv: Publishing House "KVITs". 116 p. [in Ukrainian].
11. Butuzov, V.M. (2010). Protydiia kompiuternii zlochynnosti v Ukraini (systemno-strukturnyi analiz). "Counteraction to computer crime in Ukraine (systemic and structural analysis)": monograph. Kyiv: KYT. 408 p. [in Ukrainian].
12. Korystin, O.Ye., Veselova, L.Yu. (2021). Ryzykorientovanist kiberbezpeky. "Risk orientation of cybersecurity". *Nauka i Pravookhorona*, 3, 16-23 [in Ukrainian].
13. Hutsaliuk, M.V. (2019). Suchasni tendentsii orhanizovanoi kiberzlochynnosti. "Modern trends in organized cybercrime". *Information and Law*, 1(28), 118-128 [in Ukrainian].
14. Hutsaliuk, M.V., Khakhanovskiy, V.H. (2020). Osoblyvosti vykorystannia elektronnykh (tsyfrovyykh) dokaziv u kryminalnykh provadzhenniakh. "Peculiarities of using electronic (digital) evidence in criminal proceedings". *Forensic Bulletin*, 31(1), 13-19. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-31-1-13> [in Ukrainian].
15. Dovhan, O.D., Doronin, I.M. (2017). Eskalatsiia kiberzahroz natsionalnym interesam Ukrainy ta pravovi aspekty kiberzakhystu. "Escalation of cyber threats to the national interests of Ukraine and legal aspects of cyber protection": monograph. Kyiv: Publishing House "ArtEk". 107 p. [in Ukrainian].
16. Korchenko, O., Kazmirchuk, S. and Akhmetov, B. (2017). Prykladni systemy otsiniuvannia ryzykiv informatsiinoi bezpeky. "Applied systems for assessing information security risks": monograph. Kyiv: TsP Kompynt. 435 p. [in Ukrainian].
17. Marushchak, A.I. (2009). Informatsiini resursy derzhavy: zmist ta problema zakhystu. "State information resources: content and protection problem". *Legal Informatics*, 1(21), 65-71 [in Ukrainian].
18. Pohoretskyi, M.A., Shelomentsev, V.P. (2009). Kompiuterna systema yak znariaddia vchynennia zlochynu. "Computer system as a tool for committing a crime. The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Law", 872(6), 117-121 [in Ukrainian].
19. Taran, O.V., Havlovskiy, V.D. (2021). Orhanizovana kiberzlochynnist v Ukraini: problemy formuvannia ofitsiinoi statystyky ta yii analizu. "Organized cybercrime in Ukraine: problems of forming official statistics and its analysis". *Information and Law*, 39, 193-201 [in Ukrainian].
20. Khakhanovskiy, V.H., Havlovskiy, V.D. (2020). Tlumachennia ta klasyfikatsiia kryminalnykh pravoporushen yak kiberzlochyniv. "Interpretation and classification of criminal offenses as cybercrimes". *Information and Law*, 2(33), 99-110 [in Ukrainian].

21. Shelomentsev, V.P. (2009). Orhanizovana kiberzlochynnist: do vyznachennia poniattia. "Organized cybercrime: to define the concept". *Fight Against Organized Crime and Corruption (Theory and Practice)*, 21, 314-322 [in Ukrainian].

UDC 336.71:004.7

Korystin Oleksandr,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9056-5475

Kryshchenko Kyrylo,

Candidate of Economical Sciences, Lecturer of the
Bukovinian University, Chernivtsi, Ukraine,
ORCID ID 0009-0007-7145-6709

CURRENT TRENDS OF MONEY LAUNDERING IN CYBERSPACE

The article is dedicated to examining the current trends in money laundering in cyberspace, which is a significant problem for financial stability and security at the international level. The article emphasizes the growing use of new technologies and financial instruments to carry out illegal financial transactions, particularly cryptocurrencies, electronic money, as well as traditional mechanisms such as bank transfers and payment cards. These instruments allow criminals to disguise the sources of illegally obtained funds, creating significant challenges for detecting and tracking criminal schemes. The anonymity of such operations and the globalization of financial flows contribute to the increasing scale of money laundering, posing a serious threat to the stability of financial systems and international markets.

The article also focuses on the development of financial technologies (FinTech) and decentralized financial platforms (DeFi), which are largely unregulated, creating additional opportunities for illegal financial transactions. Criminals use these platforms for anonymous transactions, making it more difficult for law enforcement agencies and financial institutions to combat money laundering. Furthermore, the article discusses the need to strengthen international cooperation and improve legislation for effective counteraction against cybercrime and financial crimes.

The research underscores the importance of improving monitoring technologies and implementing effective methods for detecting suspicious transactions in real-time. The authors have identified a primary challenge, namely the inadequate level of awareness and technical training of cybersecurity professionals and financial institutions, which allows criminals to carry out money laundering without significant obstacles. It is forecasted that in the post-war period, the greatest risks will be associated with cryptocurrencies, particularly Bitcoin, USDT, and Ethereum, which have become popular among criminals for money laundering.

© Korystin Oleksandr, Kryshchenko Kyrylo, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).14](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).14)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))**Issue 3-4(65-66) 2024**

In conclusion, money laundering in cyberspace is a continuously growing problem that requires not only the improvement of technologies but also the integration of international standards, the strengthening of control, and the adaption of legislative initiatives to effectively combat this threat.

Keywords: cybercrime, money laundering, bank account, cryptocurrency, payment card, bank transfer.

Отримано 11.09.2024

Попович Володимир Михайлович,доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-4538-3274**СПОСОБИ ПРИРОДНО-ЛАТЕНТНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ПРИТАМАННІ КВАЗІМЕДИЧНИМ ТА ФАРМАЦЕВТИЧНИМ ВИДАМ
ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті розкрито зміст ознак відмінностей та співвідношення здатних до самопрояву штучно-латентних кримінальних правопорушень, а також технологічну складність, спрямованість і особливості процесу виявлення неочевидних, не здатних до самопрояву природно-латентних кримінальних правопорушень, об'єктами злочинного посягання яких є права громадян на безоплатну і доступну медичну допомогу; гарантії розвитку системи охорони здоров'я; відносини власності; розпорядчі, реєстраційно-дозвільні службові відносини; відносини, пов'язані з національною безпекою країни; «криміногенно вразливі» посади, що дають типовим суб'єктам правопорушень доступ до цінностей (фінансових, матеріальних, інтелектуальних ресурсів, операцій роялті), контрольних, розпорядчих та дозвільних функцій як засобів отримання незаконних доходів, джерел формування корисливих мотивів у суб'єктів правопорушень, способів вчинення та засобів маскування «основних» природно-латентних кримінальних правопорушень, шляхом вчинення службових підроблень та інших «допоміжних» кримінальних правопорушень. Таке «основне» кримінальне правопорушення, як «Привласнення» цінностей медзакладів, крім того, що зумовлює вчинення «допоміжних» службових підроблень, зменшує одночасно оподатковуваний прибуток медзакладів та фармкомпаній, що поряд з привласненням утворює склад супутнього кримінального правопорушення «Ухилення від сплати податків».

Ключові слова: квазімедичні та фармацевтичні види діяльності; об'єкти злочинного посягання; криміногенно-вразливі посади; матеріальні цінності; розпорядчі та дозвільні функції; джерела формування корисливих мотивів, типових суб'єктів, способів вчинення, засобів маскування природно-латентних кримінальних правопорушень; основні кримінальні правопорушення; допоміжні кримінальні правопорушення; супутні кримінальні правопорушення.

Ця стаття є продовженням публікації результатів НДР за плановою темою досліджень «Виявлення та попередження кримінальних та інших правопорушень, що вчиняються у сфері охорони здоров'я...». Беручи за основу розроблену [1] і обґрунтовану [2–3] у попередніх публікаціях класифікацію статичних, функціонально-діяльнісних та кримінологічних термінів і понять, що відображають структурні складові системи охорони здоров'я країни; об'єктів злочинного посягання на: конституційні

права громадян, гарантії розвитку системи охорони здоров'я, відносини власності, службові відносини, національну безпеку країни [4], встановлено **типових суб'єктів кримінальних правопорушень**, із числа: медперсоналу (вищого, середнього та молодшого); представників нетрадиційної медицини; службовців реєстраційно-дозвільних органів у сфері охорони здоров'я, які дають ліцензії на медичну діяльність, реєструють та ліцензують лікарські засоби; службовців та працівників підприємств-виробників лікарських препаратів, медматеріалів, медобладнання; оптових імпортерів медпрепаратів, медматеріалів та медобладнання; оптових і роздрібних реалізаторів ліків (оптові бази, склади, аптеки). Встановлено також **джерела-збудники формування у правопорушників корисливих мотивів**, якими є кошти, матеріальні та інтелектуальні цінності, контрольні, дозвільні та розпорядчі функції, як предмет злочинного посягання, засоби отримання доходів незаконного походження, засоби маскувannya латентних кримінальних правопорушень (далі – кр. пр.) під вигляд лікувальних, консультаційних послуг, дозвільних повноважень та розпорядчих рішень, облікових, товарно-транспортних супроводжувальних документів, видів медичної та квазімедичної діяльності. У попередній публікації [4] розглянуто також **способи вчинення штучно-латентних кримінальних правопорушень**, притаманних таким видам медичної діяльності, як медична допомога, невідкладна медична допомога та медичні послуги.

Способи вчинення природно-латентних кр. пр., притаманні криміногенно-вразливим видам квазімедичної та фармацевтичної діяльності, з метою уникнення перевищення стандартних обсягів попередньої статті розглядаються в цій публікації. Поділ медичної діяльності на медичні та квазімедичні види діяльності зумовлений тим, що медичним видам діяльності притаманні очевидні, здатні до самопрояву штучно-латентні кр. пр., тоді як квазімедичним видам діяльності притаманні неочевидні, не здатні до самопрояву природно-латентні кр. пр. Перед визначенням способів вчинення природно-латентних кр. пр. доцільно нагадати відмінність медичних та квазімедичних видів діяльності, а також різницю між штучно-латентними та природно-латентними кр. пр.

Зокрема, квазімедичні види діяльності є умовно медичною діяльністю, оскільки пов'язані з організацією діяльності медичних закладів, їх матеріально-технічним забезпеченням, без яких неможливим є сам процес надання медичної допомоги чи медичних послуг, як і не можливим є розвиток системи охорони здоров'я загалом.

Медичні та квазімедичні види діяльності – це предметно взаємозалежні категорії, які не можуть функціонувати одна без другої. Медична діяльність є провідною, тоді як квазімедична діяльність є похідною, виникла та існує для забезпечення і належного функціонування першої. Спільним завданням обох груп видів діяльності є: забезпечення розвитку системи охорони здоров'я; своєчасне і якісне надання медичної допомоги населенню країни, спрямоване, згідно зі ст. 3 «Основ законодавства України про охорону здоров'я» на забезпечення розвитку фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя [5]. Розглянута у попередніх публікаціях ліквідація медзакладів, руйнація системи профілактики захворювань

призвели до тридцятирічного відтворення епідемічних хвороб та депопуляції населення країни [6–9], що свідчить про порушення ст. 49 Конституції України [10] та антиконституційне ігнорування вимог «Основ законодавства України про охорону здоров'я» [5], яке переростає в загрозу національній безпеці країни.

Є декілька **відмінностей між штучно-латентними кр. пр. та природно-латентними кр. пр.** Штучно-латентні кр. пр. є здатними до самопрояву, оскільки тут завжди існує потерпілий-заявник, а зазначені в диспозиціях норм ознаки об'єктивної сторони кр. пр. майже завжди збігаються зі способами їх вчинення. Заява потерпілого, збіг ознак диспозицій норм із способами вчинення роблять штучно-латентні кр. пр. очевидними та здатними до самопрояву.

Наприклад, заява про вимогу оплати за надання медичної допомоги у державних та комунальних закладах збігається з диспозицією ч. 1 ст. 184 Кримінального Кодексу України (далі – КК), а ненадання невідкладної медичної допомоги медичним працівником збігається з диспозицією ст. 139 КК і т. д. Коли потерпілий не знає злочинця, його необхідно встановити оперативним шляхом. Тобто рух процесу розкриття таких кр. пр. починається від заявленого факту про злочин до пошуку невідомого або розшуку відомого потерпілому злочинця. Якщо потерпілий-заявник з різних причин, зокрема з мнимої чи реальної недовіри до системи кримінальної юстиції, не подає заяву, то факт вчинення кр. пр. набуває штучно-латентного характеру, тобто залишається поза обліком і впливом органів кримінальної юстиції [11, с. 27–37].

Природно-латентні кр. пр. є апіорі не здатними до самопрояву, оскільки при їх вчиненні немає потерпілого-заявника, а ознаки диспозицій їх норм не збігаються із способами та процесом їх вчинення, оскільки ці кр. пр. замасковані під вигляд легітимних видів квазімедичної діяльності. Наприклад, природно-латентні кр. пр. вчиняють наймані службовці державних чи приватних медзакладів, які процес привласнення коштів маскують під вигляд псевдолегітимних закупок медичної продукції. До того ж ці фіктивні безтоварні «закупівлі» [12, с. 181–183], приховані в загальній масі товарно-документального легітимного та псевдолегітимного економічного (чи квазімедичного) обороту. Потерпілі в особі держави чи приватного власника медзакладу, як правило, не знають, про факт вчинення злочину. Винятком можуть бути випадки, коли приватний власник медзакладу є замовником, а відповідно, й співучасником виведення коштів з балансу підприємства з метою їх неврахованого привласнення і одночасного зменшення суми податку на прибуток підприємств (ст. 212 КК). Виявлення природно-латентних кр. пр. вимагає цілеспрямованої системної та кропіткої оперативно-пошукової роботи, яку слід починати не від злочину до особи, як це зазначалось при вчиненні штучно-латентних кр. пр., а від підозрюваної особи до факту вчинення злочину. Тобто з виявлення і вивчення службових осіб, які займають криміногенно-вразливі посади [12, с. 181–183 та с. 244–245], які дають зловмисникам доступ до фінансових, матеріальних, інтелектуальних цінностей, операцій роялті, що стають предметом протиправного привласнення; реєстраційно-дозвільних, адміністративно-розпорядчих функцій, що стають засобом отримання доходів незаконного походження. Тобто цінності та функції є джерелом формування у правопорушників корисливих мотивів, предметом посягання,

засобом вчинення та засобом маскуванню фактів вчинення природно-латентних кр. пр., вчинених під виглядом квазімедичних (організаційних) видів діяльності. Визначивши криміногенно-вразливі посади та види квазімедичної діяльності, вивчивши поведінку осіб, що їх займають, слід планувати оперативно-пошукові та оперативно-технічні заходи виявлення, скритого та заlegenдованого документування [13] технологічно-складних способів природно-латентних кримінальних правопорушень, що вчиняються під виглядом квазімедичних та фармацевтичних видів діяльності. При цьому слід мати на увазі, що засобами маскуванню основних кр. пр. (привласнення цінностей медзакладів чи фармкомпаній або незаконне видання ліцензій, дозволів тощо) є, як правило, допоміжні кр. пр., за допомогою яких маскують факт вчинення основних кр. пр. під вигляд легітимних квазімедичних видів діяльності. Відбувається маскуванню «основних» кр. пр. шляхом службових підроблень (ст. 366 КК) та деяких інших кр. пр. При цьому слід звернути увагу на те, що для квазімедичних видів діяльності характерними є такі основні кр. пр., як розкрадання «привласнення» (ст. 191 КК), які одночасно зменшують оподатковуваний прибуток медзакладів та фармкомпаній, що утворює склад таких супутніх для привласнень кр. пр., як «Ухилення від сплати податків...» (ст. 212 КК).

Слід також мати на увазі, що способи вчинення природно-латентних кр. пр. та ознаки диспозицій їх норм майже не збігаються, оскільки злочинці маскують способи цих кр. пр. під легітимні фінансово-господарські правочини (купівлі-продажу), під вигляд оплати послуг, консультацій, оформляють віддалені логістично-транспортні маршрути контрагентів по обладданню. З одного боку, ці схеми не опишеш у диспозиції відповідної норми КК, з іншого боку, це ускладнює проведення зустрічних перевірок фінансових та товарно-супроводжувальних документів на предмет реальності чи безтоварної фіктивності угод, які ці документи супроводжують. Підходячи до дослідження способів вчинення технологічно-складних природно-латентних кр. пр., слід також зауважити, що, враховуючи їх технологічну складність, неочевидний характер та не здатність до самопрояву, більш точному, узагальнено-стислому їх відображенню сприятиме розгляд природно-латентних кр. пр. [13] через зазначені вище об'єкти злочинного посягання, притаманні сфері охорони здоров'я [4]. При цьому слід мати на увазі, що способи вчинення таких природно-латентних кр. пр., як правило, замасковані під виглядом багаточисленних фармацевтичних та квазімедичних видів діяльності [14].

І. Перша група об'єктів злочинного посягання включає способи вчинення природно-латентних кр. пр., що посягають на розвиток системи охорони здоров'я та національну безпеку країни.

1. Посягання на конституційні гарантії щодо збереження наявних державних і комунальних медичних закладів та подальший розвиток системи охорони здоров'я, (ч. 2. Ст. 49 Конституції), порушені шляхом антиконституційної ліквідації: сільських медичних пунктів; санаторіїв та інших профілактично-оздоровчих закладів державних та колективних підприємств; селищних лікарень, інфекційних відділень лікарень; тубдиспансерів, санепідемстанцій, що утворює склад кр. пр., передбачений ч. 2 ст. 184 КК.

2. Діяння з антиконституційної ліквідації державних медзакладів відбувались під виглядом реформ системи охорони здоров'я в результаті чого було зруйновано: систему медоглядів та профілактики захворювань на: селі, підприємствах та селищах.

Перші 2 роки (1992–1993 р.) реформ зупинили приріст населення. У 1994р. виникли епідемії туберкульозу, гепатиту, СНІДу, деяких інших інфекційних хвороб; безробіття, безгрошів'я, хвороби, соціальна напруга зумовили виникнення епідемії серцево-судинних захворювань, діабету. Смертність у 1994 р. вперше перевищила народжуваність на рівні 200 тис. осіб – великого для України обласного центру. Епідемічні захворювання, що за стандартами ВОЗ у 2–3 рази перевищили нижню межу для оголошення епідемій, зумовили депопуляцію населення [6-9], що завершило формування суспільно-небезпечних ознак складу злочину «диверсія» (ст. 113 КК). Обтяжуючими обставинами є те, що правопорушники ліквідували систему профілактики захворювань у селах та селищах і на підприємствах, чим стимулювали тридцятирічну епідемію туберкульозу, гепатиту, СНІДу, виникли також епідемії дифтерії, кору. Під час гострої стадії розповсюдження епідемій закрили інфекційні відділення лікарень, тубдиспансери, відправили інфекційних хворих у сім'ї, на вулиці, інші громадські місця, чим стимулювали розповсюдження епідемій та катастрофічну депопуляцію населення країни. Саме зазначені антиконституційні діяння та їх тяжкі наслідки утворюють склад злочину «диверсія», які за ознаками ч. 1 ст. 113 КК слід кваліфікувати як «...інші диверсійні дії..., спрямовані на масове знищення людей...» шляхом «...поширення епідемій...».

Ці діяння не просто порушують ч. 2 ст 49 Конституції та ч. 2. Ст 184 КК, а містять також ознаки «... інших дій...спрямованих на масове знищення людей,...шляхом поширення епідемій...», саме це й утворює ознаки складу злочину, передбаченого ст. 113 КК «Диверсія». У кожного такого рішення є конкретні суб'єкти вчинення – радники-підбурювачі, автори-підписанти рішень, практичні виконавці та результати їх діянь – тривалі епідемічні хвороби, вимирання та депопуляція населення, що загрожують національній безпеці країни.

II. Друга група об'єктів посягання охоплює відносини власності, яким притаманні способи вчинення природно-латентних кр. пр., які, крім спричинення матеріальної шкоди, підривають основи розвитку сфери охорони здоров'я.

1. Частина 3 ст. 49 Конституції України визначає, що держава не лише не скорочує мережу державних і комунальних медичних закладів, а й сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. В Україні є одна загальновідома спроба «розбудови» системи охорони здоров'я – це створення фонду збору коштів на будівництво дитячої лікарні XXI століття, який функціонував протягом 2006-2009 рр. Куди поділись зібрані фондом кошти й де територіально побудована дитяча лікарня XXI століття – українській громадськості невідомо. Ознаки складу злочину фігурантів фонду прогнозувати важко, оскільки це може бути і «Привласнення шляхом розтрати чи зловживання службовим становищем» (ст. 191 КК), і заволодіння чужим майном шляхом обману чи зловживання довірою (Шахрайство, ст. 190 КК). Все залежить від конкретних обставин зникнення коштів, мотивів, службового статусу фігурантів-функціонерів у фонді, дії яких

потребують конкретної оперативної розробки. Інші випадки спроб будівництва нових державних і комунальних медичних закладів широкій практиці «розвитку» системи охорони здоров'я невідомі. Однак заперечувати їх наявність не варто, будівництво – це потужне джерело отримання коштів протиправного походження, але в межах наукового дослідження його не встановити, потрібне конкретне оперативно-пошукове вивчення криміногенної ситуації.

2. Способи розкрадання (привласнення (ст. 191 КК)) коштів державного бюджету виділених на: 1) організаційно-штатне забезпечення системи охорони здоров'я (далі – СОЗ); 2) матеріально-технічне забезпечення ліками, медичними матеріалами та медичним обладнанням медичних закладів СОЗ; 3) науково-дослідну розробку і впровадження вакцин, нових ліків, нових методів, методик і засобів лікування.

2.1. Схема способу розкрадання № 1 (привласнення (ст. 191 КК)) зводиться до створення у медзакладах вакантних посад по всій вертикалі – від району до центрального апарату СОЗ, на які оформляють «мертві душі» і нараховують заробітну плату. Підробивши підписи за «мертвих душ» у відомостях, кошти вилучають і розподіляють між керівниками районних, обласних установ по вертикалі СОЗ. Якщо організаторами таких оборудок є представники центрального апарату, кошти, залежно від «апетитів» керівництва, можуть відправляти в центральний апарат повністю. В умовах постійних скорочень та атестацій широкому загалу не видно, штатний розпис скорочено чи він повний, а в лікарні ліквідованого райцентру на роботі залишили одну медсестру, яка виконує функції головної медичної сестри, робить перев'язки, уколи, ставить крапельниці, є сестрою господаркою, а виділені гроші на «мертвих душ» просто розкрадають.

2.2. Схема способу розкрадання № 2 (привласнення (ст. 191 КК)) зводиться до завищення витрат на закупівлю ліків, медичних матеріалів та обладнання по всій вертикалі – від районних, міських, обласних та республіканських медзакладів, районного, міського, обласного та центрального апарату СОЗ. Представники покупця ліків, медматеріалів та медобладнання домовляються з представником продавця про виставлення медзакладу покупця рахунків із завищеною ціною, а продавець чи постачальник різницю надлишково перерахованих коштів перекаже на рахунок, вказаний представником покупця, нібито за отримані, посередницькі, юридичні чи інші послуги, а при можливості вилучить готівку і віддасть її представнику покупця, залишивши собі узгоджену долю «комісійних» за участь у оборудці. Якщо організаторами чи учасниками оборудок є представники вертикалі СОЗ, то вони беруть участь у розподілі викрадених коштів в межах домовлених сум.

2.3. Схема способу розкрадання № 3 зводиться до розкрадання (привласнення (ст. 191 КК)) коштів, виділених на фінансування розробки і впровадження вакцин, нових ліків, методів, методик і засобів лікування. Сучасній українській кримінологічній практиці невідомі факти виявлення таких кр. пр. Водночас із засобів масової інформації відомо, що наприкінці 2019, на початку 2020 років іноземному громадянину українського походження нібито виділялись кошти на розробку вакцини проти КОВІДу-19. Відомо, що вітчизняної вакцини не розроблено. Питання – виділялись

кошти на ці цілі, чи ні – потребують вивчення, так само, як і питання про цільове використання коштів на зазначені розробки взагалі та цільове використання коштів, що виділяються на реалізацію Програми протидії захворюванню на туберкульоз на 2018–2021 рр. [15], яка до 2050 року декларує покінчити з епідемією туберкульозу повністю [16], при цьому закривають інфекційні відділення, а хворих відправляють у сім'ї. То такі рішення зупиняють чи розповсюджують інфекції?

2.4. Способи придбання у власність будівель, обладнання та іншого майна ліквідованих медичних закладів у селах, селищах на підприємствах можуть відбуватись шляхом незаконної приватизації (ст. 233 КК), протиправної реорганізації, виділення, приєднання, ліквідації, нееквівалентної купівлі-продажу ініціаторами та виконавцями ліквідації медзакладів чи їх спорідненими особами (ст. 364 КК), що потребує також оперативної розробки та розслідування.

III. До **третьої групи об'єктів** злочинного посягання (готування і замах) слід віднести способи вчинення таких природно-латентних кр. пр., як зловживання владою, повноваженнями або службовим становищем (ст. 364 КК) з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи іншої фізичної або юридичної особи, шляхом: 3.1. реєстрації та ліцензуванні неякісних ліків вітчизняних чи іноземних виробників; 3.2. надання незаконних дозволів на зайняття медичною діяльністю представникам приватних медзакладів, що не відповідають стандартам і вимогам до таких медзакладів; 3) надання незаконних дозволів представникам нетрадиційної медицини. 3.3. «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди за реєстрацію і надання ліцензії на якісні ліки або надання дозволів приватним медзакладам чи представникам нетрадиційної медицини, що відповідають встановленим вимогам до медичної діяльності. Такі дії службовців утворюють склад кр. пр., передбачений ст. 368 КК. 3.4. Представники нетрадиційної чи приватної медицини за надання дозволів на зайняття медичною діяльністю вчинили пропозицію, обіцянку або надали службовій особі реєстраційно-дозвільного органу неправомірну вигоду, їх діяння утворюють склад кр. пр., передбачений ст. 369 КК. 3.5. Потенційно-можливі способи отримання неправомірної вигоди службовими особами державного чи комунального медзакладу (ст. 368 КК), пов'язані з виконанням адміністративно-розпорядчих функцій за: 1) прискорення черги щодо отримання та трансплантації органів хворій людині; 2) надання місця в психіатричній лікарні або незаконне поміщення у психіатричну лікарню здорової людини на прохання зацікавлених осіб. (Додатково кваліфікується за ст. 151 КК) 3) представлення пацієнту місця в лікарні; 4) проведення позачергової пластичної операції; 5) проведення позачергової хірургічної операції.

IV. До **четвертої групи об'єктів** злочинного посягання (ст. 14-15 КК) слід віднести способи природно-латентних кр. пр., вчинених у процесі та під виглядом виготовлення чи придбання фармацевтичної сировини; виготовлення легітимних, псевдолегітимних та фальсифікованих ліків (ст. 321-1 КК); збуту ліків, імпорту протермінованих лікарських засобів, медматеріалів та медобладнання.

I. Персональний склад організаторів та співвиконавців кр. пр. залежить від технологічних особливостей процесу заготівлі, закупівлі, обліку, зберігання, створення

лишків сировини, поповнення лишків сировини в міжсезонний період, її імпорт, використання для виготовлення якісних та врахованих обліком легітимних ліків і псевдолегітимних (якісних але неврахованих в балансі) ліків, а також фальсифікованих ліків. Організатори та співвиконавці вчинення кр. пр. виконують протиправні дії у змові та під виглядом виконання своїх службових функцій.

Організатори – це керівник, його заступник, головний бухгалтер та головний технолог фармацевтичного підприємства. **Виконавці та співвиконавці** створення лишків сировини та лишків лікарських засобів – це керівники та фахівці спеціалізованих заготівельних підприємств; керівники заготівельних, постачально-збутових та виробничих підрозділів фармпідприємства; матеріально-відповідальні особи (комірники, фармацевти-технологи, обліковці) та інші працівники зазначених вище підрозділів фармпідприємств; представники фармацевтичних підприємств-імпортерів, їх партнерів – вітчизняних та закордонних оптових реалізаторів ліків, яким притаманні способи створення неврахованих лишків сировини в процесі закупівлі у вітчизняних заготівельних підприємств; власної заготівлі сировини фармпідприємством; імпорту сировини; зберігання сировини; використання сировини для виробництва лікарських засобів. На кожному етапі руху сировини та виробництва ліків існують способи створення лишків сировини та лікарських засобів.

II. Потенційно-можливі **способи створення лишків сировини** при: 1) заготівці сировини – закупівлі чи зібрання вирощених неврахованих лишків фармацевтичної сировини без її обліку по балансу підприємства-виробника ліків (ст. 12 та 321-1 КК); 2) зберіганні сировини на складах підприємства-виробника ліків – фіктивне списання сировини із застосуванням не фактичної усушки та утруски сировини, а в межах технологічно допустимих норм усушки та утруски сировини; у випадках необхідності документального маскування великих лишків сировини застосування надлишкових норм усушки, утруски з посиланням на проблеми зберігання. Коли списали більше й виникла недостача – пояснили, що сировина пересохла. Коли лишки не встигли списати – пояснили, що відсиріла сировина, а тому її стало більше; 3) використання сировини для виробництва ліків.

Процес виробництва ліків можуть використовувати для міжсезонного (проблемного часу для заготівлі) поповнення лишків сировини шляхом фальсифікації (ст. 321-1 КК) лікарських засобів: 1) недовкладення дорого-вартісних лікувальних речовин у процесі виробництва ліків; 2) виготовлення плацебо під виглядом лікувальних препаратів; пересортиця фальсифікованих ліків з якісними лікарськими засобами при їх упаковці; 3) виготовлення не врахованих на підприємствах лікарських препаратів за рахунок зазначених вище способів створення лишків сировини; шляхом недовкладення дороговартісної сировини у лікарські препарати; за рахунок виготовлення плацебо.

III. Потенційно-можливі **способи вчинення кр. пр.** у процесі збуту неврахованої медичної продукції виробниками та оптовими чи роздрібними торгівельними організаціями.

1) **Пересортиця** фальсифікованих ліків (за рахунок недовкладення лікувальних речовин чи виготовлення плацебо), їх упаковка разом з якісними медпрепаратами

(ст. 321-1 КК), які збувають шляхом обману оптового чи роздрібного покупця (ст. 190 КК – шахрайство). У інших випадках, коли злочинці організують канал перетворення лишків ліків у гроші, злочин вчиняють у змові з представником оптового чи роздрібного покупця, яким відпускають невраховані партії ліків, а оптові чи роздрібні підприємства продають поставлені їм лишки поза балансовим обліком в аптеках з наступним розподілом виручених коштів між учасниками оборудки. Розподіл коштів відбувається, як правило, готівкою. При безготівкових розрахунках кошти виводять з балансу аптек під виглядом нібито наданих консультаційних, посередницьких чи інших послуг.

Виведення готівки з балансу підприємства-покупця (оптовики, аптеки) ліків, крім факту їх привласнення співучасниками оборудки (ст. 191 КК), зменшує також суму оподаткованого прибутку (ст. 212 КК) як у підприємства продавця необлікованої продукції, так і в оптового чи роздрібного покупця неврахованої продукції. Перший вивів з балансу невраховану продукцію, другий її реалізував поза балансом і вивів з-під обліку виручені кошти, що зменшило оподатковуваний прибуток обох фармпідприємств.

2) Підприємство-виробник оформляє на перевезення неврахованої медичної продукції тимчасові супроводжувальні товарно-транспортні документи, які знищують після доставки ліків на «звільнене місце» в оптового чи роздрібного покупця. Вільне місце з'являється після продажу раніше поставлених легальних партій ліків та вилучення з обороту коштів, виручених за продані ліки. Вилучені з обороту кошти розподіляють між учасниками злочинного угруповання, основна доля яких йде представникам постачальника-виробника неврахованих ліків. Продані ліки та вилучені кошти звільнили місце в облікових документах постачальника та покупця під нову партію «лівих», не врахованих обліком ліків. Ці дії, як і в попередньому випадку, слід кваліфікувати як «Привласнення» (ст. 191 КК), яке зменшило оподатковуваний прибуток (ст. 212 КК).

IV. Способи вчинення природно-латентних кр. пр. у процесі імпорту лікарських засобів.

1) Закупівля за кордоном уцінених ліків з коротким терміном використання або протермінованих ліків, за домовленістю представника іноземного оптового постачальника з представником імпортера ліки відпускаються за зниженими цінами, а переказ коштів і супроводжувальні документи оформляються за ціною якісних ліків, різниця надлишково переказаних імпортером коштів спрямовується на закордонні рахунки організаторам та співучасникам оборудки і привласнюється. Коли ці діяння вчинені службовцями державного чи комунального підприємства-імпортера, вони утворюють склад кр. пр. «Привласнення» (ст. 191 КК) та ухилення від сплати податків (ст. 212 КК). 2) Коли службовці приватного підприємства-імпортера діяли без відома власника приватного підприємства, їх діяння утворюють склад кр. пр. «Привласнення» (ст. 191 КК) та зменшення оподаткованого прибутку (ст. 212 КК). 3) Якщо кошти вилучаються з відома власника, їх діяння утворюють склад кр. пр. ухилення від сплати податків (ст. 212 КК) шляхом зменшення прибутку. 4) Імпорт зазначених ліків здійснюють, перетинаючи митний кордон України з товарно-транспортними документами за низькою ціною, що зменшує суму митного збору з партії поставлених

ліків, а також закладає основу для зниження податку на прибуток підприємств-реалізаторів ліків, що утворює склад кр. пр., передбачений ст. 212 КК. 5) При імпорті медматеріалів та медобладнання представники підприємства-імпортера домовляються із закордонним постачальником, щоб він заклав у рахунки та інші супроводжувальні документи завищену ціну, а переказані кошти зверх домовленої ціни переказав на закордонні рахунки організаторів та співучасників оборудки, як за посередницькі чи інші послуги. Діяння суб'єктів вчинення таких кр. пр. слід кваліфікувати аналогічно тим, що вказані вище, в п. 1 та п. 3.

V. На фармацевтичних підприємствах **під виглядом легітимного виробництва, збуту, оптової та роздрібною торгівлі, імпорту лікарських засобів можуть вчинятись способи природно-латентних кр. пр., пов'язаних з незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням чи пересиланням наркотичних засобів, психотропних речовин (при вживанні впливають на психічні процеси), прекурсорів (компонент для синтезу нових хімічних речовин) або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК); незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням чи пересиланням прекурсорів (ст. 311 КК); порушенням правил виробництва обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 320 КК); незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, перевезенням, пересиланням, зберіганням з метою збуту або збутом отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 321 КК); фальсифікацією лікарських засобів або обігом фальсифікованих лікарських засобів, пов'язаних з виготовленням, придбанням, перевезенням, пересиланням, зберіганням з метою збуту або збутом завідомо фальсифікованих лікарських засобів (ст. 321-1 КК).**

До такого діяння, як «Порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів» (ст. 321-2 КК) представниками фармпідприємств залучаються також лікарні чи інші медичні заклади, а також службові особи реєстраційно-дозвільних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Попович В.М. Сфера охорони здоров'я як об'єкт злочинного посягання: термінологічно-понятійне відображення. *Наука і правоохорона*. 2023. № 3. С. 187–200.
2. Попович В.М. Проблеми теорії держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2015, 384 с.
3. Попович В.М. Методологія термінологічно-понятійного відображення криміногенних процесів у сфері економіки. *Наука і правоохорона*. 2019. № 1.
4. Попович В.М. Способи вчинення штучно-латентних кримінальних правопорушень притаманні медичним видам діяльності. *Наука і правоохорона*. 2024. № 2. С. 172–183.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2801-12> (дата звернення: 01.09.2024).
6. Вербенський М.Г., Кулик О.Г., Наумова І.В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2020 рік: монографія / за заг. ред. М.Г. Вербенського. Вінниця: «ТВОРИ», 2021. 144 с.
7. Мандрагеля В. Диспропорції демографії: нові виклики сучасності. *Дзеркало тижня*. 2004. 31 липня – 6 серпня. № 30 (505). URL: http://dt.ua/SOCIETY/disproportsiyi_demografiyi_novi_vikliki_suchasnosti-40639.html (дата звернення: 10.05.2024).

8. Барміна Г. Демографічна ситуація в Україні: чисельність населення зменшується. URL: <http://www.umj.com.ua/article/9153/demografichna-situaciya-v-ukraini-chiselnist-naseleण्या-zmenshuetsya> (дата звернення: 02.09.2024).

9. Населення (1990–2019). Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://is.gd/QeT7fF> (дата звернення: 21.05.2024); Центр громадського здоров'я. URL: <https://phc.org.ua/statistika-z-tb> (дата звернення: 12.05.2024); Сайт Національного інституту раку. URL: <https://unci.org.ua> (дата звернення: 21.05.2024).

10. Конституція України. Харків: ТОВ «Одіссей», 2006. 48 с.

11. Попович В.М., Попович М.В. Проблеми розслідування економічних злочинів: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 350 с.

12. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2019. Т. 18. Кримінологія. С. 244–245.

13. Попович В.М. Кримінологічна, кримінально-правова, криміналістична та кримінально-процесуальна характеристики рейдерства, їх співвідношення та напрями розвитку. *Наука і правоохорона*. 2023. № 2.

14. Попович В.М. Класифікація видів та факторів вчинення кримінальних правопорушень у сфері охорони здоров'я. *Наука і правоохорона*. 2023. № 4. С. 150–161.

15. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії захворюванню на туберкульоз на 2018–2021 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1011-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 23.06.2024)

16. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії захворюванню на туберкульоз на 2012–2016 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1341-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D1%80> (дата звернення: 23.02.2024)

REFERENCES

1. Popovych, V.M. (2023). Sfera okhorony zdorovia yak ob'ekt zlochynnoho posiahannia: terminolohichno-poniatiine vidobrazhennia. "The sphere of health care as an object of criminal encroachment: terminological and conceptual reflection". *Nauka i Pravookhorona*, 3, 187-200 [in Ukrainian].

2. Popovych, V.M. (2015). Problemy teorii derzhavy i prava: kontseptsii, prakseolohiia ta metodolohiia rozvytku. "Problems of the theory of state and law: concept, praxeology and methodology of development": monograph. Kyiv: Yurinkom Inter. 384 p. [in Ukrainian].

3. Popovych, V.M. (2019). Metodolohiia terminolohichno-poniatiinoho vidobrazhennia kryminohennykh protsesiv u sferi ekonomiky. "Methodology of terminological and conceptual reflection of criminogenic processes in the sphere of economics". *Nauka i Pravookhorona*, 1 [in Ukrainian].

4. Popovych, V.M. (2024). Sposoby vchynennia shtucho-latentnykh kryminalnykh pravoporushen pry tamani medychnym vydam diialnosti. "Ways of committing artificially latent criminal offenses inherent in medical activities". *Nauka i Pravookhorona*, 2, 172-183 [in Ukrainian].

5. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia. "Fundamentals of Ukrainian Legislation on Health Care": Law of Ukraine of 19.11.1992 No. 2801-XII URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2801-12> (Date of Application: 01.09.2024) [in Ukrainian].

6. Verbenskyi, M.H., Kulyk, O.H. and Naumova, I.V. (2021). Kryminalna sytuatsiia v Ukraini: osnovni tendentsii. "Criminal situation in Ukraine: main trends. 2020: monograph / ed. by M.H. Verbenskyi. Vinnytsia: "TVORY". 144 p. [in Ukrainian].

7. Mandrahelia, V. (2004). Dysproportsii demohrafii: novi vyklyky suchasnosti. "Disproportions of demography: new challenges of our time". *Dzerkalo Tyzhnia*, 30 (505), July 31 - August 6. URL:

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

http://dt.ua/SOCIETY/disproportsiyi_demografiyi_novi_vikliki_suchasnosti-40639.html (Date of Application: 10.05.2024) [in Ukrainian].

8. *Barmina, H.* Demografichna sytuatsiia v Ukraini: chyselnist naselennia zmenshuietsia. "Demographic situation in Ukraine: the population is decreasing". URL: <http://www.umj.com.ua/article/9153/demografichna-situaciya-v-ukraini-chiselnist-naselennya-zmenshuyetsya> (Date of Application: 02.09.2024) [in Ukrainian].

9. Naselennia (1990-2019). Tsentr hromadskoho zdorovia. Sait Natsionalnoho instytutu raku. "Population (1990-2019)". "Official website of the State Statistics Service of Ukraine". URL: <https://is.gd/QeT7fF> (Date of Application: 21.05.2024); "Center for Public Health". URL: <https://phc/org.ua/statistika-z-tb> (Date of Application: 12.05.2024); "Website of the National Cancer Institute". URL: <https://unci.org.ua> (Date of Application: 21.05.2024) [in Ukrainian].

10. Konstitutsiia Ukrainy. "Constitution of Ukraine". Kharkiv: Limited Liability Company "Odyssey", 2006. 48 p. [in Ukrainian].

11. *Popovych, V.M., Popovych, M.V.* (2016). Problems of investigation of economic crimes: a textbook. Kyiv: Yurinkom Inter. 350 p. [in Ukrainian].

12. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia. "Great Ukrainian legal encyclopedia": in 20 vols. Kharkiv: Pravo, 2019. Vol. 18. Criminology. P. 244-245 [in Ukrainian].

13. *Popovych, V.M.* (2023). Kryminolohichna, kryminalno-pravova, kryminalistychna ta kryminalno-protsesualna kharakterystyky reiderstva, yikh spivvidnoshennia ta napriamy rozvytku. "Classification of types and factors of criminal offenses in the field of health care". *Nauka i Pravoookhorona*, 2, 14 [in Ukrainian].

14. *Popovych, V.M.* (2023). Klasyfikatsiia vydiv ta faktoriv vchynennia kryminalnykh pravoporushen u sferi okhorony zdorovia. "Classification of types and factors of criminal offenses in the field of health care". *Nauka i Pravoookhorona*, 4, 150-161 [in Ukrainian].

15. Pro skhvalennia Kontseptsii Zahalnodержavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy protydii zakhvoriuvanniu na tuberkuloz na 2018-2021 roky. "On approval of the Concept of the National Targeted Social Program to Combat Tuberculosis for 2018-2021": Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 27, 2017 No. 1011-p. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (Date of Application: 23.06.2024) [in Ukrainian].

16. Pro skhvalennia Kontseptsii Zahalnodержavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy protydii zakhvoriuvanniu na tuberkuloz na 2012-2016 roky. "On approval of the Concept of the National Targeted Social Program to Combat Tuberculosis for 2012-2016": Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 30, 2011 No. 1341-p. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D1%80> (Date of Application: 23.02.2024) [in Ukrainian].

UDC 343.74.01

Popovych Volodymyr,Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-4538-3274

THE WAYS OF COMMITTING NATURAL-LATENT CRIMINAL OFFENCES INHERENT IN QUASI-MEDICAL AND PHARMACEUTICAL ACTIVITIES

The article continues the publication of the research work on the planned subject of the study "Detection and prevention of criminal and other offences committed in the healthcare sector...". The author reveals the content, defines the criminological features, differences and correlation of obvious, self-manifesting artificially latent criminal offences with technologically

© Popovych Volodymyr, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).15](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).15)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravoookhorona.com/>

complex, non-obvious, not self-manifesting naturally latent criminal offences committed under the guise of quasi-medical and pharmaceutical activities. The research sheds light on the content of the objects of criminal offence, their connection to the methods of committing and the means of disguising the facts of committing naturally latent criminal offences. The author provides a comprehensive analysis of the methods employed in the commission of criminal offences related to medical activities, including medical care, emergency medical care, and medical services. These activities are characterised by the use of artificially latent methods, which are employed to circumvent detection and prosecution. The constitutional guarantees that have been established with the objective of facilitating the development of the healthcare system, in addition to property relations, administrative and regulatory relations, relations pertaining to registration and licensing services, and relations connected to the national security of the country, encompass quasi-medical and pharmaceutical activities, and inherent natural latent ways of committing criminal offences. It has been proved that “criminogenically vulnerable” forms of quasi-medical activities are exhibited through criminogenically vulnerable, materially responsible and functionally active roles within medical institutions and pharmaceutical companies, including managerial, accounting and technological. These positions provide access to a range of valuable resources, including financial, material, and intellectual assets, as well as royalty transactions, control, administrative, and authorisation functions. The values and job functions of the aforementioned officials serve as a means of obtaining illegal income. Values and functions are the driving forces behind the formation of selfish motives, methods of committing crimes, and means of disguising latent criminal offences in officials – subjects that are typically associated with criminal activity.

It has been established that covert detection and documentation of technologically complex natural latent methods of committing criminal offences is only possible operationally. In other words, since the means of masking (primary) main criminal offences (embezzlement, obtaining illegal benefits for issuing licenses, permits, etc.) are, as a general rule, auxiliary criminal offences are predominantly utilised to mask primary offences under the guise of legitimate quasi-medical activities by means of official forgeries (Article 366 of the Criminal Code) and other auxiliary criminal offences aimed at masking the main criminal offences. It is also important to note that quasi-medical activities are characterised by such “basic” criminal offences as “misappropriation” (Article 191 of the Criminal Code), which simultaneously reduce the taxable profit of medical institutions and pharmaceutical companies. Along with misappropriation, these activities usually form the basis of related criminal offences such as “Tax evasion...” (Article 212 of the Criminal Code).

Keywords: quasi-medical and pharmaceutical activities; objects of criminal encroachment; criminogenically vulnerable positions; material values; administrative and permissive functions; sources of formation of mercenary motives, typical subjects, methods of commission, means of disguising naturally latent criminal offences; basic criminal offences; auxiliary criminal offences; related criminal offences.

Отримано 13.09.2024

Попович Володимир Михайлович,доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-4538-3274**Сахарова Олена Борисівна,**кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-9759-5324**МЕХАНІЗМ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

У процесі дослідження встановлено, що механізм вчинення кримінальних правопорушень у сфері фармацевтичної діяльності (фармдіяльності) утворюють структурні складові етапів: заготівлі фармсировини (посів, вирощування, збирання, зберігання, вироблення з органів тварин, хімічних сполук та мінералів); виробництва та імпорту медпродукції (лікарських засобів; медматеріалів, медобладнання). Суб'єкти вчинення кримінальних правопорушень перетворюють зазначені етапи фармдіяльності у засоби створення лишків фармсировини; виготовлення лишків медпродукції; їх доставки «на вільне місце» торгівельним фармпідприємствам під прикриттям тимчасових товарно-транспортних документів. Після реалізації лишків медпродукції документи знищують, виручені з їх реалізації кошти по касі не оприбутковують, а розподіляють між співучасниками вчинення кримінальних правопорушень і привласнюють. Механізм вчинення таких кримінальних правопорушень має тривалий, циклічний та природно-латентний характер, знання якого лежить в основі вибірки методів, методик та засобів оперативно-пошукового виявлення таких злочинів; прихованого та заlegenдованого оперативно-технічного та оперативно-процесуального документування протиправних дій фігурантів; планування оптимального моменту реалізації матеріалів оперативної розробки; оперативного моделювання факторів раптовості та «моменту істини», необхідних для процесуального закріплення встановлених доказів під час оперативної розробки фігурантів та переходу із прихованих оперативних до легальних форм розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: механізм вчинення кримінальних правопорушень у сфері фармдіяльності, структурні складові етапів фармдіяльності, структурні складові механізму вчинення кримінальних правопорушень, криміногенно-вразливі посади на етапах заготівлі фармсировини, виробництва та імпорту медпродукції, заготівля та збут лишків фармсировини, виробництво та збут лишків медпродукції, постачання лишків медпродукції на вільне місце, не оприбуткування виручки, привласнення виручки, прогнозування версій про вчинення кримінальних правопорушень, форми негласного документування, фактор раптовості, момент істини, момент реалізації матеріалів оперативної розробки.

Публікація є продовженням оприлюднення результатів НДР [1–5] за плановою темою дослідження «Виявлення та попередження кримінальних та інших правопорушень, що вчиняються у сфері охорони здоров'я, пов'язаних з провадженням господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, а також імпорту лікарських засобів». На попередньому етапі розроблено основний термінологічно-понятійний апарат, що відображає функціонально-діяльнісні **етапи фармацевтичної діяльності** (далі – фармдіяльності), під виглядом яких відбувається вчинення та маскування кримінальних правопорушень (далі – кр. пр.) Виходячи з науково-пізнавального принципу про залежність методології від технологічних особливостей предмету пізнання [6–7], складові методології (методи, методики, засоби пізнання та система їх інтерпретації) виявлення і документування фактів вчинення кр. пр. залежать саме від адекватного визначення складових механізму вчинення кр. пр. Відповідно, *метою* цього етапу дослідження є визначення механізму вчинення кр. пр. під виглядом етапів фармдіяльності, розкриття змісту технологічно та юридично-значимих особливостей структурних складових етапів фармдіяльності, їх взаємозв'язок зі структурними складовими механізми вчинення і маскування природно-латентних кр. пр.

Для досягнення мети **необхідно виконати такі завдання:**

1) розглянути структурні складові етапів фармдіяльності, показати їх співвідношення, взаємозалежність зі структурними складовими механізми вчинення кр. пр. під виглядом певних видів фармацевтичної діяльності;

2) показати технологічні особливості процесу перетворення структурних складових легітимних етапів фармдіяльності у псевдолегітимні структурні складові механізми вчинення та маскування природно-латентних кр. пр.

3) визначити «механізм вчинення і маскування природно-латентних кр. пр.» під виглядом структурних складових етапів фармацевтичної діяльності;

4) показати тривалий та циклічний характер вчинення кр. пр. під виглядом одного або всього комплексу етапів фармдіяльності – від етапу заготівлі фармсировини до виготовлення з неї медпродукції (ліків, медматеріалів, медобладнання), її збуту, вилучення і привласнення виручених з її реалізації коштів);

5) відобразити, яким чином знання технологічних особливостей структурних складових етапів фармдіяльності та структурних складових загального механізму вчинення та маскування кр. пр. впливають на визначення методів, методик та засобів проведення прихованого і залегенованого оперативно-пошукового виявлення, оперативно-технічного та оперативно-процесуального документування фактів вчинення природно-латентних кр. пр., замаскованих під процес та під вигляд фармацевтичної діяльності.

I. Переходячи до визначення та розкриття змісту структурних складових етапів фармацевтичної діяльності слід нагадати, що процес фармдіяльності поділяється на функціонально-діяльнісні **етапи та види діяльності**. Етапи фармдіяльності – це: 1) заготівля фармацевтичної сировини (далі – фармсировини); 2) виробництво медпродукції; 3) облік фармсировини та медпродукції на балансі фармпідприємств

4) збут фармсировини та медпродукції; 5) облік та оприбуткування по касі фармпідприємств коштів, виручених з реалізації фармсировини та медпродукції.

До окремих видів фармдіяльності слід віднести: 6) науково-дослідні розробки фармсировини та медпродукції; 7) здійснення операцій роялті (здачу в оренду чи продаж формул ліків, нових видів медобладнання) з результатами наукових розробок; 8) імпорт фармсировини та імпорт медпродукції.

Визначення та розкриття змісту **структурних складових** зазначених **етапів та видів** фармдіяльності має надзвичайно важливе значення, оскільки саме структурні складові етапів фармдіяльності злочинці перетворюють у засоби створення лишків фармсировини та лишків медпродукції, що свідчить про готування до вчинення та маскуванню природно-латентних кр. пр. Саме тому структурні складові, притаманні кожному з етапів фармдіяльності, доцільно розглянути більш детально.

Етап заготівлі фармсировини включає такі структурні складові: 1) посів, вирощування та збирання вирощеної фармсировини; 2) лісо-польовий збір фармсировини в полях, лісах та з інших природних джерел; 3) здобуття фармсировини з органів тварин; вироблення хімічних фармречовин; 4) доведення фармсировини до кондиції (сушіння, бродіння чи інші фізичні, органічні та хімічні процеси); 5) облік фармсировини та зберігання фармсировини з дотриманням температурних режимів, режимів вологості, стандартів розфасовки, упаковки, складування тощо).

Етап збуту фармсировини виробникам медпродукції, а саме: 1) матеріалів рослинного та тваринного світу, хімічних фармречовин – виробникам лікарських засобів; 2) сільгосппродукції і матеріалів – виробникам медматеріалів; 3) матеріалів та комплектуючих – виробникам медобладнання (далі – збут фармсировини підприємствам-виробникам медпродукції); 4) оформлення витратних документів на збут фармсировини та оприбуткування коштів, отриманих від покупців фармсировини.

Етап виробництва медпродукції включає такі структурні складові: 1) надходження і облік фармсировини підприємству-виробнику медпродукції; 2) здійснення розрахунку з підприємством-постачальником фармсировини; 3) виробництво медпродукції; 4) стандартизовані розфасовка, упаковка, облік і зберігання виготовленої медпродукції; 5) облік виготовленої медпродукції у виробничих підрозділах підприємства-виробника та облік після її виготовлення і передачі підрозділам зберігання медпродукції.

Етап збуту медпродукції підприємствами-виробниками: 1) оформлення витратних та товарно-транспортних документів на відвантаження та поставку медпродукції оптовим чи роздрібним реалізаторам; 2) розрахунок оптових чи роздрібних реалізаторів медпродукції з її постачальниками та взяття медпродукції на облік оптовими чи роздрібними торговельними підприємствами.

Етап реалізації медпродукції споживачам мережевими торговельними фармпідприємствами та аптеками включає таку структурну складову, як оприбуткування коштів, виручених з реалізації медпродукції, по касі аптеки чи оптового мережевого підприємства-реалізатора медпродукції;

Науково-дослідні види фармдіяльності включають такі структурні складові: 1) фінансування та розробку нових та вдосконалення раніше винайдених фармсировини,

лікарських засобів, медматеріалів та медобладнання; 2) здійснення операцій роялті з результатами наукових розробок (здачу в оренду формул нових видів фармсировини, ліків та медобладнання; 3) продаж нових результатів розробок (формул, винаходів, проєктів обладнання, тощо) фармсировини та іншої медпродукції.

Етап імпорту фармсировини, лікарських засобів, медматеріалів чи медобладнання включає такі структурні складові: 1) імпорт фармсировини, ліків, медматеріалів, комплектуючих та медобладнання (далі – медпродукція); 2) збут медпродукції мережевим оптовим чи роздрібним фармпідприємствам; 3) розрахунки з імпортерами за поставлену медпродукцію.

Етап оприбуткування виручки, отриманої з реалізації фармсировини, ліків, медматеріалів, комплектуючих та медобладнання, включає такі структурні складові: 1) синхронне з реалізацією медпродукції поточне оприбуткування виручки по касах підприємств-заготівельників фармсировини; виробників медпродукції; імпортерів медпродукції; оптових чи роздрібних реалізаторів медпродукції.

Визначені вище структурні складові етапів фармдіяльності відображають легітимний процес фармдіяльності. Однак злочинці перетворюють ці структурні складові етапів фармдіяльності у засоби створення лишків фармсировини, з якої виробляють лишки медпродукції, реалізують ці лишки поза балансовим обліком фармпідприємств, виручені кошти не оприбутковують по касі, розподіляють між співучасниками кр. пр. та привласнюють. Так відбувається вчинення кр. пр., передбачене ст. 191 КК (привласнення), яке, з одного боку, зменшує базу оподаткованого прибутку підприємств (ст. 212 КК), з іншого боку, супроводжується іншими протиправними діями, а саме, службовими підробленнями (ст. 366 КК), в інших випадках підробкою документів (ст. 358 КК) тощо. Відповідно, структурні складові етапів фармдіяльності та структурні складові вчинення кр. пр. співвідносяться між собою як легітимний та псевдолегітимний процес фармдіяльності. Зокрема, під виглядом легітимного процесу фармдіяльності відбувається псевдолегітимний процес створення лишків фармсировини та лишків медпродукції, які зловмисники не включають у балансовий облік підприємств, таким чином маскують факт готування до вчинення кр. пр. Відповідно, структурні складові легітимних етапів фармдіяльності перетворюються не лише у засоби вчинення, а й у засоби маскування кр. пр. Саме псевдолегітимні дії зловмисників з будь-якими структурними складовими етапів фармдіяльності утворюють замаскований природно-латентних характер кр. пр. [11]. Розгляд найбільш криміногенно-вразливих структурних складових легітимних етапів фармдіяльності в частині їх перетворення у псевдолегітимні структурні складові механізму вчинення та механізму маскування природно-латентних кр. пр. доцільно розпочати зі структурних складових етапу заготівлі, під виглядом яких зловмисники створюють лишки фармсировини, починаючи із: 1) посіву, вирощування та збирання лишків вирощеної фармсировини; 2) лісо-польового збору лишків фармсировини в полях, лісах та з інших природних джерел; 3) здобуття лишків фармсировини з органів тварин; вироблення лишків хімічних фармречовин, мінералів тощо; 4) створення лишків фармсировини в процесі доведення її до кондиції (сушіння, бродіння чи

інші фізичні та хімічні процеси); 5) створення лишків фармсировини за допомогою порушення температурних режимів зберігання, режимів вологості, стандартів розфасовки, упаковки, складування тощо. Створені лишки в процесі вирощування, збору, доведення до кондиції та зберігання фармсировини зловмисники не вносять на балансовий облік підприємств-заготівельників фармсировини. Водночас для страховки на випадок раптової перевірки зловмисники оформляють на лишки фармсировини тимчасові витратні товарно-транспортні документи, що мають супроводжувати лишки фармсировини до виробника медпродукції. Етап збуту фармсировини характерний передачею лишків фармсировини від підприємства-заготівельника до підприємства-виробника медпродукції за тимчасовими, неврахованими обліком, витратними та товарно-транспортними документами, що супроводжують: 1) лишки фармсировини рослинного та тваринного світу, лишки хімічних фармречовин – виробникам лікарських засобів; 2) лишки сільсько-господарської продукції – виробникам медматеріалів; 3) лишки матеріалів та комплектуючих – виробникам медобладнання; 4) знищення тимчасово оформлених витратних документів після доставки лишків фармсировини від підприємства-заготівельника фармсировини до підприємства-виробника медпродукції, а також неоприбуткування коштів, отриманих від підприємств-виробників медпродукції, отримавших лишки фармсировини. Знаючи ці процесуальні процедури та їх деталі, оперативні співробітники зобов'язані планувати оперативно-технічні та оперативно-процесуальні заходи, спрямовані на приховане та залежене документування дій правопорушників щодо фактів створення лишків фармсировини, фактів оформлення та знищення тимчасових документів.

Етап виробництва лишків медпродукції включає такі структурні складові вчинення кр. пр.: 1) не включення в балансовий облік підприємства лишків фармсировини, отриманої від власних заготівельних підрозділів або інших підприємств-заготівельників; 2) розрахунки з підприємством-постачальником за поставлені лишки фармсировини здійснюються готівкою, якщо безготівково, то не підприємством постачальникам, а на особисті рахунки співучасників оборудки; 3) виробництво лишків медпродукції з поставлених лишків фармсировини здійснюється поза балансовим обліком підприємства-виробника; 4) створення лишків фармсировини у міжсезонний період може також здійснюватися під час виробництва ліків. Створюють ці лишки фармсировини за рахунок недовкладення компонентів при виробництві ліків, інших способів фальсифікації лікарських засобів або за рахунок порушення стандартів розфасовки, упаковки, зберігання тощо.

Етап збуту лишків медпродукції підприємствами-виробниками: 1) збут лишків медпродукції є передостаннім етапом фармдіяльності, на якому правопорушники намагаються не залишити жодних документальних слідів про наявність факту створення лишків фармсировини та лишків медпродукції. Однак на випадок раптової перевірки на час реалізації лишків медпродукції зловмисники оформляють тимчасові витратні та товарно-транспортні документи на відвантаження та перевезення лишків медпродукції з підприємства-виробника до оптових чи роздрібних реалізаторів. Хоч ці тимчасові документи не проведені як по облікам підприємства-виробника, так по

облікам підприємств-реалізаторів, правопорушники сподіваються, що при раптовій перевірці контролери задовольняться наявністю тимчасових відвантажувальних, товарно-транспортних документів і не будуть перевіряти на предмет їх проведення по облікам підприємства-виробника, що відвантажило партію медпродукції. З іншого боку, при спробі перевірки достовірності документів зловмисники сподіваються встигнути провести тимчасові документи і легалізувати невраховані лишки, перевівши їх із категорії псевдолегітимних у легітимні. Однак, якщо раптової перевірки під час доставки медпродукції не було і тимчасові документи облікувати необхідності не було, то тимчасово оформлені документи знищують після закінчення етапу реалізації лишків медпродукції споживачам. При цьому кошти, виручені з реалізації медпродукції по касі аптеки чи оптового мережевого підприємства-реалізатора, не оприбутковують, офіційні розрахунки з постачальниками медпродукції не проводять.

Всі ці обставини слід враховувати при оперативному документуванні протиправних дій злочинців і намагатися негласно або заlegenдовано **зафіксувати оперативнотехнічними та оперативнотехнічними засобами**: 1) факт створення лишків медпродукції із поставлених лишків фармсировини поза обліком підприємства-заготівельника фармсировини та підприємства-виробника медпродукції; 2) факт оформлення тимчасових, неврахованих обліком відвантажувальних та товарно-транспортних документів на час перевезення та реалізації партії лишків медпродукції; 3) факт знищення тимчасово оформлених документів підприємством постачальником та підприємством реалізатором після реалізації лишків медпродукції; 4) факт наявності знищених документів постачальником та реалізатором у перевізника (коли перевізник чужий, «не посвячений» стосовно оборудки, то свій пакет товарно-транспортних документів він проводить по облікам підприємства-перевізника, отримує на їх підставі оплату за перевезення медпродукції); 5) факт наявності товарно-транспортних документів у перевізника, факт безготівкової оплати його послуг за доставку медпродукції від виробника до реалізатора і одночасно факти відсутності товарно-транспортних документів та розрахунків між підприємством-виробником і реалізатором медпродукції. Примітка. Розрахунки з підприємством-постачальником за поставлені лишки медпродукції здійснюються, як правило, готівкою і не проводяться по касі підприємства-постачальника і торгівельного підприємства-отримувача лишків медпродукції; 6) якщо розрахунки здійснюються у безготівковій формі, то кошти надходять на особисті рахунки представників підприємств постачальників медпродукції – співучасників протиправної оборудки, що слід зафіксувати під час реалізації матеріалів оперативної розробки за допомогою виїмки банківських документів, що свідчать про проводки по особистим рахункам співучасників протиправного привласнення коштів.

Етап науково-дослідних розробок медичної продукції перетворює у засоби вчинення і маскуваня кр. пр. такі структурні складові: 1) під виглядом фінансування розробки нових та вдосконалення раніше розроблених формул лікарських засобів, рецептів фармсировини, проєктних розробок медматеріалів та медобладнання привласнюють бюджетні кошти або кошти фармкомпаній, що виділяються на науково-дослідні роботи; 2) отримання незаконних доходів з операцій роялті (здача в

оренду результатів наукових розробок, формул нових ліків, фармсировини, проєктів медобладнання, тощо) без відома їх власника (привласнення) або з відома власника але поза балансовим обліком фармпідприємства з метою ухилення від сплати податків; 3) продаж результатів наукових розробок (формул, винаходів, проєктів обладнання тощо) фармсировини та іншої медпродукції без відома їх власника (привласнення) або з відома власника поза межами балансового обліку з метою ухилення від сплати податків.

Етап імпорту фармсировини, лікарських засобів, медматеріалів чи медобладнання не виключає: 1) імпорт неврахованих обліком лишків фармсировини, ліків, медматеріалів, комплектуючих та медобладнання (далі – медпродукція); 2) привласнення коштів, виручених від збуту імпортованих лишків медпродукції мережевим оптовим чи роздрібним фармпідприємствам.

Однак під виглядом здійснення імпорتنих операцій переважно вчиняються менш громіздкі кр. пр.: закупівля за кордоном уцінених медпрепаратів з коротким терміном використання або навіть протермінованих ліків. Представник імпортера за домовленістю з представником іноземного оптового постачальника оформляють супроводжувальні документи за ціною якісних ліків, а різницю надлишково переказаних імпортером коштів спрямовують на закордонні рахунки організаторів та співучасників оборудки і привласнюють. Другий варіант зловживань імпортерів зводиться також до змови представника імпортера із закордонним оптовим постачальником. За умовами змови в рахунки та інші супроводжувальні документи оборудки закладають завищену ціну на ліки, а переказані кошти поверх реальної ціни переказують на закордонні рахунки організаторів та співучасників оборудки. У першому і другому варіанті переказ лишніх коштів здійснюється під виглядом «нібито наданих» посередницьких чи інших послуг. Можуть бути й інші схеми привласнення, маскуванню та відмиванню коштів протиправного походження під виглядом проведення експортно-імпорتنих операцій [10].

Завершальним етапом для всіх етапів і видів легітимної фармдіяльності є оприбуткування виручки, отриманої зі збуту фармсировини, збуту виробленої чи імпортованої медпродукції. Однак цей етап замість оприбуткування виручки зловмисники перетворюють у завершальний етап механізму вчинення кр. пр. Зокрема, такі структурні складові етапу оприбуткування виручки, як поточне оприбуткування виручки по касах підприємств-заготівельників фармсировини, виробників чи імпортерів медпродукції, оптових чи роздрібних реалізаторів медпродукції, у змові з представниками всіх зазначених підприємств, перетворюють функцію оприбуткування у засіб вилучення виручки з каси та виробничого обороту, її розподілу між співучасниками злочину та привласнення.

Циклічне повторення протиправних дій щодо створення лишків фармсировини під виглядом структурних складових етапу її заготівлі, а також створення лишків медпродукції під виглядом структурних складових етапів її виробництва чи імпорту, їх збут та післяреалізаційне не оприбуткування, а вилучення з легітимного обороту і привласнення виручки, отриманої з реалізації медпродукції, носять природно-латентний [11] тривалий та циклічно-повторюваний характер. Відповідно, вчинення та маскуванню кр. пр. під вигляд зазначених вище легітимних етапів фармдіяльності

є також тривалими та багатократно повторюваними. З одного боку, тривалий, природно-латентний та повторюваний характер вилучення з обороту і привласнення виручки з реалізації медпродукції збільшує тіньовий сектор економіки, масив тіньових капіталів і криміногенно-корупційний потенціал організованої злочинності; спричиняє матеріальні втрати фармпідприємствам; вносить деструктив у фармдіяльність; шкодить розвитку фармацевтичної системи країни; звужує базу оподаткування та підвищує втрати бюджету. З іншого боку, тривалість та повторюваність природно-латентних кр. пр. допомагає правоохоронцям збирати докази про факт вчинення кр. пр., дає оперативникам можливість проводити приховану та залегеновану оперативно-технічну та оперативно-процесуальну фіксацію протиправних дій злочинців. Оскільки природно-латентні кр. пр. вчиняються в умовах неочевидності, під виглядом легітимних видів діяльності, не здатні до самопрояву, як загально-кримінальні правопорушення, то без тривалого характеру таких природно-латентних кр. пр., їх було б неможливо не виявити, не задокументувати, не зупинити, бо не здатний до самопрояву і не доведений природно-латентний злочин є «не існуючим». Вірячи у високий превентивний потенціал системної профілактики злочинів, слід зауважити, що спроба зупинити вчинення природно-латентних кр. пр. в порядку мнимої профілактики злочинів, не збираючи доказів, нічого не дасть, крім скарг з боку підозрюваних у контролюючі органи і більш законспірованих їх подальших протиправних дій.

Так, схематично можна відобразити псевдолегітимний, природно-латентний, криміногенний потенціал **структурних складових всіх легітимних етапів** фармдіяльності, перетворених суб'єктами вчинення та маскування кр. пр. у комплексно-тривалий організований та циклічно-повторюваний механізм вчинення кр. пр., який складається із структурних складових (посів, вирощування, збирання, збір у природних умовах) етапу заготівлі фармсировини та суб'єктів створення лишків фармсировини; структурних складових етапу виготовлення й імпорту медпродукції та суб'єктів виготовлення чи імпорту лишків медпродукції; етапу і суб'єктів збуту медпродукції, який завершує цикл фармдіяльності післяреалізаційним вилученням з виробничого обороту коштів, їх розподілом між співучасниками вчинення кр. пр. та привласненням. Такий комплексний цикл вчинення кр. пр. повторює структурні складові будь-якого з етапів фармдіяльності.

Механізм вчинення та маскування кр. пр., що включає всі етапи і представників підприємств кожного з відповідних етапів фармдіяльності, використовують, як правило, організовані злочинні угруповання, сформовані з представників всього комплексу фармпідприємств, починаючи з посіву, вирощування та інших способів заготівлі і збуту лишків фармсировини, виготовлення чи імпорту лишків медпродукції, її збуту, післяреалізаційного не оприбуткування та привласнення коштів, вилучених з легітимного обороту.

Однак фармдіяльності притаманні також природно-латентні кр. пр., вчинені в межах одного, локального етапу фармдіяльності. Це можуть бути кр. пр. вчинені як на етапі «заготівлі та збуту лишків фармсировини», так на етапі «виробництва, імпорту та збуту лишків медпродукції». Однак завершений склад злочину буде лише тоді, коли

лишки фармсиловини будуть реалізовані, а після їх реалізації будуть протиправно неоприбутковані та привласнені кошти, отримані з реалізації створених лишків силовини чи медпродукції.

Наприклад, на етапі «заготівлі фармсиловини» створено її лишки, організовано їх позабалансовий збут, завершений післяреалізаційним не оприбуткуванням коштів, їх вилученням з каси та привласненням. Такі кр. пр. можуть вчиняти «одиначки», наприклад, – комірник, якому вдалося таємно від керівництва, обліковців та працівників створити лишки фармсиловини за рахунок порушення норм усушки чи утруски. Він разом з відвантаженням легітимної силовини збуває утворені лишки фармсиловини представнику підприємства-виробника мед продукції, отримуючи за лишки готівку або переказ на його особистий рахунок.

Водночас на етапі виробництва медпродукції злочинцю-одиначці важче приховати факт **створення лишків медпродукції**, тому в таких випадках, як правило, задіяні невеликі злочинні групи, що складаються з технологічно необхідних фахівців, а саме з керівника виробничого підрозділу, технолога, обліковця, комірника, які приймали, зберігали й не оприбутковували лишки фармсиловини, виготовили з неї і збули лишки медпродукції, оптовим чи роздрібним реалізаторам, отримали від останніх готівку чи безготівку на особисті рахунки. У свою чергу, оптові чи роздрібні реалізатори, придбавши лишки медпродукції, її не оприбутковували, реалізували, а кошти, виручені з її реалізації, поділили і привласнили. Так чи інакше, як при комплексному циклі вчинення кр. пр. за допомогою застосування всіх етапів фармдіяльності, так при вчиненні кр. пр. в межах одного, локального етапу фармдіяльності, основний протиправний умисел зловмисників зводиться до створення умов для прихованого привласнення виручених коштів, маскування факту їх привласнення під вигляд певного етапу фармдіяльності. При цьому, як при комплексній, так при локальній схемі вчинення такого кр. пр. цикл його вчинення завершується не оприбуткуванням лишків силовини чи медпродукції та післяреалізаційним вилученням з каси і привласненням коштів, що надійшли з реалізації лишків.

Технологічні особливості структурних складових етапів фармдіяльності, перетворені у структурні складові механізму вчинення кр. пр., показують, що керівники, технологи, обліковці, комірники та інші технологічно необхідні фахівці – суб'єкти вчинення зазначених кр. пр. займають центральне місце в механізмі вчинення та маскування природно-латентних кр. пр. Метою таких кр. пр. є протиправне привласнення коштів у сфері фармацевтичної діяльності. Без таких осіб неможливим є перетворення виробничих структурних складових етапів фармдіяльності у структурні складові механізму вчинення природно-латентних кр. пр., як і неможливе маскування таких кр. пр. під вигляд заготівлі фармсиловини, виробництва чи імпорту медпродукції або під вигляд можливих інших видів фармацевтичної діяльності.

Таким чином, **поняття механізм вчинення і маскування кр. пр. у сфері фармдіяльності включає**: функціонально-діяльнісні структурні складові етапу заготівлі фармсиловини, структурні складові етапу виробництва чи імпорту медпродукції, а також представників підприємств-заготівельників фармсиловини і представників виробників

та імпортерів медпродукції – суб'єктів перетворення структурних складових зазначених етапів фармдіяльності в процес вчинення та засіб маскування кр. пр.

До поняття технологічно необхідних фахівців фармпідприємств, потенційно необхідних для вчинення та маскування кр. пр., слід включити спеціалістів фармпідприємств, які за своїми функціями мають можливість перетворювати структурні складові етапів фармдіяльності в процес вчинення та засіб маскування кр. пр., слід віднести керівників виробничих підрозділів фармпідприємств, технологів, обліковців, комірників та, можливо, інших технологічно необхідних фахівців підприємств-заготівельників, підприємств-виробників та імпортерів медпродукції, а також представників оптових та роздрібних торговельних фармпідприємств (мережеві підприємства, аптеки, медпункти тощо)

Поняття «потенційні криміногенно-вразливі посади» на фармпідприємствах, «механізм вчинення та маскування кр. пр.», «технологічно необхідні фахівці фармпідприємств», які мають доступ та можливість вчиняти та маскувати факт вчинення кр. пр. у сфері фармдіяльності, та ряд інших понять мають архіважливе значення для висунення версій про види, способи та засоби вчинення кр. пр. у сфері економіки взагалі та у сфері фармдіяльності, зокрема, а також для вибірки оперативно-технічних та оперативно-процесуальних методів, методик та засобів виявлення, прихованого та заlegenдованого документування фактів вчинення та маскування кр. пр. взагалі, та у сфері фармацевтичної діяльності, зокрема, що більш детально буде розглянуто на етапі дослідження методик виявлення, оперативно-технічного та оперативно-процесуального документування кр. пр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Попович В.М. Охорона здоров'я та безпекова ситуація в Україні. *Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення*: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 26 вер. 2023 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2023. С. 110–116.
2. Попович В.М. Сфера охорони здоров'я як об'єкт злочинного посягання: термінологічно-понятійне відображення. *Наука і правоохорона*. 2023. № 3. С. 187–200.
3. Попович В.М. Сфера охорони здоров'я: епідемічна, криміногенна та безпекова ситуація в Україні. *Наука і правоохорона*. 2024. № 1. С. 177–190.
4. Попович В.М. Класифікація видів та факторів вчинення кримінальних правопорушень у сфері охорони здоров'я. *Наука і правоохорона*. 2023. № 4. С. 150–161.
5. Попович В.М. Способи вчинення штучно-латентних кримінальних правопорушень притаманні медичним видам діяльності. *Наука і правоохорона*. 2024. № 2. С. 172–183.
6. Попович В.М. Проблеми теорії держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2015. 384 с.
7. Попович В.М. Методологія термінологічно-понятійного відображення криміногенних процесів у сфері економіки. *Наука і правоохорона*. 2019. № 1.
8. Попович В.М. Терміни і поняття – неологізми, як засіб віддзеркалення процесу рейдерського поглинання підприємств. *Наука і правоохорона*. 2021. № 4. С. 214–225.
9. Попович В.М. Злочинність у сфері економіки. Велика Українська юридична енциклопедія: Кримінологія. 2019. Т. 18. Харків: Право. С. 181–183.
10. Попович В.М. Організаційно-правове забезпечення боротьби з відмиванням доходів незаконного походження: монографія. Ірпінь: РВВ Академії державної податкової служби України, 2001. 138 с.

REFERENCES

1. Popovych, V.M. (2023). Okhorona zdorovia ta bezpekova sytuatsiia v Ukraini. "Health care and security situation in Ukraine: status, threats, areas of support": materials of the scientific-practical round table (Kyiv, September 26). Kyiv: State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. P. 110-116. [in Ukrainian].
2. Popovych, V.M. (2023). Sfera okhorony zdorovia, jak ob'ekt zlochynnoho posiahannia: terminolohichno-poniatiine vidobrazhennia. "The sphere of health care as an object of criminal encroachment: terminological and conceptual reflection". *Nauka i Pravookhorona*, 3, 187-200 [in Ukrainian].
3. Popovych, V.M. (2024). Sfera okhorony zdorovia: epidemichna, kryminohenna ta bezpekova sytuatsiia v Ukraini. "The sphere of health care: epidemic, criminogenic and security situation in Ukraine". *Nauka i Pravookhorona*, 1, 177-190 [in Ukrainian].
4. Popovych, V.M. (2023). Klasyfikatsiia vydiv ta faktoriv vchynennia kryminalnykh pravoporushen u sferi okhorony zdorovia. "Classification of types and factors of criminal offenses in the field of health care". *Nauka i Pravookhorona*, 4, 150-161 [in Ukrainian].
5. Popovych, V.M. (2024). Sposoby vchynennia shtuchno-latentnykh kryminalnykh pravoporushen pry tamanni medychnym vydam diialnosti. "Methods of committing artificially latent criminal offenses are inherent in medical activities". *Nauka i Pravookhorona*, 2, 172-183 [in Ukrainian].
6. Popovych, V.M. (2015). Problemy teorii derzhavy i prava: konceptsiia, prakseolohiia ta metodolohiia rozvytku. "Problems of the theory of state and law: concept, praxeology and methodology of development": monograph. Kyiv: Yurinkom Inter. Kyiv. 384 p. [in Ukrainian].
7. Popovych, V.M. (2019). Metodolohiia terminolohichno-poniatiinoho vidobrazhennia kryminohennykh procesiv u sferi ekonomiky. "Methodology of terminological and conceptual mapping of criminogenic processes in the field of economics". *Nauka i Pravookhorona*, 1 [in Ukrainian].
8. Popovych, V.M. (2021). Terminy i poniattia – neolohizmy, yak zasib viddzerkalennia procesu reiderskoho pohlynannia pidpriemstv. "Terms and concepts are neologisms, as a means of reflecting the process of raider takeover of enterprises". *Nauka i Pravookhorona*, 4, 214-225 [in Ukrainian].
9. Popovych, V.M. (2019). Zlochynnist u sferi ekonomiky. "Crime in the field of economy". Velyka Ukrainska Yurydychna Entsyklopediia, 18, 181-183 Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
10. Popovych, V.M. (2001). Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia borotby z vidmyvanniam dokhodiv nezakonnoho pokhodzhennia. "Organizational and legal support for the fight against money laundering of illegal origin": monography. Academy of the State Tax Service of Ukraine. Irpin. 138 p. [in Ukrainian].

UDC 343.74.01

Popovych Volodymyr,Doctor of Juridical Sciences, Full Professor,
Honored Lawyer of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-4538-3274**Sakharova Olena,**Candiddate of Juridical Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher of the
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9759-5324**MECHANISM OF COMMITTING CRIMINAL OFFENSES
IN THE PHARMACEUTICAL SECTOR**

The present publication is a continuation of the results of the scientific and research work on the planned research topic "The identification and prevention of criminal and other offences

© Popovych Volodymyr, Sakharova Olena, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).16](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).16)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

committed in the healthcare sector in connection with the conduct of economic activities in the production of medicinal products, wholesale and retail trade in medicinal products, and importation of medicinal products". At this stage of the study, it was established that the mechanism for committing criminal offenses is formed by the structural components: the stage of procurement of pharmaceutical raw materials (sowing, growing, harvesting, storing herbs, fruits, roots of other plant materials, their collection from natural sources (forests, fields); extraction of substances from animal organs, manufacture of chemicals); the stage of production and import of medical products (medicines; medical materials and medical equipment). The procurement of pharmaceutical raw materials and the production of medical products are subject to specific regulatory frameworks. However, these frameworks are circumvented by individuals in positions of responsibility within pharmaceutical enterprises, resulting in the acquisition and production of excess pharmaceutical raw materials and medical products. This practice constitutes the initial stage of the commission of criminal offences. The marked specialists - potential subjects of committing criminal offences - draw up temporary expenditure and shipping documents for surplus pharmaceutical raw materials and surplus medical products in case of a sudden inspection. The specified temporary documents accompany the delivery of surplus medical products to wholesale or retail pharmaceutical enterprises that have prepared a "free space" for the surplus, i.e. a space freed up due to the sale of the previous batch of medical products, the proceeds from which are not credited to the cash register. Following the sale of the delivered batch of surplus pharmaceutical raw materials and surplus medical products, the temporary documents are destroyed, and the proceeds from the sale of surplus medical products are not credited to the cash register, but rather distributed among the accomplices in the commission of criminal offences and appropriated. This process effectively frees up space for a new batch of surplus medical products. The cycles of "delivery of surplus pharmaceutical products", "its sale", "not posting of cash receipts, but its appropriation", which frees up space for a new batch of surplus pharmaceutical products", can be repeated many times. That is, the mechanism of committing criminal offenses in the pharmaceutical sector is long-term, cyclical, disguised as legal stages of pharmaceutical activity, which gives these illegal actions an unobvious, naturally latent character. Knowledge of the noted technological features of the mechanism of committing criminal offenses is the basis for: predicting versions of the types, methods and potential subjects of procurement of surplus pharmaceutical raw materials and manufacturing surplus pharmaceutical products - potential subjects of its sale, commission and masking of criminal offenses in the pharmaceutical sector; selection of methods, techniques and means of operational-search detection of such criminal offenses; forecasting the necessary methods of covert and legendary operational-technical and operational-procedural documentation of illegal actions of the defendants; assessing the sufficiency and admissibility of the collected evidence, determining the optimal moment of implementation of operational development materials; planning the factors of unpredictability, suddenness of the moment of implementation of operational development materials, as means of modeling the "moment of truth" when: detaining suspects; conducting interrogations, face-to-face meetings, searches, seizing documents under the guise of which surplus medical products were created, their sale took place, and revenue was not posted to the

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

company's cash register; when carrying out other measures aimed at procedurally securing evidence established in the process of operational development of the defendants; planning other urgent measures necessary for securing evidence, taking into account the factors of suddenness, unexpectedness and other advantages that occur when transitioning to open forms of investigation of criminal offenses.

Keywords: mechanism of committing criminal offenses in the field of pharmaceutical activity, structural components of the stages of pharmaceutical activity, structural components of the mechanism of committing criminal offenses, criminogenically vulnerable positions at the stages of procurement of pharmaceutical raw materials, production and import of medical products, procurement and sale of surplus pharmaceutical raw materials, production and sale of surplus medical products, supply of surplus medical products to a vacant position, non-posting of proceeds, appropriation of proceeds, forecasting versions of the commission of criminal offenses, forms of secret documentation, the surprise factor, the moment of truth, the moment of implementation of operational development materials.

Отримано 27.09.2024

Riamzina Alina,Candidate of Juridical Sciences, Senior Researcher,
State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-6250-5296**CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ILLEGAL TRANSPORTATION
OF PERSONS ACROSS THE STATE BORDER OF UKRAINE (ARTICLE 332 OF
THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)**

The article examines an examination of the statistical data concerning criminal offences under Art. 332 of the Ukrainian Criminal Code, as provided by the General Prosecutor's Office of Ukraine, by conducting a comprehensive analysis of 261 court decisions of first instance for the period spanning from 1 January 2023 to 31 December 2023, encompassing the category of cases designated as "Illegal transportation of persons across the State Border of Ukraine", drawn from the official database entitled "Unified State Register of Court Decisions". It establishes the criminological characteristics with regard to a criminal committing illegal transportation of persons across the state border. In this study, the author analyses the socio-demographic characteristics of the offender, including age, gender, occupation, level of education, marital status, nationality and citizenship, recidivism and relapse, evidence of complicity, committing a crime under the influence of alcohol/drugs, and his/her moral and psychological characteristics, such as needs, interests, and motives.

Keywords: *illegal state border crossing, criminology, criminological characteristics of the offender, criminological portrait of the offender, Article 332 of the Criminal Code of Ukraine, russian-ukrainian war, evasion of mobilization, martial law.*

Statement of the problem. With the outbreak of hostilities on the territory of Ukraine, the characterization of criminal offenses under Article 332 of the Criminal Code of Ukraine "Illegal transportation of persons across the State border of Ukraine" has changed. Thus, in the context of the ongoing military conflict in Ukraine, a decree has been issued prohibiting male Ukrainian citizens aged between 18 and 60 from travelling abroad while martial law remains in effect within the nation. Concurrently, these individuals are being conscripted into the armed forces with the objective of safeguarding Ukraine's territorial integrity. However, a proportion of these men are expressing a desire to depart the country, citing a range of motivations, including the desire to avoid conscription.

Analysis of recent research and publications. Research in the field of illegal border crossing in Ukraine is focused on the contributions of prominent scholars such as O.F. Bantyshev, L.V. Dorosh, S.A. Kuzmin, T.E. Ognev, A.M. Prytula, Y.P. Stepanova, E.L. Streltsov, V.V. Fedoseev, and M.I. Khavroniuk.

The primary objectives of the article are twofold: firstly, to analyse court verdicts under Article 332 of the Ukrainian Criminal Code, and secondly, to establish a criminological profile of individuals who commit the crime of illegal border crossing in Ukraine.

Results. According to the official statistics of the Prosecutor General's Office, in 2023, 2301 criminal offenses were registered under Art. 332 of the Criminal Code of Ukraine. 783 people were notified of suspicion [1].

The Unified State Register of Court Decisions contains 261 verdicts of the court of first instance for the period from 1 January 2023 to 31 December 2023 throughout Ukraine in the category of cases "Illegal transportation of persons across the state border of Ukraine" [2].

The criminological characterization of a criminal's personality is revealed through a complex set of characteristic individual traits and properties in interaction with the life factors underlying criminal behavior. The qualities of a person that give his or her behavior a criminal character are most often divided into socio-demographic, criminal law and moral and psychological groups of features.

The socio-demographic characteristics of the offender's personality mean information about gender, age, occupation, level of education, marital status and other components of the social status of a person, which allow to form his generalized criminological profile and determine which segments of the population should be primarily targeted by measures to prevent criminal acts.

By gender, the composition of those convicted under Art. 332 of the Criminal Code of Ukraine coincides with the general composition of criminals in the country: 93.74% of them are men, and 6.26% are women. Usually, women can either create smuggling groups together with men or only facilitate them.

The most criminogenic age range is 29-39 years old: 35.25% of convicts belong to this category. The proportion of people aged 18 to 28 is 28.3%; people aged 40 to 54 - 26.86%. At the age of 55-59, 4.56% of people committed a crime; 60 years and older - 4.31%. Only 0.72% committed a crime between the ages of 16 and 17. Given the mobilization of men of conscription age (18-59) and their desire to avoid mobilization by traveling abroad, a significant number of persons committing a criminal offense under Article 332 of the Criminal Code of Ukraine are aged 18-54, namely 89.83%. Thus, the main economically active part of the population is mainly involved in the illegal transportation of persons across the state border of Ukraine. Persons under the age of 18 and over the age of 60 commit a criminal offense in the form of aiding and abetting. Accordingly, 3 criminal offenses were committed with the participation of minors.

A considerable amount of attention is typically devoted to the marital status of offenders when assessing their socio-demographic characteristics. The proportion of married and unmarried persons is almost the same: 48.8% and 51.2% respectively. The distribution of convicts with dependent minor children is somewhat less even: 40.4% of those who have them versus 55.6% who do not have such dependents. It is commonly believed that the presence of a family and normal relations with relatives can reduce a person's criminality [3]. However, in the current circumstances in which men of military age find themselves, being in a family relationship is not a criminogenic factor that restrains the level of criminal offenses under Article 332 of the Criminal Code of Ukraine.

Therefore, the data on employment and occupation of those convicted under Article 332 of the Criminal Code of Ukraine is particularly noteworthy. Almost 65.23% of the offenders,

all of whom are able-bodied persons, were neither employed nor studying at the time of the smuggling. 3.6% of them were officially registered as unemployed. At the time of the smuggling, 1 person was a member of the local council; 1 person was a civil servant of category B. In addition, 3 lawyers, 1 National Police officer, and 5 employees of the State Border Guard Service were detained for smuggling across the state border in 2023. 10 servicemen were detained, including 3 officers; 1 non-commissioned officer; 3 contract servicemen; 1 mobilized serviceman; 2 conscripts. In addition, 1 person was detained – a participant of the russian-ukrainian war, combat actions related to the aggression of the russian federation against Ukraine. The number of students is insignificant – 2 people.

The level of education is closely related to labor activity. The data on the educational level of the accused indicate a predominance of people with basic secondary education – 55%, and higher education – 27.3%. Vocational education was received by 13.2% of the perpetrators, primary education was received by 2.4%, and no education – 2.1%. As is evident, the illicit trafficking of persons across the Ukrainian border is perpetrated by individuals who have been educated to a sufficient level to comprehend the severity of the offence.

Another component of the socio-demographic group of characteristics is the distribution of persons convicted under Art. 332 of the Criminal Code of Ukraine by citizenship and nationality. The share of Ukrainian citizens among those accused of such crimes in 2023 was 95.2%; foreign citizens – 4.6% – Armenians, Georgians, Moldovans, Hungarians and representatives of other nationalities; 1 stateless person.

Concurrently, as Kibalnyk, S.O. has observed, the actual number of foreigners among those who smuggle people across the state border is considerably higher than the aforementioned figures. However, it should be borne in mind that the majority of those convicted under Article 332 of the Ukrainian Criminal Code were either directly involved in the transfer of migrants across the border or were apprehended while transporting them for this purpose. According to journalists, it is easy to find a guide from among villagers who are familiar with the area, even in the market of any border town, while foreigners usually concentrate in large cities with a wider range of economic opportunities, not settling for long in the border area. As a result of this avoidance of the most risky activities in terms of detection and apprehension, they have a significantly higher chance of being overlooked by law enforcement agencies. At the same time, there are also observations by law enforcement officers that there is a certain “division of labor” in this industry on a national basis: while criminal networks at the international level are supported by people from the Caucasus region (Georgia, Azerbaijan, Chechnya) or Central Asia (Tajikistan, Uzbekistan), many of whom have Ukrainian citizenship, “technical” roles are mainly filled by Ukrainians – local residents of the border area [3].

In the course of the study of criminal law features concerning the personality profile of an offender committing trafficking in persons across the border of Ukraine, the following aspects received priority: repeated offending and recidivism. A significant proportion of the convicted individuals, specifically 92.6%, had no prior criminal convictions. The proportion of individuals who, at the time of the crime, had unexpunged convictions under other articles of the Criminal Code (mercenary and violent crimes, crimes in the field of drug trafficking and against public order) is 3.4%. Furthermore, 4% of individuals have been previously convicted,

but their convictions have since been expunged.

Complicity in the crime is absent in 66.2% of the total number of cases and proceedings, 33.8% of crimes were committed by prior conspiracy by a group of persons. With regard to the role played by the offender among the accomplices, the specificity of the construction of the disposition of Part 1 of Art. 332 of the Criminal Code is that the perpetrator of this crime is recognized as both the person who directly carried out the transfer and the person who facilitated its commission. Moreover, complicity is not required for organizing or directing such actions (such as developing plans, determining the place and time of the crime, giving certain commands, etc.) [4]. Actions as part of an organized criminal group or criminal organization were established in only 5% of cases. Obviously, these results are highly distorted by the level of latency of the phenomenon under consideration. In addition, cases of qualification of acts under Art. 332 of the Criminal Code of Ukraine as committed by a group of persons by prior conspiracy, even in the presence of all the necessary signs of an organized criminal group, are not uncommon in court practice. On the other hand, the literature has recently suggested that associations with a stable hierarchical structure are not typical for organized crime in the field of trafficking in persons across the borders of many states. Europol experts argue that powerful transnational criminal groups nowadays often consist of relatively isolated groups, without a clear command structure and with less obvious connections between them, which are constantly interrupted and re-established [5].

In 2023, there was no recorded occurrence of criminal offences falling under Article 332 of the Ukrainian Criminal Code, perpetrated while influenced by alcohol and/or drugs.

The structure of the offender's personality also includes a block of moral and psychological characteristics: needs, interests, motives, intellectual and volitional qualities, moral and value orientations, behavioral attitudes, emotional characteristics, etc. Since the inception of the study of this phenomenon in English-language criminology, the personality of the trafficker has been conceptualized as a type of violent extortionist. Thus, the characteristic moral and psychological traits of such persons should be aggressive audacity, ruthlessness, deceitfulness, parasitism, selfishness, and sometimes hatred or contempt for their victims [6]. The aforementioned identification has become a firmly established point of view, resulting in its subsequent reproduction in numerous scientific works across the globe, irrespective of the specific geographical location. This uncritical reproduction has led to the formation of a stereotypical view that is pervasive within the scientific community. However, in modern realities, the psychological portrait of a criminal in the studied category of criminal offenses has changed. In the current context, individuals are being smuggled illegally across the border of Ukraine with the intention of evading the ongoing mobilization for the country's armed forces. Persons of conscription age who are not removed from the military register commit this criminal offense with the motive of leaving for residence in another country.

If the offender and the migrant are not closely acquainted with each other, the "services" of smuggling abroad are usually provided with full prepayment by the "client".

The level of intellectual development of traffickers varies significantly depending on the complexity of the crime. For example, individuals with higher education are often involved in the illicit practice of smuggling, often using documents that may be forged or false. On the

other hand, a much lower educational level is characterized by criminals who resorted to the simplest actions from a technical point of view – first of all, making holes in engineering and technical barriers with the help of brute force [3].

Conclusions. The analysis of the criminological characteristics of individuals involved in the illicit smuggling of persons across the Ukrainian state border facilitates the creation of a generalized portrait of such individuals. As a rule, these are middle-aged or young men (18-59 years old), Ukrainians, citizens of Ukraine, with secondary education, who at the time of the crime were not working or studying anywhere, not convicted, and do not abuse alcohol or drugs. Perpetrators of human smuggling across the state border possess such character traits as determination, balance, prudence and coolness in an extreme situation (except for isolated cases of impulsive acts committed by persons whose household plots directly face the border). In the absence or unreliability of corrupt connections, criminals may need weeks and months to wait for the most convenient time to cross the border or to find the least protected section of the border – under the constant risk of detention by law enforcement agencies as a result of an inspection of a building where migrants are temporarily accommodated or a vehicle stop while transporting them from one settlement to another. The necessary qualities for this are prudence and self-control, along with the ability to carefully plan the mechanism of committing a crime and concealing it. There was no evidence of a tendency of the convicts under Article 332 of the Criminal Code of Ukraine under the influence of alcohol or taking drugs, nor of any mental disorders.

REFERENCES

1. Ofis Heneralnoho prokurora. Pro zareistrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia. "Prosecutor General's Office. On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation". Official website. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultaty-yih-dosudovoho-rozsliduvannia-2> (Date of Application: 02.09.2024) [in Ukrainian].
2. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. "Unified State Register of Court Decisions". Official website. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (Date of Application: 02.09.2024) [in Ukrainian].
3. Kibalnyk, S.O. (2019). Osobystist zlochyntsia, shcho vchyniaie nezakonne perepravlennia osib cherez derzhavnyi kordon Ukrainy. "The personality of a criminal who commits illegal smuggling of persons across the state border of Ukraine". *Scientific Information Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi: Journal. Law Series*, 7(19), 137-144. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/08/137-144-719-1.pdf> (Date of Application: 02.09.2024) [in Ukrainian].
4. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. "Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine" / edited by M.I. Melnyk, M.I. Khavroniuk [9th ed., revised and supplemented]. K.: Yurydychna Dumka, 2012. 1316 sheets, 957 p. [in Ukrainian].
5. Bilecen, B. (2009). Human smuggling networks operating between Middle East and the European Union: evidence from Iranian, Iraqi and Afghani migrants in the Netherlands. Bielefeld: Centre on Migration, Citizenship and Development. 16 sheets, 10 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/292988196_Human_Smuggling_Networks_Operating_Between_Middle_East_and_the_European_Union_Evidence_from_Iranian_Iraqi_and_Afghani_Migrants_in_the_Netherlands (Date of Application: 02.09.2024) [in English].

6. Kolodiaznyi, M.H. (2010). Nasylnytski vymahannia maina v Ukraini. "Violent extortion of property in Ukraine: criminological characteristics, determination and prevention": monograph / edited by V.V. Holina. Kharkiv: Crossroad. 288 sheets. P. 94-95 [in Ukrainian].

УДК 343.9:343.6

Рямзіна Аліна Юріївна,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-6250-5296

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО
ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ
(СТАТТЯ 332 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)**

У статті досліджено статистичні дані кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України, надані Офісом Генерального прокурора України, та проаналізовано 261 вирок суду першої інстанції за період 01.01.2023–31.12.2023 по всій території України в категорії справ «Незаконне переправлення осіб через державний кордон України», вміщених у офіційній базі «Єдиний державний реєстр судових рішень». Встановлено кримінологічну характеристику злочинця, який вчинює незаконне переправлення осіб через державний кордон. Вивчено соціально-демографічні ознаки особи злочинця: вік, стать, рід занять, рівень освіти, сімейний стан, розподіл за громадянством та національністю, вчинення злочину повторно та рецидив, дані про співучасть, вчинення злочину в стані алкогольної/наркотичної залежності, а також його морально-психологічні ознаки: потреби, інтереси, мотиви.

Дослідження кримінологічної характеристики особи злочинця, який вчинює незаконне переправлення осіб через державний кордон України, дало змогу створити його узагальнений портрет. Як правило, це чоловіки молодого або середнього віку (18–59 років), українці, громадяни України, із середньою освітою, які на момент вчинення злочину ніде не працювали і не навчалися, не судимі, спиртними напоями та наркотичними засобами не зловживають. Вони володіють такими рисами характеру, як рішучість, урівноваженість, обачливість і холонокровність в екстремальній ситуації (за винятком одиничних випадків імпульсивного вчинення особами, присадибні ділянки яких безпосередньо виходять до лінії кордону). За відсутності або ненадійності корупційних зв'язків злочинці можуть тижнями або ж місяцями очікувати найбільш зручного часу для переходу кордону або відшукувати найменш захищені його ділянки – в умовах постійного ризику затримання правоохоронними органами під час огляду будівлі, де тимчасово розміщуються мігранти, або зупинення транспортного засобу в процесі перевезення останніх з одного населеного пункту до іншого. Необхідними для цього якостями є виваженість у діях та витримка, поряд із здатністю до ретельного планування механізму вчинення злочину та його приховування. Схильності засуджених за ст. 332 КК України до пияцтва чи наркотизму не виявлено, як і наявності в них відхилень і розладів психічної діяльності.

© Riamzina Alina, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).17](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).17)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhrona.com/>

Ключові слова: незаконне переправлення осіб через державний кордон, кримінологія, кримінологічна характеристика особи злочинця, кримінологічний портрет злочинця, ст. 332 Кримінального кодексу України, російсько-українська війна, ухилення від мобілізації, воєнний стан.

Отримано 10.09.2024

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА
ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.14

Степанов Валерій Анатолійович,
кандидат технічних наук, науковий співробітник
ІСТЕ СБ України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-5249-6883

Челпан Юрій Васильович,
провідний науковий співробітник
ІСТЕ СБ України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0009-0007-3540-6421

**АСПЕКТИ ЗАКОННОГО ПЕРЕХОПЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ В МЕРЕЖАХ
МОБІЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ П'ЯТОГО ПОКОЛІННЯ**

У статті наведено ідентифікаційні ознаки об'єктів перехоплення у мережах мобільного зв'язку п'ятого покоління 5G: SUPI, SUCI, PEI, GUTI та GPSI. Встановлено, що модулі ядра мережі 5G: AMF, SMF, UDM, SMSF, UPF та NEF мають взаємодіяти зі шлюзом мережного комплексу технічних засобів системи перехоплення інформації. Вказано, що засоби управління та обробки технічних засобів системи перехоплення інформації мають отримувати від постачальників послуг електронних комунікацій дані щодо асоціації ідентифікаційних ознак об'єктів перехоплення SUCI з SUPI та 5G-GUTI з SUPI. Акцентовано увагу на появі нового інтерфейсу N14.

Ключові слова: законне перехоплення, електронна комунікаційна мережа, ідентифікаційні ознаки, мобільний зв'язок, технічні засоби.

Постачальники послуг електронних комунікацій в Україні розпочали впровадження технології мобільного зв'язку п'ятого покоління 5G. Технологія 5G, як і технології попередніх поколінь 3G/4G та функції законного перехоплення інформації (Lawful Interception) з мереж мобільного зв'язку вказаних поколінь, стандартизована Партнерським проектом третього покоління (3GPP) та Європейським інститутом телекомунікаційних стандартів (ETSI). Відмінності технології 5G та бізнес-сценаріїв, що реалізуються в мережах 5G, від технологій 3G/4G та вже упроваджених у бізнес проєктів природно викликають необхідність у модернізації технічних засобів для здійснення уповноваженими органами оперативно-розшукових, контррозвідувальних, розвідувальних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій в електронних комунікаційних мережах загального користування України (далі – технічних засобів), вимоги до яких наведено в нормативному документі [1].

Зазначені технічні засоби досліджували С.М. Грищенко, О.В. Манжай, Ю.М. Парасіч, С.В. Пеньков, І.К. Стіщенко [2–5] та ін. У більшості наукових праць і прикладних

робіт досліджувались теоретичні та нормативні аспекти побудови технічних засобів щодо технологій мобільного зв'язку поколінь 2G, 3G, 4G. Праці зазначених науковців прикладних установ та роботи фахівців уповноважених органів безсумнівно є вагомим внеском у дослідження вказаних технічних засобів. Отримані результати потребують всебічного осмислення, систематизації й подальшого вдосконалення науковцями та фахівцями різних профілів знань у контексті застосування як єдиної системи технічних засобів [2], так і вузькопрофільних технічних засобів [3]. Однак донині загальні вимоги до технічних засобів щодо технології мобільного зв'язку покоління 5G не сформовано.

Метою статті є формування пропозицій для внесення змін до нормативного документа [1] на основі опрацювання технічних специфікацій 3GPP та ETSI щодо законного перехоплення інформації в мережах мобільного зв'язку покоління 5G.

Розглянемо чотири аспекти законного перехоплення інформації в електронних комунікаційних мережах мобільного зв'язку п'ятого покоління.

По-перше, поява нових ідентифікаційних ознак об'єктів перехоплення. У технічній специфікації ETSI TS 133 127 [6] наведено ознаки об'єктів перехоплення (ідентифікатори), що використовують під час роботи мережі мобільного зв'язку покоління 5G: спеціально введені SUPI (subscriber permanent identity), GUTI (globally unique temporary identity), SUCI (subscription concealed identifier), PEI (permanent equipment identifier), GPSI (generic public subscription identifier) та раніше відомі IMSI (international mobile subscriber identity), MSISDN (mobile subscriber integrated services digital network number), IMEI (international mobile equipment identity), NAI (network access identifier), SIP – URL (session initiation protocol – uniform resource locator), TEL-URL (telephone link protocol – uniform resource locator), IMPU (IP multimedia public user identifier), IMPI (IP multimedia private identity).

Для постійної ідентифікації користувача (споживача) послуг зазначеної мережі введено ознаку SUPI. Постачальник послуг надає цю унікальну ознаку (ідентифікатор) кожній SIM-карті. У попередніх поколіннях мереж мобільного зв'язку аналогом SUPI була міжнародна ідентифікаційна ознака користувача послуг мобільного зв'язку IMSI. Щоб уникнути порушення конфіденційності під час автентифікації користувача послуг відвідувана мережа призначає SIM-карті тимчасові ідентифікаційні ознаки користувача послуг мобільного зв'язку TMSI (temporary mobile subscriber identity) в мережах поколінь 2G, 3G та глобальні унікальні тимчасові ідентифікаційні ознаки GUTI в мережах поколінь 4G, 5G. Ознаки 5G-GUTI часто змінюються та використовуються з метою ідентифікації через радіоканал. Проблема конфіденційності через атаки перехоплення IMSI в мережах мобільного зв'язку поколінь 2G, 3G та 4G протягом десятиліть залишалася не вирішеною. Однак у поколінні 5G 3GPP вирішив цю проблему, хоча й шляхом зворотної сумісності. У разі помилки під час ідентифікації через 5G-GUTI, на відміну від попередніх поколінь, технічні специфікації 5G не дозволяють передавати SUPI у відкритому вигляді радіоканалом. Замість цього передається ідентифікаційна ознака захисту конфіденційності на основі інтегрованої схеми шифрування еліптичної кривої (ECIES) з відкритим ключем домашньої мережі, безпечно наданим під час реєстрації. Така прихована ознака SUPI відома як прихована ідентифікаційна ознака користувача

послуг SUCI, що генерується обладнанням користувача послуг. У мережах мобільного зв'язку покоління 5G технічними специфікаціями 3GPP також визначено постійну ідентифікаційну ознаку обладнання PEI для обладнання (термінала) користувача послуг. За допомогою PEI вказана мережа ідентифікує обладнання користувача послуг, що здатне отримати доступ до неї. Водночас PEI може приймати різні формати для різних типів обладнання користувача послуг та варіантів використання. Обладнання користувача послуг має подати PEI в мережу разом із зазначенням формату, що використовується. Якщо обладнання користувача послуг підтримує одну технологію доступу, йому має бути призначено PEI у форматі міжнародного ідентифікатора обладнання IMEI. З метою організації технічними засобами законного перехоплення представляє інтерес розгляд загальної відкритої ідентифікаційної ознаки користувача послуг GPSI, яка використовується у технічних специфікаціях 3GPP щодо мереж покоління 5G, так і поза ними. Ця ідентифікаційна ознака є ідентифікатором загального користування, таким як міжнародний номер користувача послуг мобільного зв'язку MSISDN, або зовнішнім ідентифікатором. При цьому в мережах покоління 5G зберігається асоціація між GPSI та відповідним SUPI.

По-друге, поява нових функціональних модулів у ядрі мережі 5G (5G Core Network). До складу мережного комплексу технічних засобів відповідно до нормативного документа [1] входять шлюз (точка доступу в електронній комунікаційній мережі) та обладнання відбору об'єктів перехоплення (пункти доступу). У наведеній вище технічній специфікації ETSI TS 133 127 [6] згідно зі схемою ядра мережі 5G (5G Core Network) до обладнання відбору об'єктів перехоплення належать такі модулі:

- 1) AMF (core access and mobility management function) – мережної функції управління доступом та мобільністю;
- 2) SMF (session management function) – мережної функції управління сеансами користувачів послуг;
- 3) UDM (unified data management) – управління даними користувачів послуг на основі уніфікованої бази даних його профілів;
- 4) SMSF (SMS function) – функції підтримки обміну короткими текстовими повідомленнями через протокол NAS;
- 5) UPF (User Plane Function) – функції площини передачі даних користувачів послуг;
- 6) NEF (network exposure function) – функції забезпечення взаємодії з зовнішніми платформами та додатками.

Модулі AMF, SMF, UDM, SMSF, UPF, NEF генерують та надають до шлюзу службові дані сеансів зв'язку абонентів спостереження IRI (intercept related information), що використовуються для встановлення, підтримання та закінчення сеансу зв'язку, замовлення та відміни основних, додаткових послуг, та дають змогу ідентифікувати електронну комунікаційну мережу, електронну комунікаційну послугу й кінцеве (термінальне) обладнання, його місцезнаходження і належність.

Модулі UPF та NEF, крім IRI, також надають до шлюзу інформаційні повідомлення сеансів зв'язку абонентів спостереження CC (content of communication), що включають у себе IP-сеанси голосових повідомлень і розмов у форматі PCAP-файлів.

Зауважимо, що тільки два модулі UPF та NEF надають до шлюзу повну інформацію про вміст сеансів зв'язку абонентів спостереження.

У модулях AMF, SMF, UDM, SMSF, UPF і NEF здійснюються спостереження за сеансами користувачів послуг (абонентів спостереження) та їх відбір за визначеними ідентифікаційними ознаками, зокрема SUPI, PEI та GPSI з подальшою доставкою до шлюзу. Схема загальна законного перехоплення інформації в мережі 5G наведена на рисунку 1.

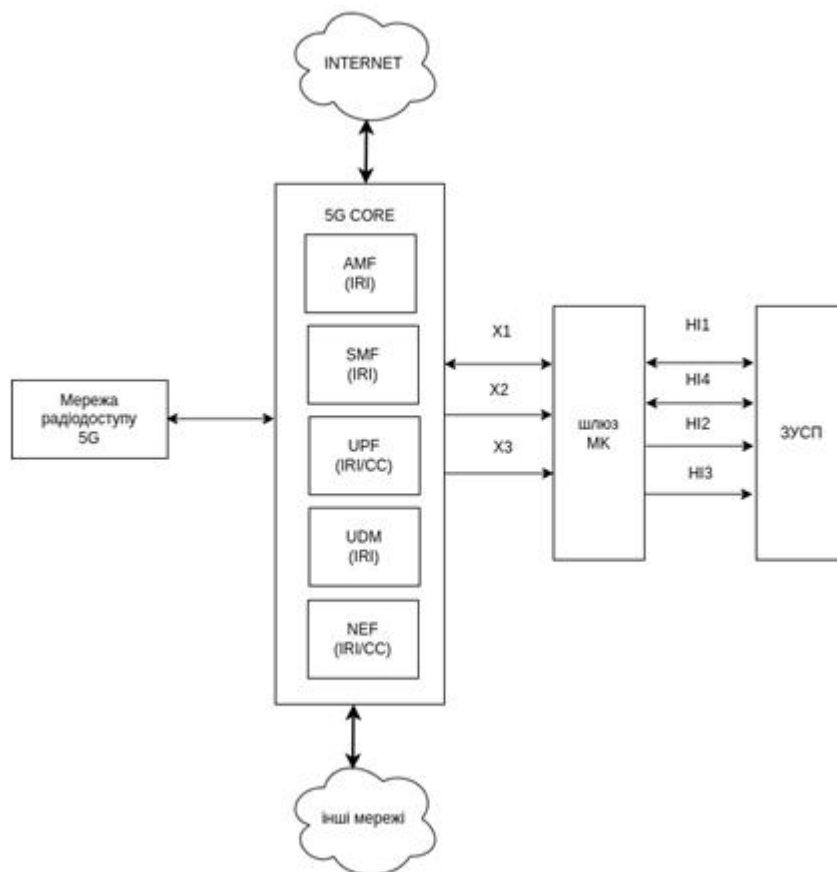

Рис. 1. Схема загальна законного перехоплення інформації в мережі 5G

По-третє, поява нових асоціацій ідентифікаційних ознак об'єктів перехоплення SUCI з SUPI та 5G-GUTI з SUPI. У додатку Г нормативного документа [1] вказано про необхідність надання постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг до засобів управління системою перехоплення уповноваженого органу (далі – ЗУСП) службових даних електронних комунікацій та збережених ними протягом строку позовної давності, визначеного законом, записів про надані комунікаційні послуги. Наведена вище інформація, у тому числі асоціації ідентифікаційних ознак об'єктів перехоплення SUCI з SUPI та 5G-GUTI з SUPI використовується в ЗУСП для організації

перехоплення електронних комунікацій та для кореляції (зіставлення) ідентифікаційних ознак, за якими здійснюється перехоплення електронних комунікацій з ознаками, що містяться в IRI відгалужених сеансів зв'язку користувачів послуг (абонентів спостереження).

По-четверте, поява в технічних специфікаціях ETSI TS 133 127 [6] та ETSI TS 133 128 [7] нового інтерфейсу управління та передавання N14 взаємодії шлюзу мережного комплексу з ЗУСП. Згідно із зазначеними специфікаціями під час використання інтерфейсу N14 зі шлюзу до ЗУСП передаються дані стану законного перехоплення.

За результатами наведених аспектів законного перехоплення інформації в електронних комунікаційних мережах мобільного зв'язку п'ятого покоління вважаємо за доцільне запропонувати такі зміни в нормативному документі [1]:

1) врахувати появу нових ідентифікаційних ознак об'єктів перехоплення SUPI, GUTI, SUCI, PEI та GPSI;

2) шлюз має бути з'єднаним з обладнанням відбору об'єктів перехоплення – функціональними модулями мережі мобільного зв'язку 5G: AMF, SMF, UDM, SMSF, UPF, NEF та за внутрішніми інтерфейсами має надавати до вказаних модулів таблицю спостереження з ідентифікаційними ознаками об'єктів перехоплення, а також отримувати від них метадані щодо IRI та інформаційні дані щодо CC відібраних сеансів зв'язку абонентів спостереження;

3) ЗУСП має отримувати інформацію щодо асоціацій ідентифікаційних ознак об'єктів перехоплення SUCI з SUPI та 5G-GUTI з SUPI за інтерфейсом запиту та доставки службових даних;

4) у разі побудови шлюзу за технічними специфікаціями ETSI необхідно зважати на появу інтерфейсу N14.

Запропоновані пропозиції рекомендуємо використовувати під час підготовки нормативно-правових актів із законного перехоплення інформації в Україні та нової редакції нормативного документа [1], а також під час планування оперативно-розшукових, контррозвідувальних, розвідувальних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій в електронних комунікаційних мережах мобільного зв'язку покоління 5G.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Технічні засоби для здійснення уповноваженими органами оперативно-розшукових, контррозвідувальних, розвідувальних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій в електронних комунікаційних мережах загального користування України. Загальні технічні вимоги: наказ Служби безпеки України і Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 31.12.2021 р. № 460/781. URL: <https://ssu.gov.ua/uploads/documents/2022/01/24/ztv-31122021.pdf> (дата звернення: 12.06.2024).

2. Степанов В.А., Грищенко С.М. Єдина система технічних засобів зняття інформації з електронних комунікаційних мереж: зб. наук. пр. НАСБУ. 2021. № 78. С. 211–215.

3. Степанов В.А., Грищенко С.М. Технічні засоби для негласного зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2021. № 4. С. 280–284. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/02/NV4/Макет_NB_4_2021_мягк-280-284.pdf (дата звернення: 12.06.2024).

4. Парасіч Ю.М. Використання можливостей DPI-систем для організації законного перехоплення на магістральних каналах зв'язку: зб. наук. пр. НАСБУ. 2017. № 65. С. 239–244.

5. Степанов В.А., Стіщенко І.К. Особливості дозволеного законом перехоплення інформації з телекомунікаційних мереж. *Спеціальні телекомунікаційні системи та захист інформації*. 2005. № 10. С. 76–80.

6. ETSI TS 133 127 V17.5.0 (2022-07) Digital cellular telecommunications system (Phase 2+) (GSM); Universal Mobile Telecommunications System (UMTS); LTE; 5G; Lawful Interception (LI) architecture and functions. URL: https://www.etsi.org/deliver/etsi_TS/133100_133199/133127/17.05.00_60/ts_133127v170500p.pdf (дата звернення: 12.06.2024).

7. ETSI TS 133 128 V16.5.0 (2021-01) LTE; 5G; Digital cellular telecommunications system (Phase 2+) (GSM); Universal Mobile Telecommunications System (UMTS); Security; Protocol and procedures for Lawful Interception(LI). URL: https://www.etsi.org/deliver/etsi_ts/133100_133199/133128/16.05.00_60/ts_133128v160500p.pdf (дата звернення: 12.06.2024).

REFERENCES

1. Tehnichni zasoby dlia zdiisnennia upovnovazhenymy orhanamy operativno-rozshukovyh, kontrozviduvalnykh, rozviduvalnyh zakhodiv ta nehlasnyh slidchykh (rozshukovykh) dii v elektronnykh komunikatsiinykh merezhakh zahalnoho korystuvannia Ukraini. Zahalni tekhnichni vymohy. “Technical means for the implementation by authorized equipment’s of operative-search, counter-intelligence, reconnaissance measures and covert investigative (search) actions in electronic communication networks of public use in Ukraine. General technical requirements”: Order of the Security Service of Ukraine and the Administration of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine. Dated December 31, 2021 No. 460/781. URL: ssu.gov.ua/uploads/documents/2022/01/24/ztv-31122021.pdf. (Date of Application: 12.06.2024) [in Ukrainian].

2. Stepanov, V.A., Hryshchenko, S.M. (2021). Yedyna systema tekhnichnykh zasobiv zniattia informatsii z elektronnykh komunikatsiinykh merezh. “A unified system of technical means of lawful interception from electronic communication networks”: *Collection of scientific works of the National Academy of the Security Service of Ukraine*. No. 78. P. 211-215 [in Ukrainian].

3. Stepanov, V.A., Hryshchenko, S.M. (2021). Tekhnichni zasoby dlia nehlasnoho zniattia informatsii z elektronnykh komunikatsiinykh merezh. “Technical means for covert removal of information from electronic communication network”: *Scientific Bulletin of the Dnipro State University of Internal Affairs*, 4, 280-284. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/02/NV4/Макет_HB_4_2021_мягк-280-284.pdf. (Date of Application: 12.06.2024) [in Ukrainian].

4. Parasich, Yu.M. (2017). Vykorystannia mozhlyvostei DPI-system dlia orhanizatsii zakonnoho perekhopennia na mahistralnykh kanalakh zviazku. “Using the capabilities of DPI systems to organize lawful interception on backbone communication channels”: *A collection of scientific papers of the National Academy of the Security Service of Ukraine*. No. 65. P. 239-244 [in Ukrainian].

5. Stepanov, V.A., Stishenko, I.K. (2005). Osoblivosti dozvolenohho zakonom perekhopennia informatsii z telekomunikatsiinykh merezh. “Peculiarities of lawful interception of information from telecommunication networks”: *Special Telecommunication Systems and Information Protection*, 10, 76-80 [in Ukrainian].

6. ETSI TS 133 127 V17.5.0 (2022-07) Digital cellular telecommunications system (Phase 2+) (GSM); Universal Mobile Telecommunications System (UMTS); LTE; 5G; Lawful Interception (LI) architecture and functions. URL: https://www.etsi.org/deliver/etsi_TS/133100_133199/133127/17.05.00_60/ts_133127v170500p.pdf. (Date of Application: 12.06.2024) [in English].

7. ETSI TS 133 128 V16.5.0 (2021-01) LTE; 5G; Digital cellular telecommunications system (Phase 2+) (GSM); Universal Mobile Telecommunications System (UMTS); Security; Protocol and procedures for Lawful Interception(LI).URL: https://www.etsi.org/deliver/etsi_ts/133100_133199/133128/16.05.00_60/ts_133128v160500p.pdf. (Date of Application: 12.06.2024) [in English].

Stepanov Valerii,

Candidate of Technical Sciences,
Researcher of the Ukrainian Research Institute of Special Technology and Forensic
Expertise of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-5249-6883

Chelpan Yurii,

Leading Researcher of the Ukrainian Research Institute of Special Technology and
Forensic Expertise of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0009-0007-3540-6421

ASPECTS OF LAWFUL INTERCEPTION OF INFORMATION IN FIFTH GENERATION MOBILE COMMUNICATION NETWORKS

The article examines four aspects of lawful interception of information in electronic communication networks of fifth generation mobile communication 5G. This article sets out to outline the identification features SUPI, SUCI, PEI, GUTI and GPSI of interception objects in the specified networks. Furthermore, it describes the scenarios of their use during the lawful interception of information, as set out in the ETSI technical specifications. The authors established that the AMF, SMF, UDM, SMSF, UPF and NEF modules of the 5G-core network must interact with the network gateway of the technical means of the interception system. It is indicated that the means of control and processing of the technical means of the information interception system must receive data on association of identification features of interception objects SUCI with SUPI and 5G-GUTI with SUPI from service providers of electronic communications. This study places particular emphasis on the emergence of a novel control and handover interface, designated HI4, within the ambit of the ETSI technical specification. This paper puts forward a series of recommendations for amendments to the normative document on lawful interception in Ukraine. The proposal is recommended for use during the planning of operative-search, counterintelligence, reconnaissance measures, and covert investigative (search) actions in 5G mobile communication networks of public use in Ukraine.

Keywords: lawful interception, electronic communication network, identification features, mobile communication, technical means.

Отримано 01.08.2024

© Stepanov Valerii, Chelpan Yurii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).18](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).18)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС.
СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347; 347.9

Музика Леся Анатоліївна,
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри приватного права
НУ «Києво-Могилянська академія», м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0001-8357-703X

Лисенко Гордій Іванович,
магістр права, молодший юрист АО «Юридична Фірма
“Астерс”», м. Київ, Україна

**ФОРС-МАЖОРНІ ОБСТАВИНИ ТА ВІЙНА В УКРАЇНІ:
АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ**

Статтю присвячено висвітленню однієї з актуальних проблем цивільного права щодо судової практики, пов'язаної з форс-мажорними обставинами, викликаними повномасштабним вторгненням російської федерації 24 лютого 2022 року. Судова практика в цій сфері є надзвичайно різноманітною, проте у викладеній статті було виокремлено судові рішення, що роз'яснюють ситуацію щодо підтвердження настання таких форс-мажорних обставин і достатності доказів для доведення впливу таких форс-мажорних обставин на зобов'язання між сторонами. Водночас, варто зазначити, що судова практика щодо застосування листа Торгово-промислової палати України № 2024/02.0-7.1 від 28 лютого 2022 року є сталою, оскільки у своїх рішеннях суди вказують, що саме лише посилання на нього не є достатнім для підтвердження настання форс-мажорних обставин у окремих ситуаціях, і він має інформативний характер.

Ключові слова: форс-мажорні обставини, повномасштабне вторгнення російської федерації, Верховний Суд, судова практика, відповідальність, зобов'язання, договір, санкції.

Постановка проблеми. Для того, щоб розпочати аналіз судової практики, пов'язаної з повномасштабним вторгненням російської федерації, необхідно розглянути кілька важливих документів. Зокрема, основоположним нормативним актом, який долучають до матеріалів справ щодо настання форс-мажорних обставин у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації, є лист Торгово-промислової палати України № 2024/02.0-7.1 від 28 лютого 2022 року (далі – лист ТПП) [1].

Власне, ним Торгово-промислова палата України засвідчила форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили), а саме – «військову агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [2].

© Muzyka Lesia, Lysenko Hordii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).19](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).19)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhrona.com/>

І хоча здається, що зазначений лист може бути універсальним вирішенням усіх питань щодо доведення форс-мажорних обставин, реальність дещо відрізняється. У період з 2014 по 2024 роки судами напрацьовано певну практику щодо настання форс-мажорних обставин, яка відповідає на такі запитання:

- Чи може лист ТПП підтверджувати факт настання форс-мажорних обставин?
- Чи достатньо лише сертифіката ТПП для підтвердження факту настання форс-мажорних обставин?
- Що буде в разі несвоєчасного повідомлення іншої сторони про форс-мажорні обставини?
- Чи може сторона, яка посиляється на наявність форс-мажорних обставин щодо певних зобов'язань, заперечувати їх наявність стосовно інших?
- Хто може доводити настання форс-мажорних обставин у зобов'язанні?

Науково-теоретичною базою дослідження слугують праці таких науковців, як: Л.М. Баранової, Т.І. Бегової, В.І. Борисової, М.І. Козюбри, Н.Б. Пацурії, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.С. Щербини, В.Л. Яроцького.

Метою дослідження є висвітлення основних проблем, що виникають у вітчизняній судовій практиці у зв'язку із дослідженням і застосуванням як форс-мажорних обставин подій, пов'язаних із повномасштабним вторгненням РФ до України з 24 лютого 2022 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто розпочати із того, чи є лист ТПП універсальним підтвердженням настання форс-мажорних обставин для тих суб'єктів, кого це стосується. Відповідь – ні, лист сам по собі не може бути універсальним підтвердженням настання форс-мажорних обставин. Стосовно судової практики, пов'язаної безпосередньо з означеним питанням у контексті повномасштабного вторгнення російської федерації, можна зосередити увагу на постанові Верховного Суду у справі № 453/1229/22 від 3 квітня 2024 року [3]. У цій справі особа звернулася до суду з позовом до АТ «Українська залізниця» про визнання між нею, як покупцем, та АТ «Укрзалізниця», як продавцем, договору купівлі-продажу нежитлових будівель. Оскільки позивач став переможцем електронного аукціону щодо придбання нежитлових приміщень, він розраховував на підписання договору їх купівлі-продажу, оплати вартості та передачі. Проте відповідач неодноразово подовжував терміни підписання протоколу та договору купівлі-продажу, а вже 15 вересня 2022 року було прийнято рішення про відміну електронних аукціонів. У контексті продовження термінів підписання протоколу та договору купівлі-продажу відповідач посилався на зазначений вище лист ТПП, а скасування аукціону сталось «з технічних причин» [3].

У своєму рішенні Верховний Суд зазначив кілька важливих висновків. Перший – Верховний Суд підтвердив усталену практику національних судів, що форс-мажорні обставини не мають преюдиціального характеру. У кожній справі вони по-різному можуть впливати на обставини, які спричинили подання позову. Це є завданням сторони, яка посиляється на певні форс-мажорні обставини, довести, що саме в цьому випадку існує причинно-наслідковий зв'язок між форс-мажорними обставинами та невиконанням чи неможливістю належного виконання відповідного зобов'язання.

Водночас, оскільки відповідач зазначав, що аукціон було скасовано через «технічні причини», воєнний стан в Україні, підтверджений листом ТПП, не може слугувати форс-мажорною обставиною для цієї справи [3].

Другий, не менш важливий висновок, – суд вказав, що аукціон було проведено в березні 2022 року, тобто коли в Україні вже введено правовий режим воєнного стану, проте відповідач не скористався своїм правом на скасування такого аукціону, попри те, що неодноразово продовжував термін підписання протоколу та договору купівлі-продажу [3].

Третій висновок зроблений не Верховним Судом, а судом апеляційної інстанції в цій справі, проте його Верховний Суд не спростував. Суть третього висновку полягає в такому: лист ТПП не є тим нормативно-правовим актом, що може використовуватися для виконання чи невиконання певних зобов'язань, а має виключно інформаційний характер [4].

Отже, лист ТПП не може слугувати універсальним доказом підтвердження настання форс-мажорних обставин. Вказане доводиться і більш ранніми постановами Верховного Суду, наприклад – постановою Верховного Суду у справі № 912/750/22 від 7 червня 2023 року [5]. Зокрема, суд вказав:

«Отже, для засвідчення форс-мажорних обставин ТПП України видається сертифікат. Водночас, лист Торгово-промислової палати України № 2024/02.0-7.1 від 28.02.2022, на який в касаційній скарзі посиляється скажник як на аналогію сертифіката про посвідчення форс-мажорних обставин, не можна вважати сертифікатом у розумінні статті 141 Закону України “Про торгово-промислові палати в Україні”, а також такий лист не є документом, який був виданий за зверненням відповідного суб'єкта (Відповідача), для якого могли настати певні форс-мажорні обставини».

Тобто лист ТПП не може засвідчувати форс-мажорні обставини, оскільки він є загальним документом, що засвідчує настання форс-мажорних обставин, а саме – повномасштабне вторгнення російської федерації. При цьому, для того, щоб підтвердити настання форс-мажорних обставин саме для конкретного зобов'язання, все ще необхідно отримати відповідний сертифікат від Торгово-промислової палати, що такі форс-мажорні обставини безпосередньо вплинули на невиконання чи неналежне виконання зобов'язання.

Як додаток до зазначеної вище постанови, варто відповісти й на запитання: «Чи є сертифікат ТПП вичерпним доказом про існування форс-мажорних обставин?» Так, згідно з постановою Верховного Суду у справі № 908/2287/17 від 19 серпня 2022 року [6] позивач звернувся до суду проти відповідача з огляду на те, що останнім було порушено умови договору купівлі-продажу щодо строків розрахунків за придбаний природний газ. Відповідач зазначив, що дії третіх осіб призвели до часткової неможливості оплати обсягу природного газу, що було засвідчено відповідним сертифікатом Торгово-промислової палати України. Водночас Верховний Суд із посиланням на раніше наведені висновки в попередніх постановках Верховного Суду зазначив, що такий сертифікат торгово-промислової палати не може вважатися беззаперечним доказом про існування цих обставин. Вони мають досліджуватися судом у сукупності з іншими

доказами, адже в разі визнання сертифіката торгово-промислової палати беззаперечним та достатнім доказом про існування форс-мажорних обставин без надання оцінки іншим доказам – виникатиме суперечність принципу змагальності сторін судового процесу (параграф 77 зазначеної постанови) [6].

Оскільки ми вже проаналізували питання про те, наскільки достатньо листа ТПП про настання форс-мажорних обставин для їх застосування, на нашу думку, тепер слід проаналізувати, що може бути в разі несвоєчасного повідомлення або ж неповідомлення іншої сторони про настання форс-мажорних обставин.

Надзвичайно цікавою є позиція Верховного Суду у справі № 910/6234/22 від 23 серпня 2023 року. Зокрема, він розглядав такі важливі питання, про що зазначено в параграфі 4 постанови: (1) якими є наслідки несвоєчасного повідомлення іншої сторони про форс-мажорні обставини; (2) чи може введення в Україні воєнного стану безумовно свідчити про наявність у сторони правочину форс-мажорних обставин [7].

Варто зазначити, що питання 2 уже розглядалося вище в інших постановах Верховного Суду. Сам по собі воєнний стан не означає, що в сторони виникли форс-мажорні обставини. Окрім того, на нашу думку, важливо наголосити, що суди братимуть до уваги місце та час укладення відповідного правочину та оцінюватимуть ці обставини крізь призму розумності та передбачуваності. Наведемо такий приклад. Уявімо, що між сторонами 23 лютого 2022 року укладено договір поставки меблів з міста Київ до міста Львів в період з 28 лютого 2022 року по 15 березня 2022 року. Склад постачальника знаходився у місті Буча. У зв'язку з настанням таких форс-мажорних обставин, як повномасштабне вторгнення та у зв'язку з окупацією міста Буча – постачальник не міг виконати свої обов'язки за договором поставки. Ми вважаємо, що в цьому випадку буде очевидним вплив форс-мажорних обставин на виконання договору.

Однак, якщо уявити іншу ситуацію, то тоді вплив форс-мажорних обставин уже не буде настільки очевидним. Візьмімо такий самий договір поставки, проте змінімо місце, дату укладення та дату виконання договору. Наприклад, договір поставки меблів з міста Ужгород до міста Львів, укладений уже під час повномасштабного вторгнення (приміром, 1 березня 2022 року). З огляду на відсутність активних бойових дій у вказаних містах постачальнику буде складно (чи навіть неможливо) довести наявність форс-мажорних обставин у цій справі. Простого ж зазначення про настання форс-мажорних обставин та неможливості виконання договору поставки у зв'язку з воєнною агресією російської федерації, з посиланням на лист ТПП, буде недостатньо, оскільки такі форс-мажорні обставини прямо та безпосередньо не мають жодного причинно-наслідкового зв'язку із неналежним чи повним невиконанням зобов'язання зі сторони постачальника.

Повертаючись до наведеної вище постанови Верховного Суду, слід акцентувати увагу на вирішенні та аргументації питання 1, що стосується наслідків несвоєчасного повідомлення іншої сторони про форс-мажорні обставини. У параграфі 51 своєї постанови Верховний Суд вказав із посиланням на п. 5.63 постанови Верховного Суду у справі № 904/5328/21 від 22.06.2022 року [8], що обов'язок про своєчасне повідомлення про настання форс-мажорних обставин має бути прямо зазначений у договорі [7]. З

огляду на це зауважимо, що якщо договором прямо не передбачено позбавлення права сторони договору посилається на форс-мажорні обставини у зв'язку з несвоєчасним повідомленням про настання таких форс-мажорних обставин – сторона договору все ще має право посилається на такі форс-мажорні обставини, які вплинули на неналежне виконання або невиконання умов договору. Отже, ми вбачаємо відповідний висновок: сторона зобов'язана в належні строки повідомити про настання форс-мажорних обставин, проте якщо положення про несвоєчасне повідомлення не закріплене положеннями договору – сторона не буде покарана за несвоєчасне повідомлення про настання форс-мажорних обставин.

Доповнюючи проаналізоване вище питання щодо наявності в сторони правочину форс-мажорних обставин, не можна оминати постанову Верховного Суду у справі № 906/540/22 від 7 червня 2023 року [9]. Ситуація в цій справі є надзвичайно цікавою. Позивач (ПП «Автомагістраль») звернувся з позовом проти Служби автомобільних доріг у Житомирській області у зв'язку з визнанням дій щодо одностороннього розірвання договорів протиправними, укладених договорів дійсними, а встановлених договорами правовідносин – чинними. Верховний Суд у справі вирішував кілька питань, серед яких виокремимо таке: чи може сторона, яка посилається на наявність форс-мажорних обставин щодо певних зобов'язань, заперечувати їх наявність стосовно інших? [9]

Цікавою є аргументація Верховного Суду у параграфі 87 відповідної постанови, де вказано, що відповідач посилався на суперечливу поведінку позивача, який в інших судових справах посилався на обставини форс-мажору, проте, на думку Верховного Суду, така суперечлива поведінка в позивача в цій справі відсутня. Як уже неодноразово наголошувалося вище, форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру, і сторона, що посилається на такі обставини, має довести їх безпосередній вплив саме на конкретне зобов'язання, тобто як форс-мажорні обставини спричинили невиконання чи неналежне виконання умов зобов'язання. Окрім цього, суд встановив, що «Боржник, який допустив невиконання чи неналежне виконання зобов'язання, має право доводити, що це відбулося внаслідок дії непереборної сили. Отже, форс-мажор може впливати на виконання одного договору / зобов'язання і не впливати щодо виконання іншого, залежно від сутності зобов'язання, стану боржника» [9].

З цього вбачається висновок: якщо між однаковими контрагентами існує кілька судових спорів про невиконання чи неналежне виконання зобов'язання з огляду на настання форс-мажорних обставин, доведення впливу форс-мажорних обставин на конкретні зобов'язання мають здійснюватись окремо та незалежно від рішень у інших таких судових спорах. Сторона, що посилається на такі форс-мажорні обставини, що вплинули на один договір (наприклад, договір поставки), зобов'язана буде окремо довести, що такі форс-мажорні обставини вплинули й на інший договір (наприклад, договір транспортного експедирування).

Також не можемо оминати й позиції Верховного Суду в цій справі щодо інформаційного характеру листа ТПП, зокрема в параграфах 79–80 своєї постанови він вказав: «79. Вказаний лист ТПП України адресований “Всім, кого це стосується”, тобто необмеженому колу суб'єктів, його зміст носить загальний інформаційний характер

та констатує абстрактний факт наявності форс-мажорних обставин без доведення причинно-наслідкового зв'язку у конкретному зобов'язанні.

80. Лист ТПП від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1 не є безумовною підставою вважати, що форс-мажорні обставини настали для всіх без виключення суб'єктів. Кожен суб'єкт, який в силу певних обставин не може виконати свої зобов'язання за окремо визначеним договором, має доводити наявність в нього форс-мажорних обставин" [9].

З огляду на те, що лист ТПП містить загальний інформаційний характер, а також спрямований на констатацію факту настання форс-мажорних обставин необмеженому колу суб'єктів – він не може вважатися підтвердженням настання форс-мажорних обставин, оскільки сторонам усе ще необхідно доводити вплив таких обставин на конкретне зобов'язання належним сертифікатом ТПП та іншими доказами, вкупі з якими суд дійде висновку про доведеність чи недоведеність впливу форс-мажорних обставин на виконання зобов'язання.

І останнє питання, яке варто розглянути в контексті форс-мажорних обставин, а саме: ким може доводитись існування форс-мажорних обставин та їхній вплив на договір. Чи є це обов'язком чи правом сторони, яка посиляється на такі обставини?

У викладеному контексті необхідним вбачається розглянути постанову Верховного Суду у справі № 910/7679/22 від 13 вересня 2023 року [10]. Ситуація тут склалась надзвичайно цікава, оскільки стосується часткового знищення торговельно-розважального центру «Retroville». Позивач у справі, ТОВ «Торговий дім «Центуріон» (орендар), звернувся до суду проти відповідача, ТОВ «Мартін» (орендодавець), у зв'язку з розірванням договору оренди з підстав існування обставин непереборної сили. ТОВ «Мартін» звернулося до суду із зустрічним позовом про розірвання договору оренди, зазначивши, що орендарем не було виконано грошових зобов'язань за договором. Перед судом постало унікальне питання: чи має право орендар вимагати розірвання договору оренди, посиляючись на наявність форс-мажорних обставин у орендодавця (часткового руйнування будівлі ТРЦ, у якій знаходилося орендоване приміщення, внаслідок ракетного удару)? [10]

У параграфах 50–57 цієї постанови вкотре вказано, що лист ТПП має виключно інформаційний характер, і тому він не є доказом настання форс-мажорних обставин усіх без виключення суб'єктів господарювання України з початком військової агресії російської федерації [10].

Проте повертаючись до питання доведення наявності форс-мажорних обставин, суд у параграфах 71–74 своєї постанови виклав кілька дуже важливих положень, що стосуються доведення наявності форс-мажорних обставин.

По-перше, посилення на наявність форс-мажорних може використовуватись стороною, яка позбавлена можливості виконувати договірні зобов'язання належним чином, щоб уникнути застосування до неї негативних наслідків такого невиконання [10]. Тобто, вкотре суд підтверджує, що посилення на форс-мажорні обставини та їхній вплив на зобов'язання звільняють лише від негативних наслідків невиконання або неналежного виконання зобов'язання, проте не звільняють сторону, яка посиляється на такі форс-мажорні обставини, від необхідності виконати зобов'язання належно.

По-друге, інша сторона може доводити лише невиконання/неналежне виконання договору контрагентом, а не наявність форс-мажорних обставин, як обставин, які звільняють сторону від відповідальності за невиконання зобов'язання [10]. Тут суд надає доволі чітку відповідь на питання того, хто має доводити настання форс-мажорних обставин: сторона, яка посиляється на такі форс-мажорні обставини, і настання яких завадило такій стороні належно виконати зобов'язання. Контрагент за зобов'язанням може довести лише факт неналежного виконання або ж невиконання зобов'язання. Суд вказує в параграфі 71 постанови, що «доведення наявності непереборної сили покладається на особу, яка порушила зобов'язання», що підтверджується попередніми постановами Верховного Суду та узгоджується з його сталою практикою стосовно цього питання [10].

По-третє, у параграфі 72 постанови Верховний Суд зазначає, що посилання на форс-мажор як на обставину, яка звільняє від відповідальності за порушення договірних зобов'язань, є правом сторони, яка допустила таке порушення [9]. Тобто сторона договору, яка допустила порушення, може скористатись своїм правом і не доводити наявність форс-мажорних обставин у справі.

Висновки. Досліджені нами проблеми мають вагомe значення для розвитку українського права та судової практики, пов'язаної з воєнними діями, спричиненими російською федерацією. Аналізуючи окремі рішення, ухвалені в період з 2022 року, можна стверджувати, що Верховний Суд спрямовує судову практику у правильному напрямі. Вважаємо, що він і надалі має дотримуватись найвищих та основоположних принципів права при ухваленні рішень, що стосуються воєнних дій, спричинених російською федерацією, з огляду на їхню важливість для подальшого розвитку нашої держави, навіть попри велику кількість руйнувань, завданих країною-агресором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 р. № 2024/02.0-7.1. URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf> (дата звернення: 06.04.2024).
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 06.04.2024).
3. Постанова Верховного Суду від 03.04.2024 р., судова справа № 453/1229/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118136988> (дата звернення: 07.04.2024).
4. Постанова Львівського апеляційного суду від 19.06.2023 р., судова справа № 453/1229/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111985906> (дата звернення: 07.04.2024).
5. Постанова Верховного Суду від 07.06.2023 р., судова справа № 912/750/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111457121> (дата звернення: 08.04.2024).
6. Постанова Верховного Суду від 19.08.2022 р., судова справа № 908/2287/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105837295> (дата звернення: 08.04.2024).
7. Постанова Верховного Суду від 23.07.2023 р., судова справа № 910/6234/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113269474> (дата звернення: 09.04.2024).
8. Постанова Верховного Суду від 22.06.2022 р., судова справа № 904/5328/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105100746> (дата звернення: 10.04.2024).
9. Постанова Верховного Суду від 07.06.2023 р., судова справа № 906/540/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111972413> (дата звернення: 10.04.2024).

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

10. Постанова Верховного Суду від 13.09.2023 р., судова справа № 910/7679/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114928509> (дата звернення: 11.04.2024).

REFERENCES

1. Lyst Torhovo-promyslovoi palaty Ukrainy. "Letter of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine dated February 28, 2022 No. 2024/02.0-7.1. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf> (Date of Application: 06.04.2024) [in Ukrainian].
2. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. "On the introduction of martial law in Ukraine": Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 No. 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (Date of Application: 06.04.2024) [in Ukrainian].
3. Postanova Verkhovnoho Sudu. "Resolution of the Supreme Court dated April 3, 2024 court case No. 453/1229/22". URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118136988> (Date of Application: 07.04.2024) [in Ukrainian].
4. Postanova Lvivskoho apeliatsiinoho sudu. "Resolution of the Lviv Court of Appeal dated June 19, 2023 court case No. 453/1229/22". URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111985906> (Date of Application: 07.04.2024) [in Ukrainian].
5. Postanova Verkhovnoho Sudu. "Resolution of the Supreme Court dated June 7, 2023 court case No. 912/750/22". URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111457121> (Date of Application: 08.04.2024) [in Ukrainian].
6. Postanova Verkhovnoho Sudu. "Resolution of the Supreme Court dated August 19, 2022 court case No. 908/2287/17". URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105837295> (Date of Application: 08.04.2024) [in Ukrainian].
7. Postanova Verkhovnoho Sudu. "Resolution of the Supreme Court of July 23, 2023 court case No. 910/6234/22". URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113269474> (Date of Application: 09.04.2024) [in Ukrainian].
8. Postanova Verkhovnoho Sudu. "Resolution of the Supreme Court dated June 22, 2022 court case No. 904/5328/21". URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105100746> (Date of Application: 10.04.2024) [in Ukrainian].
9. Postanova Verkhovnoho Sudu. "Resolution of the Supreme Court dated June 7, 2023 court case No. 906/540/22". URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111972413> (Date of Application: 10.04.2024) [in Ukrainian].
10. Postanova Verkhovnoho Sudu. "Resolution of the Supreme Court dated September 13, 2023 court case No. 910/7679/22". URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114928509> (Date of Application: 11.04.2024) [in Ukrainian].

UDC 347; 347.9

Muzyka Lesia,

Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department, National University of Kyiv-Mohyla Academy,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8357-703X

Lysenko Hordii,

Master of Laws, Junior Associate of the LLC Asters Consult, Kyiv, Ukraine

**FORCE MAJEURE AND THE WAR IN UKRAINE: ANALYSIS OF
DOMESTIC CASE LAW**

The article is aimed at highlighting one of the current issues of civil law regarding the case law related to force majeure circumstances caused by the full-scale invasion of the russian

© Muzyka Lesia, Lysenko Hordii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).19](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).19)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhrona.com/>

federation on 24 February 2022. The court practice in this area is extremely diverse, but this article has highlighted the court decisions that clarify the situation regarding the confirmation of the occurrence of such force majeure and the sufficiency of evidence to prove the impact of such force majeure on the obligations between the parties. Concurrently, it is noteworthy that the court practice regarding the application of the letter of the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry No. 2024/02.0-7.1 dated 28 February 2022 is consistent. According to the court's decisions, a mere reference to such a letter is inadequate to substantiate the occurrence of force majeure in certain circumstances and is merely informative.

In addition, the mere existence of such force majeure circumstances as the full-scale invasion of the Russian Federation on 24 February 2022 does not mean that all parties to the obligations automatically have the opportunity to refer to such force majeure circumstances and further apply the justification of their impact on the parties. As the Supreme Court has confirmed in its decisions, martial law itself does not mean that a party has experienced force majeure. In this regard, the parties are still obliged to prove the impact of force majeure on a particular obligation.

Finally, this article will also consider the decision of the Supreme Court, in which the Supreme Court analysed the situation when the force majeure is claimed by the other party to the obligation rather than the party affected by such force majeure. The Supreme Court emphasises that the burden of proof of force majeure lies with the person who has breached the obligation.

Keywords: force majeure, full-scale invasion of the Russian Federation, the Supreme Court, case law, liability, obligation, contract, sanctions.

Отримано 18.10.2024

Попадюк Ігор Васильович,
аспірант Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна,
ORCID ID 0009-0006-5142-9925

ПРИМУСОВЕ ВІДЧУЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ, ІНШИХ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОГО МАЙНА, ЩО НА НІЙ РОЗМІЩЕНІ, З МОТИВІВ СУСПІЛЬНОЇ НЕОБХІДНОСТІ

У статті проаналізовано проблемні питання законодавчого регулювання примусового відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності. На підставі системного аналізу законодавства та судової практики щодо його застосування запропоновано вдосконалення ч. 3 ст. 22 КАС України з метою усунення в ній норм, що дублюють одна одну. Для формування єдиної правозастосовчої практики обґрунтовано необхідність доповнення Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» нормою, яка має визначати строк, зі спливом якого припиняються переговори щодо умов викупу для суспільних потреб земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені.

Ключові слова: відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності; примусове відчуження земельної ділянки; викуп нерухомих об'єктів приватної власності для суспільних потреб; примусове відчуження нерухомих об'єктів приватної власності для потреб держави, територіальної громади, суспільства.

Постановка проблеми. Приватна власність на земельні ділянки є однією з основних цінностей, що повернулися до Українського народу із відновленням незалежності України. Однак володіння ними може бути обмежене, а іноді й примусово припинене відповідно і в порядку, визначеному законом. На сьогодні все частіше виникають потреби у відчуженні земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності для потреб держави, територіальної громади, суспільства загалом (далі – відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності). Відчуження згаданих об'єктів може відбуватись добровільно шляхом укладення договору купівлі-продажу або міни між власником і уповноваженим органом державної влади чи місцевого самоврядування. У разі недосягнення згоди між сторонами договору, відчуження може відбуватись примусово за рішенням суду про примусове відчуження цих об'єктів.

Найбільше проблем на практиці виникає саме в разі примусового відчуження земельних ділянок. Окремі вади законодавства значно ускладнюють розгляд судами

справ про згадане примусове відчуження об'єктів нерухомості, захист сторонами відповідних правовідносин своїх прав та інтересів. З огляду на зазначене, виникла нагальна потреба в дослідженні питань законодавчого регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності.

Результати аналізу наукових публікацій. Безпосередньо суспільно-правові відносини у сфері відчуження земельних ділянок для суспільних потреб стали об'єктом досліджень О. Кондик, Є. Суєтнова, І. Головні, Д. Дудника [1–4]. Деякі правові аспекти згаданих відносин розглядались в окремих публікаціях, коментарях до ЦК України та ЗК України. З огляду на мінливість законодавства, що врегульовує згадану сферу суспільних відносин, а також відсутність єдності судової практики, існує нагальна потреба в більш ретельному дослідженні проблем, пов'язаних із законодавчим регулюванням примусового відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності.

Метою цього дослідження є викладення результатів аналізу законодавства, що врегульовує судову процедуру розгляду справ про примусове відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності, а також вивчення судової практики у згаданих категоріях справ, формування пропозицій з удосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу. Цивільне законодавство передбачає кілька підстав примусового припинення права власності, зокрема: викуп пам'яток культурної спадщини; примусове відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону. Зasadничими законодавчими актами, що врегульовують відносини у сфері припинення права власності у згаданих випадках, є: Конституція України, ЦК України, ЗК України, закони України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності», «Про охорону культурної спадщини».

Згідно зі ст. 41 Конституції України право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Аналогічні положення закріплені в ст.ст. 319, 321 ЦК України. Крім того, відповідно до згаданих статей власник володіє, користується, розпоряджається майном на власний розсуд і має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. Держава не втручається у здійснення власником права власності. Діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити

до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні.

У ЗК України містяться аналогічні норми, а також більш широко виписано повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування щодо процедури вилучення земельних ділянок для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності (п. «г» ч. 1 ст. 9, п. «г» ч. 1 ст. 12, п. «в» ч. 1 ст. 13, п. «г» ч. 1 ст. 16, п. «г» ч. 1 ст. 17, ч. 9 ст. 17-2, ч. 9 ст. 20, п. «б» ч. 5 ст. 83, п. «а» ч. 5 ст. 84, ч. 3 ст. 89-1, п. 3-1 ч. 9 ст. 102-1, ч. 10 ст. 122, ч. 2 ст. 134, п. «г» ч. 1 ст. 140, ст. 146, 149, 151, ч. 3 ст. 153, ч. 3 ст. 208, пункти 6-1, 15, 24, 27-1 Розділу X «Перехідні положення»).

Законами України «Про Кабінет Міністрів України», «Про місцеве самоврядування», «Про місцеві державні адміністрації», «Про землеустрій» тощо визначено повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері охорони та раціонального використання землі, що безпосередньо стосується й досліджуваних нами відносин щодо примусового вилучення об'єктів нерухомості, що належать громадянам на праві власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності.

У регулюванні відносин з примусового позбавлення осіб права власності на нерухомі об'єкти прослідковуються всі аспекти єдності і протиріч приватних і публічних засад. Сторони у згаданих відносинах не є рівними навіть у разі добровільної згоди власника на відчуження належного йому на праві власності майна. Зважаючи на це, законодавство, що врегульовує такі відносини, не має містити двозначностей, дублювання, колізій та інших вад.

У ст. 34 ухваленого нещодавно Закону України «Про правотворчу діяльність» визначено вимоги до змісту нормативно-правового акта. Норми права, що містяться у нормативно-правовому акті, мають відповідати таким вимогам: 1) однозначності їх розуміння (ясність, точність, доступність для розуміння та реалізації); 2) передбачуваності (прогнозованості) результатів їх реалізації; 3) їх відповідності нормативно-правовим актам вищої юридичної сили та узгодженості з нормативно-правовими актами рівної юридичної сили; 4) уніфікованості вжитої в них термінології; 5) спорідненості та логічної послідовності їх викладення. Нормативно-правовий акт не має містити дублюючих норм права, а також не повторювати норм права іншого нормативно-правового акта [5].

Аналіз Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» і КАС України свідчить про те, що їх окремі норми не узгоджені ні внутрішньо, ні між собою.

У науково-практичному коментарі до згаданого закону зазначається, що «Принцип системності правотворчої діяльності полягає у забезпеченні узгодженості правових норм між собою, відповідності нормативно-правових актів нижчої юридичної сили актам вищої юридичної сили, усуненні дублювання, прогалин та колізій у нормативно-правових актах» [6, с. 40, 41]. Слід погодитись із висновком коментаторів закону, що

текст закону не має містити дублюючих норм права, а також не повторювати норм права іншого нормативно-правового акта, не містити норм права, що не узгоджуються між собою [6, с. 107].

Оцінюючи загалом позитивно Закон України «Про правотворчу діяльність», наголошуючи на його актуальності, вважаємо, що законодавчі акти у сфері відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності мають бути приведені у відповідність до його норм.

Розглянемо дві вади у законодавчому регулюванні аналізованих суспільних відносин.

I. Примусове відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності здійснюється за рішенням суду. Законодавець визначив юрисдикцію адміністративних судів із розгляду справ зазначеної категорії (п. 3 ч. 4 ст. 12, п. 8 ч. 1 ст. 19 КАС України) [7].

Відповідно до ч. 3 ст. 22 КАС України справи за позовами про примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності земельної ділянки підсудні апеляційним адміністративним судам як судам першої інстанції.

Слід звернути увагу, що із ухваленням Закону України «Про концесію» ч. 3 ст. 22 КАС України було доповнено абзацом другим такого змісту: «Апеляційним адміністративним судам як судам першої інстанції підсудні справи за позовами про примусове відчуження з мотивів суспільної необхідності земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, а також спори за участю суб'єктів владних повноважень з приводу проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства та спори, що виникають у зв'язку з проведенням та/або визначенням результатів конкурсу з визначення приватного партнера та концесійного конкурсу» [8].

Як бачимо, перша частина речення другого абзацу ч. 3 ст. 22 КАС України повністю дублює другий абзац цієї частини статті. Таке дублювання невиправдано ускладнює застосування закону і має бути виправлене шляхом внесення змін у згадану статтю.

II. Наступним питанням, яке створює додаткові проблеми при застосуванні законодавства у разі виникнення потреби у примусовому відчуженні земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності, є застосування норм Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» і КАС України стосовно визначення щодо строку звернення до суду з позовом про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, для суспільних потреб.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 122 КАС України позов може бути подано в межах строку звернення до адміністративного суду, встановленого цим Кодексом або іншими законами.

Згідно з абз. 2 ч. 2 ст. 122 КАС України для звернення до адміністративного суду суб'єкта владних повноважень встановлюється тримісячний строк, який, якщо не

встановлено інше, обчислюється з дня виникнення підстав, що дають суб'єкту владних повноважень право на пред'явлення визначених законом вимог. Цим Кодексом та іншими законами можуть також встановлюватися інші строки для звернення до адміністративного суду суб'єкта владних повноважень.

Відповідно до ч. 3 ст. 12 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності», рішення про викуп земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, для суспільних потреб з підстав, які допускають примусове відчуження цих об'єктів з мотивів суспільної необхідності, втрачає чинність у разі, якщо протягом одного року з дня прийняття рішення відповідний орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування не звернувся до суду з позовом про примусове відчуження цих об'єктів або якщо рішення суду про відмову у задоволенні цього позову набрало законної сили.

Отже, законодавцем визначено підстави, які дають право позивачу – суб'єкту владних повноважень на звернення до суду з адміністративним позовом про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності.

І ці підстави не пов'язані із загальним правилом звернення до суду – коли позивач дізнався або мав дізнатися про порушення прав, свобод та інтересів, які має захищати суб'єкт владних повноважень, а протягом одного року з дня прийняття рішення про викуп об'єкта з мотивів суспільної необхідності.

Очевидно, це зумовлено тим, що передувати примусовому викупу згаданих об'єктів має проведення переговорів щодо умов викупу земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, для суспільних потреб, визначення викупної ціни тощо. До переговорів можуть бути залучені не лише власники об'єктів нерухомості, а й орендарі та/або заставодержателі.

Оскільки категорія справ, що досліджується, є винятковою, законодавець обґрунтовано встановив інший порядок розрахунку строків звернення до суду, прив'язавши його до чинності відповідного рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про викуп земельної ділянки, запровадивши присічний строк тривалістю один рік.

Суди загалом розглядають спори у згаданій категорії справ, виходячи з того, що не лише КАС України передбачено строки звернення до суду, а й іншими законами, зокрема й Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності». Про це свідчать рішення судів, зокрема ухвала Вищого адміністративного суду України від 08.06.2017 у справі № 875/81/16, постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 17.04.2018 у справі № 875/54/16, постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 04.06.2019 у справі № 877/1/2018, ухвала Другого апеляційного адміністративного суду від 28.02.2023 у справі № 851/2/22, ухвала Другого апеляційного адміністративного суду від 20.12.2022 у справі № 851/3/22.

Водночас судами ухвалюються й інші рішення, в яких проігноровано норми

ст. 122 КАС України, в яких передбачено визначення строку на звернення до суду іншими, ніж Кодекс, законами. Так, зокрема, вчинено при постановленні ухвали Третім апеляційним адміністративним судом у справі № 852/2а-5/24 за позовом Криворізької районної військової адміністрації Дніпропетровської області до ОСОБА_1, Третя особа – ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», про примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності [9].

Аналізуючи наведені вище положення ч. 3 ст. 12 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» суд зазначає, що вказаною нормою права не визначено строку звернення до суду з адміністративним позовом про примусове відчуження земельної ділянки, а встановлено строк чинності рішення про викуп земельної ділянки, протягом якого таке рішення має бути реалізоване, в тому числі й шляхом примусового відчуження майна.

Так і ч. 2 ст. 122 КАС України передбачає існування не іншого строку, встановленого іншими законами, а інших норм, які передбачають підстави, обчислюється з дня виникнення підстав, що дають суб'єкту владних повноважень право на пред'явлення визначених законом вимог.

Третій апеляційний адміністративний суд, дослідивши наведені позивачем аргументи, а саме – зміст рішень Верховного Суду в справах № 877/1/2018, 875/54/16, дійшов висновку, що під час розгляду наведених справ Верховним Судом не було сформовано правового висновку щодо строку звернення до суду з адміністративним позовом про примусове відчуження земельних ділянок.

Такі аргументи суду видаються необґрунтованими і такими, що суперечать повноваженням судів щодо забезпечення єдності судової практики.

Так, у п. 4 ч. 4 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що єдність системи судоустрою забезпечується єдністю судової практики. Відповідно до ч. 1 ст. 36 цього Закону, Верховний Суд – це найвищий суд у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики в порядку та спосіб, визначені процесуальним законом [10].

Згідно з ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права.

Відповідно до ч. 5 ст. 242 КАС України при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду.

На нашу думку, єдність судової практики забезпечується сприйняттям для використання судами нижчих інстанцій не лише висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, а й загальної практики застосування Верховним Судом законодавства. Третім апеляційним адміністративним судом у справі № 852/2а-5/24 проігноровано і неправильно витлумачено ч. 2 ст. 122 КАС України у системному застосуванні із ч. 3 ст. 12 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у

приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності».

Підсумовуючи, слід зробити **такі висновки**.

1. Законодавець має здійснити відповідне корегування ч. 3 ст. 22 КАС України з метою усунення в ній норм, що дублюють одна одну.

2. Для формування єдиної правозастосовної практики існує необхідність в узагальненні судової практики щодо розгляду справ про примусове відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності. За результатами узагальнення слід вирішити питання про потребу в удосконаленні окремих норм Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності». Йдеться, зокрема, про норму, яка б чітко встановлювала строк, зі спливом якого припиняються переговори щодо умов викупу для суспільних потреб земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені.

Перспективи наукових пошуків. Додаткового дослідження потребують умови договору купівлі-продажу, що укладається між органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування і власником об'єкту права власності, що відчужується для суспільних потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кондик О.Ю. Забезпечення суспільної потреби або необхідності: баланс приватних та публічних інтересів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. 20 с.
2. Суєтнов Є.П. Відчуження земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2013. 20 с.
3. Головна І.Я. Відчуження земельних ділянок для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності як підстава припинення права власності на земельну ділянку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 23 с.
4. Дудник Д.В. Відчуження земельних ділянок для суспільних потреб: цивільно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2015. 20 с.
5. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 01.09.2024).
6. Науково-практичний коментар Закону України «Про правотворчу діяльність» / За заг. ред. Стефанчука Р.О. Київ: Вид-во Ліра-К, 2024. 576 с.
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 02.09.2024).
8. Про концесію: Закон України від 03.10.2019 р. № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#Text> (дата звернення: 03.09.2024).
9. Ухвала Третього апеляційного адміністративного суду від 15.05.2024 у справі № 852/24-5/24. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119053042> (дата звернення: 01.09.2024).
10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 02.09.2024).

REFERENCES

1. Kondyk O., Yu. (2014). Zabezpechennia suspilnoi potreby abo neobkhdnosti: balans pryvatnykh ta publichnykh interesiv. "Ensuring a social need or necessity: the balance of private and public interests": Candidate's abstract: 12.00.03. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].

© Popadiuk Ihor, 2024

2. *Suietnov, Ye.P.* (2013). Vidchuzhennia zemelnykh dilianok dlia suspilnykh potreb ta z motyviv suspilnoi neobkhdnosti. "Alienation of land plots for public needs and on grounds of public necessity": Candidate's abstract: 12.00.06. Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].

3. *Holovnia, I., Ya.* (2015). Vidchuzhennia zemelnykh dilianok dlia suspilnykh potreb chy z motyviv suspilnoi neobkhdnosti yak pidstava prypynennia prava vlasnosti na zemelnu dilianku. "Alienation of land plots for public needs or on grounds of public necessity as a basis for terminating the right of ownership of a land plot": Candidate's abstract: 12.00.03. Odesa. 23 p. [in Ukrainian].

4. *Dudnyk, D., V.* (2015). Vidchuzhennia zemelnykh dilianok dlia suspilnykh potreb: tsyvilno-pravovyi aspekt. "Alienation of land plots for public needs: civil-legal aspect": Candsdate's abstract: 12.00.03. Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy «Pro pravotvorchu diialnist». "On law-making activity": Law of Ukraine dated 24.08.2023 No. 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (Date of Application: 01.09.2024) [in Ukrainian].

6. Naukovo-praktychnyi komentar Zakonu Ukrainy «Pro pravotvorchu diialnist». "Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine 'On Law-making Activity'" / edited by Stefanchuk R.O. Kyiv: Lira-K Publishing House, 2024. 576 p. [in Ukraininan].

7. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. "Code of Administrative Procedure of Ukraine": Law of Ukraine dated 06.07.2005 No. 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (Date of Application: 02.09.2024) [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy «Pro kontsesiiu». "On concession": Law of Ukraine dated 03.10.2019 No.155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20#Text> (Date of Application: 03.09.2024) [in Ukrainian].

9. Ukhvala Tretoho apeliatsiinoho administratyvnoho. "Resolution of the Third Administrative Court of Appeal dated 15.05.2024 in case No. 852/2a-5/24". Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119053042> (Date of Application: 01.09.2024) [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv». "On the judicial system and the status of judges": Law of Ukraine dated 02.06.2016 No. 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Date of Application: 02.09.2024) [in Ukrainian].

UDC 347.234

Popadiuk Ihor,PhD Student of the Department of Civil Law Disciplines,
Odesa I.I. Mechnikov National University, Odesa, Ukraine,
ORCID ID 0009-0006-5142-9925**FORCED ALIENATION OF A LAND PLOT AND OTHER IMMOVABLE
PROPERTY SITUATED THEREON FOR REASONS OF PUBLIC NECESSITY**

The article provides an analysis of the legislative framework governing the compulsory alienation of land plots and other immovable property situated thereon for public purposes.

The compulsory alienation of land plots and other immovable property objects located on them for public needs and on grounds of public necessity is carried out by a court decision. The legislator has determined the jurisdiction of administrative courts to consider cases on the compulsory alienation of a land plot, other immovable property objects located on it, on

© Popadiuk Ihor, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).20](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).20)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

grounds of public necessity (clause 3, part 4, Art. 12, clause 8, part 1, Art. 19 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine).

In accordance with Article 22, Part 3 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, cases pertaining to claims for the compulsory alienation of land plots and other immovable property objects located on them, on grounds of public necessity, fall under the jurisdiction of appellate administrative courts as courts of first instance.

Subsequent to the enactment of the Law of Ukraine “On Concession”, Article 22 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine underwent amendments (part 3), resulting in the duplication of certain provisions within the article. The first part of the sentence of the second paragraph of Part 3 of Article 22 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine completely duplicates the second paragraph of the specified part of the same article. Such duplication unjustifiably complicates the application of the law. Based on a systematic analysis of the legislation and judicial practice on its application, it was proposed to improve Part 3 of Article 22 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine in order to eliminate duplicate provisions in it.

Problems with the application of legislation on the compulsory alienation of land plots and other real estate objects located on them for public needs arise due to the incorrect interpretation by the courts of paragraph 2 of Part 2 of Article 122 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine in the system with Part 3 of Article 12 of the Law of Ukraine “On Alienation of Land Plots and Other Objects of Immovable Property Located on Them in Private Ownership for the Social Needs and on the Grounds of Social Necessity”.

The author’s proposal has been submitted for the implementation of a uniform law enforcement practice, which involves amending the Law of Ukraine “On Alienation of Land Plots and Other Objects of Immovable Property Located on Them in Private Ownership for the Social Needs and on the Grounds of Social Necessity” by adding a new norm. This newly proposed norm would establish a definitive deadline for the negotiation of the terms of the purchase of a land plot and other real estate located on it for public needs, which would subsequently be terminated.

Keywords: alienation of land plots, other real estate objects located on them, for public needs or on motives of public need; forced alienation of a land plot; redemption of real estate objects of private ownership for public needs; forced alienation of real estate objects of private ownership for the needs of the state, territorial community, society.

Отримано 27.09.2024

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9:351.74(477)

Барко Вадим Вадимович,
доктор психологічних наук, старший дослідник, провідний науковий
співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-3836-2627

УТОЧНЕННЯ ВАЛІДНОСТІ ПСИХОДІАГНОСТИЧНИХ МЕТОДИК З ВИКОРИСТАННЯМ ПОЛІГРАФА

У статті зроблено спробу уточнення валідності відомого проєктивного Методу портретних виборів Л. Сонді (МПВ) на основі оцінки і вимірювання психофізіологічних реакцій особи. Розроблена оригінальна методика валідизації МПВ шляхом порівняння результатів класичного бланкового дослідження за цим методом з результатами наступного поліграфологічного опитування респондентів, яке супроводжувалось пред'явленням портретів. В ході дослідження отримала підтвердження авторська гіпотеза, відповідно до якої пред'явлення портретів МПВ викликає у респондентів емоційну психофізіологічну реакцію, яку можна зафіксувати за допомогою поліграфа, причому характер цієї реакції залежить від того, наскільки виражена в зображенні потреба є актуальною для особистості обстежуваного. Показано, що показники сили психофізіологічних реакцій, які виникають при пред'явленні портретів, позитивно корелюють з результатами бланкового обстеження тих самих респондентів з використанням МПВ. На основі аналізу коефіцієнтів кореляції уточнено показники валідності Методу портретних виборів.

Ключові слова: валідність, метод портретних виборів, комп'ютерний поліграф, поліграфологічне опитування, психофізіологічна реакція, коефіцієнт кореляції.

Постановка проблеми. Проєктивним методам належить особливе місце в методичному забезпеченні сучасної психодіагностики. Багато хто із вітчизняних і зарубіжних психологів наголошують на важливості проєктивних методик для одержання цінної інформації про особистість, проникнення у сферу глибинних потреб і мотивів, розпізнавання нервово-психічних розладів. Спостерігається підвищення інтересу до застосування проєктивних методів в нашій країні, тести Роршаха, Сонді, Мюррея та інші все ширше використовуються психологами, проте в діяльності психологів системи МВС розглядувані техніки поки що не знайшли належного втілення. Традиційно у процесі професійно-психологічного відбору персоналу до системи МВС, психологічного моніторингу персоналу і призначенні керівників органів і підрозділів використовуються суб'єктивні опитувальники особистісних характеристик, різноманітні тести інтелекту;

© Barko Vadym V., 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).21](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).21)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravoohorona.com/>

серед проєктивних тестів частково застосовуються методики «Кольорових виборів» М. Люшера, «Незакінчені речення» В. Леві, «Мотиваційний тест» Г. Хекгаузена, деякі малюнкові тести тощо [1-4; 7-10]. Між тим, проєктивні методи мають низку переваг, у порівнянні з традиційними опитувальниками, у першу чергу, це пов'язано зі складністю для обстежуваного дати соціально схвалювану відповідь і можливістю для психолога проникнути у сферу неусвідомлюваного, отримати важливі психодіагностичні дані про базисні індивідуально-психологічні особливості працівника, які нерідко приховуються обстежуваним. Сьогодні проєктивні техніки психодіагностики посідають гідне місце серед множини експериментальних психологічних методів. Особливе місце серед них посідає Метод портретних виборів Л. Сонді (МПВ), який вирізняється оригінальністю стимульного матеріалу (портрети людей) і дозволяє оцінити ступінь прояву стійких професійно важливих якостей, соціальну спрямованість, особливості мотиваційної сфери, стиль пізнавальної діяльності і міжособистісного спілкування. Він також виявляє можливі латентні психічні відхилення, кримінальну передиспозицію. Унаслідок кількісного опрацювання можна отримати аналіз стану і особистості кандидата у вигляді опису індивідуально-типологічних якостей, виявити стресостійкість, морально-духовні якості, тенденції до зловживання алкоголем, готовність до суїциду або до агресивних реакцій тощо [3; 6]. Проте цей цінний метод в системі МВС застосовується недостатньо, часто його критикують за складність встановлення валідності зазначеного психодіагностичного інструмента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У багатьох публікаціях зазначається, що МПВ Сонді є ефективним методом психологічної діагностики завдяки таким його особливостям: він належить до групи проєктивних методів, які дозволяють отримати об'єктивну картину базисних, стрижньових індивідуально-психологічних властивостей особистості; тест дає змогу здійснити діагностику глибинних, прихованих властивостей особистості, зокрема потреб і мотивів; унеможливорює свідоме мотиваційне викривлення респондентом психодіагностичної інформації про себе в бажаному напрямі; містить невербальний стимульний матеріал, що дозволяє уникнути мовних проблем під час тестування респондентів [3; 6; 7–10].

На фотографіях зображені хворі, які страждають на виражену патологію ваблень і клінічні діагнози яких точно відомі. Хворі за кожним із восьми ваблень (потягів, факторів) зображені на восьми фотографіях. Таким чином, загальна кількість фотографій розділена порівну між факторами, носіями яких є зображені на фотографіях хворі. Результат за певним фактором визначається спільним вибором симпатичних і антипатичних портретів. Графічно окремі результати представляються у вигляді профілю ваблень. Усі профілі відрізняються один від одного. На багато тисяч профілів ваблень рідко можна зустріти два однакових. Сонді зазначає, що два профілі, які навіть кількісно були рівними, він отримав при обстеженні гомозиготних близнят, що є підтвердженням того, що ця методика дійсно засновується на генетичних реакціях. На початку століття колективом психологів була проведена робота щодо осучаснення тесту Сонді (Собчик, 2003). Для використання були запропоновані модифіковані варіанти портретів, а також результати і висновки останніх експериментів вітчизняних

і зарубіжних психологів. Остаточний тестовий апарат складається з 48 портретів, по вісім в шести серіях. У кожній серії представлені вісім імпульсивних факторів, причому кожному фактору відповідає один портрет. Отже, в тесті імпульсивні фактори представлені на шести фотографіях кожний. На початку двохтисячних років українськими науковцями проведено дослідження надійності і валідності МПВ на вибірці працівників органів внутрішніх справ, а згодом і поліцейських (Барко, 2002; 2018); результати виявились задовільними. Так, конкурентна валідність МПВ, оцінена на основі обчислення коефіцієнтів кореляції між шкалами цього тесту і шкалами Стандартизованого багатофакторного методу дослідження особистості (СМДО), а також шкалами Опитувальника великої п'ятірки (ОВП) охоплювала значення від 0,55 до 0,71; а показники ретестової надійності становили від 0,67 до 0,75 [3; 6].

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є уточнення валідності МПВ шляхом порівняння результатів традиційного тестування респондентів з результатами їх психофізіологічного обстеження із застосуванням комп'ютерного поліграфа. Для досягнення мети вирішувались такі завдання: а) провести бланкове обстеження репрезентативної вибірки працівників МВС із застосуванням МПВ; б) здійснити обстеження цієї ж вибірки працівників із застосуванням комп'ютерного поліграфа для фіксації психофізіологічних реакцій обстежуваних на пред'явлені портрети; в) провести порівняння отриманих результатів і розрахунки коефіцієнтів кореляції між величиною психофізіологічних реакцій і кількістю виборів відповідних портретів, на цій основі встановити значення валідності МПВ.

Методи дослідження. Застосовувались теоретичні методи: аналіз літературних джерел, порівняння, узагальнення, систематизація; а також емпіричні: психодіагностичні (МПВ, Сонді), психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа (ПФДВП), математичної статистики (кореляційний аналіз). Вибірка дослідження становила 70 працівників системи МВС (науковці і науково-педагогічний склад) віком від 24 до 42 років, 35 осіб становили жінки.

Виклад основного матеріалу.

В основу дослідження була покладена гіпотеза, згідно з якою а) пред'явлення портретів МПВ має викликати у респондента емоційну психофізіологічну реакцію, яку можна зафіксувати за допомогою поліграфа, б) характер цієї реакції залежатиме від того, наскільки виражене в зображенні ваблення (потреба, фактор) є актуальним для особистості обстежуваного; в) показники вираженості (сили) психофізіологічних реакцій, які виникають при пред'явленні портретів, мають корелювати з результатами бланкового обстеження тих самих респондентів з використанням МПВ; г) на основі аналізу коефіцієнтів кореляцій можна уточнити показники валідності цього діагностичного методу.

Відповідно до першого поставленого завдання спочатку проводилось бланкове психодіагностичне обстеження за МПВ, яке полягало у виборі респондентом дванадцяти симпатичних і дванадцяти несимпатичних портретів із сорока восьми пред'явлених. Метою такого обстеження була діагностика імпульсивних уподобань та «Я»-функцій респондентів, які завдяки своїй епізодичній актуальності висувуються особою на

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

передній план. За результатами формулювався висновок про імпульсивні вибори і «Я»-функції тієї частини особистості, яка вважається неусвідомленою. Отриманий в першому обстеженні профіль називається «Профілем першого плану» (ППП).

Респондентам пропонувалась наступна інструкція: «Я пред'являтиму Вам шість серій по 8 фотографій у кожній. Роздивіться кожні вісім фотографій добре і дайте мені спочатку той портрет, який Вам здається більш симпатичним, а потім той, який займає друге місце за симпатичністю. Потім виберіть найнеприємніше для Вас зображення і ту фотографію, яка займає друге місце за антипатією. Такі самі вибори повторіть з кожною із наступних серій з восьми фотографій, які я Вам буду демонструвати». Результати експерименту протоколюються на бланках картотеки профілю, після чого починається вибір «другого заходу».

Для графічного представлення профілю виборів було підготовлено картки з надрукованими на них схемами профілів:

Зразок реєстраційного бланку (схеми) профілю виборів

h	s	e	hy	k	p	d	m

Позначення потреб (факторів, ваблень): h – сексуальна недиференційованість; s – садизм; e – епілептоїдні тенденції; k – кататонічні прояви; p – паранойальні тенденції; d – депресія; m – маніакальні прояви.

На кожному із портретів цифрою зазначений номер серії і записаний символ потреби (ваблення), якій портрет відповідає (наприклад, 1. s; 1. hy і т.д.). Якщо респондент під час відповіді вибирав певний портрет як симпатичний, ставився знак «+» на схемі профілю, якщо портрет вибирався як несимпатичний ставився знак «-» під відповідною літерою на схемі. Таким чином, в кінці обстеження на схемі профілю отримувалось 24 знаки: 12 плюсів і 12 мінусів.

Згідно з методикою застосування МПВ розрізнялись три форми реакцій вибору: 1. Нульові реакції вибору – коли респондент не вибирає жодного разу портрет певного коду із пред'явлених у 6 серіях, або вибирає лише один (як симпатичний чи несимпатичний). 2. Повні реакції вибору – респондент вибирає чотири і більше разів портрет, який належить до конкретного фактору (як симпатичний чи несимпатичний). Серед повних реакцій окремо вирізняють амбівалентні реакції – чотири і більше виборів, серед яких два і більше з протилежними знаками; позитивні реакції – чотири і більше виборів, але кількість негативних серед них – не більше одного; негативні реакції – чотири і більше виборів, але кількість позитивних серед них – не більше одного; 3. Середні реакції вибору – портрет, який належить до певного фактору,

© Barko Vadym V., 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).21](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).21)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhrona.com/>

вибирається два чи три рази (як симпатичний або несимпатичний).

Згідно з теоретичною концепцією МПВ Л. Сонді нульові реакції свідчать про те, що дана потреба (фактор) є важливою для суб'єкта, але на момент тестування вона вже задоволена в певній формі. У деяких випадках нульова реакція може вказувати на конституціональну слабкість відповідного фактору у респондентів. Повна реакція свідчить про значну роль цієї потреби (фактору) для респондента. На відміну від нульової, у випадку повної реакції, ця потреба є нереалізованою (фрустрованою). Між нульовою і повною реакцією немає істотної різниці, є лише якісна. Сонді вважав, що йдеться про дві фази, які змінюють одна одну: максимального накопичення і розрядження імпульсивної потреби.

Позитивні вибори свідчать про те, що респондент задоволений цією тенденцією у собі і що реалізації потреби заважають лише зовнішні обставини, а людина лише чекає зручного моменту для задоволення цієї потреби. Негативні вибори говорять про те, що людина не задоволена відповідною тенденцією, заперечує її прояви в собі, реалізації цієї потреби перешкоджають внутрішньоособистісні заборони. На практиці часто зустрічаються три форми повних реакцій: позитивна повна реакція з високою напругою – обстежуваний обирає чотири, п'ять чи шість портретів одного фактору, причому усі – як симпатичні (+4, +5, +6); негативна повна реакція з високою напругою – обстежуваний вибирає чотири, п'ять чи шість портретів одного фактору, причому усі – як несимпатичні (–4, –5, –6); амбівалентна повна реакція з високою напругою – обстежуваний обирає чотири, п'ять, шість портретів одного фактору у варіантах: а) два чи три – як симпатичні, решта два чи три – як антипатичні (+2/–2; +2/–3; +3/–2; +3/–3); б) чотири – як симпатичні (антипатичні), два – у протилежному напрямі (+4/–2, +2/–4). При інтерпретації позитивних і негативних виборів за кожною потребою (фактором) МПВ враховувалось, що потреба (фактор) розщеплюється на дві протилежні тенденції, які позначаються знаками «+» і «–».

У дослідженнях В.І. Барка описані сприятливі і несприятливі для службової діяльності в системі МВС типи профілів [6]. Наприклад, встановлено, що сприятливими є такі типи:

Тип 1. Кількість виборів по кожному фактору дорівнює середньому показнику (2–3 вибори), причому позитивні і негативні зустрічаються разом у більшості факторів, нульові та повні реакції відсутні. Приклад профілю:

++	+	++	+	+	++	+++	
h	s	e	hy	k	p	d	m
–	–	–	–	–	–	–	–

Тип 2. У виборах зустрічаються повні і нульові реакції, але їх сумарна кількість у профілі не перевищує чотирьох, а кількість плюсів і мінусів при повних реакціях по кожному фактору не перевищує чотирьох. Приклад:

+	+	+++	++		++	+	++
h	s	e	hy	k	p	d	m
–	–	–	–	–	–	–	–

Тип 3. У виборах зустрічаються повні і нульові реакції, їх сумарна кількість не перевищує п'яти, причому кількість плюсів і мінусів при повних реакціях по кожному фактору становить чотири або п'ять (останнє значення не більше ніж у двох випадках на профіль). Приклад:

+	++	++	+	+		+	++++
h	s	e	hy	k	p	d	m

Тип 4. У виборах зустрічаються повні і нульові реакції, але їх сумарна кількість на профіль не перевищує п'яти, причому кількість плюсів і мінусів при повних виборах становить чотири, п'ять (в одному випадку) і шість (в одному випадку). Приклад:

+	+++		+++	+	+		+++
h	s	e	hy	k	p	d	m

Несприятливими для діяльності в системі МВС є такі типи:

Тип 5. Кількість повних і нульових реакцій перевищує п'ять, наприклад:

+	+++		+++		++++		+
h	s	e	hy	k	p	d	m

Тип 6. Кількість повних і нульових реакцій не перевищує п'яти, але зафіксовано:

6 а) більше двох повних реакцій з кількістю плюсів і мінусів при виборах, яка становить 5, наприклад:

+	++++			++++		++	+
h	s	e	hy	k	p	d	m

6 б) більше однієї повної реакції з кількістю плюсів і мінусів, яка становить 6:

+	+	++++				+++++	+
h	s	e	hy	k	p	d	m

Найбільш придатними до службової діяльності вважаються особи, які продемонстрували перший тип сприятливого профілю, дещо менш придатними – ті, які виявили другий тип, ще менш придатними – особи з третім і четвертим типом. Однак усі чотири описані типи сприятливих профілів дозволяють вважати, що цей респондент має структуру потреб і мотивів, яка позитивно впливає на успіх діяльності в МВС.

Також дослідження В.І. Барка підтвердили, що індивідуально-особистісні властивості, діагностовані за допомогою Індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО) виявили значущі кореляційні зв'язки з негативними і позитивними реакціями за факторами Сонді. Наведемо перелік особистісних рис і факторів, які позитивно корелюють між собою: тривожність з фактором е+ і k-; сенситивність з h+; інтровертованість з k-; песимістичність з d- і k-; ригідність з p-; агресивність з e- і s+; спонтанність з p+; екстравертованість з d+ і m+; оптимістичність з d+; емотивність

з h_{y+} . Рівень кореляції виявляється вищим за тими показниками, які відображають глобальні тенденції: екстраверсія–інтроверсія, тривожність–агресивність, лабільність–інертність, сенситивність–спонтанність, отримані коефіцієнти кореляції зафіксовано в інтервалі 0,56 – 0,80 [6].

Відповідно до наступного, другого завдання дослідження, проводилось обстеження цієї ж вибірки працівників із одночасним застосуванням МПВ і комп'ютерного поліграфа. Таке обстеження здійснювалось одразу після першого і здійснювалось шляхом фіксації психофізіологічних реакцій обстежуваних, які виникали після пред'явлення портретів. Респонденти мали на собі прикріплені датчики вітчизняного поліграфа «Рубікон», після чого їм послідовно демонструвались портрети з серій МПВ.

Перед обстеженням проводилась передтестова бесіда, під час якої респондентам надавалась така інструкція: «Вам будуть задані декілька запитань, на кожне з яких Ви маєте відповісти «Так», або «Ні». Потім буде демонструватись низка портретів по вісім у кожній із шести серій. Вам потрібно уважно подивитись на кожний і упродовж 10-15 секунд відповісти позитивно на запитання: «Ви добре роздивились цей портрет?» Далі, відповідно до вимог проведення передтестової бесіди, запитання обговорювались з обстежуваним.

Структура (формат) поліграфологічного опитування виглядав таким чином:

Опитування А. Пред'явлення першої серії портретів

1 запитання. Ви зараз сидите в кріслі? (Нейтральне).

2 запитання. Ви згодні правдиво відповідати на поставлені мною запитання (Жертовне).

3. Ваше ім'я Олександр? (Нейтральне).

4. Ви добре роздивились цей портрет? (Демонструється перший портрет).

5. Ви добре роздивились цей портрет? (Демонструється другий);

6. ... 7. ... 8. 9. 10. ...

11. Ви добре роздивились цей портрет? (Демонструється останній, восьмий у даній серії портрет).

Далі відбувалось з пред'явленням другої серії портретів (опитування Б), третьої (опитування В), четвертої (опитування Г), п'ятої (Д) і шостої (Є). Кожного разу тест починався з нейтрального запитання, за яким слідувало жертовне і ще одне нейтральне. При кожній відповіді з підключеними давачами поліграфа відбувалась реєстрація психофізіологічних реакцій обстежуваного за основними трьома каналами (канал верхнього й нижнього дихання, канал гальванічної реакції шкіри; кардіоканал).

Психофізіологічні реакції, отримані при демонстрації портретів, порівнювались з реакціями, які виявлені при відповіді на третє (нейтральне) запитання (відповідь на це запитання, зазвичай, не супроводжується значущими фізіологічними змінами, в даному випадку це нейтральне питання відігравало роль запитання порівняння). Отримані поліграми респондентів потім аналізувались з використанням 3-бальної шкали: 0 балів – психофізіологічна реакція при демонстрації портрета не спостерігається (відсутня) або фіксується незначна психофізіологічна реакція, 1 бал – фіксується сильна психофізіологічна реакція, 2 бали – фіксується дуже сильна реакція.

Наприклад, респондент у бланковому варіанті відповідей продемонстрував такий профіль:

+	+++		+++		++++		+
h	s	e	hy	k	p	d	m
-	-	--	-	-	-	-	----

Як бачимо, за чотирма факторами (s, hy; p і m) отримано повні реакції вибору, за двома факторами (k і d – нульові). Фрустрованими є чотири потреби (ваблення) – s, hy, p, m; відредагованими (реалізованими) – дві – k і d, отже, для цієї особи актуальними є шість неусвідомлюваних потреб (несприятливий для служби в системі МВС тип профілю).

Цей же респондент при наступному поліграфологічному обстеженні продемонстрував такі психофізіологічні реакції (на схемі нижче представлені середні значення психофізіологічних реакцій за кожним з восьми факторів за результатами шести послідовних опитувань (в балах за трибальною порядковою шкалою), а також кількість виборів кожного портрета при попередньому бланковому обстеженні):

h	s	e	hy	k	p	d	m
2 вибори	4 вибори	2 вибори	4 вибори	1 вибір	5 виборів	1 вибір	5 виборів
0,84	1,72	0,75	1,70	0,45	1,80	0,40	1,85

Задля вирішення третього завдання дослідження встановлювались кореляційні зв'язки між кількістю виборів портретів і значенням психофізіологічних реакцій. Встановлено, що кількість виборів портрета (як симпатичного, чи навпаки, несимпатичного) тісно пов'язана зі значенням психофізіологічних реакцій респондента. Підмічено закономірність, згідно з якою чим більше бланкових виборів робив обстежуваний, тим більшою була величина психофізіологічної реакції, отриманої за допомогою поліграфа. Подібна закономірність простежувалась у переважній більшості обстежених (близько 80%), значення коефіцієнтів кореляції між кількістю виборів і величиною психофізіологічної реакції фіксувались в інтервалі від 0,69 до 0,82 (середнє значення становить 0,77). Отримані значення приблизно узгоджуються з результатами досліджень інших науковців і можуть вважатися показниками конкурентної валідності МПВ [4; 6].

Порівняння особливостей психофізіологічних реакцій, отриманих з використанням поліграфа, з результатами бланкового етапу дослідження, дозволило зробити низку проміжних висновків:

А) Пред'явлення респондентам портретів призводило до появи трьох типів психофізіологічних реакцій: а) дуже сильних, б) сильних, в) слабких і нульових (коли реакція відсутня).

Б) Дуже сильні психофізіологічні реакції (середні значення – від 1,4 до 2,0 балів) зафіксовані у 59 осіб (84% опитаних). Такі реакції (в 78% випадків) супроводжували відповіді на пред'явлення портретів, які при бланковому варіанті обстеження отримували повні реакції вибору. Як відомо, повні реакції (4-6 виборів портрета одного символічного позначення (h; s; e і т. д.) є свідченням того, що ця потреба (ваблення,

потяг, тенденція) є вельми важливою для особи і нереалізованою (фрустрованою); проте в разі негативного вибору (портрет не подобається) – це означає заперечення, внутрішнє несхвалення певної потреби, в разі позитивного (портрет подобається) – це означає внутрішнє схвалення в собі такої тенденції. Отже, дуже сильна психофізіологічна реакція супроводжує пред'явлення тих портретів, які несуть на собі відбиток дуже важливої для індивіда потреби (ваблення) і таким чином викликають емоційний відгук (психологічний стрес).

В) Сильні психофізіологічні реакції (від 0,7 до 1,3 балів) зафіксовано у 54 осіб (77% респондентів), які при відповідях на пред'явлення портретів при бланковому обстеженні переважно (в 70% випадків) отримали середні реакції вибору, тобто 2-3 вибори – позитивного, якщо подобається, чи негативного, якщо не подобається – портрета одного символічного позначення. Такий інтервал означає певний «коридор норми», коли потреба наявна, але не є для індивіда вкрай важливою чи актуальною (Барко, 2002). Середній рівень психофізіологічних реакцій у відповідь на пред'явлення портрета підтверджує зазначену теоретичну концепцію автора цього методу.

Г) Слабкі психофізіологічні реакції або і їх відсутність (від 0 до 0,6 балів) були зафіксовані у 52 осіб (74%), які при бланковому обстеженні переважно (68% випадків) отримали нульові реакції вибору (жодного або 1 вибір портрета одного символічного позначення). Нульова реакція згідно з теоретичною концепцією Сонді означає, що потреба є дуже важливою для респондента, проте на момент обстеження вона є задоволеною (відредагованою, реалізованою). Отримані дані також підтверджують цю ідею, адже відсутність чи слабкість психофізіологічного реагування на стимул означає відсутність емоційного відгуку (стресу) і малу значущість стимулу для особи. Проте в разі незадоволення потреби, у подальшому нульова реакція може перетворитися на повну, позаяк не існує докорінної різниці між повними і нульовими виборами, це різні фази (стани) однієї і тієї ж потреби – від її реалізації (відреагування) до фрустрації (Барко, 2002).

У таблиці 1 представлені кількісні співвідношення респондентів залежно від типів вибору портретів і характеру отриманих при цьому психофізіологічних реакцій.

Таблиця 1

**Частка осіб з різними типами виборів і характером
психофізіологічних реакцій (%)**

Тип вибору і кількість виборів	Сила реакції (бали)		
	Відсутня або слабка (0-1,5) (74% обстежених)	Сильна (1,5-2,2) (77% обстежених)	Дуже сильна (2,3-3) (84% обстежених)
Повний (4-6)	-	5	78
Середній (2-3)	6	70	6
Нульовий (0-1)	68	2	-

Як видно з таблиці, дуже сильні психофізіологічні реакції найчастіше супроводжують варіанти повного вибору (у 78% обстежених), рідше вони супроводжують варіанти середнього вибору (у 6%) і зовсім не пов'язані з варіантами нульового. Сильні реакції переважно супроводжують варіанти середнього вибору (їх зафіксовано у 70% респондентів), рідко вони супроводжують повний і нульові вибори (5% і 2% відповідно). Слабкі реакції найчастіше виникають при нульових варіантах вибору (у 68% респондентів), рідко вони мають місце при середніх (6%) і зовсім відсутні при повних виборах.

Отже, найбільший емоційний стрес виникає в разі відображення в портреті актуальної і нереалізованої для респондента потреби; середній рівень стресу пов'язаний з «нормальним» для психіки обстежуваного представленням потреби в портреті, і найменший рівень стресу має місце в разі відображення в портреті вже реалізованої для індивіда потреби.

Висновки. Таким чином, проведено уточнення валідності МПВ методом порівняння результатів традиційного бланкового тестування респондентів за методом МПВ з результатами їх психофізіологічного обстеження із застосуванням комп'ютерного поліграфа. Поставлені у статті завдання вирішені, також отримала підтвердження гіпотеза, згідно з якою пред'явлення портретів МПВ викликає у респондентів емоційну психофізіологічну реакцію, яку можна зафіксувати за допомогою поліграфа, причому характер цієї реакції залежить від того, наскільки виражена в прихованому вигляді в зображенні потреба (ваблення, потяг) є актуальною для особистості обстежуваного. Також встановлено, що показники вираженості психофізіологічних реакцій, які виникають при пред'явленні портретів, позитивно корелюють з результатами бланкового обстеження тих самих респондентів з використанням МПВ. На основі аналізу коефіцієнтів кореляцій уточнено показники валідності Методу портретних виборів. Значення коефіцієнтів кореляції між кількістю виборів портрета певної серії і величиною психофізіологічної реакції становили від 0,69 до 0,82; середнє значення коефіцієнту кореляції становить 0,77. Це значення можна вважати показником конкурентної валідності тесту МПВ (за критерієм сили психофізіологічних реакцій), воно відповідає прийнятним у психодіагностичній науці вимогам і узгоджується з результатами досліджень інших науковців. Очевидно, що запропонований підхід до валідації психологічних тестів має право на існування. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у пошуку методології і методики визначення валідності інших психодіагностичних методик на основі пошуку об'єктивних критеріїв для їх порівняння з отриманими при психологічному тестуванні результатами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барко В.В. Методи дослідження індивідуально-особистісних властивостей працівників Національної поліції України: монографія. Харків: Факт, 2024. 380 с.
2. Барко В.В., Барко В.І., Мойсєєва О.Є. Визначення рівня психологічної готовності поліцейських до службової діяльності. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 4 (68). 5–23. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-22-68-4-16-28>.
3. Остапович В.П., Барко В.І., Барко В.В. Використання адаптованих зарубіжних

© Barko Vadym V., 2024

психодіагностичних методик у Національній поліції України: психологічний практикум / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.О. Криволапчука. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 264 с. URL: https://dndi.mvs.gov.ua/files/pdf/Psykholohichnyy_praktykum.pdf?fbclid=IwAR2ZfRPQ42sr7dAIpu2HEWg7lI0DJ6TI9k2ofs7zhhe3bA8uQlog4rHtU-0 (дата звернення: 11.05.2023).

4. Барко В.В., Барко В.І. Психологічне вивчення індивідуальних особливостей працівників Національної поліції України з використанням адаптованого зарубіжного психодіагностичного інструментарію: монографія / за заг. ред. д-ра психол. наук, професора О.О. Євдокімової. Харків: Факт, 2022. 272 с

5. Барко В.В. Барко В.І. Психологічні особливості застосування поліграфологічних методик запитань порівняння: теорія і практика досліджень. *Вісник Національного університету оборони України*. 2024. Вип. 3 (79). С. 7–16. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-24-79-3-7-16>

6. Барко В.І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект): монографія. Київ: Ніка-Центр, 2002. 448 с.

7. Costa, P.T., McCrae, R.R., & Kay, G.G. Persons, places, and personality: Career assessment using the revised NEO Personality Inventory. *Journals of Career Assessment*. 1995. 3. P. 123–139.

8. Cochraine, R.E., Tett, R., Vandecreek, L. Psychological Testing and the Selection of Police Officers. *A National Survey Criminal Justice and Behavior*. 2003. 30(5). P. 511–537. URL: <https://www.researchgate.net/publication/247743668> (дата звернення: 02.07.2024).

9. Dunnette, M.D., Borman, W.C. Personnel Selection and Classification Systems. *Annual Review of Psychology*. 1979. 1 (30). P. 477–525.

10. Barrett, G.V., Miguel, R.F., Hurd, J.M., Lueke, S.B., Tan, J.A. Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. *Public Personnel Management*. 2003. 4 (32). P. 360–377.

REFERENCES

1. Barko, V.V. (2024). Metody doslidzhennia indyvidualno-osobystisnykh vlastyvostei pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy: monohrafiia. “Methods of researching individual and personal properties of employees of the National Police of Ukraine”: monograph. Kharkiv: Fakt. 380 p. [in Ukrainian].

2. Barko, V.V., Barko, V.I., Ostapovych V.P. and Moiseieva, O.Ye. (2022). Vyznachennia rivnia psykholohichnoi hotovnosti politseiskykh do sluzhbovoi diialnosti. “Determining the level of psychological readiness of police officers for official activities”. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 4 (68), 5-23. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-22-68-4-16-28> [in Ukrainian].

3. Vykorystannia adaptovanykh zarubizhnykh psykholohichnykh metodykh u Natsionalnii politsii Ukrainy: psykholohichnyi praktykum (2022). “The use of adapted foreign psychodiagnostic methods in the National Police of Ukraine”: psychological workshop / edited by Dr. of Juridical Sciences, Prof. V.O. Kryvolapchuk. Kyiv: “Lyudmila Publishing House”. 264 p. URL: https://dndi.mvs.gov.ua/files/pdf/Psykholohichnyy_praktykum.pdf?fbclid=IwAR2ZfRPQ42sr7dAIpu2HEWg7lI0DJ6TI9k2ofs7zhhe3bA8uQlog4rHtU-0 (Date of Application: 11.05.2023) [in Ukrainian].

4. Barko, V.V., Barko, V.I. (2022). Psykholohichne vyvchennia indyvidualnykh osoblyvostei pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy z vykorystanniam adaptovanoho zarubizhnoho psykholohichnoho instrumentarii: monohrafiia. “Psychological study of individual characteristics of employees of the National Police of Ukraine using adapted foreign psychodiagnostic tools”: monograph / edited by Dr. Psychological Sciences, Professor O.O. Yevdokimova. Kharkiv: Fakt. 272 p. [in Ukrainian].

5. Barko, V.V., Barko, V.I. (2024). Psykholohichni osoblyvosti zastosuвання polihrafologichnykh metodykh zapytan porivniannia: teoriia i praktyka doslidzhen. “Psychological features of the application of polygraph methods of comparison questions: theory and practice of research”. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 3 (79), 7-16. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-24-79-3-7-16> [in Ukrainian].

© Barko Vadym V., 2024

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

6. Barko, V.I. (2002). Profesiyni vidbir kadriv do orhaniv vnutrishnikh sprav (psykholohichnyi aspekt): monohrafiia. "Professional selection of personnel for internal affairs bodies (psychological aspect)": monograph. Kyiv: Nika-Center. 448 p. [in Ukrainian].

7. Costa, P.T., McCrae, R.R., & Kay, G.G. (1995). Persons, places, and personality: Career assessment using the revised NEO Personality Inventory. *Journal of Career Assessment*, 3, 123-139 [in English].

8. Cochaine, R.E., Tett, R. and Vandecreek, L. (2003). Psychological Testing and the Selection of Police Officers. *A National Survey Criminal Justice and Behavior*, 30(5), 511-537. URL: <https://www.researchgate.net/publication/247743668>. (Date of Application: 02.07.2024) [in English].

9. Dunnette, M.D., Borman, W.C. (1979). Personnel Selection and Classification Systems. *Annual Review of Psychology*, 1 (30), 477-525 [in English].

10. Barrett, G.V., Miguel, R.F., Hurd, J.M., Lueke, S.B. and Tan, J.A. (2003). Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. *Public Personnel Management*, 4 (32), 360-377 [in English].

UDC 159.9:351.74(477)

Barko Vadym V.,

Doctor of Psychological Sciences, Senior Researcher, Liading
Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-3836-2627

VALIDATING SPECIFICATION OF PSYCHODIAGNOSTIC TECHNIQUES USING THE POLYGRAPH

The article attempts to provide an explanation for the validity of L.N. Sondhi's well-known projective Method of Portrait Choices (MPC) on the basis of assessment and measurement of psychophysiological reactions of personality. The author have developed an original methodology for validating the MPC by comparing the results of a classical questionnaire survey using this method with the results of a subsequent polygraph survey of respondents, which was accompanied by the presentation of portraits. During the course of the study, we confirmed the author's hypothesis regarding the fact that the presentation of MPC portraits evokes an emotional psychophysiological reaction in respondents that can be recorded using a polygraph. The nature of this reaction depends on the extent to which the need (attraction) expressed in the image is relevant to the subject's personality. The findings demonstrate a positive correlation between the indicators of psychophysiological reactions elicited by the presentation of portraits and the results of a blank survey of the same respondents using the MPC. The correlation coefficients have been analysed, thus providing clarity on the Method of Portrait Choices' validity specifications. The range of the correlation coefficients between the number of portrait choices of each series and the psychophysiological reaction values is from 0.70 to 0.82. The mean value of the correlation coefficient is 0.77, which can be regarded as an indicator of the competitive validity of the MPC test (in accordance with the criterion of the strength of psychophysiological reactions). It fulfils the criteria accepted in psychodiagnostic science. The research has demonstrated that the most significant emotional distress arises when the portrait reflects an actual and unrealised need for the respondent; the

© Barko Vadym V., 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).21](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).21)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

average level of stress is associated with the “normal” representation of the need in the portrait for the subject’s psyche, and the lowest level of stress occurs when the portrait reflects a need that has already been realised for the individual. It is clear that the approach to validating psychological tests proposed by the author has proved its potential.

Keywords: validity, method of portrait choices, computer polygraph, polygraph examination, psychophysiological reaction, correlation coefficient.

Отримано 01.10.2024

Барко Вадим Іванович,доктор психологічних наук, професор, головний науковий
співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0003-4962-0975**Остапович Володимир Петрович,**доктор юридичних наук, старший дослідник, завідувач науково-дослідної
лабораторії ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,
ORCID ID 0000-0002-9186-0801**ТЕОРЕТИЧНІ І ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ (НАПРЯМИ) ВДОСКОНАЛЕННЯ
ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ ПСИХОДІАГНОСТИЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ПСИХОЛОГІВ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ**

У статті здійснено комплексний аналіз базових понять та термінів, які вживаються у процесі психологічної діагностики персоналу МВС з метою її вдосконалення. Розглянуто науково-теоретичні підходи до формування термінів, її понятійного апарату, за допомогою якого ця галузь психологічної науки описує свій предмет дослідження. Показано, що мова психодіагностики становить складну, цілісну систему, елементами якої є категорії, поняття, терміни. Сучасний стан розвитку психодіагностики, формування перспективних теорій оцінки і вимірювання індивідуальних особливостей зумовили необхідність уточнення її термінологічного апарату, багатьох понять і визначень, які часто мають суперечливий характер. З метою вдосконалення термінологічного апарату пропонуються авторські визначення поширених дефініцій; запропоновано розрізняти поняття «якості», «риси», «особливості», «властивості», запровадити деякі нові терміни, а з прикладного боку проблематики – диференціювати психодіагностичний інструментарій, який застосовується для дослідження конституціональних, індивідуальних та особистісних рис працівників системи МВС.

Ключові слова: понятійно-термінологічний апарат, тезаурус, психодіагностика, індивідуальність, особистість, якості, риси, особливості, властивості.

1. Вступ (постановка проблеми). Будь-яка наукова галузь чи теорія припускає наявність свого термінологічного апарату, який створюється для вирішення специфічних наукових завдань і призначений для опису відповідної предметної області. Розвиток науки багато в чому визначається саме становленням і розвитком термінології як своєрідної мови і системи загальних та окремих понять, що відображається у певних термінах, знаках. У психологічній науці термінологічний апарат також служить ефективним засобом мислення, він має бути вкрай спеціалізований для відтворення неповторності предмета дослідження, що актуалізує розгляд проблематики в цьому напрямі. Понятійно-термінологічний апарат (поняття, терміни й категорії) відображає специфіку досліджуваного об'єкта, принципи й методи наукового аналізу [1, с. 30].

© Barko Vadym I., Ostapovych Volodymyr, 2024

Науково-теоретичне обґрунтування інструментарію психодіагностики має враховувати сучасні умови розвитку науки та поширення в ній інтеграційних процесів. Мова психодіагностики становить складну, багаторівневу, цілісну систему, елементами якої є категорії, поняття, терміни, символи. Упродовж десятиліть розвитку психології безперервно відбувається вдосконалення понятійного апарату, уточнення визначень, збагачення термінологічного словника (тезаурусу).

Як відомо, психологічна діагностика – це галузь психологічної науки, яка досліджує теорію та інструменти оцінки і вимірювання індивідуально-психологічних особливостей людини. Результатом роботи психолога-психодіагноста є постановка психологічного діагнозу або виявлення причин певних психічних проблем і труднощів клієнта, з приводу яких він звернувся до фахівця [2, с. 52].

Мета і завдання дослідження. Метою цієї статті є уточнення основного термінологічного апарату (тезаурусу) психологічної діагностики. Завданнями статті є: а) проведення аналізу і порівняння результатів класичних досліджень відомих вітчизняних і зарубіжних психологів у сфері визначення психодіагностичних понять; б) розкриття уточнення сучасного змісту термінологічного апарату психологічної діагностики.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше проведений системний порівняльний аналіз різних підходів до формулювання основних психодіагностичних термінів і на цій основі запропоновані уточнені дефініції основних понять цієї галузі психологічної науки.

2. Теоретичне підґрунтя. Сучасний стан розвитку психодіагностики, формування перспективних теорій оцінки і вимірювання індивідуальних особливостей обумовили необхідність уточнення її термінологічного апарату, значної кількості понять, визначень, які часто мають суперечливий, а іноді синонімічний характер, неоднаково тлумачаться науковцями різних психологічних шкіл і напрямів.

Проблематика уточнення і вдосконалення термінологічного апарату психодіагностики не була предметом окремого дослідження, хоча досвід показує, що в практичній роботі з психологічного вивчення особистості персоналу психологи органів системи МВС постійно вживають численні психологічні терміни. Серед них найпоширенішими є «якості», «риси», «властивості», «особливості», «характеристики» тощо. У багатьох випадках ці та інші терміни згадуються як певні описові характеристики особи, іноді без належної диференціації змісту, часто різні за змістом терміни вживаються як синоніми. Подібне нерідко спостерігається в офіційних документах МВС, коли термін застосовується без належного розуміння його сутності. Так, наприклад, вираз «особистісні характеристики», який вживається у відомому наказі МВС «Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських» від 25.12.2015 р. № 1631, передбачає включення до числа таких особистісних характеристик певних рис, типів характеру, стилю поведінки, емоційного стану особи та ін., тобто багатьох індивідуальних особливостей, не усі з яких належать до особистісного рівня ієрархічної побудови людських властивостей¹. Автори відмічають, що в численних

¹ Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських: наказ МВС України від 25.12.2015 р. № 1631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16#Text>.

наукових публікаціях, які стосуються проблематики психологічного забезпечення правоохоронної діяльності, нерідко не акцентується увага на відмінностях типологічних, індивідуальних, індивідуально-особистісних особливостей, часто змішуються поняття якостей, властивостей, рис, здібностей, професійно важливих якостей тощо [3; 4].

3. Методи дослідження: вивчення й аналіз літературних джерел, присвяченим питанням становлення і розвитку понятійно-термінологічного апарату психодіагностики, порівняння, класифікація й узагальнення основних теоретичних підходів до формулювання поширених дефініцій. Об'єктом дослідження є термінологія психологічної діагностики як галузі психологічної науки, а предметом – можливості удосконалення основного понятійно-термінологічного психодіагностичного апарату.

4. Результати та обговорення. Узагальнення досліджень багатьох авторів дозволяє висновувати про те, що психологія людини як предмета психологічного пізнання найповніше виявляється у міжособистісній взаємодії. Під час такої взаємодії людина людині відкривається у своїх безпосередніх діях, вчинках, що підлягають природній психологічній оцінці, виражений у поняттях про психологічні якості особистості [5, с. 110]. Фактично, психологія людини як феномен представлена сукупністю психологічних якостей, що репрезентують потенціал психічної організації в об'єктивованих формах спілкування, пізнання, навчання, гри, праці та відпочинку. Ці форми суб'єктної активності людини сприймаються і осмислюються як якості дій, вчинків, поведінки та діяльності людей упродовж їхнього життя. Найважливішим елементом встановлення цих якостей є наповнення їх сенсом психологічного змісту, який належить, насамперед, виконавцям діяльності, а її оцінка поступово переформатовується на поняття про психологічні якості суб'єкта цієї діяльності [4, с. 90].

Суб'єктність як атрибут людини впливає з її можливостей до довільних дій, вчинків, поведінки та діяльності. З одного боку, за рахунок свободи вибору це забезпечує ефективність адаптації до мінливих умов життя, але, з іншого боку, може перетворюватись на свавілля. Ця обставина покладає на людину особливу відповідальність за концентрацію особистої влади, яка посилює вплив фактора суб'єктності на долі багатьох людей та життя. Саме функція суб'єктності стала джерелом понять на кшталт «психологічний фактор», «психологічні бар'єри», «психологічні стереотипи» як психологічні особливості суб'єкта. Суб'єктність варіює у межах індивідуальної типології особистості. З метою її позначення застосовують поняття про психологічний склад особистості, під яким традиційно розуміють певну констеляцію психологічних якостей людини як суб'єкта спілкування, пізнання, праці та інших видів діяльності [3, с. 230; 5, с. 45].

Аналіз досліджень свідчить про те, що психологічні якості є інтегральними компонентами зовнішніх форм проявів психології людини. У них у словесній формі фіксується спостережуване та осмислене, поведінка та діяльність людини. Словесне формулювання поняття про виявлену психологічну якість розкриває функціональний зв'язок суб'єкта з об'єктом, а також містить оцінку та ставлення виконавця діяльності до того, що він робить, та для об'єкту взаємодії. Тому психологічні якості людини можна розглядати як імпліцитні оціночні шкали її особистості [3, с. 221].

Перелік цих якостей обмежений відкритими та осмисленими функціями людини

як суб'єкта взаємодії зі світом речей, людей та з самим собою. Цей світ постійно розширюється в міру входження людини у нові функціональні відносини в процесі свого реального буття, що збагачує психологічний потенціал суб'єкта взаємодії як особистості та індивідуальності. Специфічний набір цих якостей характеризує індивідуально-типологічний зміст психології конкретної людини, який виявляється у реальних функціональних відносинах суб'єкта взаємодії. Можна сказати, що психологічна якість – це вихідна характеристика поведінки людини, мовний прикметник, у якому фіксується певна її ознака, індивідуальна відмінність однієї людини від іншої.

Наприклад, у психологічних портретах при характеристиці комунікативного потенціалу особистості можуть називатися терміни «балакучість» з негативною оцінкою та «відкритість» з позитивною. При характеристиці вольових якостей – «упертість» та «нерішучість» – з негативною оцінкою, «наполегливість» та «рішучість» – з позитивною. Слід зазначити, що у довільних характеристиках людини також з'являються узагальнені визначення індивідуально-типологічних особливостей, що вказують на модальні психологічні якості суб'єкта спільної життєдіяльності людей. Наприклад, «кар'єрист», «диктатор», «розмазня», «реформатор», «професіонал», «реаліст» та ін. Слід зважати на метафоричну форму багатьох таких визначень [8].

Якості є інтегральними компонентами зовнішніх форм проявів психології людини, в них в словесній формі фіксується спостережуване та осмислене, поведінка та діяльність. Якість фактично відповідає кеттелівському терміну «первинна» або «поверхнева риса» і олпортівському «другорядна» або «вторинна» диспозиція, кількість якостей може бути значною [8; 9; 10; 11].

Водночас психологічні (індивідуально-психологічні) властивості (особливості) особистості – це стійкі психічні явища, які впливають на людську діяльність і характеризують особистість із психологічного та соціального боку. Можна сказати, що це індивідуальні особливості психічної діяльності людини, особливості її психічного стану, характеру, міжособистісних відносин, які дозволяють описувати і прогнозувати її поведінку, напрям і динаміку психічного розвитку. Психологічні властивості або особливості реалізуються у певному соціумі, групі з певними взаємовідносинами людей). Структуру психологічних властивостей як психічних явищ становлять темперамент, характер, здібності та спрямованість. Логічно вважати, що психологічні властивості є елементами внутрішньої структури психічної організації людини, тоді як якості – елементами зовнішньої її сторони.

Щодо рис, то традиційно рисами особистості більшість дослідників називають стійкі, повторювані у різних ситуаціях особливості поведінки людей. Г. Олпорт вважав рису найзначнішою одиницею аналізу для розуміння та вивчення особистості. У його системі характеристика особистості визначається як схильність до реагування подібним чином на різні види стимулів. Він також визначає особистісну рису як системотвірний блок психологічної організації, що служить об'єднанню реакцій на різні стимули [5, с. 201].

Олпорт проводив розмежування між загальними та індивідуальними рисами. Перші включають будь-які характеристики, притаманні якійсь кількості людей у межах

даної культури. Індивідуальні риси передбачають такі індивідуальні характеристики, які не дозволяють проведення порівнянь з іншими людьми. Це справжні нейропсихічні елементи, які управляють, спрямовують і мотивують певні види пристосувальної поведінки (Allport, 1981). Це категорія рис, що виявляються унікально у кожній конкретної людини [6].

Обов'язковими властивостями рис особистості є: ступінь їх вираженості у різних людей; трансситуативність (характеристика особистості індивіда проявляється у будь-яких ситуаціях) і потенційна вимірюваність (рис особистості доступні виміру з допомогою спеціальних опитувальників і тестів). Виокремлюють й інші особливості рис, зокрема, вони: є реальними, тобто насправді проявляються у людей; є більш узагальненими, ніж звички; є рушійним або, принаймні, визначальним елементом поведінки. Існування рис можна встановити емпірично.

Також Олпорт вважав, що риса лише відносно незалежна від інших характеристик, оскільки вона не є синонімом моральної чи соціальної оцінки; її можна розглядати або в контексті особистості, у якій вона виявлена, або з позицій поширеності в суспільстві. Та обставина, що вчинки або навіть звички не узгоджуються з рисою особистості, не є підтвердженням відсутності цієї риси. Отже, Олпорт поділяв риси особистості на загальні і індивідуальні. У пізніших роботах риси отримали назву диспозицій, причому автор виокремив три їх типи: а) другорядні (вторинні) – менш помітні, менш узагальнені риси; б) центральні – тенденції у поведінці людини, що легко виявляються; в) кардинальні – генералізовані диспозиції, що пронизують усю поведінку людини [5].

Поняття особистості включає єдність, структуру та інтеграцію всіх аспектів індивідуальності, що надають їй своєрідність. Тому резонно припустити, що є певний принцип, що організує установки, оцінки, мотиви, схильності у єдине ціле. Згідно з Олпортом, для вирішення проблеми пізнання та опису природи особистості необхідні конструкти високого рівня узагальненості, як, наприклад, «Я» або «стиль життя». Але всі ці терміни містять занадто багато неоднозначних побічних відтінків значення та семантичних неясностей, так що Олпорт вводить новий термін – пропріум. На думку вченого, пропріум є тим позитивним, творчим началом, що постійно прагне до зростання і є властивістю людської природи. Це якість, усвідомлювана як щось найважливіше і центральне (Allport, 1967). Йдеться про частину суб'єктивного досвіду, це все те, що ми називаємо «собою» [5, с. 205].

Співвідношення рис, аттітюдів і звичок, а також їх порівняння важливе тому, що всі вони схожі, ставлячись до класу настановних явищ, будучи продуктом поєднання спадковості та навчання, вирізняючись унікальністю та ініціюючою функцією. Риса найбільш узагальнена по відношенню до двох зазначених явищ та є аспектом особистості. Аттітюд виробляється відносно середовища, звичка – це приватну відповідь на певний стимул [6, с. 223].

Згідно з Р. Кеттеллом, риса є головною організуючою концепцією особистості при описі різних типів виявлених характеристик. Кеттелл розглядає риси особистості як складні гіпотетичні конструкти, що змушують людину до сталої поведінки (в часі і за різних обставин). Вони відображують стійкі показники і є найважливішими у концепції особистості. Серед багатьох рис характеру деякі можуть виступати як провідні, інші –

як другорядні. При дослідженні структурних елементів особистості Р. Кеттелл значною мірою покладався на факторний аналіз [9; 10].

З точки зору Кеттелла, особистість – це сукупність рис, що дозволяє прогнозувати дії людини в певній ситуації. Первинні (поверхневі) риси – це кластери відкритих ззовні перемінних, які супроводжують одна одну в низці поведінкових актів. Основні (вихідні) риси лежать в основі поверхневих поведінкових рис, вони більш стабільні і важливі, дають глибоку оцінку поведінці і визначаються методом факторного аналізу [11; 12].

Згідно з теорією Г. Айзенка, риси особистості можуть бути розташовані ієрархічно: звичні реакції (ЗР) і специфічні реакції (СР) – складові риси – суперрис. Суперрис – це екстраверсія, інтроверсія, нейротизм, психотизм, які мають сильний вплив на поведінку. У свою чергу, кожна з цих суперрис він бачить побудованою з декількох складових рис. Ці складові риси є або поверхневими відображеннями основного типу, або специфічними якостями, властивими цьому типу. І, нарешті, складові риси складаються з численних звичних реакцій (ЗР), які у свою чергу формуються з багатьох специфічних реакцій (СР) [15; 16]. Глобальні риси (фактори) (за Кеттелом) багато в чому збігаються із зазначеними вище суперрисами Айзенка [13; 14].

Отже, можлива класифікація особистісних характеристик за ознакою ступеня узагальненості:

- а) первинні (поверхневі) – основні (вихідні) – глобальні (Кеттелл);
- б) звичні і специфічні реакції – складові риси – суперрис (Айзенк);
- в) другорядні (вторинні) – центральні – кардинальні (Олпорт).

Свого часу Г. Олпорт і Х. Одберт висунули гіпотезу, згідно з якою найбільш видатні та соціально значущі індивідуальні відмінності для життя людей у суспільстві рано чи пізно стають закодованими в мові цього народу. Чим важливішою є така відмінність, тим більша ймовірність того, що вона буде виражена окремим словом. Це твердження набуло популярності як «Лексична гіпотеза». Олпорт і Одберт опрацювали словники англійської мови і вибрали звідти 18000 слів, що описують особистість, тобто є її якостями. З цього списку вони виділили 4500 прикметників, що описують особу, які розглядали як спостережувані та постійні особистісні риси. У 1946–1948 роках Р. Кеттелл упорядкував і скоротив цей список і, використовуючи факторний аналіз, виділив спочатку дванадцять, а згодом додав ще чотири фактори. Результатом цієї роботи стало створення 16-факторного особистісного опитувальника, який досі широко використовують при проведенні психодіагностичних досліджень [11; 12].

Можна підсумовувати про те, що риса – це стійка, повторювана у різних ситуаціях особливість поведінки індивіда. Це також описова перемінна, що визначає інтегральну стратегію поведінки людини і формується на конституціональному, індивідуальному і особистісному рівнях. Риса об'єднує різні якості, це поняття є більш узагальненим, воно підсумовує існування значної їх кількості.

Конституціональні риси особистості – це ті, які обумовлені властивостями нервової системи (екстра-інтроверсія, тривожність-агресивність, сензитивність-жорсткість тощо); вони відповідають суперрисам Айзенка, глобальним рисам Кеттелла, кардинальним диспозиціям Олпорта і провідним тенденціям Собчик, вони

діагностуються деякими опитувальниками, як, наприклад, ЕРІ (Айзенк), ІТО (Собчик) тощо.

Риси, сформовані на індивідуальному рівні, є, переважно, характерологічними. Це, наприклад, депресивність, імпульсивність, індивідуалістичність, комунікабельність; домінантність; стриманість тощо. В такому розумінні за змістом індивідуальна риса відповідає «загальним рисам» або «центральною диспозиціям» Олпорта, а також «вихідним» чи «основним» рисам (факторам другого порядку) Кеттелла; саме діагностика таких рис уможливорює побудову і формулювання психологом якісного і обґрунтованого прогнозу можливої поведінки людини. За допомогою деяких суб'єктивних опитувальників діагностуються саме ці риси (наприклад, опитувальники 16 PF Кеттелла, MMPI, СМДО, ІТО та ін.) [2; 17; 18; 19].

До низки рис особистісного рівня слід віднести ті, які відображують світоглядні цінності і переконання особистості, наприклад: егоцентризм-альтруїзм, матеріальність-духовність, філантропія-мізантропія, свобода-залежність. Індивідуально-особистісні риси – це динамічне поєднання рис індивідуального й особистісного рівнів, і за змістом також близькі до «вихідних» або «основних» рис Кеттелла і «центральною диспозицій» Олпорта; вони можуть діагностуватися такими опитувальниками, як Каліфорнійський (наприклад, такі риси, як проникливість, витонченість, чутливість), а також частково 16-PF (совісність, легковажність, радикалізм тощо), методиками діагностики компонентів спрямованості (потреб у визнанні, владі, креативності (опитувальник Річі-Мартіна), прагненні до самоактуалізації (опитувальник Джонса-Крендалла).

Таким чином, поняття якості і риси, очевидно, слід розрізняти. Якість фактично відповідає кеттеллівському терміну «поверхнева» або первинна риса і олпортівському терміну «другорядна або вторинна диспозиція», у той час як поняття «риса» є більш узагальненим, ніж якість, воно ніби підбиває підсумок існуванню досить значного, хоча й обмеженого набору базисних якостей, за ступенем вираженості яких визначають індивідуально-особистісні відмінності. Риси об'єднують групи різних якостей (ознак), тісно пов'язаних спільною інформацією, вони виступають як їхні інтегральні характеристики.

Деякі дослідники терміни «властивість» і «риса особистості» вживають як синоніми. Так, риси особистості описують в поняттях «властивостей нервової системи»; «властивостей темпераменту»; «рис характеру» [2; 4; 19].

Для уникнення понятійної плутанини пропонуємо застосовувати ці терміни (властивості і риси) окремо і під «індивідуальними (індивідуально-психологічними) властивостями» розуміти стійкі психічні явища, які впливають на людську діяльність, характеризують особистість з психологічного та соціального боку і реалізуються у соціумі. Це узагальнені характеристики темпераменту, характеру, здібностей, спрямованості (для яких також можливе використання терміну «індивідуально-психологічні особливості»).

Також видається обґрунтованим застосування більш широкого терміну «індивідуально-особистісні властивості». Вважаємо, що під цим терміном можна розуміти: а) індивідуальні особливості (властивості) як «глибину» особистості і суб'єкта, її інтраіндивідуальну структуру – процеси, стани, властивості особи разом з

мотивами, темпераментом, характером, потребами, установками; б) особистісні особливості – як вершину усієї структури людських властивостей, її інтеріндивідну структуру – особистість з її соціальними зв'язками, цінностями, переконаннями, вищими мотивами і взаємовідносинами в діяльності.

У процесі уточнення дефініцій психодіагностики також враховувалось, що в традиційних концепціях індивідуально-психологічних відмінностей уявлення про схильність особи розглядається як спрямованість на заняття певною діяльністю, як особистісне ставлення до діяльності. За загальноприйнятим визначенням, схильність – це тенденція займатися якоюсь певною діяльністю [3; с. 228]. В основі виникнення схильностей лежать потреби. Особливо глибокий, органічний внутрішній зв'язок існує між схильностями та здібностями. Схильність – це будь-яке позитивне, внутрішньо мотивоване ставлення (потяг, інтерес та ін.) до певного заняття. Психологічну основу схильності становить стійка потреба особистості до певної діяльності, коли привабливими виявляється не лише те, як досягаються результати, а й процес діяльності [3, с. 242]. Отже, схильності варто розглядати як прагнення, здібності – як можливості, ці поняття мають спільне коріння і взаємозв'язок.

Відзначаючи єдність схильностей і здібностей, дослідники стверджують, що взаємозв'язок з-поміж них означає не тільки їх єдність, а й причинно-наслідкову взаємозалежність, що забезпечує психічний розвиток по спіралі. Основною і стійкою внутрішньою умовою схильності деякі дослідники вважають саме здібність [17; 19].

Отримані в численних дослідженнях дані показують, що на природну схильність до певного виду діяльності сильно впливають типологічні особливості прояву властивостей нервової системи. Проте схильності залежать не тільки від типологічних особливостей властивостей нервової системи, але й від особистісних особливостей. Здібності та схильності пов'язані між собою не прямо, а опосередковано, через типологічні особливості. Вони співіснують паралельно (але не окремо) і зумовлені природними задатками людини [4, с. 105].

Причини розбіжностей між схильностями та здібностями різні. Невідповідності між здібностями та схильностями можуть бути двох видів: 1) за наявності схильності недостатньо виражена здібність; 2) за наявності здібності не виражена схильність. Перша ситуація особливо часто проявляється, коли йдеться про рухові здібності. Зумовлено це тим, що вони залежать не тільки від типологічних особливостей властивостей нервової системи, а й від фізіологічних (вегетативних та біохімічних) процесів, від особливостей будови м'язів, зв'язкового апарату тощо. Другий варіант співвідношення схильностей та здібностей (здібності є, а схильності немає) швидше слід розглядати як втрату схильності внаслідок втрати інтересу до діяльності через неправильне навчання або появи сильного інтересу до іншої діяльності [4]. Вирішення питання про співвідношення схильностей та здібностей нерідко зводиться до визначення співвідносності інтересу до діяльності та здібностей. Хоча деякими авторами інтерес розуміється як схильність, все ж вважаємо, що це не тотожні явища. Схильність ближче до потягу (ваблення), у якому людина усвідомлює об'єкт, що його приваблює, але не розуміє причину цього потягу. У разі з інтересом як ставленням людина розуміє, чому її зацікавив даний об'єкт.

З позицій формування психодіагностичного прогнозу на основі результатів досліджень зарубіжних психологів можливо зробити висновок про те, що найбільш валідним предиктором ($r = 0,51$) успішності виконання роботи є загальні розумові здібності (фактор G за Спірменом). Трьома оптимальними комбінаціями показника G і додаткового предиктора з точки зору максимальної валідності (вираженої множинною кореляцією) виявилися поєднання загальних розумових здібностей з тестом чесності (0,65), структурованим інтерв'ю (0,63) та зразками роботи (0,63) [20]. Дослідники, відповідно до цього, ділять професії на групи: вищі інтелектуальні, а також пов'язані з управлінням; працівники розумової праці; кваліфіковані робітники; напівкваліфіковані робітники та виконуючі некваліфіковану роботу [17].

Проте відзначають, що тест на інтелектуальний розвиток не може бути надійним критерієм для диференціювання більшості професій. Виняток, мабуть, можуть становити лише наукова діяльність, яка, безсумнівно, потребує високого інтелекту. Виявлення рівня розвитку інтелекту не може забезпечити надійне визначення профпридатності, слід враховувати й особистісні особливості людини, прикладом чого можуть бути дані Salgado, F. J., Moscoso, S., Fruyt, F., Anderson, N., Bertua, C., Rolland, J.P. (2003). Автори вивчали осіб із різними типами ментальних здібностей і те, як складаються справи у тій чи іншій професії. У результаті отримано дані, що показують, які професії викликають дискомфорт у працівників з різними здібностями, отже, небажані для них [19].

Вивчення особистості з метою прогнозування ефективності професійної діяльності будується на виявленні відповідності людини вимогам такої діяльності. Критеріями такої відповідності прийнято вважати наявність у людини відповідних здібностей чи професійно важливих якостей (ПВЯ). Слід зазначити, що досі існують різночитання у тлумаченні та використанні цих близьких термінів. Наприклад, деякі вчені не розмежовують здібності та ПВЯ, вважаючи, що певні якості і є здібностями [2, с. 225].

Можливості людини та ефективність діяльності визначаються як соціальними факторами, так і вродженими, біологічними. До вроджених (генотипічних) факторів (задатків) належать конституційні, морфологічні особливості (зріст, вага, особливості статури загалом, соматотип, морфофункціональні особливості будови м'язів, психофізіологічні особливості, найпростіші психічні функції (процеси), пов'язані зі сприйняттям, увагою, пам'яттю і т. д. Максимальний рівень здібності обумовлюється наявністю у людини максимальної кількості необхідних задатків. Відсутня типологічна особливість (задаток) може бути компенсована іншими, і чим більшою кількістю задатків до цієї здібності володіє людина, тим більше вираженою виявляється у неї ця здібність. Тому для діяльності, що пред'являє екстремальні вимоги до будь-якої здібності людини, потрібно відбирати людей, що мають максимальну кількість задатків, що впливають на ці здібності. До набутих факторів, що впливають на можливості людини, належать знання, вміння, мотиви, а також приріст особливостей, що виникає в процесі тренування [4].

На думку дослідників, головну роль в прогнозуванні успішності відіграє функціональна якість (ФЯ) – тобто наявний рівень прояву будь-якої функціональної можливості людини, що базується на тій чи іншій здібності, при чому цей рівень може бути зумовлений як природними особливостями, так і досвідом. При цьому у

функціональні якості включаються не всі знання і вміння, що набуваються людиною, а тільки ті, які допомагають проявитися тій чи іншій здібності (швидкості, точності, витривалості). Функціональні якості та здібності за назвою можуть збігатися (наприклад, ФЯ швидкості та здатність до швидкодії); концентрація уваги, може бути ФЯ і здібністю водночас [4]. Важлива відмінність поняття ФЯ від здібностей полягає у тому, що перше може характеризувати як функціональні можливості людини, так і її особистісні властивості. Тому поряд з руховими якостями (властивостями), якостями розуму тощо можна виділити моральні, вольові, причому останні не пов'язані з вродженими особливостями людини, а набуваються в процесі її соціалізації та виховання.

Ми вважаємо, що в процесі оволодіння професійною майстерністю певна здібність, реалізуючись у конкретних діях, отримує своє вдосконалення, таким чином перетворюється на професійно важливу якість. Для професій типу «людина – людина» можливо виокремити такі типові ПВЯ: доброзичливість; товариськість; емоційна стійкість; самовладання, витримка; чуйність, співпереживання; самостійність; домінантність; соціальний інтелект; чіткість і виразність мовлення; наполегливість тощо. Можливо також підсумувати, що при розгляді ПВЯ у роботах психологів основна увага приділяється психічним пізнавальним процесам та психомоторним властивостям.

Висновки. Таким чином, термінологічний апарат сучасної психодіагностики потребує вдосконалення. З метою уникнення плутанини в термінах і подвійного трактування різних понять і категорій запропоновано нові авторські визначення поширених дефініцій. Так, пропонується розрізняти поняття «якості», «риси», оскільки «якість» фактично відповідає кеттеллівському терміну «поверхнева» або первинна риса» і олпортівському терміну «другорядна» або «вторинна» диспозиція, тоді як поняття «риса» є більш узагальненим, ніж якість, воно ніби підбиває підсумок існуванню досить значного, хоча й обмеженого, набору базисних якостей, за ступенем вираженості яких визначають індивідуальні відмінності. Риси об'єднують групи різних якостей (ознак), тісно пов'язаних спільною інформацією, вони виступають як їхні інтегральні характеристики. Також пропонується чітко вирізняти конституціональні, індивідуальні та особистісні (індивідуально-особистісні) риси, розмежовувати риси та властивості. Так, під «індивідуальними (індивідуально-психологічними) властивостями» доцільно розуміти узагальнені характеристики темпераменту, характеру, здібностей, спрямованості, тобто стійкі психічні явища, які впливають на людську діяльність, характеризують особистість з психологічного та соціального боку і реалізуються у соціумі. Пропонується диференціювати психодіагностичний інструментарій для дослідження різних категорій рис та властивостей (конституціональних, індивідуальних, особистісних). Також на основі узагальнення досліджень зарубіжних авторів пропонуються нові уніфіковані теоретичні підходи, які дозволять уточнити й розрізнити зміст таких понять, як «схильності», «здібності», «інтереси», «професійно важливі якості» тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барко В.В. Теорія і практика психологічного вивчення персоналу Національної поліції України: монографія. Харків: Факт, 2023. 540 с.

© Barko Vadym I., Ostapovych Volodymyr, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).22](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).22)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

DOI (Issue): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\)](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65))

Issue 3-4(65-66) 2024

2. Барко В.І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект): монографія. Київ: Ніка-Центр, 2002. 448 с.
3. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
4. Психологія особистості: словник-довідник / За редакцією П. Горностая, Т. Титаренко. Київ: Рута, 2001. 320 с.
5. Allport, G.W. Pattern and growth in personality. N. Y.: Holt, Rinehart & Winston, 1967. 593 p.
6. Allport, G.W. Personality and Social encounter. L.: Univ. of Chic. Press, 1981. 388 p.
7. Barko, V., Ostapovich, V., Protsyk, L. The ways to optimize the professional selection of personnel of the National Police of Ukraine (psychological and legal aspect). Science and Education a New Dimension. *Pedagogy and Psychology*. 2019. VII (76). P. 71–77. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-187VII76>.
8. Barko, V., Ostapovich, V., Okhrimenko, I., Yevdokimova, O., Ponomarenko, Y., Prontenko, K., Antonova, O., Sydorchuk, N., Sokolovskyi, O. Psychological Profile of Successful Criminal Police Officer. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 2020. 9 (3). P. 120–133. URL: <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/755> (дата звернення: 01.08.2024).
9. Cattell, R.B. The scientific analysis of personality. Harm. (Midd'x); Penguin Books, 1970. 400 p.
10. Cattell, R.B. The inheritance of personality and ability: Research methods N.Y.: Acad. Press, 1977. 385 p.
11. Cattell, R.B. Intelligence: Its Structure, Growth and Action. Amsterdam. The Netherlands: North-Holland, 1987.
12. Cattell, R.B., & Cattell, H.E. Personality structure and the new fifth edition of the 16PF. Educational and Psychological Measurement. 1995. 55. P. 926–937.
13. Chibnall, J.T., Detrick, P., Luebbert, M.C. Validity Study: Relationship between Personality and Academy Performance. *Applied HRM Research*. 2005. 10(2). P. 99–102.
14. Dunnette, M.D., Borman, W.C. Personnel Selection and Classification Systems. *Annual Review of Psychology*. 1979. 1 (30). P. 477–525.
15. Eysenck, H.J. Personality, genetics, and behavior: Sel. Papers. N.Y.: Praeger, 1982. 340 p.
16. Eysenck, H.J., Eysenck, M.W. Personality and individual differences: A natural science approach. N.Y.: Plenum Press, 1985. 424 p.
17. Horn, J.M., Loehlin I.C., Williman I. Aspects of inheritance of intellectual abilities. *Behavior Genetics*. 1982. Vol. 12 (5). P. 470–490.
18. Pervin. L.A., John. O.P. Handbook of personality: Theory and research. New York: Guilford Press, 2001. P. 102–138.
19. Salgado, F.J., Moscoso, S., Fruyt, F., Anderson, N., Bertua, C., Rolland, J.P. A meta-analytic study of general cognitive ability validity for different occupations in the European community. *Journal of Applied Psychology*. 2003. 88 (6). P. 1068–1081.

REFERENCES

1. Barko, V.V. (2023). Teoriia i praktyka psykholohichnoho vyvchennia personalu Natsionalnoi polityky Ukrainy. "Theory and practice of psychological study of personnel of the National Police of Ukraine": monograph. Kharkiv: Fact. 540 p. [in Ukrainian].
2. Barko, V.I. (2002). Profesiynyi vidbir kadrov do orhaniv vnutrishnikh sprav (psykholohichnyi aspekt). "Professional selection of personnel for internal affairs bodies (psychological aspect)": monograph. Kyiv: Nika-Center. 448 p. [in Ukrainian].
3. Maksymenko, S.D. (2006). Heneza zdiisnennia osobystosti. "Genesis of personality development". Kyiv: Publishing House LLC "KMM". 240 p. [in Ukrainian].

© Barko Vadym I., Ostapovych Volodymyr, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.3\(65\).22](https://doi.org/10.36486/np.2024.3(65).22)

Issue 3-4(65-66) 2024

<https://naukaipravookhrona.com/>

4. Psykholohiia osobystosti. "Psychology of personality": dictionary-reference book / edited by P. Hornostai, T. Tytarenko. Kyiv: Ruta, 2001. 320 p. [in Ukrainian].
5. Allport, G.W. (1967). Pattern and growth in personality. New York: Holt, Rinehart & Winston. 593 p. [in English].
6. Allport, G.W. (1981). Personality and Social encounter. L.: Univ. of Chic. Press. 388 p. [in English].
7. Barko, V., Ostapovich, V. and Protsyk, L. (2019). The ways to optimize the professional selection of personnel of the National Police of Ukraine (psychological and legal aspect). Science and Education a New Dimension. *Pedagogy and Psychology, VII (76)*, 71-77. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-187VII76>. [in English].
8. Barko, V., Ostapovich, V., Okhrimenko, I., Yevdokimova, O., Ponomarenko, Y., Prontenko, K., Antonova, O., Sydorchuk, N. and Sokolovskyi, O. (2020). Psychological Profile of Successful Criminal Police Officer. *International Journal of Applied Exercise Physiology, 9(3)*, 120-133. URL: <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/755> (Date of Application: 01.08.2024) [in English].
9. Cattell, R.B. (1970). The scientific analysis of personality. Harm. (Midd'x); Penguin Books. 400 p. [in English].
10. Cattell, R.B. (1977). The inheritance of personality and ability: Research methods. New York: Acad. Press. 385 p.
11. Cattell, R.B. (1987). Intelligence: Its structure, growth and action. Amsterdam. The Netherlands: North-Holland. [in English].
12. Cattell, R.B., & Cattell, H.E. (1955). Personality structure and the new fifth edition of the 16PF. *Educational and Psychological Measurement, 55*, 926-937 [in English].
13. Chibnall, J.T., Detrick, P. and Luebbert, M.C. (2005). Validity Study: Relationship between Personality and Academy Performance. *Applied HRM Research, 10(2)*, 99-102 [in English].
14. Dunnette, M.D., Borman, W.C. (1979). Personnel selection and classification systems. *Annual Review of Psychology, 1 (30)*, 477-525 [in English].
15. Eysenck, H.J. (1982). Personality, genetics, and behavior: Sel. Papers. New York: Praeger. 340 p. [in English].
16. Eysenck, H.J., Eysenck, M.W. (1985). Personality and individual differences: A natural science approach. New York: Plenum Press. 424 p.
17. Horn, J.M., Loehlin I.C. and Williman I. (1982). Aspects of inheritance of intellectual abilities. *Behavior Genetics, 12 (5)*, 470-490 [in English].
18. Pervin, L.A., John. O.P. (2001). Handbook of personality: Theory and research. New York: Guilford Press. P. 102-138 [in English].
19. Salgado, F. J., Moscoso, S., Fruyt, F., Anderson, N., Bertua, C. and Rolland, J.P. (2003). A meta-analytic study of general cognitive ability validity for different occupations in the European community. *Journal of Applied Psychology, 88 (6)*, 1068-1081 [in English].

Barko Vadym I.,Doctor of Psychological Sciences, Professor, Chief Researcher of the State
Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-4962-0975**Ostapovych Volodymyr,**Doctor of Juridical Sciences, Senior Researcher of the State
Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-9186-0801**THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS (DIRECTIONS) OF IMPROVING
THE CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL APPARATUS FOR
PSYCHODIAGNOSTIC RESEARCH OF PSYCHOLOGISTS WITHIN THE
SYSTEM OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE**

The article provides a comprehensive analysis of the basic concepts and terms employed in the field of psychological diagnostics. In this study, the scientific approaches to the formation of terms and its conceptual apparatus that are employed in this branch of psychological science for the purpose of describing its subject of study are considered. It is emphasised that the progression of science is predominantly influenced by the establishment of terminology, that is, its language as a system of universal and specific concepts delineated through designated terms and signs. In this work, authors have thoroughly delineated the intricacies of the language of psychodiagnostics, establishing it as a multifaceted, holistic system comprising categories, concepts, terms and symbols. It is shown that throughout the development of psychology there has been a continuous improvement of the conceptual apparatus, a clarification of definitions, an enrichment of the terminological vocabulary. The current state of development pertaining to psychodiagnostics, as well as the emergence of promising theories of assessment and measurement of individual characteristics, have necessitated the need to clarify its terminological apparatus, a significant number of concepts and definitions, often controversial, applying a variety of approaches and terminological elements. It is emphasised that the conceptual and terminological apparatus of psychodiagnostics should develop on the basis of modern realities, the rejection of outdated approaches to the definition of individual concepts, and that work towards the clarification and unification of terms requires special caution and justification. In order to enhance clarity, the author provides clarifications of several common definitions. Thus, it is suggested to distinguish between the terms “qualities” and “traits”, since “quality” corresponds to Cattell’s term “superficial” or “primary trait” and Ollport’s term “minor” or “secondary” disposition, and the term “trait” is more general, summarising the existence of a considerable number of qualities. It is proposed to understand “individual (individual-psychological) characteristics” as generalised features of temperament, character, abilities, orientation, i.e. stable mental phenomena that influence human activity, characterise a person from a psychological and social perspective and are realised in society. Thus, the article proposes to clearly distinguish between the concepts of “qualities”, “traits”, “features”,

© Barko Vadym I., Ostapovych Volodymyr, 2024

to introduce the terms “individual and personal properties and traits”, and to differentiate psychodiagnostic tools for the study of constitutional, individual and personal traits, etc. The implementation of an updated scientific and terminological apparatus of psychodiagnostics is a prerequisite for improving and increasing the effectiveness of research in this area of psychological science.

Keywords: conceptual and terminological apparatus, thesaurus, psychodiagnostics, individuality, personality, qualities, traits, features, properties.

Отримано 27.09.2024

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ
НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ**

До друку приймаються наукові статті, які відповідають вимогам постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 та ДСТУ 7152:2020 і мають такі необхідні елементи:

постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

формулювання цілей статті (мета, постановка завдання);

виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок в окресленому напрямі.

Обсяг наукової статті – 12-20 сторінок (включно з рисунками, таблицями, списком використаних джерел, references та анотаціями) формату А4. Розміри полів: ліве – 30 мм, праве – 10 мм, верхнє та нижнє – по 20 мм, абзацний відступ 12,5 мм, до 30 рядків на сторінці, переноси не використовуються. Текст статті слід набирати за допомогою редактора Microsoft Word. Шрифт – Times New Roman, кегель – 14, інтервал – 1,5.

Текст публікації має відповідати структурній схемі:

- у лівому верхньому куті окремим рядком розміщується класифікаційний індекс УДК;
- у правому верхньому куті зазначають повністю прізвище, ім'я, по батькові автора (авторів) у називному відмінку українською мовою, науковий ступінь, вчене звання; посаду, установу, місто, країну, ORCID ID, контакти (e-mail, телефон);

- назва публікації – по центру сторінки великими напівжирними літерами українською мовою (назва статті має бути короткою (5-9 слів), відображати зміст, відповідати суті досліджуваної наукової проблеми; слід уникати назв, що починаються зі слів: «Дослідження питання...», «Деякі питання...», «Проблеми...», «Шляхи...», оскільки в них не відображено достатньою мірою суті проблеми);

- анотація (виклад матеріалу в анотації має бути стислим і точним) та ключові слова українською мовою (до 500 знаків = 7-8 рядків); під час викладення слід застосовувати синтаксичні конструкції безособового речення, наприклад: «Досліджено...», «Розглянуто...», «Установлено...»; перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова (кількість ключових слів становить 5-8, подаються у називному відмінку через кому);

- основний текст статті (автор статті відповідає за точність цитованого тексту, який подається мовою публікації й обов'язково супроводжується посиланнями на джерело і конкретну сторінку; повинен дотримуватися правильної галузевої термінології, яка має бути уніфікована в усій статті; аббревіатури подавати в дужках при першому згадуванні; на всі рисунки і таблиці мають бути посилання в тексті і їхні порядкові номери; рисунки повинні супроводжуватися підписаними підписами, а таблиці мати заголовки);

- список використаних джерел, оформлений згідно з ДСТУ 8302:2015;

- транслітерований латиницею список використаних джерел (REFERENCES);

- у лівому верхньому куті окремим рядком розміщується класифікаційний індекс УДК англійською мовою;

- у правому верхньому куті зазначають англійською мовою прізвище та ім'я автора (авторів), науковий ступінь, вчене звання, посаду, установу, місто, країну, ORCID ID, контакти (e-mail, телефон);

- назва публікації, розміщена по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- розширена анотація англійською мовою – не менше ніж 1800 знаків, включаючи ключові слова;

- для публікацій англійською мовою обов'язкова розширена анотація українською мовою – не менше ніж 1800 знаків, включаючи ключові слова;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, наприклад: «Отримано 01.01.2023».

Розширені анотації мають бути інформативними (без загальних слів), структурованими (відображати послідовну логіку опису результатів у статті), змістовними (відображати основний зміст статті, описувати основні цілі дослідження, підсумовувати найбільш значущі результати), містити конкретизацію ав-

торського внеску (що розроблено, запропоновано, обґрунтовано, здійснено, визначено, виявлено тощо).

Якщо публікація подається частинами в кількох номерах видання, в кінці кожної частини, крім останньої, зазначають «Продовження (Закінчення) в наступному номері». На сторінці з початком кожної наступної частини публікації в підрядковій примітці або перед текстом зазначають: «Продовження (Закінчення). Початок див. у номері...».

У зв'язку з розміщенням публікацій у міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися таких вимог до оформлення використаних джерел, які оформлюються як «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ» та «REFERENCES» (ця вимога діє і для англomовних статей):

«Список використаних джерел» – джерела мовою оригіналу, оформлені відповідно до ДСТУ 8302:2015. Сукупна кількість джерел – не менше 20, при цьому більшість із них має бути опублікована впродовж останніх п'яти років, обов'язковими є посилання на джерела, проіндексовані міжнародними наукометричними базами даних Web of Science та/або Scopus).

Якщо використане джерело має цифровий ідентифікатор об'єкта DOI, цей індекс необхідно додавати до бібліографічного опису використаного джерела.

REFERENCES – той самий список літератури, транслітерований латиницею (рекомендації за міжнародним бібліографічним стандартом APA). Для транслітерації українського тексту слід застосовувати постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF#Text>), сайт онлайн-транслітерації: <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ». Електронні джерела мають містити дату посилання. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований».

Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком, наприклад: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на кілька джерел одночасно подаються так: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела: [15, арк. 258, 231 зв.].

У тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразка: «»; дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли перед квадратними чи круглими дужками, а також між ними. Для запобігання цьому слід використовувати функцію «Недруковані знаки». Між ініціалами та прізвищем, цифрами й назвами одиниць необхідно ставити нерозривний пробіл. Варто гранично обмежити кількість виділень у тексті (курсив, напівжирний).

Ілюстрації (чорно-білі або кольорові) подають в електронному вигляді форматом Adobe PhotoShop (PSD) або TIFF (у виняткових випадках JPEG). Роздільна здатність – не менш як 300 пікселів/дюйм, розмір зображення – не менш як 9×12 (1060×1410 пікселів).

Діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel.

Формули набирають за текстом із використанням редактора формул MS Equation 3.0.

При передруку матеріалів посилання на науковий журнал «Наука і правоохорона» є обов'язковим.

Забороняється цитування матеріалів російських чи білоруських авторів, посилання на російськомовні джерела (зокрема й видані в Україні).

Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію.

За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних і наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (публікація на сайті Інституту електронної копії видання).

Редакційна колегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Матеріали подаються на e-mail: au2006_rezerv@ukr.net, тел.: 044 254 95 31 (відділ науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності).

НАУКА І ПРАВООХОРОНА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

NAUKA I PRAVOOKHORONA

SCIENTIFIC JOURNAL

Випусковий редактор

Лелет С.М.

Редакційна група:

Якубчик Т.В.

(переклад на англійську мову)

Гура Я.М.

Комп'ютерне верстання

Лелет С.М.

Issuing Editor

Lelet S.M.

Editorial Group:

Yakubchik T.V.

(English interpreter)

Hura Ya.M.

Makeup

Lelet S.M.

Підписано до друку 30.10.2024.

Формат 60x80 ¹/₈. Гарнітура Times New Roman.

Друк офсетний. Папір офсетний. Ум.-друк. арк. 10,9.

Наклад 50 пр.

Видавець ФОП Горбенко Ю.В.

м. Харків, вул. Ахсарова, 3, корп. В, кв. 168.

Дата та номер запису в ЄДР

01.08.2017 № 24800000000198912.